چەند وێستگەیەکی
فیکری و ئەدەبی

(نیچە، فۆکۆ، ئەلبێرکامۆ، ئەریك فرۆم، ئێدوارد سەعید،
- ئومبێرتۆ ئیکۆ، لوسیان گۆڵدمان،...)

وەرگێڕان و نووسینی
ئازاد بەرزنجی

کوردستان – هەولێر
٢٠٠٦

ناوی کتێب: چەند وێستگەیەکی فیکری و ئەدەبی

- وەرگێڕان و نووسینی: ئازاد بەرزنجی
- نەخشەسازی ناوەوە: گۆران جمال رواندزی
- بەرگ: هۆگر سدیق
- سەرپەرشتی چاپ: هێمن نەجات
- ژمارەی سپاردن: ٥٢
- تیراژ: ٥٠٠ دانە
- چاپی یەکەم: ٢٠٠٠ دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم
- چاپی دووەم: ٢٠٠٦
- نرخ: ٣٠٠٠ دینار
- چاپخانە: چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە

زنجیرەی کتێب – ٤٦ – (١٤٩)

ناونیشان
دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی موکریانی
پۆستی ئەلکترۆنی: asokareem@ maktoob.com
ژمارەی تەلەفۆن : 2260311
www.mukiryani.com

PDF4Kurd

ناوەڕۆك

بەر لەخوێندنەوە.. ٥
ئێمەكۆچەرین: سەرەتایەك بۆ فەلسەفەی نیچە................................ ٧
میشیل فۆكۆ: چاخی نوێ، مرۆڤی نوێ.. ٧١
كێ لە میشیل فۆكۆ دەترسێت؟.. ٨٧
ئەلبێر كامۆ: سەما لەژێر شمشێرەكەی دیمۆكلیسدا............................ ٩٣
كەسی شۆڕشگێڕ كێیە؟... ئەریك فرۆم...................................... ١١٩
ڕۆڵی رۆشنبیر...... ئێدوارد سەعید.. ١٤٢
ئومبێرتۆ ئیكۆ: لەسەدەكانی ناوەندەوە بۆ "ناوی گوڵەباخ"................ ١٦٥
ماتێریالیزمی دیالەكتیك و مێژووی ئەدەب... لۆسیان گۆڵدمان............. ١٧٩
فۆرمالیستە ڕووسەكان.... بابەك ئەحمەدی ٢٠٧

PDF4Kurd

بەر لە خوێندنەوە

خوێنەری هێژا..

ئەم وتار و باسانە کە لە دووتوێی ئەم کتێبەدا دەیانبینیت نەخشەیەکی داڕێژراو کۆی نەکردوونەتەوە، بەڵکو هەروەکو ناویشمان لێ ناون چەند وێستگەیەکی پەڕاگەندەن کە تیایاندایە لەسەر ئەم بیرمەند یان ئەو ئەدیب دەوەستێت و، تیاشیاندایە لەسەر دیاردەیەکی رۆشنبیری یان رێبازێکی ئەدەبی دەدوێت. هەربۆیە هێڵێکی دیاریکراو پێکەوە نایانبەستێتەوە، تەنها ئەوە نەبێت کە لەدەرگای هەندێ مەسەلە لە مەسەلەکانی مرۆڤی هاوچەرخ دەدەن بە هەموو گرفتو ئاڵۆزییەکانیەوەو، هەروەها دەشێ ببنە سەرەتایەك بۆ تێگەیشتن لە جیهانی ئەو بیرمەندانە یان ئەو مەسەلانەی خراونەتەڕوو. دەمەوێ ئەوەش بڵێم کە زۆربەی بابەتەکان وەرگێڕراون جگە لەو دوو نووسینەی سەبارەت بە ئەلبێرکامۆ و ئەمبێرتۆ ئیکۆن. هیوام وایە خوێنەری ئازیز گەشتێکی فیکریی چێژبەخش بەم وێستگانەدا بکات و هەر وێستگەیەك هەڵوەستەیەکی جیددیی لادروست بکات. گەر ئەمەش روویدا، مانای وایە ئەم هەوڵە بچووکە ئاکامی خۆی پێکاوە، گەرچی لە خەوش و کەموکوڕیش خاڵی نییە.

ئازاد بەرزنجی

PDF4Kurd

ئێمە کۆچەرین
سەرەتایەك بۆ فەلسەفەی نیچە

(١)

یەکێك لە دیاردە فیکریە سەرسوڕهێنەرەکان ئەوەیە کە بیروڕاکانی فەیلەسووفی ئەڵمانی فریدریك ویلهلم نیچە (١٨٤٤-١٩٠٠) تا نیو سەدە بەلای ڕۆشنبیرانەوە لەجیهاندا نامۆ بوو[١]. گەرچی هەر زوو ناوبانگی بڵاوبۆوە، وەلێ بە سڵێکی زۆر و بەدحاڵیبوون و پێشداوەرییەکی بێ وێنەوە پێشوازی لە بیروڕاکانی کراو، دەشگوترێ گوایە هۆی ئەوەش دەگەڕێتەوە بۆ سروشتی نووسینەکانی خۆی. ئەی هەر ئەو نییە کە وتویەتی: هەموو حەقیقەتەکان بە پێچ و پەنان (وەهای گوت زەردەشت، ١٧٨) و هەموو دەروونێکی قووڵ پێویستی بە دەمامك هەیە (ئەودیو چاکە و خراپە، ٢٧٠) و هەموو فەلسەفەیەك فەلسەفەیەکی تری لە پشتەوەیە، هەموو ئایدیایەك رووبەندێکە و هەموو وشەیەکیش دەمامکێکە (ئەودیو، ٢٨٩) و هەموو بیرمەندێك پتر لەوە دەترسێت کە تێی بگەن (ئەودیو ٣٨١) (زانستی شاد، ٢٩٠)، وشە گیرفانە (ڕێبوار و سێبەرەکەی، ٣٣) و پاشان هۆیەکی تریشی بۆ مۆرکی خودێتی زێدەڕۆی ئەو نووسینانەی خۆی دەگەڕێتەوە کە خەڵکی لەسەر زیاتر ئاڵۆزکردنی راهاتوون و هەروەها پابەندبوونیان بە لایەنی ئەبسۆرد (لامعقول)ی بوونەوە.

بەڵام ئەگەر بۆ مێژووی فیکر بگەڕێینەوە دەیان بیرمەند دەبینینەوە کە لە زۆر رووەوە پتر لە نیچە رقیان لە بەها باوەکان بووەتەوە و هێرشیان کردۆتە سەر ئەقڵانیەت و نووسینەکانیان لێڵ بووەو دوودڵیی خەڵکیش زۆری نەخایاندووە لە ئاست بیروڕایانداو بەچاك یان خراپ هەڵوێستی خۆیان بەرامبەر نواندووە. بۆیە ئێمە هۆیەکی تر دەستنیشان دەکەین، ئەویش ئەوەیە کە تەواوی بیرمەندەکانی پێش نیچە لایەنێکی دیاریکراویان لە ناخی خوێنەر دەدواند. لە زۆربەی کاتیشدا ئەو لایەنە لایەنی عەقڵی بووە. لەبەر ئەمە گفتوگۆی عەقڵانی لەگەڵ ئەو بیرمەندانەداو قبوڵکردن و نەکردنی بیروڕاکانیان کارێکی ئاسان بووە. بەڵام نیچە بە تەنها لایەنێکی ناخی خوێنەر نادوێنێت، بەڵکو تەواوی هاندەرە قووڵەکانی و تامەزرۆیی بۆ باڵایی و ئینجا هۆشیشی. بۆیە گفتوگۆ لەگەڵیدا دژوارە و ناوەندە فیکرییە میانڕەوەکان کاردانەوەیەکی ئینفعالیانەیان بەرامبەری هەیەو ئەو قسەیەی خۆی بەسەریاندا دەچەسپێت کە دەڵێت (ئەوەی دەیکەین هەرگیز تێی ناگەن، بەڵکو هەمیشە مایەی سەرزەنشت یان سەرسامی دەبێت) (زانستی شاد، ٢٦٤). ئەمەش بووەتە هۆی دروستکردنی خوویەکی فیکریی نەزۆك بەوەی ئەو ناوەندانە پێشتر (چاوەڕوان)ی ئەو شتانەبن، کە لە نووسینەکانیدا دەیخوێننەوە لە بری ئەوەی بە فیعلی (بیخوێننەوە)، ئێمەش هیواداریین خوێنەری ئازیزمان لەو خووە بەدووربێت.

نووسینەکانی نیچە دوای جەنگی جیهانیی دووەم ژمارەیەکی زۆر لە خوێنەرانی بەلای خۆیدا راکێشا[٢] و ئەو ئابلۆوقەیەی جارانی لەسەر لاچوو و پاش ئەوەی بە خراپەکاری و بەدڕەفتارکردنی لاوان و هاندانی بزاڤە رەگەزپەرستەکان و نازیزم و دوژمنایەتیکردنی ئافرەت و سۆشیالیزم تاوانبار کرا: لە زانکۆکانی جیهاندا دەست کرا بە بایەخدان پێی و وتنەوەی وانە سەبارەت بە فیکری ئەو، نزیکەی دوو هەزار کتێب دەربارەی نووسرا لە جیهاندا و بیروڕاکانی لە چوار کیشوەردا بڵاوبۆوەو

PDF4Kurd

کۆمەڵێك بیرمەند و ئەدیب و هونەرمەندی گەورە [٣] کەوتنە ژێر کاریگەرییەوەو تیایاندا چەند ئەدیبێکی عەرەب[٤] و بەوەشەوە نەوەستا و لاوانی شۆڕشگێڕی ئەوروپا لەو ساڵانەی دواییدا پاش دەسبەرداربیان لە هەندێ ئەزموونی نائومێدهێن روویان لە چەند لایەنێکی بیروڕاکانی ئەوکرد[٥].

(٢)

خوێندنەوەی نیچە کارێکی زۆر دژوارەو لەویش دژوارتر پەیبردن بە توخمەکانی فیکری و جگە لەوەی کە ئەو ویستوویەتی وەك هەر بیرمەندێکی قووڵ تیۆرییەك یان ڕێبازێکی گشتگیر دابڕێژێت، تا کۆکردنەوەیان لە چوارچێوەیدا ئاسان بێت. بەڵام نا.. بەپێچەوانەوە، نیچە بەردەوام و بەتوندی دژی تیۆریزە و ڕێبازگەری و چوارچێوە بووەو، دروستبوونی بیروڕای لەژیاندا شوبهاندووە بە چوون بۆ ماسی گرتن (ئەسڵی ئاکار ١٨٥) واتە وەکو مومارەسەکردنێکی زیندووی ئەزموونەکانی ژیان و راوکردنی حەقیقەتە تەڕو تازەکان و بە پێچەوانەی ڕێبازگەراکانەوە کە قایلن بە کۆمەڵێك شتی مۆمیاکراو و دۆگمای زەینی (ڕێبوار و سێبەرەکەی، ٣١٧)، دۆگماش زیندانەو دوژمنایەتی کردنی لەگەڵ حەقیقەتدا زۆر لە دوژمنایەتی درۆ مەترسیدارترە (دژی مەسیح٥٥). جگە لەمانە نیچە خاوەنی شێوازێکی زۆر بەهێزە لەڕووی دەربڕینەوە کە چڕی و وردی و شاعیریەت لە ناوخۆیدا کۆدەکاتەوە. بۆیە شێوەی پەند (APHORISM)ی بۆ دەربڕینی خۆی هەڵبژاردووە، لەبەر ئەوەی بە وردی داڕێژراوەو مۆرکراوە (جینالۆجیای ئاکار، ٢٣)، ئەو دەیویست ئەو شتانەی کەسێکی تر ناتوانێت لە کتێبێکدا بیانڵێت ئەم بە دە دێڕ دەریببڕێت (ئاوابوونی بتەکان ١٠٤)، هەروەها خوێندنەوەو تێگەیشتنی نیچە بۆ کەلەپووری فیکریی خۆرئاوا (هەروەکو لە ئاماژە ڕەخنەییە وردەکانیدا بەرچاومان دەکەوێت بۆ

دەیان فەیلەسووف و ئەدیب و هونەرمەند لەکتێبەکانیدا) و قووڵبوونەوەی لە خوێندنی زمانە کۆنەکاندا (تا ئەو رادەیەی لە زانکۆی بال کرا بە مامۆستای ئەو وانەیە لەکاتێکا هێشتا تەمەنی ٢٤ ساڵ بوو). لەسەرەتای کتێبی سپێدەی ڕۆژدا وتوویەتی (فیلۆلۆژیا فێرکەری خوێندنەوەی باش و هێدی و قووڵە). پاشان تێڕوانینە جەسوورەکانی نیچە بۆ دەروونی مرۆڤایەتی وایکردووە دەروونناسێکی گەورەی وەکو سیگمۆند فرۆید بڵێت ((ئەو فەیلەسووفەی کە بۆچوونەکان و خەملاندنەکانی بە شێوەیەکی سەیر لەگەڵ دۆزینەوە دژوارەکانی شیکردنەوەی دەروونیدا وێك دەگرنەوە))[٦] هەموو ئەمانە پێکەوە ڕەهەندێکی قووڵ بە بیروڕاکانی نیچە دەبەخشن. قووڵییەك کە پەی پێ نابرێ تەنها بەسەبرو ماندووبوون و بەستنەوەی بەشە نزیك و دوورەکانی ئەو بابەتە نەبێت کە دەیخوێنیتەوەو خۆنەدانە دەست هەندێ مانای ساکار، چونکە ئاشکرایە کە مانای رووکەشی زۆر لە عیبارەتە پڕ لە مەجاز و شوبهاندن و تەوریەکانی، خوێنەری ئاسایی دووچاری پرینگانەوە دەکات و وای لێدەکات دەست لە خوێندنەوەی هەڵبگرێت. هەرچۆن لەو عیبارەتە بەپێچ و پەنا بەناوبانگەیدا هەیە کە دەڵێت (تۆ بۆ لای ئافرەتێك دەچیت، کەواتە قامچیەکەت بیر نەچێت) (زەردەشت ٩٣) نیچە خۆی دەڵێت (لە جۆرەکانی خوێنەر ئەوانەن کە لەو سەربازانە دەچن کە ئاگادار دەکرێنەوە: هەندێ شتی پیس و چەپەڵ لەگەڵ خۆیاندا دەبەن کە بتوانن بەکاری بهێنن، ئیدی شتەکانی دی ئافەرۆز دەکەن و جنێو بە هەمووی دەدەن) (کۆمەڵێك راوپەندی جۆراوجۆر ١٣٧).

ئێستا با نموونەیەکی ئاسان بۆ قسەکەمان بهێنینەوە: نیچە لە یەکەم دێڕی پێشەکیی کتێبی (ئەودیو چاکە و خراپە)دا دەڵێت: (حەقیقەت ئافرەتە) [٧] لە (زەردەشت بەمجۆرە ئاخاوت)یشدا دەڵێت ژیان ئافرەتە (ل٣٣٩) هەروەها زانستی شاد ١٣)، بەختەوەری ئافرەتە (زەردەشت ١٨٤). ئایا ئەمە شیعرە یان لەو شوبهاندنەدا مەبەستێك هەیە لە دووپاتکردنەوەکە؟ خوێندنەوەی سادە خۆی

PDF4Kurd

تەسلیمی رای یەکەم دەکات، بەڵام ئێمە گەر هاتو بەوردی ئەو دێڕانەمان تاوتوێ کرد دەبینین لە ماناکانی شوبهاندنی یەکەمدا کە دەڵێت حەقیقەت وەکو ئافرەت وایە، جوانە، مایەی حەزە، قووڵە، ڕێزدارە، پارێزراوە، نابێ بەزێدەڕۆییەوە مامەڵەی لەگەڵدا بکەین، زۆربەی کات مایەی خۆشحاڵییە گەرچی لە ئازار خاڵی نییە، ئیدی بەم جۆرە مانا دوای مانا لە زەینمانا دروست دەبێت، بەڵام لەراستیدا ناتوانین پەی بە قووڵایی راستەقینەی ئەو عیبارەتە بەرین ئەو دەمە نەبێت کە دوا پەردە لەڕووی هەڵدەماڵین و دەزانین کە نیچە مەبەستێتی بڵێت کە حەقیقەت وەکو ئافرەتو ژیانو بەختەوەری زوو رووی خۆی دەگۆڕێت و ناسەقامگیرە، هەروەها خوێندنەوەی گشتگیر و توندو تۆڵ یاریدەمان دەدات پەی بەدیدگای نیچە بۆ (بوون) بەرین لە میانی شوبهاندنی سێ شتی جیاوازەوە بەیەك. ئەویش بە یەکسانکردنێکی ماتماتیکیانەی ئەو سێ وشەیەیە: حەقیقەت و ژیان و بەختەوەری.

حەقیقەت هیچ ئەرزشێکی نییە ئەگەر بەشێك نەبێت لە ژیان. ژیانیش دەبێ سەرشار و بەپیت و خۆش بێت. کەواتە نە هیچ دووبارەکردنەوەیەك لە بابەتەکەدا هەیە و نە هیچ یاریکردنێکی هونەریی پەتی بە وشەکان.

نیچە تێڕوانینێکی چەندێتیانە (کمی)ی بۆ دیاردەکانی رۆح هەیە (هەروەها بۆ دیاردەکانی سروشت)، لەدیدی تێڕوانینی چەندێتیانەوە نە بەتەنها سپی و نە بەتەنها رەش هەیە، بەڵکو تێکەڵەیەکی چەندێتییە[٨]، هەر ئەمەش جۆرە ئاڵۆزی و نهێنیئامێزیو دژایەتییەکی ناوەکی بە بیروڕاکانی بەخشیوەو نموونەی نزیکیش بۆ ئەم تێڕوانینە دووفاقیەکانێتی بۆ ئەو کەسانەی کە خۆشیویستوون و لە هەمان کاتدا رەخنەی لێگرتوون وەکو: ناپلیۆن، پاسکاڵ، سپینۆزا، گۆتە،شۆپنهاوەر، فلۆبیرو، دۆستۆیڤسکی، هەروەها بە پێچەوانەی هەر بیرمەندێکی دۆگماتیکیشەوە لەڕێی چەند دەستەواژەو عیبارەتێکی لە قالب دراوەوە ناناسرێ، نیچە بە تەنها (ئاکاری سالارانو کۆیلان) یا (ئیرادەی هێز) و (گەڕانەوەی ئەبەدی) نییە، بە

دەربڕینێکی دی نیچە لەڕێی (نیچە- یزم)ەوە نا ناسرێ وەك چۆن زۆر بیرمەند لەڕێی (مارکسیزم) یا (ئێگزستەنسیالیزم-وجودیەت) و (مەسیحیەت) و (ئیسلام)ەوە دەناسرێن بەبێ ئەوەی شتێکیشیان سەبارەت بەو ڕێبازانە خوێندبێتەوە.

بەڕای هەموو ئەوانەی لەسەریان نووسیوە نیچە مرۆڤێکی ئاسایی نەبوو. نیچە لە پیاوێك دەچێت بریندار. خوێن لەزامەکانیەوە دەڕژێ و تایەکی گەرم جەستەی گرداوەو لە نێو زەلکاوێکدا راکشاوەو چاوەکانی دەڕواننە کۆمەڵێك ترۆپکی چیای بڵند و گەرچی لەوپەڕی پلەی ئازار و شەکەتی و هەڵچوونی پێغەمبەران و سۆفیە گەورەکاندایە لە حاڵەتی (وەجد)یاندا، بەڵام لە نووسین ناوەستێ و هەر دەنووسێت. لە دەفتەری یادەوەریەکانییدا نووسیویەتی ((منیش هەر لەو حاڵەتەدا دەژیم کە زەردەشت و موساو موحەمەد و مەسیح و ئەفلاتوون و پرۆتس وسپینۆزا و میرابۆی لەناوەوە هاندا)) هەروەها لەزانستی شاددا دەڵێت ((کێشە مەزنەکان پێویستیان بە خۆشەویستییەکی مەزنە))[٩] ئیدی ئەو کە لەم حاڵەتەدا بووبێت دەبێت نووسینەکانی چۆن بووبن؟ بێگومان سەرشارە لە وەجد و ئاوێتەیە بە خوێن. لەوانەشە نائارام و پارچە پارچە بێت وەکو کوتە گۆشتی هەڵوەریو لە جەستەیەك کە خەریکە دادەڕزێتو دەفەوتێت. ئەم وێنەیەش بە تەنها وێنەیەکی خواستراو نییە بەڵکو زۆر لایەنی راستی دەگرێتە خۆی و هەر وەکو زانراوە نیچە سەر ئێشەیەکی سەختی بەردەوامی لەگەڵدا بووەو ئازار لە گەدەیدا بووەو نزیکە کوێربوون بووەو دواجاریش تووشی (سفلس) بوو کە بەرەو شێتی راپێچی کرد[١٠].

لە کتێبی (ئەوەتانێ مرۆڤ)دا دەڵێت: من ئەو منەم کەوام لە بەرزاییدا، بەوشە نادوێم بەڵکو بە هەورە تریشقە دەدوێم(٢٨١) هەروەها لە زەردەشتدا دەڵێت: لە نێو هەموو نووسراوەکاندا بە تەنها ئەوانەم خۆش دەوێن کە بە خوێن دەنووسرێن. بە خوێن بنووسە، پاشان بۆمان دەردەکەوێت کە ئەو خوێنە هۆشە(٦٧) هەر بۆیە

PDF4Kurd

نووسینەکانی نیچە وەکو نووسینەکانی ئەفلاتون و کانت و هیگڵ تێگەیشتنیان دژوارە.

(٣)

نیچە یەکێکە لەو بیرمەندە دیارانەی کە بایەخیان بە کێشەی بێگانە بوون (ALIENATION) داوە، ئیدی لەوکاتەوەی هیگڵ رەهەندێکی فەلسەفی بەم کێشەیە بەخشیو دواتریش لۆدڤیك فۆیرباخ و کارل مارکس گرنگییان پێدا. لەو کاتەوە کەم ئاسەواری گرنگی فەلسەفە و ئەدەب دەبینینەوە لە سەدەی بیستەمدا بە شێوەیەك لە شێوەکان دەنگدانەوەی ئەم کێشەیەی تێدا نەبێ، ئەو بێگانە بوونەی مەبەستیشمانە نامۆبوونی (کردار)ی مرۆڤی هۆشمەندە لە (بوون)ە راستەقینەکەی خۆی، (بۆیە ئەمە دەڵێین تا لێرەدا جیاوازی بکەین لە نێوان ئەم چەمکە بۆ بێگانە بوونو نێوان کرداری نیۆرۆس (عوساب) یانەی کەسێك کە نەخۆشیی ئەقڵیی هەیە. هەرچەندە ئەمەش بێگانەبوونە' بەڵام لە ئاستێکی تردا) بەمجۆرە ئەو کردارەی نامۆ دەبێت پێیو بەسەر مرۆڤەکەشدا زاڵ دەبێت، بەم مانایەش نامۆبوونی مرۆڤ لە کارەکەی لە کۆمەڵگای سەرمایەداریدا دەبێتە شێوەیەك لە شێوەکانی بێگانەبوون. ئەمەش ئەو ئایدیایەیە کە لە کتێبەکەکانی مارکسدا[١١] دووپات بووەتەوە. بەڵام ئەمە تاقە شێوەیەکی بێگانەبوون نییە و بە تەنهاش پەیوەست نییە بە سیستمێکی ئابووریی دیاریکراوەوە.

سەرچاوەی ئەم بێگانەبوونەش بە پلەی یەکەم میکانیزمی کۆمەڵگاکە خۆیەتی وـ، رژێمەکان و دەزگاکان و رێکخراوەکانی وەك کۆمەڵێك جومگەی ئەو (گشت)ەن کە ئامێری کۆمەڵگایەو رۆژ لە دوای رۆژ لەگەشە و ئاڵۆزبووندایە و گەرەکێتی بە تەواوەتی مرۆڤ ملکەچی پێداویستیەکانی پاراستنی کۆمەڵگاو بەرژەوەندیی بەناو

هاوبەشی تاکەکانی کۆمەڵ و هەروەها بە پلەی دووەم تەکنۆلۆژیا و سیبیرنیتیك بکات.

ئەم دوو سەرچاوەیەش لە دەرەوەی بونیادی چینایەتیی هەر کۆمەڵێك لەوەتەی قەوارەی کۆمەڵایەتی هاتۆتە ئاراوە. لەم دوو رێیەشەوە مرۆڤی هاوچەرخ وردە وردە لە رەگو ریشە سروشتییەکەی خۆی دوور دەکەوێتەوە و پەیوەندییە رۆحیەکانی بەشتو کەسەکانی دەوروبەری دەپچڕێت و خەیاڵ و نموونە و مانا تیایدا وشك دەکات (مەبەستمان لەو هێزانەیە کە بەهۆیانەوە واقیعی باو تێدەپەڕێنێت)و سەرەنجام دەبێتە (وەزیفە)یەکی کۆمەڵایەتیی پەتی لەبڕی ئەوەی تۆپەڵێك هەست و سۆزو خۆزگەو مەترسی بێت و بەگوزارشتی نیچە کۆمەڵگا دەیەوێت تاك (وەکو خۆی) بهێڵێتەوە' واتە کەسێتییەك و وەزیفەیەکی نەگۆڕ، کۆمەڵگە پێی خۆشە کە چاکیی ئەو کەسەو خەون و خۆزگەی کەسێکی دی و بیرنەکردنەوەو حەزیان دەبێتە ئامرازێك بەدەستی کۆمەڵگاوە کە پشتی پێ دەبەستێت، ئەوانە هەمیشە لەبن دەستیدان، کۆمەڵگا شانازی بەم سروشتەی تاکەکانیەوە دەکات کە ئامرازێکە بۆی[١٢].

رەنگە لە هەموو ئەم خاڵانەدا شتێکی تازەی ئەوتۆمان نەوتبێت، بەڵام گریمان مرۆڤێك رۆژێك لە رۆژان لە ناوەوەی خۆیدا هەستیکرد (ئەم هەستەش دەشێ هەر مرۆڤێك دابگرێت و، لەهەر کاتێکداو بە هەر ئەندازەیەك بێت) کە ئیدی ناتوانێت لەوە پتر ملکەچی بوونی وەستاو و بۆگەن بێت و، هێزێکی ناوەکیی زۆر هانیدا بۆ هەڵبژاردنی بوونێکی تری بزۆك بەرەو ئاستێکی بەرزتر لەوەی کە تیایدایەتی. ئەم هەڵبژاردنەش لە حاڵەتی کەسێك دەچێت کە سواری ئاڤزینی شەپۆلێکی بڵندڕۆ بووبێت.. هێزە زیندووەکانی ناوەوەی دەتەقنەوەو ئاوی شەپۆلەکە ئەو کەندرە تەسکانە دادەپۆشێت کە کۆمەڵگا ئامادەی کردوون تا خەڵکی ئاسایی تیایاندا بژی، ئایا ئیدی ئەو دەمە دەتوانین یاسا و داب و نەریت و بەهای باو بەرەو رووی ئەم

PDF4Kurd

مرۆڤە بینەوە کە سواری پشتی ئەو شەپۆڵە سەرکەشە بووەو هەستیکردووە بوونی پێشووی خۆی تێپەڕاندووە؟ ئەم داب و نەریت و پێودانگانە بۆیە دانراون تا ئاستە سڕو مردووەکانی هەستی ئەو خەڵکانە بپارێزن کە لە بنی کەندرەکاندا دەژین، ئیدی چۆن ئەو کەسەی سواری پشتی شەپۆلی سەرکەش بووبێت دەتوانێت پێیانەوە پابەند بێت؟!

بەبێ ئەم رووبەڕووبوونەوەیە لە نێوان دوو ژیاندا: ژیانێکی بەپیتی دڕدۆنگ کە گرنگی بە هیچ حەقیقەتێك یان مرۆڤایەتییەك یان بەهایەکی ئەخلاقی لە دەرەوەی خۆیدا نادات و ژیانێکی سڕو مردووش کە بەها میتافیزیکیەکانو چاکە و خراپە بەرێوەی دەبات، بەبێ ئەم رووبەڕووبوونەوەیە ناتوانین پێگەی راستەقینەی ئەو ئامانجانە دەرك بکەین کە نیچە بە توندی هێرشی کردووەتە سەریان. بەڵام ئەم پێگەیە پێگەیەکی مێژوویە، لەم بانگەشەیەی نیچەدا بۆ ژیانی باڵایو سەرفرازی و سەرکەشی هیچ بایەخێك بۆ هیچ سیستمێك و رووداوێك و بەهایەك دانانرێت کە بە کەڵکی ئەو ژیانە نەمابن. نیچە بیرمەندێك بوو بە ئاقارێکی مێژوویی بیری دەکردەوەو کەموکوڕیی هەستی مێژوویی لای فەیلەسووفانی بەر لە خۆی کردووە بە نەنگییەك لەسەریان[١٣]. هەروەها رەخنەی لە مەیلیان بۆ (تێڕوانینێکی ئەزەلی) دەگرت (ئاوابوونی بتەکان ل٣٥) هەر بۆیە ئەو توندو تیژییەی نیچە لە تێکشکاندن و شاڵاوبردندا پاساوی خۆی هەیە. چونکە هیچ بیرمەندێك هێندەی ئەو بەرگەی ئەو ئەرکە گران و ئازارە قورسەی نەگرتووە، لە کاتێکدا ئەوانی دی بەش بەش هێرشیان دەکردە سەر سەرخانەکان، ئەو هێزی خۆی ئاراستەی بنەما سەرەکیو باوەکانی جۆرەکانی ئەو ساختەیی و گومڕاکردن و فریوانە کرد کەمرۆڤ خۆی خولقاندوونیو بەدرێژایی سەدەکان و چاخەکان چەسپاندوونی (من کەسێك نیم، بەڵکو دینامێتم) (ئەوەتانێ مرۆڤ ل٣٢٦) هەروەها وتویەتی: (فەلسەفەی من: رزگارکردنی مرۆڤە لەوەهم بە هەر نرخێك بێت) هەر بۆ ئەم مەبەستەش ئەو ئاسۆ دوورانەی بڕی کە

هیچ بیرمەندێك نەیتوانیوە بیانبڕێت و ئامانجیشی، ئەو ژیانە بوو کە خۆی تێدەپەڕێنێت کە بووە ئامانجی هەموو بیرمەندە ئازادیخوازەکانی دی. گەرچی دەبێ لێرەدا دان بەوەدا بنێین کە فەراهەم کردنی ئەو ژیانە، هیچ نەبێ لە ئێستادا ئەستەمە بۆ وزەی جەستەیی مرۆڤ، هەر بۆیە تا ساڵانێکی زۆری دی فەلسەفەی نیچە بەزیندوویەتی دەمێنێتەوە، چونکە لە ناو گۆشتی نەژادی بەشەریدا رۆچەقیوە.

(٤)

هەر لە زووەوە بیری مرۆڤایەتی پیرۆزییەکی بە چەمکی (حەقیقەت) بەخشیوەو گەلێ باسی فەلسەفی دەربارەی ماناو لایەنەکان و رادەی پابەندی بە ئەقڵ و واقیعەوە لەسەر نووسراوە. نیچە یەکەم بیرمەند بوو پرسیاری سەبارەت (بەهای حەقیقەت) کرد. چونکە بەهاو سوودی حەقیقەت پڕ شایستەی لێپێچانەوەیە نەك لایەن و رەهەندەکانی و وتی: (ئیرادەی حەقیقەت پێویستی بەرەخنە لێگرتنە. با ئەرکەکەمان بەمجۆرە دیاری بکەین: دەبێ بەهای حەقیقەت بە شێوەیەکی کردەیی بخرێتە بەرپرسیار) نیچە تەماشای کرد زۆربە باوەڕیان بە حەقیقەت هەیە بە چاوپۆشین لە بەها واقیعییەکەی، ئەم باوەڕەش بەهایەکی میتافیزیکییە، باوەڕ بە بەهای رەهای حەقیقەت[١٤] و ئەو فەیلەسووفەی کە جیهانێك بۆ ئەقڵ دەخولقێنێت کە تیایدا بە تەنها پشت بە ئەقڵ و وەزیفە لۆژیکییەکان دەبەستێت. بەم کارەی بناغەی جیهانێکی (حەقیقی) دادەڕێژێت (ئیرادەی هێز ٥٨٨) کە جیایە لە جیهانە (واقیعی) یەکەمان و ئەو جیهانە لە روانگەیدا جیهانێکی سەقامگیرترو بەرکەماڵتر و رێکوپێکترە.

PDF4Kurd

لەوەش دوورتر نیچە سەرنجیدا ئەوانە حەقیقەتیان دەوێت تا فریو نەدرێن یان خۆیان فریو نەدەن لە دونیایەکدا کە پڕە لەهەڵە و گومڕایی و فریو و خۆتەفرەدان و ژیانێك کە بەرەو نائاکاریترین پرەنسیپەکان دەڕوات. کەواتە ئەوانە دەیانەوێت لەسەر زەویی (ئاکار -ئەخلاق) بوەستن، واتە (دونیایەکی دیکە)ی ئەخلاقییان دەوێت لە کاتێکدا چ ژیان و سروشت و چ مێژووش خۆیان نا ئەخلاقین. لەم (دونیایەی دیکە)دا جۆرە ئەفەرۆزکردنێك هەیە بۆ جیهانی واقیعی. واتە نەفی کردنی ژیان خۆی و بەدوایدا ئارەزوویەکی پەنهانی مەرگ[١٥].

بەرامبەر بەمە نیچە وەکو دیکارت نەفیی هەموو حەقیقەتێکی کردو ڕێی بۆ وتنی هەموو شتێك خۆشکرد تا هەموو شتێك بکاتە پلە و پایەی حەقیقەت، تەنانەت ناحەقیقەتیش (اللاحقیقە)و دروشمی (هیچ شتێك ڕاست نییە، هەموو شتێك شیاوە)[١٦]ی بەرزکردەوە، پاشان بە دوای پێودانگێکی دیکەدا گەڕا بۆ هەڵسەنگاندنی حەقیقەت، ئایا ئەو پێودانگە ئەقڵە؟ ئەو ئەقڵەی بەدرێژایی سەدان ساڵ کۆمەڵێك هەڵەی بەرهەم هێناوە، هەندێك لەو بەرهەمهاتووانەی بە کەڵکی پاراستنی ڕەگەزەکان هاتوون. ئەقڵ هەڵەی کردووە ئینجا هەڵەکەی چاك کردۆتەوە، پاشان هەمدیسان کەوتۆتە هەڵەی ترەوەو ئیتر بەمجۆرە، چونکە هیچ شتێك ملکەچی حوکمێکی ڕەها نییە (دەشێ دیکارت وەکو باوکی ئەقلانییەت-لێرەشدا وەکو باپیرەی شۆڕش- و بەخشندەی دەسەڵاتی ڕەها بە ئەقڵ قبوڵ بکرێ، بەڵام ئەقڵ بە تەنها ئامرازێکە و هیچی دی و دیکارت ڕواڵەتبین بۆوە) (ئەودیو ١٩١) ئەقڵ بەشێکە لە بەشە جۆراوجۆرەکانی کیانی مرۆڤ، دڵ هەیە کە ئەقڵی دووەمە[١٧] جستە هەیە کە ئەقڵی زیاتر تیایە لە بەهێزترین لایەنەکانی پەندیاریت (زەردەشت٦٢) مەبەستیشی لە غەریزەکان و نەست (لاشعور)ە. ئایا وەك هەندێك دەڵێن ئەوەی هانمان دەدات بەدوای حەقیقەتدا هەڵوەدابین پتر لە حەقیقەت خۆی ئەو چێژە خودییەیە کە لە ئەنجامی ئەو هەڵوەداییەوە بەچنگمان دێ؟![١٨] ئەمەش

پاساودانێکی (جزئی)ەو لەگەڵ ئەو ماندووبوونە دوورو درێژەی مرۆڤایەتیدا وێك نایەتەوە کە لە پێناوی حەقیقەتدا چەشتوویەتی. یان ئایا نهێنییەکی دەروونییە کە نیچە بۆ یەکەم جار پەردەی لەڕوو هەڵماڵی کاتێ لە بابەتێتی (مەوزوعیەتی) زانستی کۆڵیبێوە- ئەمەش خاڵێکە دواتر لەسەری دەڕۆین و وتی ئایا ئەو بڕیارەی ئێمە کە پێویستە لە هەموو شتێکدا زانستی بین، لەجۆرە ترسێکەوە، یان لە هەڵاتنمان لە بەدبینییەوە سەرچاوە ناگرێت؟ ئەم دوا پەناگە ژەهراوییە (مەبەستی لە زانستە-و) دژ بە حەقیقەت؟ یان وەکو ئەخلاقگەرایان دەڵێن: جۆرێك نییە لە ترسنۆکی و ساختەیی؟ (لەدایك بوونی تراژیدیا)، پاشان نیچە لە کتێبەکانی دواتریدا زیاتر لەسەر ئەمە ڕۆیشتووەو وتوویەتی کە پابەندبوونی زۆر بە (حەقیقەتی پەتی)یەوە جۆرە هەڵاتنێکە لە (حەقیقەتی واقیعی)و جۆرە دڵنیاییەکی دەروونییە کە مرۆڤ بە شێوەیەکی غەریزی حەزی پێ دەکات. لێرەشدا دەبێ جەخت لەوە بکەین کە ئەو غەریزانە لەڕێی نەستەوەکاری خۆیان دەکەن. هەر ئەوانن هانی مرۆڤ دەدەن بەدوا کەنارەکانی ئاسوودەییدا بگەڕێت، بۆیە لە کاتێکدا بەڕواڵەت وا دەردەکەوێت بەدوا ئەقڵ و مەنتیقدا دەگەڕێن" نازانن کە بەبێ ئەوەی بە خۆیان بزانن بەدوا ئەو شتانەدا دەگەڕێن کە غەریزە قووڵەکانیان لێیانیان دەوێتو، مەنتیقی ئەقڵی بە حەوانەوەیەکی سایکۆلۆژی ساختە قایل دەبێت. چونکە باوەڕ بە حەقیقەتێکی (جزئی) دەهێنێت. بەڵام مەنتیقی زیندوو بە (یەقین) قایل نابێت و بەردەوام لە هەموو شتێکدا بەدوای گرژی و نا ئارامیدا باوەڕی ڕەها دەگەڕێت. بەڵام نیچە مل بۆ هیچ یەکێك لەم پێودانگانە نادات و پێودانگێك بۆ حوکم دان بەسەر حەقیقەتدا دادەنێت گشتگیرترو قووڵتر لە حەقیقەت خۆی، کە ئەویش ژیانە. بەهەمو لایەنە جیاجیاو ڕەهەندە فراوانەکانیانەوە. ئەو شتەی لە خزمەتی ژیاندا بێت (حەقیقی)یەو ڕاستە. ئەوەش کە لە زیانیدا بێت ناحەقیقی و هەڵەیە. (بەمجۆرە هێزی زانین پشت بە پلەی ڕاستێتی نابەستێت، بەڵکو پشت بە تەمەنی

PDF4Kurd

دەبەستێت. بەوەی تا چ رادەیەك بەژیانەوە وا بەستەیە. تا چ رادەیەك بوونی وەکو مەرجێك پێویستە بۆ ژیان) (زانستی شاد)

بەڵام دەبێ وریابین و بەهەڵەدا نەچین: حەقیقەتەکان کەی وەك ئێمە هەست دەکەین بەو رادەیە روونن؟ نیچەش دەپرسێت: (لەراستیدا چی وامان لێدەکات هەست بکەین کە دژایەتیەکی ناوەکیی گەوهەری لە نێوان حەقیقەت و درۆدا هەیە؟ ئایا هەر هێندە بەس نییە وا دابنێین دیاردەکە پلەی هەیە، رۆشنە، تاریکە، سێبەری هەیە، شەبەنگدارە، (منقور)ی جۆراوجۆری هەیە (گەر لێرەدا زمانی شێوە کارەکان بەکار بهێنن)؟ (ئەودیو٣٤) پاشان ئەگەر ژیان خۆی رادەی راستێتیی حەقیقەتێکی دیاریکراو دیاری بکات، ئەی بەرامبەر دیاردەیەکی دی چی بڵێین کە تیایدا حەقیقەت لەگەڵ هەڵەدا لە بەرگی کۆمەڵە شەبەنگێکدا خۆی دەنوێنێت، بەڵام لە خزمەتی ژیانیشدایە؟ ئایا دەکرێ بەهای ئافەرۆز بکرێ؟ ئینجا با هەنگاوێك دوورتر برۆین: ئەی ئەگەر دیاردەیەکی ناحەقیقی لە خزمەتی ژیاندا بوو. ئایا دەکرێ فەرامۆش بکرێ؟ نیچە بەنەرێ وەڵام دەداتەوەو دەڵێت (دان نان بە ناحەقیقەت (اللاحقیقە)دا وەکو مەرجێك بۆ ژیان واتە بەرهەڵستیی هەستو سۆزی راهاتووی بەها باوەکان بە شێوازێکی ترسناك. هەر فەیلەسووفێکیش ئەم سەرچڵییە بکات جێی دانسقەی خۆی لەودیو چاکەو خراپەوە دەگرێت) (ئەودیو چاکەو خراپە٤) ئایا مرۆڤایەتی بۆ ماوەیەکی زۆر لە مێژوودا لەسەر (وەهم) نەژیاوە و ئەم وەهمانە ئامراز نەبوون بۆ چارەسەرکردنی کێشەکانی ژیانی رۆژانەی و رووبەڕووبوونەوەی گیروگرفت و دژوارییەکانی ژیان[١٩]. لەو وەهمانەش سیحرو، بەپیرۆزکردنی شتەکان و پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان (باچی حیساباتی وزە هەیە لە جیهاندا لە خزمەتی پراکتیکی رۆژانەدا بێت نەك مەعریفە) (لەدایك بوونی تراژیدیا). هۆڵنگدیل بە شێوازێکی باش ئەم رایەی نیچە پوخت دەکاتەوەو دەڵێت (بەلای نیچەوە هەموو حەقیقەتەکان جگە لە حەقیقەتە زانستییەکان لەدیدگایەکی

دیاریکراوەوە راست بوون، بەڵام لەدیدگایەکی گشتییەوە هەموو درۆن، حەقیقەتە زانستیەکان ئەگەر راستیش بووبن یان مرۆڤوا تێگەیشتبێت کە راستن، بەڵام لە توانایاندا نییە هیچ زانیارییەك سەبارەت مانای جیهان بەدەستەوە بدەن، زانا وەڵامی "بۆچی" دەداتەوە، گەر بیشیداتەوە تەنها لەلایەنی لەبەر چ هۆیەك: نەك لەلایەنی تا چ کۆتاییەکەوە) [٢٠].

حەقیقەت دژی هەڵە نییە، بەڵکو هەردووکیان خۆیان نمایش دەکەن و بەمجۆرە (نەبەردێکی رۆژانە لە نێوان هاندەرەکانی گەڕان بەدوا حەقیقەت و هەڵەو گومانەکانو وردبینییەکاندا روودەداتو مەعریفە دەبێتە بەشێك لە ژیان و لێرەدا هێزەکەی نەشونما دەکات تا دواجار دەکەوێتە ململانێ لەگەڵ هەڵە بنەڕەتییەکاندا، هێزە ژیانییەکان بەیەکدا دێن. هاندەرەکانی حەقیقەت و هاندەرەکانی هەڵە کە ژیان دەپارێزن و لێرەدا پرسیارەکە دەبێت بەوەی ئایا حەقیقەت تا چ رادەیەك بەرگری توانەوەو ئاوێتەبوون لەگەڵ ژیاندا دەگرێ (زانستی شاد). بۆیە (بەدووری دەزانین کە مەعریفەمان لەوە فراونتر بێت کە پێداویستیی پەنابردنە بەر پاراستنی ژیان داوای دەکات. بایۆلۆژیاش پێمان دەڵێت کە چۆن هەستەکان و دەمارەکان و تەنانەت مێشکیش بەپێی هاوگونجانی لەگەڵ گرفتەکانی گەڕان بەدوای خۆراکدا پەرەی سەندووە) (ئیرادەی هێز٤٩٤) بەمجۆرە ئامانجی فەلسەفە شتێکی تر دەبێت نەك حەقیقەتی پەتی (تا ئێستا چی لە فەلسەفەکان داوا کراوە؟ حەقیقەت نییە، بەڵکو شتێکی ترە، با وای دابنێین تەندروستیە، پاشەرۆژە، گەشەکردنە، هێزە، ژیانە[٢١] بۆیە نیچە دەیوت پێویستە زانا شادبێت، هەروەکو لەیەکێك لەپارچە شیعرەکانیدا ئەمەی راگەیاندووە، بۆیە کتێبێکیشی ناوناوە (زانستی شاد) واتە خۆشی و کامەرانی[٢٢].

PDF4Kurd

(٥)

زۆر دەربارەی ژیان و حەقیقەتی زیندوو دوایین و بەهای یەکەمینمان لەسەروو بەهای حەقیقەتی پەتییەوە دانا. جا بۆ ئەوەی ئەمە گومان نەوروژێنێت، دەڵێین کە مەبەستی نیچە هێزە بایۆلۆژییە پەتییەکانی مرۆڤە و حەقیقەتەکەشیان حەقیقەتێکی زەمینیە، ئەوەتا دەڵێت (ئایدیال مۆڵەت نادات بەڵکو تا رادەی مەرگ جام دەکات) (ئەوەتانێ مرۆڤ٢٨٤) هەروەها: ئایدیالەکان مەترسیدارن چونکە دەبنە کۆسپ و تەگەرە لەرێی کرداردا. هەموویان ژەهرن، بەڵام وەك چارەسەرێکی کاتی بنچینەن (ئیرادەی هێز٢٢٣) و تەواوی و وتەزاو هەست و سۆزە باشەکان و نیشانەکانی حەقیقەت تەنها لەرێی هەستەکانەوە بەدەردەکەون (ئەودیو١٣٤) و من جەستەیەکی پەتیم و شتێکی دی نیم لە پەنایداو رۆحیش وشەیەکە بەشتێك دەووترێ کە لە جەستەدایە[٢٣] و هیچ شتێك وەکو حەقیقەت نەدراوە بەتەنها جیهانی ئارەزووەکان و حەزەکانمان نەبێت و ئێمە لە خوارووبیان لەوپەڕی هیچ حەقیقەتێکدا نین جگە لە حەقیقەتی هاندەرەکانمان (ئەودیو ٣٦) ژیانیش کە حەقیقەتێکە لە دەرەوەی ئێمەدایە پێویستی بە بیرلێکردنەوەی ئێمە یا هەست و سۆزی ئێمە و یا کرداری ئێمە نییە، چونکە ژیان حەقیقەتێکی سەربەخۆیەو جیایە لە ئێمەو وەکو جاران پێویستی بەوە نییە خۆی لە ئاوێنەیەکدا ببینێت (زانستی شاد٣٥٤) جیهانیش شیاوی ناسینە، بەڵام بە شێوەیەکی تریش شیاوی لێکدانەوەیە، نەك بەمانایەك کە لە پشتییەوە هەیە، بەڵکو بەمانای بێ شومار (ئیرادەی هێز٤٨).

لەوەش زیاتر نیچە لەم بوارەدا تەواو زانستگەرایەکی ئەزموونگەرایە، ئەوەتانێ لە نووسینێکدا کە مێژووی بۆ ساڵی ١٨٨٧ دەگەڕێتەوە دەڵێت: (وتەزای وامان نییە کە جیهانێك لە خودی خۆیدا (عالم في ذاته)مان لەجیهانی دیاردە بۆ جیابکاتەوەو هەموو وتەزاکانمان سەبارەت بە ئەقڵ سەرچاوەکەی هەستەو لە ئەزموونەوە

وەردەگیرێ[٢٤] ئەو قسەیەی کە دەڵێت (هەموو مەعریفەی مرۆڤایەتی، یان لە ئەزموونەوەیە، یان لە ماتماتیکەوە) (ئیرادەی هێز٥٣) هەروەها (مرۆڤ- دۆست، زۆر مرۆڤدۆستل١١،١٩) پرنسیپێکی بنەڕەتیی پرنسیپەکانی پۆزەتیڤیزمی مەنتیقیی نوێ (الوضعية المنطقية الحديثة)ە. لە بڕگەیەکدا کە تەرخانە بۆ رەخنە لە ئەزموونی ئایینی بەو پێیەی ئەزموونێکی دوورە لەهۆش ئەقڵ و تاقیکردنەوەوە. دەڵێت ئێمە تینووی ئەقڵین، بڕیارمان داوە بەوپەڕی راشکاویەوە ئەزموونەکانمان وەك ئەزموونی زانستی سەعات دوای سەعات و رۆژ، دوای رۆژ بپشکنین، ئێمە خۆمان دەمانەوێ ئەزموونی تایبەت بەخۆمان و کەرەسەی خاوی خۆمان هەبێت (زانستی شاد٣١٩).

لە هەمان کاتدا نیچە نایەوێت ئەزموونەکانمان بە تەنها گەرانێك بێت بەدوا مەعریفەداو مەعریفەش پێخەفێك بێت بۆ حەوانەوە (زانستی شاد لە ٣٢٤) لەبەر ئەوەی ژیان راهاتن لەسەر مەسەلەکان رەت دەکاتەوە و خوازیاری شتی بە شێوەیەکی هەمیشەکاتییەو داواکارە مەنفاو سیبیریای تایبەت بەخۆت هەبێت (زانستی شاد٢٩٥) بەگوێرەی ئەمە راستییەکانی حکومەتەکان و یاساکان و خێزان کۆمەڵێك راستیی میکانیزمین (بڕوانە ئاوابوونی بتەکان ل٩٤) بۆیە نهێنیی (چینەوەی گەورەترین بەروبوومەکانی (بوون)) لەوەدایە کە لە مەترسیدا بژین و شارەکانتان لەسەر هەڵدێر بنیادبنێن و خۆتان فڕێ بدەنە دەریا پێوارەکانەوە. لە جەنگدا بن چ لەگەڵ ئەوانەدا کە لە خۆتان دەچن و چ لە گەڵ خۆتاندا ئەی ئەوانەی بەدوا مەعریفەدا دەگەڕێن، مادامەکی ناتوانن ببنە فەرمانڕەواو موڵکدار، ببنە دزو داگیرکەر) (زانستی شاد ٢٨٣) ئەم جۆرە ژیانەش لای ئێمە لەپەندەکەی زەردەشت خۆشەویستترە (زەردەشت٢٤٣).

عیشقی نیچە بۆ ژیان گەیشتە رادەیەك کە بەبێ هیچ سکاڵاو نائومێدیەك و بەهەموو رووداو و کارەساتەکانییەوە ژیان قبووڵ بکات و ئەمەشی ناونا

PDF4Kurd

خۆشەویستیی چارەنووس کە سیفەتێکە لە سیفەتەکانی دەستەبژێر (النخبة) و لە دەروون لاوازان جیایان دەکاتەوە، کە تەنها لەبەر نائارامییان بەرامبەر هەندێ رووداوی ژیان رقیان لێیەتی، بەڵکو نیچە لەو بڕوایەدابوو کە رووداوەکانی گەردوون بە ورد و درشتیانەوەو بۆ هەتا هەتایە خۆیان دووبارە دەکەنەوە. ئەمەش بیرۆکەی (گەڕانەوەی ئەبەدی)ە لە سەر بنچینەی تیۆری ئەزەلیەتی گەردوون (بێ سەرەتاو بێ کۆتایی و بێ زیادەو بێ نوقسان و بێ مەبەست و بێ ئیرادەیەکی ئازاد). کە ئەمەش نیشانەی رادەی شانازیکردنی قارەمانە بەژیانەوە کە هیچ شتێك ناتوانێ بەسەریدا زاڵ بێت. تەنانەت مەرگیش، چونکە هەر ساتێ لە ساتەکانی ژیان خۆی دووبارە دەکاتەوە، واتە بۆ هەتاهەتایە نەمرەو مردنیش بە تەنها ماوەیەکی کورتە لەم سووڕانەوە ئەزەلیەدا[٢٥].

بەم جۆرە چەمکی ژیان لای نیچە خاڵییە لە هەر توخمێکی میتافیزیکی و ناکرێ بەراوردی بکەین بەو سیفەتەی کە هەندێ داویانەتە پاڵی وەك وزەی زیندوو (الطاقة الحیویة) لای بیرگسۆن و برناردشۆ.

(٦)

ئاشکرایە کە وەسیلەی ئێمە بۆ ناسینی حەقیقەتی ماتەری زانستە. بەڵام ئایا رادەی ئۆبژێکتیڤییەتی زانست چەندەو هاندەری راستەقینەی چییە؟ (مەعریفە لە ریشەدا بریتییە لە غەریزەی ترس، واتە حاڵەتێکی نەخۆشانەیە، تۆ کاتێك جیهانت ناسی ئیدی ئەو گەرموگوڕیو تەڕوبڕییەی نامێنێت لەبەرچاوت و دەبێتە ئایدیایەك) زانستی شادل٣٢٧. چونکە بیر و هزرەکان سایەی هەست و سۆزمانن و هەمیشە بۆشنو ساویلکەترن (زانستی شادل١٧٩) دەربڕینیان دژوارە (تەنانەت بیروڕای هەر یەکێك لەئێمە: مرۆڤ ناتوانێ جارێکی دی بە هەندێ وشەی گشتگیر گوزارشتیان لێ بکات) (زانستی شاد٢٤٤) بەڵام تا ئێستاش زۆر هەن هەست

دەکەن پێویستیان بە میتافیزیك هەیە، چونکە داوای (یەقین)ێکی شێلگیرە کە خۆی لە شێوەی پۆزەتیڤیزمی زانستیدا بەتاڵ دەکاتەوە (داوا ئەوەیە کە کەسێك بە هەموو شێوەیەك شتێکی نەگۆڕو چەسپاوی بوێت (زانستی شاد٣٤٧) هەر بۆیە نیچە ئەو وتەیەی (گۆتە) لە فاوستدا هەڵدەگێڕێتەوەو دەڵێت (هەموو ئەوانە نەمرن، بەڵێ وان بەڵام ئەمەش خەیاڵە) (زەردەشت ل١١١) چونکە حەقیقەتی نەمر نییە (مرۆڤدۆست ل٢).

بەراشکاویەوە شتێك نییە ناوی زانست بێت بەبێ هەندێ پێشگریمانە- فرچیات مسبقە (ئەسڵی ئاکار ل١٥١) واتە توخمێك هەیە تاقی نەکراوەو ناواقیعی، کە سەرچاوەیەکی ماتەریی لە دونیادا نییە و وەك هەوڵدانێکە بۆ بە مرۆکردنی شتەکان (انسنة الاشیاء) هەر چۆن لەوە دەچێت ئێمە کە وەسفی شتەکان و بەدوایەکدا هاتنیاندا دەکەین بۆ ئەوەیە تا بە شێوەیەکی وردتر وەسفی خۆمان بکەین، نموونەی ئەمەش پرنسیپی هۆیەتی (السببیة)یە لە سروشتدا، نیچە دەڵێت کە ئەم پرنسیپە پەیوەندییەکی دوالیزمییە (دەشێ هەرگیز نەبێت، چونکە ئێمە لە کاتێکدا دوو پارچە لێك جوێ دەکەینەوە روو بەڕووی سێڵاویەك (سیولە) دەبینەوە، ئێمە هەندێ ئاماژە هەڵدەهێنجین بەبێ ئەوەی دیدێکی راستەقینەمان بۆی هەبێت، ئەو ئەنجامانەی کە لە هەر پرۆسەیەکدا بە ناگەهانی دەردەکەون (بۆ نموونە لە لێکارییە کیمیاییەکاندا) گومڕامان دەکەن، لە ساتێکی ناگەهانیدا ژمارەیەك پرۆسەی لەبن نەهاتوو لە دەستمان هەڵدێن، چونکە ئێمە مامەڵە لەگەڵ کۆمەڵێك شتی نائامادەدا دەکەین، ئەقڵێك کە دەتوانێ هۆ و ئەنجام وەك سێڵاوییەك تەماشا بکات نەك وەك ئەو دابەش کردنەی ئێمە دەیکەین، کاتێ بەشێك لە هەندێ بەشی تری پارچە پارچە بوو وەردەگرین، بێ بەرییە لە تەسەورکردنی هەر هۆو ئەنجامێکو هەموو هۆیەتییەك باش دەکات (زانستی شاد ١١٢) (ئەبێ لێرەدا ئاماژە بۆ ئەوە بکەین کە ئەم پەرەگرافەو دواتریش هەر خۆی لە ئەسڵدا کەمێك ناڕوونە-وەرگێڕ)

PDF4Kurd

پاشان وتی کە ئایدیای (بکەر) وەك کۆمەڵێك ئایدیای تر (ئۆبژێکت، ئەتۆم، گەوهەر، شت) زادەی ئەو کاریگەرییە تایبەتیانەی بەکارهێنانی زمانەوانیانەی وشەکان لەسەر جیهان و لە خۆمانەوە وەرگیراوە کە هەموو کردارێکمان بە ئامانجێکی ئیرادەمان دەزانین (ئیرادەی هێز٤٨٨) ئەمەش لە ئایدیای شت لە خودی خۆیدا (الشيء في ذاته) لای کانت دەچێت.

بە شێوەیەکی گشتیش نیچە وەکو داڤید هیوم و برتراند راسل و قوتابخانەی ئەزموونگەریی زانستی و زانایانی فیزیای ناوکی ماکس بلانكو هیزنبێرگ نکوولّی لەوە دەکات یاسا لە سروشتدا هەبێت (باسڵ بکەینەوە لەوەی بڵێین یاسا لە سروشتدا هەیە، بەتەنها زەرورەت هەیە، کەسێك نییە رابەر بێت، کەسێك نییە کە دەبێ گوێڕایەڵ بێت، هیچ پێداویستییەك بۆ فێربوونی مەبەست نییە، هەروەها فێربوونی رێکەوت چونکە بە تەنها لە دونیای مەبەستگەرادا رێکەوت مانای هەیە، وریابە لەوەی بڵێیت کە مردن دژی ژیانە، چونکە بەتەنها جۆرێکە لە جۆرەکانی رەگەزی مەرگ، جۆرێکی دواکەوتوو، با سڵ لە وتنی ئەوەش بکەینەوە کە جیهانی جاویدان شتی نوێ دەخولقێنێت (زانستی شاد١٠٩)

(٧)

لە هەڵە گەورەکانی تێگەیشتن لە نیچە ئەوەیە کە بڵێین دژی ئەقڵ بووە. ئەمە بەپێچەوانەی راستیەوەیە، چونکە نیچە تا ئەوپەڕی تواناکانی ئەقڵ لەگەڵیدا بووە، هەیە هەر بە تەنها لە هەنگاوی یەکەمدا دەوەستێ و زیاتر ناچێتە پێشەوە، ئەوە بوو لەکۆتاییەکانی سەدەی نۆزدەیەمدا ئەو بیروڕا نوێیانەی کە سەبارەت بە سروشت و رەگەزەکانو پێکهاتە کۆمەڵایەتییەکان و جۆرەکانی بیرکردنەوە هاتنە گۆڕێ، هەر لە بیرۆکەی پەرەسەندن (ئۆگست کۆنتو هێربرت سپنسەر) و ململانێ

لە پێناوی مانەوەدا لە نێوان بوونەوەراندا (داروین) و ململانێ لەنێوان چینە کۆمەڵایەتیەکاندا (سۆشیالیستەکانو مارکس) و گۆڕانی بنەماکانی ئاین و ئاکار (فیورباخ) بیروباوەڕە کۆنەکانیان پووکاندەوە. بەڵام هەموو ئەم بیروباوەڕانە لەبازنە و سنوورێکی دیاریکراودا مانەوە و تا کۆتایی بڕیان نەکرد.

بەڵام نیچە لە هەموو بیرمەندەکانی دی دڵسۆز تر بوو بۆ ئەقڵ و زانست و وتویەتی (ئازادکردنی زانست لەمەبەستە ئاکاری و ئایینییەکان نیشانەیەکی باشە، بەڵام زۆرجار خەڵکی بە هەڵە تێی گەیشتوون) (ئیرادەی هێز. ل٦٣).

با سەرەتا بپرسین ئەقڵ چییە؟ رامان هەر چییەك بێت سەبارەت بە ئەسڵی دەرك پێکردن (اصل الادراك) و ئەو پرسیارەی ئایا فیکر پێش ماددە هەبووە یان بە پێچەوانەوە. بەڵام راستییەکەی ئەوەیە کە لەکاتی پرۆسەی دەرك کرندا ماددە دەگۆڕێ بۆ فیکر (ئەمەش گرفتێکی فەلسەفییە کە تا ئێستاش بەتەواوەتی چارەسەر نەکراوە)و فیکریش خۆی دەبێتە جیهانێکی جیاوازی دیاری نەکراو بەو یاسایانەوە کە ئەسڵەکەیان بەڕێوەدەبردو بەرەو کۆمەڵێك ئاسۆی بێ سنوور مل دەنێت، بەمجۆرە ئەقڵ دەبێتە جۆرە ترانسندنس (بالآبوونەوە، تعالی، تجاوز) یێکو نەفی کردنێك بۆ واقیع. واتە ئەقڵ خۆی نامەعقول (اللامعقول) بەرهەم دێنێ، نیچە دەڵێت (بەگوێرەی تاقیکردنەوە سەلماوە کە نامەعقولییەتی شتێك بەهانەیەك نییە دژ بەبوونی ئەو شتە، بەڵکو مەرجێکە بۆی) (مرۆڤدۆست ل٥١٥) هەروەها وەکو نۆڤالیسیش وتویەتی ماتێریالیزم و ئایدیالیزم لە زۆر لایەندا هاوسایەن و ئایا بەهێزترین فەلسەفەی ماتریالیست یان ئەقلانی لە دەمارەکانی خۆیدا شتێك نائەقلانییەتی هەڵنەگرتووە؟ (لینین)یش لە کتێبی نامیلکە فەلسەفییەکاندا وتویەتی: تەنانەت لە زانستە وشك و تۆکمەکانیشدا نکوولّی لە رۆڵی خەیاڵ ناکرێ.

PDF4Kurd

(٨)

نیچە لەدیدگایەکی بایۆلۆژیی پەتیەوە تەماشای بوونی کردووە، بەڵام هەموو ئەو لەمپەرانەشی بەزاندووە کە ئەقڵ لەبەردەمیدا دایناون، لە بواری ئاینیشدا هەروەك بواری حەقیقەت و زانست؛ بەو تێڕوانینە یەکلایەنییە باوە، نەیڕوانییە (خواوەند) و قسەی لەسەر بوونی خواوەند نەکرد، بەڵکو قسەی لەسەر سوودی بوونی بۆ ژیان کرد. هەروەها ئەوەی کە ئایا ئاین سوودمەندە بۆ ژیان یان زیانمەندە، ئینجا لە ئایدیای مێژوویی مرۆڤی کۆڵییەوە سەبارەت (خواوەند) وەك ئەوەی لە ئاینەکاندا هاتووەو بە تایبەتیش مەسیحییەت.

بیرۆکەی باوەڕهێنان بەخواوەند لە دەروونی مرۆڤدا چۆن سەریهەڵدا؟ کاتێ کەسێك لە پڕێکدا نوقمی هەستکردن بە بەهێزی دەبێت (کە ئەمەش لەگەڵ دیاردە گەورەکاندا روودەدات) یەکسەر لە ناخی خۆیدا گومان بەرامبەر بەخودی خۆی دروست دەکاتو پڕکێشی ناکات خودی خۆی بە سەرچاوەی ئەو هێزەیە بزانێت، هەر بۆیە سەرچاوەکە دەگەڕێنێتەوە بۆ بوونەوەرێکی بەهێزتری پیرۆزو دەیکاتە تەوەری بایەخ پێدانی خۆی. بەکورتی لای نیچە ریشەی ئایین دەگەڕێتەوە بۆ ئەو هەست و سۆزە قووڵ و بەهێزەی کە مرۆڤ دادەگرێت و لەبەر ئەوەی نامۆیە مرۆڤ دوچاری سەرسوڕمان دەکات، وەکو ئەو پیاوە نەخۆشەی بە شێوەیەکی نائاسایی هەست بە قورسایی پەلێکی دەکات؛ بەڵام هۆیەکەی دەگەڕێنێتەوە بۆ کەسێك کە لەسەر جەستەی وەستاوە، ئایینداری سادە کەسی خۆی لە چەند کەسێکی تردا تەقدیس دەکات. ئاینیش حاڵەتی گۆڕانی کەسێتییە، هەستکردنە بەکامەرانییەکی نائاسایی لەکاتی نەخۆشیدا، هەست کردن بە تەندروستی لەو کاتەدا بەسە بۆ

ئەوەی ئیلهامی باوەڕ بە خواوەندو بە نزیکی بە خواوەندەوە ببەخشێت (ئیرادەی هێز١٣٥) ئەم هۆشیارییە سایکۆلۆژییە قووڵە بۆمان روون دەکاتەوە چۆن مرۆڤ لە هەست و سۆزەکانی خۆی و هەڵکشان بەرەو باڵایی و خۆشەویستی و شادی و خەم سڵ دەکاتەوەو دەیداتە پاڵ بوونەوەرێکی دی و ئەم هەست و سۆزانەش تەنها لە هەندێ حاڵەتی تایبەتدا بەدەردەکەون، چونکە مرۆڤ زۆربەی تەمەنی بەشتی رواڵەتی و شتی هیچ پووچ دەباتەسەر، هەر بۆیە ئەو هەست و سۆزە قووڵ و بەهێزانەی کە ناکاو دایدەگرێت بە پیرۆزی لەقەڵەم دەدات.

هەر ئەم لێکدانەوە سایکۆلۆژیەشە هۆی ئەوەمان بۆ روون دەکاتەوە کە بۆچی وێڕای جیاوازیی بارودۆخی کۆمەڵایەتی و ئابووری و بەدرێژایی هەزاران ساڵ لەتەمەنی مرۆڤایەتی ئەم هەستە ئاینییە هەر بە زیندوێتی ماوەتەوە. جا لەبەر ئەوەی ئاین لەسەر بنچینەی دابەشبوونی کەسێتیی مرۆڤ بنیاد نراوە، بەڕای نیچە چارەسەری ئەم دابەش بوون و کەرتبوونە یەکێتیی ئەم کەسێتیەیە، هەر ئەوەش مانای ئەو عیبارەتە بەناوبانگەیەتی کە دەڵێت (خواوەند مردو رێی بۆ پیاوان چۆڵ کرد. دەشێ کۆمەڵێك ئەشکەوت بمێنێ کە بۆ هەزاران ساڵی تریش سێبەری خواوەندیان لەسەر ببینین؛ بەڵام ئێمەش ئەوە شك دەبەین کە بەهۆیەوە ئەو سێبەرانەش ببەزێن) (زانستی شاد ١٠٨)، داڕشتنی عیبارەتەکەش مەبەستی خۆی هەیە، ئەویش ئەوەیە کە خواوەندێتی مەسەلەیەکی تەجریدیی دیالەکتیکی نییە تا بۆ هەتا هەتایە گفتوگۆ لەسەر راستی و دروستیی بکەین. بەڵکو ئایدیایەکی مێژووییە و دەبێ سەرەتاو کۆتاییەکی هەبێت[٢٦]. بەڕاگەیاندنی کۆتایی قۆناغێکی درێژی مێژوویش ئەو مرۆڤە نوێیە لە دایکبوو کە دەسبەرداری ترس و بتەکانی دەرەوە بوو و متمانەی بە خۆیو بەتواناکانی خۆی بۆ باڵابوونو تێپەڕاندن کردو لە خودیدا مرۆڤ و خواوەند بوون بە یەك. ئەمەش ئەو عیبارەتە لێك دەداتەوە کە دەڵێت (ئەگەر کۆمەڵێك خواوەند هەبن، ئیدی چۆن دەتوانم بەرگە بگرم و منیش نەبمە

PDF4Kurd

خواوەند) (زەردەشت ل١٠١) هەروەها دەڵێت (ئەگەر خواوەندەکان هەبن چی بۆ خولقاندن دەمێنێتەوە) (زەردەشت١٠١) بەمجۆرە نیچە پێی نایە سەر یەکەم پلیکانەی ئەو پەیژەیەی کە رەگەزی مرۆڤ بەرەو مرۆڤی باڵا (سوپەرمان- الانسان الاعلی) دەبات.

لای نیچە ئایینەکان هەموو وەکو یەك گیانی لاوازی و زەبوونی و فەوتاندنی خودو پیاهەڵدانی سووکایەتی خودو رەبەنی و دورکەوتنەوە و پاریز لە چێژو ئارەزووە هەستییەکان پەروەردە دەکەن. گەرچی ستایشی (تەورات) دەکاتو دەڵێت (مەکۆی بوونەوەرە بەشەرییە مەزنەکان و خاکی قارەمانێتییە) (ئەسڵی ئاکار١٤٤) هەروەها دەڵێت ئیسلام ئایینی پیاوە (ئیرادەی هێز ١٤٥)، بەڵام پاشان دەڵێت کە جوولەکەکان نموونەیەکی نوێیان لە بابلەوە وەرگرت و ئینجا مەسیحییەتیان داهێناو دواتر ئیسلام غەیبانییەتیان وەکو هۆیەك بۆ سزادان لێ وەرگرت (ئیرادەی هێز ١٤٣) (هەروەها ئەسڵی ئاکار ١٥٤) هەر بۆیە نیچە دوژمنایەتیە زۆرەکەی ئاراستەی مەسیحییەت دەکات کە جەنگ دژی رادەگەیەنێت (ئیرادەی هێز ٢٠٠) چونکە بەرجەستە بووی واقیعی و پڕ بایەخی ئەو مانایەیە کە رق و کینەیان لە دووتوێی خۆیاندا بۆ ژیان هەڵگرتووە.

بۆ ئەوەی زیاتر بۆچوونی نیچە سەبارەت بە نەشونمای ئایین روون بکەینەوە بە چاکی دەزانین بەراوردێکی خێرای بکەین لەگەڵ بۆچوونێکی تری[٢٧] باودا کە ئەویش بۆچوونی مارکسیزمە کە ئایین بە ئایدیۆلۆژیای چینی چەوساوە لە قەڵەم دەدات، ئەو چینەی کە هەڵگری هەموو ئەو سیفەتانەیە کە نیچە باسی لێوەکردن. ئێمە وایدەبینین کە ئەو بۆچوونە تەواو راستیناپێکێت، بەپێی ئەو بۆچوونە ئایین لەسەرێکەوە داوای زوهد و قایلبوون و بەزەیی دەکات، بەڵام لە هەمان کاتدا دەڕوانێتە دوورتر، تەنانەت گەر جیهانێکی غەیبیش بێتومژدەی ژیانێکی تری پێچەوانەی ئەو ژیانە واقیعییە پڕ کوێرەوەرییە بە خەڵك بدات، واتە ژیانێکی خۆش

کە تیایدا ئارەزووەکان دێتەدی. بەڵام چۆن ئەم دوو رووە دژ بەیەکە لە ئایندا پێکەوە دەگونجێن؟ رەنگە بوترێ کە هیواخستنەدڵی خەڵکەوە بە مژدەی جیهانێکی دیکە بەشێکە لەخودی ئایدیۆلۆژیەکە. بەڵام ئەو لایەنە ئیجابییە خۆی لە خۆیدا بە تێپەڕاندن و یاخیبوونێك دەژمێردرێ بەسەر ژیانە واقیعیە پڕ کوێرەوەرییەکەدا، بەڵکو لە ئایینەکاندا (هیچ نەبێ لەڕووی تیۆرییەوە) شتێك نییە رێ لەوەدیهێنانی ئەو جیهانە ئاسمانییە بگرێت لەسەر زەوی، بۆیە بەبێ گەڕانەوە بۆ لێکدانەوەکەی نیچە کە لەدەروونی مرۆڤدا دوو لایەن هەیە یەکێکیان پاساو بۆ دونیا واقیعییە تاڵەکە دەهێنێتەوەو ئەوی تریان لەڕێی دونیایەکی بت ئاسای درەخشانەوە گوزارشت لەخۆی دەکات، ئاسان نییە بڕوا بەوە بکەین.

(٩)

لە چاخە کۆنەکاندا ئاکار (ئەخلاق)ی بەرز لای رۆمانیەکان و عەرەبەکان و ئەڵمان و خانەدانە ژاپۆنیەکان و پاڵەوانەکانی هۆمیرۆس و ئەسکەندنافییەکان (ئەسڵی ئاکار ٤١) بریتی بوو لەپیاوەتی و جوامێری و ئازایەتی، بەڵام بە گوزەشتی رۆژگار دەسەڵات چووەتە دەست قەومی ترەوە (بەر لە هەمووشیان جوولەکە)و ئاکاری لە چەشنی ملکەچی و فڕوفێڵ و ریا جێی ئەوانەی پێشووی گرتەوە، ئینجا لەبەر ئەوەی چینەکانی ژێرەوە لەکلۆڵی و بێنەواییدا ژیاون ئەو واقیعەی خۆیان سەرچاوەیەك بوو بۆیان تا بنەما ئاکاریەکانیانی لێوە دابڕێژن، هەر بۆیە رق لە جەستەو زوهدو میانڕەوییان بە چاکە (الخیر) و قارەمانێتی و ئارەزووە حیسییەکان و سەرچڵییان بە خراپە (الشر) لەقەڵەم داو ئیدی ئاکار مانای خوو و نەریتی بەخشی، ئەو خوو نەریتەی کە (دەسەڵاتێکی باڵایەو ئەبێ گوێڕایەڵی بکرێ، نەك لەبەر ئەوەی ئامۆژگارییەکانی سوودبەخشن. بەڵکو لەبەر ئەوەی سەرچاوەی

PDF4Kurd

ئامۆژگارییە (ئاوابوونی بتەکان٩) هەر بۆیە ئەم ئاکارە بە ئاکارێکی چەسپیوو نەگۆڕ ژمێردرا، لەبەر ئەوەی لەیەك (سروشتی مرۆیی- طبیعة البشریة)ەو سەرچاوەی گرتووە کە ناگۆڕێت. ئینجا ئایینەکان هاتن و وتیان کە ئەو ئاکارانە لە لەوحی ئەزەلیی پارێزراودا نووسراون و ئیدی وایان لێ دەهات کە نەدەبوو مشتومڕیان لەسەر بکرێ (هەرچۆن لەبەردەم هەموو دەسەلاتێکدا دەبێ بیرنەکەیتەوە، ئاوهاش لەبەردەم ئاکاردا دەبێ زۆر کەمدوو بیت. دەبێ هەر لە سەرەتای جیهانەوە گوێڕایەڵی بین و بزانین کە دەسەلاتێك نییە قایل بێت بەوەی ببێتە بابەتێك بۆ رەخنە لێگرتن)(پێشەکیی ئاوابوونی بتەکان ل٣).

نیچە هەموو جارێك دووپاتی کردۆتەوە کە (ئەسڵی راستەقینەی ئاکار فەرامۆش بکە) (ئیرادەی هێز٢٠٤) چونکە گەورەترین ئەو ئەشکەوتانە بووە کە تارماییە غەیبییەکان و زەوتکردنی ئابووری و جەور و ستەمیان حەشارداوە لە مێژووی مرۆڤایەتیداو هەر کۆنە خواز و خوێنڕێژ و چەوسێنەرێك دەگریت بەرگێکی باشتری لە بەرگی (ئاکار) نەدۆزیوەتەوە، تا خەوشی و نەنگییەکانی خۆی پێ داپۆشێت، بۆیە نیچە ویستی پەردە لەڕووی ئەو دەمارانەی هەڵماڵێت کە پڕن لەبۆگەنی و ژەهرو، داوای کرد کە وەکو دیاردەیەکی مێژوویی لێی بکۆڵرێتەوە و دیاردەی ئاکاریی ئەبەدی نییە، بەڵکو لێکدانەوەی ئاکاری بۆ دیاردە هەیە (ئاوابوونی بتەکان ل٥٥، ئەودیو ١٠٨). (ئیرادەی هێز١٥٨)و پێویستە زانستەکان لەبڕی فەلسەفە ئەرکی دۆزینەوەی چارەسەرێك بۆ گرفتی ئاکار لەپاشەڕۆژدا بگرنە ئەستۆ (ئەسڵی ئاکار ٥٦) چونکە ئەوەی تا ئێستا دەربارەی چاکە و خراپە وتراوە مەعریفە نییە بەڵکو بە تەنها گومان و بۆچوونە و هیچی دی (زەردەشت ل٢٩١)و رەوشتی بەرزیش گەورەترین بەدحاڵیبوونە (ئیرادەی هێز ٥٤).

لە دیدی نیچەوە ئاکار بریتییە لە شێواندنی ئەو تەسەورەی لە سروشتەوە سەرچاوە دەگرێ سەبارەت بە (سوودبەخش و زیانبەخش)، مرۆڤ کردەوەکانی خۆی بە چاکە و

خراپە وەسفکردووە وەك ئەوەی ئەو سیفەتانە بەو کردەوانەوە وابەستە بن هەر چۆن ئەمە لە زماندا دەبینین: کاتێ بەرد بەڕەقی وەسف دەکرێ، یان درەخت بەسەوزی و بەبێ گەڕانەوە بۆ ئەسڵی کردەوەکان. وەك ئەوەی ئەمانە بە ئەنجامیان سوودبەخش یان زیانبەخش بن. بەهاکانیش یان چەمکەکانی چاکە و خراپە هاتوونەتە ناوبوونی ئۆبژێکتیڤیانەی سێڵئاسای ژیانەوە بۆ گوزارشت لە بێدەسەلاتیی لاوازەکان بەرامبەر مەسەلە سەرەکییەکانی ژیان و ترسیان لەهاندەرە سروشتییەکانی ناخی مرۆڤ (کە هەمیشە بە گوناه ناونراون) (ئیرادەی هێز ١٥٠) بۆیە نیچە وتوویەتی کە ترس سەرچاوەی ئاکارە، بەڵام خراپە (الشر) ترس دەبزوێنێت (ئەودیو ٢٠١،٢٦٠) هەر بۆیە ئاکار کردەی ساختەکردن و جەورکردنە دژ بە سروشت و ئەقڵ (ئەودیو ١٨٨)و خواستی نەفیکردنی ژیانە (بڕوانە لە دایکبوونی تراژیدیا و پێشەکییەکەی مەسەلەکەی ڤاگنەرو ئیرادەی هێز ٣٤٣) لە دونیای بەها مێژووییەکانیشدا ساختەکار حوکمڕانە (ئەودیو ٢٦٩) ژیان دەکەوێتە دەرەوەی چاکە و خراپە، چونکە ناتوانین بەهۆی ئەمانەوە ژیان هەڵسەنگێنین، لەبەر ئەوەی ژیان ناتوانێ جیاوازی لە نێوان (بەڵێ) و (نەخێر) دا بکات (ئیرادەی هێز ٣٥١) بۆیەشە نیچە خۆی بەبێ ئاکاری یەکەم دەزانێ (ئەوەتانێ ئەو مرۆڤە ٢٨٠) نەك بەمانای رەفتارکردن بە هەر شێوەیەك بێت بەبیانووی پێشێلکردنی داب و نەریت، بەڵکو لەسەر بنەڕەتی نەشئە وەرگرتن لەژیانو بالآیی بەخشین پێی تا سنووری دەرچوون لەهەر هەڵسەنگاندنێك، تەنانەت لەڕووی مێژوویشەوە هەر هەوڵدانێك بۆ رەخنەگرتن لە ئاکار نەیتوانیوە خۆی لە کەوتنە ناو چوارچێوەی پێودانگێکی دی قوتار بکات، جا ئیتر ئەو رەخنەگرتنە چەند بەهێزیش بوو بێت، واتە هەر لەسەر زەمینی ئاکار ماوەتەوە. (هەموو فەیلەسووفەکان، تەنانەت —کانت- یش لەژێر کاریگەریی نەستی —لاوعی-انەی ئاکاردا بوون، ئەمانە بەڕواڵەت مەبەستیان

PDF4Kurd

متمانه و راستگۆیی بووه دەنا له راستیدا بایەخیان به بنیادنانی بینایەکی ئاکاریی بەرزداوه) بۆ ئەمەش نیچه ئەم فەیلەسووفانه به نموونه دەهێنێتەوه:

فەیلەسووفانی گریك دوای سوکرات، هیگڵ و رۆسۆ و رۆبسپیر و ئانارشیستەکان، چونکه لای هەموویان هاوکێشەکه بریتییه لەوەی که رەوشت بەرزی یەکسانه به بەختەوەری (ئیرادەی هێز ل ٤١٠) ئێمەش لێرەدا مارکسیستەکان و بوونگەراکان (وجودییەکان)یش دەخەینه سەر ئەو لیستە و به تەنها نووسەری ئەڵمانیی خودگەرا ماکس شتیرنەر (١٨٠٦-١٨٥٦)ی هاوچەرخی نیچەی لێ دەردەکەین[٢٨].

بەڵام خەڵکی له هەموو سەردەمێکدا ملکەچی تەنها جۆرێکی ئاکار نەبوون، بەڵکو هەمیشه ئاکاری گەورەکان (اخلاق السادە) و ئاکاری کۆیلەکان (اخلاق العبید) هەبووەو سەرباری هەوڵدان بۆ پێکەوه گرێدانیان هەر بەجیا ماونەوه[٢٩] ئەوەی دەیتوانی چاکەی بەچاکه و خراپەی بەخراپه وەڵام دەدایەوه، یان ئەوەی دەیتوانی وەڵام بداتەوه چاکەی داهێناو، ئەوەی که توانای وەڵامدانەوەشی نەبوایه بێجگه له خراپه هیچی تری دانەدەهێنا (مرۆڤدۆست٤٥) واته پێوەری جیاکەرەوه له نێوان ئەم دوو جۆره ئاکارەدا (توانست)ە. پێویسته لێرەشدا ئەوه روون بکەینەوه که ئەو جیاکردنەوەیه پەیوەندیی به بارودۆخی ئابووریو کۆمەڵایەتیی ئەو دوو گرووپه (گەورەکانو کۆیلەکان)ەوه نەبووه، گەرچی سیفەتەکانیان مۆرکێکی چینایەتیی هەیەو هەروەها ئەو نموونانەی نیچه دەیانهێنێتەوه بەبێ ئەوەی مەبەستی بێت مانای چینایەتی دەگرنه خۆ وەکو لەو نموونەیەدا که دەڵێت: (ململانێی رۆما لەگەڵ ئایینی جوولەکەدا رەمزی ئەو ململانێ سامناکەیە لەسەر زەوی که هەزاران ساڵه له نێوان چاکه و خراپەدا بەرپابووە) (ئەسڵی ئاکار ٥٢) چونکه مەبەست له کۆیلەکان ئەوانەیە که هەڵگری بەهاکانی رق لێبوونەوه له ژیانن و پەیڕەوی له لەوحەکانی ئاکار دەکەن، گەورەکانیش ئەوانەن که له هەر بارودۆخێکی کۆمەڵایەتی یان ئابووریدا بێت له پێناوی باڵایی بەژیاندا سەرچڵی

دەکەن، دەکرێ بشڵێین کۆیلەکان ئەوانەن که کۆیلەی بتە ئاکارییەکانن و، گەورەکانیش ئەوانەن که گەورەی خۆیانن.

واپێدەچێت شتێکی سوودبەخش بێت گەر لێرەدا بەراوردێکی تری خێرا له نێوان لێکدانەوەی نیچه و لێکدانەوەی مارکسدا بۆ ئاکار بکەین[٣٠] ئەم دوو فەیلەسووفه هەردووکیان لەسەر ئەوه رێکن که ئاکار هۆیەکه بۆ وەدیهێنانی هەندێ ئامانجی کۆمەڵایەتیی دیاریکراو نەك چەمکێکی رووت (مجرد) بێت و پەیوەندییەکی به واقیعەوه نەبێت، نیچه ئاکاری کۆیلەکان بەشێوەیەکی گەوهەری بەئاکاری سوودبەخش دەژمێرێت (ئەودیو ٢٦٠) و کۆی ئاکاری ئەورووپایی لەسەر بنەڕەتی ئەوه دامەزراوه کەچی بۆ کۆمەڵ سوودبەخشه (ئیرادەی هێز ٢٧٦) و سەرچاوەی ئەم جۆراو جۆرییەش ئەو (توانسته) یە که لای ئەو گروپەی خەڵك هەیە و هەورەها قەوارەی ئەو توانسته که لای مارکس دەرامەته و لای نیچه هێزی ناوەوەی مرۆڤه. جیاوازیەکەش له پێوەرەکەدایه که لای مارکسیستەکان (خەباتی چینایەتی) یەو لای نیچه (بوونی زیندووە)ە. دیاریشه که پێوەری دووەم زێتر له ناخی مرۆڤەوه نزیکترەو لەپێوەره مارکسیستەکە گشتگیرتره، بۆ نموونه گریمان خەباتی چینایەتی کردارێکی دیاریکراو (وەك کۆنترۆڵکردنی ئارەزووی سێکسی) به پێوەری خەبات به کردارێکی (چاك-خێر)ی دەزانێت. دەشێ که ئەمه بۆ خەباتەکە زۆر سوودبەخش بێت. بەڵام بۆ ژیان سوودبەخش نییه. کەواته لێرەدا کام لەم دوو پێوەره وردترن له حوکمیاندا بەسەر ئەو کردارەدا؟

هەر چەمکێکی ئاکاری له رەگ و ریشەی ژیانەوه سەرچاوه نەگرێت (با دژ به ئاکاری باویش بێت) چەمکێکی ساختە دەبێت، به تایبەتیش مادامەکی لەچاکه و خراپەوه دەگلێت. ئەمەش لەو تەسەوره بوودايیەوە نزیکه که نیچه له (ئەودیو چاکه و خراپە)دا باسی لێکردووه[٣١]. ژیان خۆی هەموو بۆچوونێکی چینایەتی له خۆ دەگرێت. بەڵام هیچ بۆچوونێکی چینایەتی هەموو ژیان لەخۆی ناگرێت.

PDF4Kurd

(١٠)

ئێستا پێویستە باس لەوە بکەین ئەو گەورانە کێن کە بالآیی بە ژیان دەبەخشن، بەپێچەوانەی کۆیلەکانەوە یان حەشاماتەوەو سیفەتەکانیان چییە. ئەمەش یەکێکە لەو لایەنانەی فیکری نیچە کە سەرنجی زۆربەی تۆژەرەوانی راکێشاوە. بەتایبەتیش دوای ئەوەی هەندێ بزووتنەوەی لاوانی یاخی بەسەر کۆیلایەتیی هاوچەرخدا سەری هەڵدا٬ لەپاش ئەوەی شکستی بۆچوونە دەستەجەمعییەکانیان لەخەباتدا لا روون بۆوە.

زانیمان کە خەڵکی بەهاکانیان بۆ سروشت و ژیان ئیزافە کردووە و شتێك نین سروشت و ژیان دایاننابن بۆ سەرکوتکردنی ئارەزووە سروشتییەکان و پاراستنی یەکەی روالەتیی کۆمەڵ. ئەم بەهایانە هەمیشە هەڵگری سیفاتی دەستەجەمعی بوون و رەنگی تایبەت بە خۆیان نەبووە. هەروەکو نیچە خۆی دەڵێت (تەواوی ئەو ئاکار و ئامۆژگاریانەی کە دەستەبژێری بالادەست خستوویانەتە روو بەردەوام لە خزمەتی یەکەی کۆمەڵایەتی یان حەشاماتدا بووەو، لە خزمەتی هەر شتێکدا کە بە پلەی یەکەمو دووەم و سێیەم خۆیان تێر بکات، ئاکار تاکە کەس رادەهێنێت تا ببێ بە ئامرازێك لەپێناوی حەشاماتدا. جا لەبەر ئەوەی مەرجەکانی پاراستنی کۆمەڵگاکان لەیەکێکەوە بۆ یەکێکی دی دەگۆڕێ، بۆیە شاکاری زۆر جیاواز لەیەکتر دەبینین) (زانستی شاد١١٦، مرۆڤدۆست٩٦) بە مانایەکی دی تاکەکەس لەڕێی ئاکارەکانیەوە هەڵگری جەور و ستەمی زۆربەیە (هەندێ راوپەندی جۆراوجۆر٨٩).

بۆیە یەکەمین شتێك کە مرۆڤی (باڵآرۆح) دەستی دەداتێ ئەوەیە کە خۆی لە ئاکار و داب و نەریتە گشتییەکان دادەماڵێت. خۆ ئەگەر لەکۆمەڵگایەکیشدا مایەوە کە (باو) دەپەرستێت، ئەوا سەرەتا دەچێتە ناوخۆیو ئینجا نەخۆش دەکەوێت و دوچاری ماتی (كآبة) دەبێت و دواجار وەکو شیللی و هۆڵدرلن و کلایشت دەمرێت (شۆپنهاوەر وەکو مامۆستایەك ل٣) پێویستە بەگومانیش بێت و بڕوا بە هیچ نەکات (ئیرادەی هێز ٩٦٣)و چاکە و خراپەی تایبەت بە خۆی دابهێنێت، چونکە چاکەی گشتی عیبارەتێکە دژایەتیی لە ناو خۆیدا هەڵگرتووە (ئەودیو ٤٣) و ئەو رێسا (کانت)یەی کە دەڵێت: وەها رەفتار بکە وەك ئەوەی رەفتارەکەت ببێ بە یاسایەك بۆ خەڵك مەبەستی ئەوەیە کە (هەرکەسێك بەبێ هەراو زەنا بزانێت چ جۆرە رەفتارێك بۆ هەموو مرۆڤایەتی باشە، ئەمەش تیۆریەکە وەك تیۆریی ئازادیی بازرگانی کەوا دەبینێت رێکوپێکی گەردوونی لە خۆیەوەو بەهاوکاری لەگەڵ یاسا خۆرسکییەکانی پێشکەوتندا هاتۆتە ئاراوە) (مرۆڤدۆست٢٥) دەکرێ ئەوە بڵێینەوە کە مەسیح بەجولەکەکانی وت: یاسا بۆ خزمەتکارەکان بووە، ئیدی ئاکار چ بایەخێکی لای ئێمەی رۆڵەی خواوەند هەیە) (ئەودیو ١٦٤).

مرۆڤی (باڵآرۆح) بایەخ بەو شتانە نادات لە سەردەمەکەیدا کە بایەخی زۆریان دەدرێتێ (زانستی شاد٣٣٨) لە کاتێکا قێزی لەشتە کەموکورتەکان دێتەوە دروشمی ئەو ئەمەیە کە (ئێمە لە پێناوی تابۆدا تێدەکۆشین و لەکام شتەدا کە زۆر تابۆ کراوە هەست بە خۆشحاڵی دەکەین[٣٢]. بەرامبەر بەئاکاری گشتیی کۆمەڵیش٬ تایبەتمەندییە خودیەکانی خۆی، واتە خودویستی دادەنێت. (تا ئێستاش خەڵکی هیچ شتێکیان هێندەی ئەم سێ شتە بەنەفرەت نەکردووە٬ چێژی حیسسی، ئارەزووی هێز، خودویستی)و بەخراپترین کردەوەیان زانیوە گەرچی ئەمانە بەلای ئەوەوە (مەبەست لەزەردەشتە-و-) لە هەموو شتەکانی دی سەنگینترو مرۆڤدۆستانەترن (زەردەشت٢٠٦) خودویستی بەشێکە لەدەروونی باڵآ

PDF4Kurd

جیانابێتەوەو پێویستە (لەمڕۆ بەدواوە نەفرەتی لێ نەکەین. بێگومان بەکارهێنانی نەخۆشانەی هەیە، بەڵام هاودەمی بیرکردنەوەی دروستەو هی هەر کەسێك کە دەیەوێت باڵەکانی سووك بێت بۆ فڕین[٣٣] و (من)ی دانسقە دەبێتە پێوەرێك بۆ هەموو شتەکان (زەردەشت٦٠) ئیرادەی ئەو (من)ەش دەبێتە سەرچاوەی هەق و هیچ هەقێکیش نییە هێز پشتگیری لێ نەکات (ئیرادەی هێز٢٠) شێریش کە هێزو ئیرادەی خۆی دابینکرد لەکتێبی زەردەشتدا بە تەنها دەڵێت: من دەمەوێ (زەردەشت ٥٥) چونکە کاتێ تۆ بە تەنیا خۆت (دەتەوێ) مانای وایە ئەو شتانەت ناوێت کە خەڵکێکی ساویلکە خوازیارین وەکو بەزەیی و قوربانی دان و، کاتێکیش تۆ یاسای خۆت هەڵدەبژێریت مانای وایە ئەوان تێدەپەڕێنیت؛ چونکە ئەوان بە تەنها ئامرازن و تاکە کەس خولقێنەرە (ئیرادەی هێز ٧٦٦و ٧٦٧).

لەم حاڵەتەشدا ڕەوشتی بەرزت هەر هی خۆت دەبێت و کەس تیایدا هاوبەشیت ناکات (زەردەشت ٦٣و٦٤) (دەتوانیت چاکە و خراپەی خۆت هەر خۆت دیاری بکەیت و ئیرادەت وەك یاسایەك بخەیتە سەروو خودی خۆتەوەو ئیرادەت تۆڵەسێنی یاسای خۆت بێت؟ شتێکی ئاسان نییە هەر بە تەنها خۆت بیت. لەگەڵ داوەرو تۆڵەسێنی یاسای خۆتدا، ئەمە لە ئەستێرەیەك دەچێت توڕدرابێتە گەردوونێکی خاڵییەوەو لە نێو هەناسەکانی گۆشەگیرییەکی بەفرئاسادابێت) (زەردەشت ٨٩).

(بەڵام ئەمە چارەنووسی هەر کەسێکە کە خۆی دۆزیبێتەوە. بەبێ دەنگی بەرامبەر بەنهێنی رادەوەستێت؛ ئەمە چاکەی منە و ئەمە خراپەی منە. من یاسای خۆمم، یاسایەك نیم بۆ هەمووان، بە تەنها گرگنەگان دەڵێن: ئەمە بۆ هەمووان چاکەیەو، ئەمەش بۆ هەمووان خراپەیە)[٣٤].

ئەمە ئەو ڕێگایەیە کە بە تەنیا پیایدا دەڕۆیت و هەر کەسێکیش داوای لێکردیت ڕێگەیەکی پیشان بدەیت پێی بڵێ: ڕێگایەك نییە بۆ هەمووان (زەردەشت ٢١٣)

ئەگەر پیاویت شوێن پێی من هەڵمەگرە (هەروەکو گۆتە لە (ئازارەکانی ڤارتەری لاو)دا دەڵێت بەڵکو شوێن پێی خۆت هەڵگرە، لەبەر ئەوەی من کەسێکم ناوێت کە لاساییم بکاتەوەو خوازیارم هەر کەسەو بەرگی خۆی بەگوێرەی نموونەی خۆی هەبێت. کەواتە ببە بەو کەسەی کە خۆتیت[٣٥] هەر کەسێکیش بەڕێی تایبەتیی خۆیدا بڕوات پێویستی بەکەس نییە. (پێشەکیی کتێبی ئاوابوونی بتەکان ل٢).

ئینجا نیچە سەبارەت بە باوەڕی دۆگماتیکەکان دەدوێ و دەڵێت ئەوانە خەڵکانێکن کە خۆیان ون کردووەو بۆ ئەوەی لە خودی خۆیان هەڵێن پەنا بۆ ئەو باوەڕانە دەبەن. زەردەشت بەوانەی کە دوای کەوتوون دەڵێت: ئێوە وەختێ منتان دۆزیەوە بەدوای خۆتاندا نەدەگەڕان. هەموو باوەڕدارەکان (العقائدیون) وەهان. هەر بۆیە ئەو باوەڕانە بێبەهان، ئێستاش تکاتان لێ دەکەم من ون بکەن و بەدوای خۆتاندا بگەڕێن (زەردەشت ١٠٣) چونکە نە رابەر هەیە و نە بەرێدابراو. لەکۆپلەیەکی شیعریی جوانیشدا کە لە پێشەکیی کتێبی (زانستی شاد)دا بڵاوبۆتەوە دەڵێت:

(من رقم لەوەیە دوام بکەون و رقم لە رابەرێتییە، گوێ رایەڵی؟ ئۆ ه.. نەو فەرمانڕەوابم؟ هەرگیز نەو! تەنها کەسێ کە خۆی بترسێنێت دەتوانێ خەڵکیش بتۆقێنێت. تەنها کەسێك کە خەڵکی بتۆقێنێت دەتوانێ ببێتە فەرمانڕەوا.) —برگەی ٣٣-

کەسێك کە نەتوانێ رابەرایەتی خۆی بکات دەبێ گوێ رایەڵیی کەسێکی دی بکات (زەردەشت ٢١٧) بۆیە رابەرانی گەلانیش لەم کەلێنەوە خۆیان خزاندۆتە ناو دەروونی خەڵکەوە (چونکە توانیویانە لەو خاکە ڕەقە، بەڵام بە پیتەی کۆمەڵدا شتێك بوروژێنن. ئەوان بەتەنها پێویستیان بە شێتی نییە؛ بەڵکو پێویستیان بەو ئازاردانە ئەنقەستەش هەیە کە باوەڕیان تێدا دروست دەکات) (ئاوابوونی بتەکان ١٨).

PDF4Kurd

لێرەشەوە بیروباوەڕە دەستەجەمعییەکان و کەسێتیی رابەرەکان هەمیشە بەپیرۆزییەوە سەیر دەکرێن و (کاتێ ئیرادە ئامادە نابێت پێداویستی بۆ باوەڕ بەتینتر دەبێت، کاتێکیش ئیرادە جڵەوی رابەرێتی دەگرێتە دەست ئەوە نیشانەی گەورەیی و هێزە، بەدەربڕینێکی تر کەمینەی خەڵکی دەزانن چۆن رابەرایەتیی خۆیان بکەن؛ بەڵام زۆربە خۆیان دەدەنە دەست ئەوانەی ئارەزووی رابەرایەتیی زۆر دەکەن وەك: خواوەند، میر، چین، پزیشك، پیاوانی ئاینی، بیروباوەڕ یان ویژدانی حیزبی) (زانستی شاد ٣٤٧) ئەو ئەنجامانەی نیچەش پێی گەیشتووە لەگەڵ ئەنجامەکانی شیکردنەوەی دەروونی لە نەستی دەستەجەمعی (اللاشعور الجمعي)دا وێك دەگرێتەوە کە پیشانیدا بە تەنها بوونی سەرۆکێك خۆی لە خۆیدا پەڵەی شوورەییە بەناوچەوانی مرۆڤەوەو هاتنەکایەوەی دەگەڕێتەوە بۆ لاوازیی ناوەوەو هەرەسی ئیرادە.

بەرامبەر بە خۆدامالێنیش لە دیاردە ئاکاریە گشتییەکان پێویستە لەسەر (بالآرۆح) لە کۆمەڵ دابڕێت، نەك بۆ دونیایەکی ناواقیعی یان میتافیزیکی؛ بەڵکو بۆ سارایەکی پاکژی ساف (تاخودی دەوڵەمەند بێت و واقیع هەڵبمژێت و بە تێگەیشتنێکی وردەوە لە واقیعدا نوقم بێت) (ئەسڵی ئاکار ٩٦و١٠٩) (هەروەها پێشەکیی مرۆڤدۆست ل٣) زۆر وابەستە نەبێت (بەکەسەوە، تەنانەت بەوانەشەوە کە زۆری خۆش دەوێن، هەر کەسێك زیندانێکە و گۆشەیەکی چەپەکە. وابەستە نەبوون بە نیشتمانێکەوە... بەبەزەییەوە) (ئەودیو ٤١) لەم تەنیاییە پڕ مەترسیەدا وەکو قەدیسەکانی لێ دێت، بەڵکو بە شێوەیەکی وردتر بڵێین ئەمەیان قەداسەتی راستەقینەیە (ئەودیو ٢٧١) (ئەرستۆ دەڵێت ئەو مرۆڤەی بە تەنیا بژی یا گیانەوەرە، یان خواوەندە، حاڵەتی سێیەمیش هەیە: هەردووکیان بێت، واتە فەیلەسووف بێت) (ئاوابوونی بتەکان٢٣) ئەوانی دی (الاخرون)یش نامۆ دەبن پێی و بە تەنها پەیوەندیەکی راستەقینەی دەبێت کە لە نێوان خۆی و خودی خۆیدایە (من و خۆم هەمیشە لەگفتوگۆی نێوانماندا زۆر جیددین، ئەگەر هاوڕێیەك نەبێت

مرۆڤ چۆن دەتوانێ بەرگەی ئەمە بگرێت؟ لای پیاوی دانا، هاوڕێ هەمیشە کەسی سێیەمە) (زەردەشت ٨٢) بەردەوام کەنداوێك هەیە لەنێوان مرۆڤێك و مرۆڤێکی تردا [٣٦] و قورسە بتوانین پردێك لەسەر ئەو کەنداوە پەیدا بکەین[٣٧].

کەواتە پەیوەندی لە نێوان ئەم بوونەوەرە لەیەك جودایانەدا چۆن دەبێت؟ (ئەو بوونەوەرە بەشەریەی لە پێناوی شتێکی مەزندا تێدەکۆشێت هەر کەسێك لەرێی خۆیدا ببینێت بە ئامرازێك یان بە کۆسپێك یان بە هۆیەکی دواخستنی کارەکەی و یان بەخاڵێکی پشوودانی کاتیی دەژمێرێت (ئەودیو ٢٧٣) هەستی مرۆڤیش بەرامبەر کەسانی دی ئەوە نییە کە ئەوان خۆیان چۆنن؛ بەڵکو ئەوەیە کە ئەم هەستی چۆنە لەگەڵیاندا (ئەوەتانێ ئەو مرۆڤە ٢٣٣).

(مرۆڤی بالآرۆح)یش هەندێ سیفاتی تایبەتیی خۆی هەیە و گرنگترینیان سەربڵندی (کاتێ دەچێتە سەروو ئازارو پیاهەڵدانەوەو ئیرادەت دەیەوێت وەکو ئیرادەی عاشقێك رابەرایەتیی هەموو شتەکان بکات، ئەو دەمە رەوشتی بەرزت دەبێتە خاوەن رەگ و ریشەو ئەبەدیەتی خۆی) (زەردەشت١٠١) ئەمەش وا دەخوازێت وەك ئەوەی تۆ لە بڵندایییەوە تەماشای بوونەوەرەکان بکەیت کە لە گەردیلە دەچن (بێ دەربەستانە، گاڵتەجاڕانە، دڵڕەقانە، دانایی دەیەوێت وەهابین، چونکە دانایی ئافرەتەو ئافرەتیش بە تەنها جەنگاوەری خۆش دەوێت) (زەردەشت ٦٨) لێرەشدا جیاوازییەکی ورد لە نێوان ئاکاری گەورەکان و ئاکاری کۆیلەکاندا تۆمار دەکەین (ئەو بوونەوەرە مرۆیانەی زۆر لەیەك دەچن و ئاسایین هەمیشە بەرژەوەندییەکیان هەیە، بەڵام ئەوانەی هەڵبژاردەن و باڵاییو هێزیان تێدایە و خەڵکی بەگران تێیان دەگات بەئاسانی بە تەنیا دەمێننەوە. گوێ بە رێکەوت نادەن، گۆشەگیر دەبنو دواجار وەچە دەخەنەوە) (ئەودیو٢٦٨).

PDF4Kurd

کەواتە ئەی (باڵارۆح) تۆ زۆر لەوە بێگەردتری کە پیسێتیی ئەم وشانە چەپەڵت بکەن: تۆڵەسەندنەوە، سزا، خەڵات، پاداشت (چونکە دایکێك چۆن منداڵەکەی خۆی خۆش دەوێت؛ تۆش ئاوەها ڕەوشتی بەرزی خۆتت خۆش دەوێ؛ کێ بیستووشییەتی دایکێك بەرامبەر خۆشەویستیی منداڵەکەی داوای پاداشت بکات)[38] ئایا میرابۆی مەزن هیچ سوکایەتی و شتی پڕوپووچی لە یادی خۆیدا تۆمار کردبوو؟ (ئەسڵی ئاکار٣٩) بەڵکو دەبێ شانازی بە دوژمنەکەتەوە بکەیت (زەردەشت٢٥).

لای مرۆڤی (باڵارۆح) غەریزەکان پیرۆزن (زەردەشت —١٠٢) چونکە هێشتا مرۆڤ بە شێوەیەکی گەوهەری گیانەوەرەو نەیتوانیوە تێیپەڕێنێت (ئیرادەی هێز٩٠)و لە ناوجەرگەی یاخیبوونی وەحشیانەی ئارەزووەکانیدا دەژی (مرۆڤدۆست ١٤٢) دونیای ئارەزووەکانیشی دونیایەکی گەلێ قووڵە (لەپشت هەر ئەشکەوتێك لە ئەشکەوتەکانییەوە ئەشکەوتێکی قووڵتر هەیە) (ئەودیو ٢٨٩) خامۆشییەکی سامناك باڵی بەسەردا کێشاوە[39] و سەرشارە لەئازارو خەمێکی قووڵ کە پتر لە کەسانی دیمان جیادەکاتەوە (ئەودیو١٣ ،٢٢٤-٢٢٠) ئەگەر بیەوێت داچۆڕێتە ناویەوە ئەوا دەبێ ئامادەبێت لە کڵپەی ئەودا خۆی بسووتێنێت (زەردەشت٩٠).

نیچە لە پێشەکیی چاپی دووەمی (زانستی شاد)دا دەڵێت (ئازاری گەورەو درێژخایەن و لەسەرخۆ کە درێژە دەکێشێت، ئەو ئازارەی کە مرۆڤ تیایدا لەگەڵ داری تەڕدا دەسووتێ، وا لە ئێمەی فەیلەسووف دەکات بۆ ناو قووڵاییە بێ کۆتاییەکانی ناخمان شۆڕ ببینەوەو هەموو متمانەیەك و ساختەیەك و هەر شتێك کە پەردەیەکی ناوەند دابنێ و هەر شتێکی میانڕەو دەخەینە لاوە تا هەندێ شت بدۆزینەوە کە تیایاندا پێشوەخت مرۆڤایەتیی خۆمان ببینینەوە. من گومانم هەیە لەوەی ئازارێکی وەها وامان لێ بکات باشتر بین؛ بەڵام دڵنیام کەوامان لێدەکات قووڵتر بین). لە بڕگەی ئێمە ناکۆکین لەکتێبی (نیچە دژی ڤاگنەر)دا دەڵێت: دوو

جۆر ئازار هەیە؛ یەکێکیان لە سەرشاری لە زیندووێتی و چالاکیەوە دێ و پێویستی بە هونەرێکی دیۆنیزیۆسی و دیدێکی تراژیکانە هەیە بۆ دیاردەکانی ژیان، دووەمیشیان لە سستیی زیندووێتییەوە دێ و هەڵوەدای حەوانەوە و بێدەنگییە.

هەروەها جیهانی ئارەزووەکانی (باڵارۆح) پڕە لە توندوتیژی. پێویستە لێرەدا ئەوەش روون بکەینەوە کە لێرەدا مەبەست لەوەیە کە توندوتیژی چەکێك بووە بە دەست مرۆڤی سەرەتاییەوە بۆ تێکشکاندنی کۆت و پێوەندەکانی بارودۆخی دەرەوەی. لە روانگەی نیچەشەوە ئەم تێکشکاندنە کردەوەیەکی باڵا بووەو هەر لە (باڵا رۆحان) وەشاوەتەوەو بەهایەکی هێناوەتە ئاراوە کە دواتر خەڵکی کردوویانە بەهی خۆیان (لە قووڵایی هەموو شتە جوان و باڵاکاندا تا دەگاتە وردترین هەژانە میتافیزیکیەکان؛ ئاخۆ چەند خوێن و توندوتیژی نیشتبێت) (ئەودیو ٢٥٩-٢٢٩). (ئەسڵی ئاکار ٦٢) بەڵام ئەوەندەی پێ نەچوو کە مرۆڤ نەیتوانی لەسەر توندوتیژی بەردەوام بێت و وای لێهات مرۆڤ چێژی نەك لەکردارەکانی خۆی بەڵکو لە کۆمەڵێك دیاردەی کۆمەڵایەتی دەبینی کە بەتوندوتیژییەوە وابەستەن و (مێژووی مرۆڤایەتی گەواهیی ئەوە دەدات) (ئاوابوونی بتەکان ل١٨) لەو دیاردانەش جەژنەکانی دیۆنیزیۆس کە لە سەردەمی یۆنانییە کۆنەکاندا ساز دەکران و ئاوێتەیەك بوون لەئارەزووی حیسسی و توندوتیژی و ئەوەبوو دواتر ئاسەواری خۆیان بەجێ هێشت و هەر بۆیە پاشتریش نیچە وتی هیچ جەژنێك بەرپا نابێت بەبێ توندوتیژی[40] و سزای جەستەیی ئەو کەسانەی لە یاساکانی کۆمەڵ دەردەچن لە ئاهەنگێکی جەماوەریداو ئینجا لە تراژیدیادا کە ئەو چێژە ئازاراویەی لە ئەنجامی تەماشاکردنییەوە هەستی پێ دەکەین حاڵەتێکە لە حاڵەتەکانی چێژ وەرگرتن لە توندوتیژی.

PDF4Kurd

هەر لەو روانگەیەشەوە نیچە ئەو ئامۆژگارییەی لە (ستاندال)ەوە وەرگرتووە کە دەڵێت پێویستە پیاوان بە گیانی پڕ لە زۆرانبازییەوە بچنە ناو کۆمەڵەوە (ئەوەتانێ ئەو مرۆڤە ٢٨٠، ئیرادەی هێز ١٠٢).

هەندێ جار نیچە زیاتر دەڕوات و دەڵێ تەنها ئەو شتە گەورەیە کە تاوانێکی گەورە لەناو خۆیدا هەڵدەگرێت (ئیرادەی هێز ١٢٠،٧٣٦) واتە شکاندنی یاساکانی کۆمەڵ، هەروەها دەڵێت رەقیی ئەو تاوانبارەی کە لەکاری خۆی پەشیمان نابێتەوە تەندروست ترە لە دەروونی رووخاوی مەسیحییەك[41] ئەی ئەوە نییە دۆستۆیڤسکی دەڵێت زیندانیەکانی سیبیریا بەهێزترین و بەنرخترین بەشی گەلی رووسیان پێکدەهێنا (ئیرادەی هێز ٧٨٨،٧٤٠) بەکورتی لە مرۆڤدا (خولقێنەرو ئازارێکی خولقاو کۆدەبنەوە، لەمرۆڤدا مادە، پریشك، زێدەڕۆیی، قوڕ، چەپەڵی، پڕوپووچی، ئاژاوە هەیە، بەڵام لەگەڵ ئەوانەشدا لە مرۆڤدا، خولقێنەر، داهێنەر، پتەویی چەکوش، قودسییەتی بینەر، حەوت رۆژەکە هەیە، لەم ناکۆکیە تێدەگەیت؟)[42].

لە هەموو ئەمانەوە بۆمان دەردەکەوێ کە ئەو دەستەبژێرە (نوخبە)یە تا ئێستا بە دەگمەن نەبێ نەهاتۆتەدی. لە پێشەکیی کتێبی مرۆڤدۆست زۆر مرۆڤدۆست (برگەی٢)دا نیچە چاوەڕێی پەیدابوونی خاوەن رۆحە ئازادەکانەو دەڵێت بۆ ئەو رەگەزانەی مرۆڤ دەنووسێت کە هێشتا پەیدا نەبوون: بۆ گەورەکانی زەوی (ئیرادەی هێز ٩٥٨) و هەر سیفەتێك لە سیفاتەکانی دەستەبژێر دژ بە ئاکاری چینایەتیی باڵادەستەو ئەو سیفاتانەش بەر لەوە سیفەتی جەستەیی بن یان لەهێز و توانای ئابوورییەوە سەرچاوە بگرن سیفاتی رووحین، لەبەر ئەوە قسەیەکی بێمانایە گەر بوترێ نیچە مەبەستی لەو سیفاتانە سیفەتی چینێکی ئۆرستۆکرات یان رەگەزێکی دیاریکراو[43] بووە بەڵکو مەبەستی هێزو توانای رۆح و گەورەیی خود بووەو لەو دێڕانەش راشکاوتر نییە کە لە برگەی (٢٥٧)ی کتێبی ئەودیو چاکە و خراپەدا وتوویەتی (لە سەرەتادا هەمیشە چینی خانەدانەکان چینی بەربەری بوون،

سەرداریشیان لە هێزی جەستەییانەوە نەبووە، بەڵکو لە هێزی رۆحییانەوە. لە هەموو بوونەوەرە مرۆییەکان کامڵتر بوون، واتە لە هەموو ئاستەکاندا لە هەموو دڕندەکان کامڵتربوون.)

(١١)

نیچەیش وەکو گۆتە رقی لە دروشمە جەماوەرییە بۆشەکان دەبۆوە، نیچە وتوویەتی (مەسیحییەت، شۆڕش، پساندنی کۆتی کۆیلایەتی، یەکسانی لە مافەکاندا، خۆشەویستیی مرۆڤ، ئاشتیخوازی، دادپەروەری، راستگۆیی، هەموو ئەم وشانە تەنها لەشەڕدا مانایان هەیە، وەکو ئاڵان، نەك وەك حەقیقەت بەڵکو گوزارشتی بە باق و بریقن لەشتێك کە لە راستیدا دژی ئەو حەقیقەتانەن) (ئیرادەی هێز ٨٠) هەروەها دەڵێت (مرۆڤ دەبێ لێرەوە و بەوردی سەر لەنوێ دەست بەفێربوون بکاتەوە، ئەوەی رەگەزی مرۆڤ بەجیددی بایەخی پێداوە حەقیقەتی سەلمێنراو نەبوون بەڵکو بە تەنها خەیاڵات بوون.. هەموو ئەم تەسەورانە: خواوەند، رۆح، رەوشتی بەرز، گوناه، غەیب، حەقیقەت، ژیانی هەتا هەتایی.. هەموو کێشەکانی سیاسەت، رێکخراوە کۆمەڵایەتییەکان و فێرکردن، ساختەو درۆبوون.. چونکە مرۆڤ وا فێربووە رقی لە شتە بچووکەکان بێتەوە، ئەو شتانەی کە شتە بنەڕەتییەکانی ژیان خۆین) (ئەوەتانێ مرۆڤ ٢٥٦) گەرچی ئەو بیروڕایانە دونیا بەرێوە دەبەن کە بەپێی کۆترێکەوە بۆمان دێن) (زەردەشت ١٦٨) لێرەدا پێویستە جارێکی تریش لەو هێرشەی بۆ سەر هەموو ئەو دروشمانە وردببینەوە، بێشك نیچە لە هەمان روانگەوە کە باوەڕی بە حەقیقەتی رووت و زانستی و ئاڵتەرناتیڤی باوەڕو ئاکاری تێکشێوێنراوی سروشت و ژیانی مرۆیی نەبووە، هەر لە هەمان روانگەوە هێرشی کردۆتە سەر ئەو دروشمانە، چونکە ئەم دروشمانە وێنەیەکی تری ئەو درۆو فریودانەن

PDF4Kurd

که باڵی بەسەر سیاسەتدا کێشاوە (ئەوەتانێ مرۆڤ ٢٢٥) ئەوەی کە مەزنە لە هەستی شارستانیدا ناسیاسییە، بەڵکو تەنانەت دژ بە سیاسەتیشە (ئاوابوونی بتەکان٦٣) چونکە حەشامات جگە لە قەداسەت هیچی تری ناوێت (مەسەلەی ڤاگنەر ل ٤) سیاسەتمەدارێکی وەکو (ماتزینی)یش بەدوا ئایینەدا دەگەڕێ تا سەرفرازیی بێ قەید و شەرت بۆ کەسانی دی دابین بکات، ئەو کەسانەی بە تەنها دەبنە ئامراز بەدەست میر یا حیزب یا خێڵەوە (زانستی شاد ل٥) هەر لە ئێستەشەوە تا سەد ساڵی تر پیاوێکی نەخۆش وەکو رابەرێکی سیاسی هەڵدەبژێردرێ (ئیرادەی هێز ١٠٠).

بەڵام پیاوە مەزنەکان لەودیو فەرمانڕەواکانەوە دەژین، بەئازادی و دوور لە هەموو کۆت و پێوەندێك و بەڵکو فەرمانڕەواکانیش دەکەن بە ئامرازی خۆیان (ئیرادەی هێز ٩٩٨) ئەوە نییە وتەیەکی بەناوبانگیشی هەیە دەڵێت (دەوڵەت دەیەوێ بە شێوەیەکی رەها ببێتە ئەو وەحشەی کە لەسەر زەوی لە هەموو شتێك گرنگترە) (زەردەشت ل ١٥٤- ئەوەی مرۆڤیش لە پێناوی دەوڵەتدا دەیکات دژ بە سروشتی خۆیەتی (ئیرادەی هێز ٧١٨) بەر لەمەش هەرزوو وتوویەتی (تا کۆمەڵگای گەورەو حکوومەت و ئاین و رای باو هەبێت جەورو ستەم هەر دەبێ و بە کورتی فەیلەسووفی تەنیا لەوێ دەبێتە مایەی رق و کینە، لەبەر ئەوەی فەلسەفە پەناگەیەك پێشکەش بەرەگەزی مرۆڤ دەکات کە هیچ جەورو ستەمێك ناتوانێ زەفەری پێ بەرێت، بەڵکو دەبێتە حەرەمی ناوەوەو ناوەندی وێڵگەی دڵ (متاهة القلب) [٤٤].

شتێك ماوە پێویستە بگوترێ: نیچە بۆچی سۆشیالیزم (وەك شۆڕشی فەرەنساو دیموکراسی)ی بە مەسیحییەت شوبهاندووەو وتوویەتی کە دژی ژیانە گەرچی ئامانجی هێنانەدیی هەلومەرجێکی ماددی باشترە بۆ ژیانی مرۆڤ. لە ئەنجامی شیکردنەوەدا نیچە ئەو سیفەتەی دەیداتە پاڵ هەر رێبازێکی سیاسی دەیداتە پاڵ

سۆشیالیزمیش بەوەی کە دەیەوێت تاکەکەس ملکەچ بکات و لەپلەو پایەی دابەزێنێت مادامەکی وای لێ دەکات شوێن هەڵگرێت و باوەڕ لە دەروونی خۆیدا بچێنێت بە رێبازەکەو بە نموونەی دەوڵەتەکەی (مرۆڤدۆست ٤٧٣) بۆیە بە راشکاوی داوا لە کرێکارەکان دەکات بەرهەڵستییەکی ئازادانە هەڵبژێرن و دژ بەئامێر و سەرمایە و هەموو ئەو ئاڵتەرناتیڤانە بوەستنەوە کە هەڕەشەیان لێ دەکەن ببنە کۆیلەی دەوڵەت یان کۆیلەی هەندێ حیزبی شۆڕشگێڕ (ئاوابوونی ٢٠٦) سۆشیالیزمیش هەمان پرۆسە دەگرێتەبەر کە مەسیحییەت گرتوویەتیە بەر، بەوەی مژدەی جیهانێکی نموونەیی پیرۆز لەسەروو ژیانەوە دەدات. لە هەموو ئەوانەش گرنگتر ئەوەیە کە ئەو (تەسەورە نموونەیی- ئایدیالیستی)یەی کە سۆشیالیستەکان بۆ کۆمەڵگای نوێ هەیانە، کۆمەڵگایەکی سست و مردوو دەبێت با هەلومەرجی بەختەوەریی ماددیش بۆ تاکەکانی دابین کرابێت، ئەمە تەسەورێکە نزیکە لەو تەسەورە غەیبییانەی پێیان ئاشنایین. نیچە چینی کۆن بە نموونە دەهێنێتەوەو دەڵێ وڵاتێك بوو بێزاریی خەڵکی تێیدا رەویبۆوەو هەلومەرجی گۆڕان هەبوو و شێوەیەك لە شێوەکانی (بەختەوەری) هاتبووە ئاراوە، بەڵام ئەوە چ بەختەوەرییەکە؟ بەختەوەریی ملکەچی و سڕبوون و مردنە، ئایا سۆشیالیستەکان بە کۆمەڵگایەکی بەختەوەری لەم جۆرەو بەو مەرجانە قایلن؟

دابینکردنی هەلومەرجی باش بۆ ژیانێکی ماددی و بایۆلۆژی مەسەلەیەکی پێویستە، بەڵام هەموو ئەم ئامانجە قۆناغیانە نابێ ئامانجی سەرەکیمان لە بیر بەرنەوە کە ئەویش بەپێی مەنتیقی نیچە بالاّبردنی ژیانە وەکو گشتێك لەڕێی ناکۆکیو ململانێی بەردەوامی نێوان مرۆڤەکانەوە کە هیچ بەرژەوەندییەکی دیاریکراو ناتوانێ بەسەریدا زاڵ بێت، ئەگینا هیچمان لە کۆمەڵگای چینی کۆن زیاتر نابێت[٤٥].

PDF4Kurd

(١٢)

بەرامبەر بەجیهانی درۆو فریو نیچە جیهانێکی راستەقینەتر لەراستی (حەقیقەت) (بەو تێگەیشتنەی ئێمە لەرێی توانا ئەقڵیەکانی ئێستەمانەوە هەمانە بۆی)و زیندووتر لە ژیان (بەو ئاستە بایۆلۆژییەی ئێستای) پێشنیاز دەکات. بەڵام ئایا چۆن خوێنەر بەم جیهانە باڵایە ئاشنا بکەین؟

بوونی جیهانی واقیعی تەنها وەکو دیاردەیەکی ئێستاتیکی پاساوی هەیە و قابیلی ئیحتیماله (لە دایکبوونی تراژیدیا ل ٥و ل٢٤ و زانستی شاد ل ١٠٧) لەبەر ئەوەی ژیان لەم ئاستەی ئێستایدا تەواوی تامەزرۆیی مرۆڤ تێر ناکات، بۆیە مرۆڤ عەودالییەکی هەمیشەیی تێدا دەمێنێ بۆ باڵایی و تێپەڕاندن، کە ئەم دووانەش تەنها دەروویەکیان هەیە ئەویش هونەرە، چونکە بەتەنها هونەرە (وا لە ژیان دەکات مومکین بێت)(لە دایکبوونی تراژیدیا ل ١) هونەرمەندیش بەرگەی واقیع ناگرێت و بۆ باڵاترو بە بەهاتر دەڕوانێت (ئیرادەی هێز ل٥٧٢) وەکو گوزارشتێك لە بڵندبوونەوە و قارەمانێتیی نا ئاسایی (زانستی شاد ٨٠)و جیهانێکمان بۆ دەخولقێنێت کە بە سروشتەوە پابەند نابێت (ئێمە کە لەڕۆژدا بەدەم خەووە دەڕۆین، ئێمەی هونەرمەند نکوولی لە هەموو شتێکی سروشتی دەکەین (زانستی شاد ٥٩) شاعیری قووڵ دەیەوێ پێمان بڵێت کە هەر یاسایەك، هەر نەریتێکی سروشتی، تەنانەت جیهانی ئاکاریش لە کارەکانیدا دەتوێنەوەو، کارەکانی بازنەیەکی سیحریی بڵند لەو ئەنجامانە پێکدەهێنن کە جیهانێکی نوێ دەخولقێنێت) —لە دایکبوونی تراژیدیا- ل٩ هونەرمەند گوزارشت لەو پێداویستییە سەرەکیەی مرۆڤ بۆ تێپەڕاندنی واقیع دەکات (نە هۆمیرۆس ئەخیلی دەخولقاندو نە گۆتەش فاوست: ئەگەر هۆمیرۆس خۆی ئەخیل بوایەو گۆتەش فاوست بوایە) (ئەسڵی ئاکار ١٠١) هونەر بە تەنها ناواقیعی نییە، بەڵکو لە گەوهەریدا دژی واقیعە و هونەرمەند وێناندنێك دەخولقێنێت کە دەبێ بێتەدی (ئەو بەرهەمهێنەرەو

لە بواری خۆیدا شتەکان دەگۆڕێت و حەز بە خوازیارانی مەعریفە ناکات کە هەموو شتەکان وەکو خۆی دەهێڵنەوە[٤٦] هەر بۆیە هونەر لە حەقیقەت گرانبەهاترە (ئیرادەی هێز ٨٥٣) لەم بوارەشدا نیچە لێکدانەوەیەکی قووڵ و نوێ بۆ تراژیدیا دەخاتە روو کە لەگەڵ ئەو لێکدانەوانەدا بەراورد ناکرێ کە تا ئێستا پێشکەش کراون (وەك تیۆریی پاکژبوونەوە لای ئەرستۆ یان بەرەنگاریی قارەمانەکە بۆ یاسایەکی سروشتی یا کۆمەڵایەتی یان ئارەزووە سێکسییە سەرکوتکراوەکان لە شیکردنەوەی دەروونیدا) ئەویش ئەوەیە کە لە تراژیدیادا بە کردارێکی ناسروشتی مل بە سروشت کەچ دەکرێ، وەك چۆن لە تراژیدیای ئۆدیپدا دەبینین کە بە کوشتنی باوك و کاری حەرام لەگەڵ دایکدا پیرۆزترین یاساکان دەشکێنرێن (لە دایکبوونی تراژیدیا-٩- مرۆڤدۆست ٢١٢) ئەوەی لەو تراژیدیایانەدا سەرنجمان رادەکێشێت ئەو تێکشکاندنەی یاساکانی کۆمەڵ و سروشتە، لەوانەیە ئێمەش لە ناخی خۆمانداو لە نەستماندا ئارەزووی ئەو حەرام (تابۆ)انە بکەین، بەڵام لە هەمووی گرنگتر ئەوەیە کە پاڵەوانە تراژیدیەکە ئەو کردەوەیەی خۆی دەکات بەدرۆ و ساختە[٤٧]و ئەو جیهانە ناڕاستەقینە خەونئاسایەمان بۆ دەخولقێنێت، لە تراژیدیادا کۆرس بنچینە بووەو هەروەکو شیللەریش دەڵێت: تراژیدیا ئەم کۆرسەی وەکو دیوارێك بە دەوری خۆیدا تەنیوە تا جیهانی حەقیقەت بەڕووی خۆیدا دابخات و جیهانە ئایدیالیستەکەی خۆیو ئازادییە شیعرییەکەی بپارێزێت، بوونی کۆرسیش لە جیهانی مرۆڤی شارستانی راستگۆتر و واقیعی تر و کامڵترە (لە دایکبوونی تراژیدیا-٧و٨-) بەڵام دەبێ لێرەدا ئەوەش بڵێین کە ئەم پیاهەڵگوتنە بەرزەی نیچە بۆ جیهانی هونەر وێڕای ئەوەی جیهانێکی درۆو ناڕاستەقینەیە مانای ئەوە نییە کە دەکەوێتە جۆرە دژایەتییەکەوە لەگەڵ خۆیدا وەختێ دەبینین لەلایەکی ترەوە هێرش دەکاتە سەر جیهانی ساختە و درۆی وەك میتافیزیك و ئاکار، لەبەر ئەوەی هونەر لەگەڵ ژیاندا کارلێك دەکەن و وەك ئەوانی دی ئارەزووە سروشتییەکان سەرکوت

PDF4Kurd

ناکات، بەڵکو بە پێچەوانەوە وەك لە شێوەی یەکەمیدا دەبینین کە ئاهەنگاکانی دیۆنیزۆسە و لەکاراترین شێوەیدا ئیرادەی حەقیقەت و ژیان پێکەوە گرێ دەدات (لە دایکبوونی تراژیدیا٨) چونکە لە بنەڕەتدا هونەر لە هەستەوە سەرچاوە دەگرێ (ئەسڵی ئاکار ١١١) و لەگۆرانی و سەمای دیۆنیزۆسیدا (مرۆڤ وەکو ئەندامێکی باڵای کۆمەڵ گوزارشت لە خۆی دەکاتو لە کاتێکا لە فڕیندایە بەرەو ئاسمان لە بیری دەچێتەوە چۆن دەڕوات و چۆن قسە و هاوار دەکات. هەتا هەست دەکات بووەتە خواوەندێك).

نیچە وتوویەتی دیۆنیزۆسیا (واتە ئاهەنگە دیۆنیزۆسیەکان —و-) لای من کردارێکی باڵایە و هەر چالاکیەکی دی لە چاویدا هەژار و لاوازە و تەنانەت (گۆتەو شەکسپیریش لەم بڵندایی و ئەوینە سامناکەدا ناتوانن بۆ تاوێك چییە هەناسە بدەن[٤٨].

کەواتە هونەر لەڕێی خولقاندنی حەقیقەتی نەشئەبەخش (intoxicate)[٤٩]ەوە هانی مرۆڤ دەدا خوازیاری سەپاندنی خودی خۆی و باڵایی بەخشین بەخودی خۆی بێت. نیچە خەونی بە جیهانێکی باڵای دوورەوە دەبینی کە تیایدا ئەم تۆژەرو پزیشك و هونەرمەند و یاسازانانەی ئەمڕۆ ئێمە دەیانناسین وەکو چەند ئاسەوارێکی پڕوپووچی سەردەمە کۆنەکان دێنە بەرچاو —زانستی شاد ل١١٣-

(١٣)

سپینۆزا لە کتێبی (ئاکار)دا دەڵێت (توانای کارکراو بۆ پاراستنی خود گەوهەری شتە)[٥٠] نیچەش لە وەڵامی ئەوەدا وتی هەموو شتێك لەپێناوی پاراستنی خودی خۆیدا نییە، بەڵکو بۆ ئەوەی (زیاتر) بێت (ئیرادەی هێز ٦٨٨) پاشان ئەوە بوو شۆپنهاوەر تیۆرییە بەناوبانگەکەی خۆی سەبارەت بە ئیرادەی ژیان[٥١] خستەڕوو.

نیچە لە وەڵامی ئەمیشیاندا وتی کە ئەو ئیرادەیە بوونی نییە (چونکە هەر شتێك کە بوونی نەبێت ئیرادەشی نابێت، ئەوەی کە نەشبێت چۆن دەتوانێ بیەوێ بێتە بوونەوە؟ لە کوێ ژیان هەبوو بە تەنها لەوێ ئیرادە هەیە، ئیرادەی ژیانیش نا، بەڵکو —بافێرت بکەم- ئیرادەی هێز) زەردەشت —١٣٨-.

ئەمڕۆ ساویلکەییە گەر وابزانین نیچە مەبەستی لە ئیرادەی هێز تواناو دەسەڵاتی هێزی ماددی تاکە کەسێك یان دەستەو تاقمێکە بەسەر خەڵکانی تردا، بەڵکو مەبەستی ئەو رەگ و ریشە رەسەنەیە لەهەر بوونەوەرێکدا کە هانی دەدا نەك بە تەنها خودی خۆی بپارێزێت (چونکە ئەمە لە ئەنجامە ناڕاستەوخۆ ئاساییەکانە، بەڵکو تاکو ئەو هێزە بۆ دەرەوە بەتاڵ بکاتەوە کە لە ئەنجامی نەشونمای بایۆلۆژییەوە دێتە بەرهەم) ئەودیو ل١٣و ٢٣٠ ئیرادەی هێز یەکسانە بە هەستکردن بە نەشونمای بایۆلۆژی هەر بۆیە (لە کوێ بوونەوەری زیندوو هەبوو لەوێ ئیرادەی هێز هەیە[٥٢] پرۆتۆپلازماش کە بەدوا شتێکدا دەگەڕێت بەرەنگاریی بکات لە برسێتییەوە نییە بەڵکو لە ئیرادەی هێزەوەیە و بەمجۆرە هەوڵی زاڵبوون و دەست بەسەراگرتن و هەروەها هەوڵی ئەوە دەدات کە وەك ئەو شتەی لێ بێت کە بەری کەوتووە، ئەوەی پێشی دەڵێن خۆراك دروستکردن بە تەنها دیاردەیەکی لاوەکی و دەربڕینێکی ئیرادە ئەسڵیەکەیە لە گۆڕانی بەردەوامیدا بەرەو (بەهێزتر) —ئیرادەی هێز٧٠٢.

بەڵام ئەم ئیرادەیە پلەی جیاجیای هەیە و هیچ شتێك بۆ ژیان بەهای نییە تەنها بەگوێرەی پلەی هێزی نەبێت، ئەمە لەکاتێکا کەوا دادەنێین ژیان خۆی ئیرادەی هێزە (ئیرادەی هێز ل٥٥) لەسەر جەستەش پێویستە ئیرادەی هێز بەرجەستە بکات و لە پێناوی نەشونمای فراوانبوون و دەست بەسەراگرتندا تێبکۆشێت و خۆی بسەپێنێت نەك لەسەر بناغەیەکی ئاکاری یان نائاکاری بەڵکو لەبەر ئەوەی دەژی و ژیانیش خۆی ئیرادەی هێزە (ئیرادەی هێز٢٥٩).

PDF4Kurd

هەروەها (پۆڵ تیلیش)یش دەڵێت (ئیرادەی هێز لای نیچە نەئیرادەیەو نەهێزە، نە ئیرادەیە بەمانای ئەو هەستە سایکۆلۆژییە و نەهێزە بەمانای ئەو هەستە کۆمەڵایەتییە، بەڵکو تایبەتمەندێتییەکانی جەختی خودییانەی ژیانە وەکو ژیانێك کە هەم پاراستنی خود و هەم نەشونماش لەخۆ دەگرێت، لێرەوە ئیرادە لە پێناوی شتێکدا تێناکۆشێت کە نییەتی، یان لە پێناوی ئامانجێك لە دەرەوەی خۆیدا، بەڵکو دەیەوێت هەستێکی زیاتری بە پاراستنی خود و باڵابوونی لا هەبێت، ئەوە هێزەکەیەتی و هەروەها هێزی سەروو خودیشێتی، ئیرادەی هێز جەخت لەسەر خودکردنە بۆ ئیرادە، حەقیقەتێکی بێ سنوورە)[٥٣].

لەبەر ئەوەی ژیانیش لە ڕیشەیداو لە پێکهاتەی بنەڕەتیدا ئیرادەی هێزە، لەبەر ئەوە تەواوی دەرکەوتەکانی تریشی، لە هیچ و پووچتریانەوە تا بەرزتریان بە پلەیەك لە پلەکان ئەو ئیرادەیەی تیادایە (چۆن لای بەهێزەکان هەیە، لای لاوازەکانیش هەیە و لە خواستیاندا بۆ ئازادی بەدەردەکەوێت) ئیرادەی هێز —٧٧٦ (لە هەر کوێیەك قوربانیدان و خزمەت و نیگای خۆشەویستی هەبوو لەوێ ئیرادەی دەسەڵاتیش هەیە، چونکە ئەو دەمانە لاواز خۆی دەخزێنێتە ناو قەڵاو ڕێچکە نهێنییەکان و تەنانەت بۆ ناو دڵی بە هێزترین مرۆڤیش تا هێز بدزێت) زەردەشت-١٣٨- ئیرادەی مەعریفە و ئیرادەی حەقیقەت ئیرادەی هێزن (ئیرادەی هێز ٣٧٥) چونکە بریتین لەو شتەی کە خەڵکی تر شکی نابەن و (رادەی ئارەزووی زانین وەستاوە لەسەر رادەی ئەو ئیرادەی هێزەی کە لە ڕەگەزەکاندا نەشونمادەکات و ڕەگەزەکانیش بڕێك لە واقیعەوە وەردەگرن تا دەسەڵاتیان بەسەردا بشکێت و بیخەنە خزمەتی خۆیانەوە) ئیرادەی هێز —٤٨٠- تەنانەت ئیرادەی ئاکاریش کە نیچە رقی لێ دەبۆوە لە پشتی خۆیەوە ئیرادەی هێزی حەشارداوە (ئیرادەی هێز ٥٥) تا ئێستا بەها بەرزەکان حاڵەتێکی تایبەتیی حاڵەتەکانی ئیرادەی هێزن و بەمجۆرە ئاکارگەرایی (الاخلاقیة) خۆیشی دەبێتە حاڵەتێکی تایبەتیی حاڵەتەکانی

نائاکارگەرایی (اللا اخلاقیة) —ئیرادەی هێز- ل٤٠١- لێکدانەوەی ئەمەش ئەوەیە کاتێك لاوازەکان بۆ داپۆشینی ئەو واقیعەیان کە لەناو قوڕدا نوقم بووە پەنا دەبەنە بەر جیهانێکی ئەودیو ئەو واقیعە تا قەرەبووی ئەو واقیعەیان بداتەوە باشترن لەو کەسانەی کە دەیانەوێ بە تەواوەتی خودیان مەحف بێ و ئەمەش مەیلێکە کە نیچە بەتوندی هێرشی کردووەتە سەرو لە هەموو شێوەکانیشیداو بەتایبەتیش لە شێوە عەدەمی (نەهلستی)یەکەیدا[٥٤].

لێرەوە بوونی مرۆیی‌ـشەقڵی ململانێی ئەزەلی بەخۆوە دەگرێت لە نێوان خودەکانداو، لە کاتێکدا ئەم ململانێیەی لای هیگڵ لە نێوان (من) و (ئەوی دی)دایە یان لە نێوان سەردار و کۆیلەدایە وەکو ئەزموونی هوشیاری، لای نیچە شێوەی ڕووبەڕووبوونەوەیەکی حیسسی مرۆڤ لەگەڵ جیهانی دەرەوەدا وەردەگرێت و چەند واتایەك لەخۆ دەگرێ لەوانە، هەرچی بوونەوەری زیندووە مل بۆ بوونەوەری دی کەچ دەکات، ئەوەی نەتوانێ رابەرایەتی بکات ملکەچی دەکات (زەردەشت ١٣-١٣٦) هەموو سەلماندنێکی خودیش لەسەر حیسابی ئەوانی ترەو ژیانیش هەمیشە لەسەر حیسابی ژیانێکی ترەو مرۆڤ بەردەوام بۆ کاملبوونی سروشتە نوقسانەکەی خۆی کۆشش دەکات، واتە وەدیهێنانی (مرۆڤی باڵا) چونکە مرۆڤ چ نییە تەنها گوریسێك نەبێ لە نێوان مرۆڤ خۆی و مرۆڤی باڵادا (زەردەشت ٤٣) و هەر کارێك کە ئەنجامی دەدات لە ئیرادەی حەقیقەت یان بەهاکان و یان هونەر و یان هێزدا، دەبێ بزانێ کە هەنگاوێکە یا شکستێکە لەسەر ئەم گوریسەی نێوان بوونی نوقسان و ماهییەتی کامڵدا، هەنگاوێکە ئارەقە و گرژی و ماندوبوونی تێدا ئاوێتە دەبێت (من پیاو بەگوێرەی رادەی هێز و توانای ئیرادەی هەڵدەسەنگێنم، نەك بە گوێرەی سستی و لاوازیی، پیاوی ئاکارگەراش لە روانگەی ئاکارگەراییەوە نموونەیە نەك خۆی لەخۆیدا نموونەیەك بێت. ئەو وێنەیەکە.. لە باشترین حاڵەتدا نموونەیەکی باشە. پێودانگی ئاکاریشی لە دەرەوەی خۆیدایە) ئیرادەی هێز-٣٨٢-.

PDF4Kurd

(١٤)

دەتوانین بڵێین بابەتێك كە لە فیكری نیچەدا زۆر رۆشنایی چووبێتە سەر بابەتی پەیوەندیی نێوان پیاو و ئافرەت بووە، هەر بۆیە بە باشترین بابەتی دەزانین بۆ كۆتایی هێنان بە باسەكەمان:

تیشكی یەكەم: (پیاو ئافرەتی خوڵقاندووە. بەڵام لەچی؟ لەپەراسووی خواوەندەكەی- نموونەكەی) سپێدەی رۆژ ل ٣٢.

واتە پیاو تەسەورێكی بۆ ئافرەت هەیە، ئافرەتیش بەگوێرەی ئەو تەسەورە خۆی دروست دەكات (زانستی شاد١٢٦) و بەختەوەری پیاو ئەوەیە كە من دەمەوێ و بەختەوەریی ئافرەت ئەوەیە: ئەو دەیەوێ (زەردەشت٩٢)

تیشكی دووەم: خۆشەویستی گوزارشتە لە منایەتی (الانویە) بۆیە ئەگەر (من) لاوازو ناسك بێت لای پیاو هێزی خۆشەویستیش بەلاوازی گەشە دەكات (زانستی شاد ل١٤و ٨٩، ئەودیو ٨٧، ئیرادەی هێز ٣٦٢و ٧٧٧)و بە گەیشتنی ئەم دوو تیشكە پیاو بەبێ پاداشت خۆشەویستی دەكات[٥٥].

تیشكی سێیەم: ئەوەی لە خۆشەویستییەوە بەرهەم دێ هەمیشە لەودیو چاكە و خراپەوەیە (ئەودیو ١٥٣) بەڵام لە روانگەی كۆمەڵەوە بەپێچەوانەوەیە (چونكە تەنها رێ بە ژن و مێردایەتی دەدات، ئەمەش بەچەمكە بۆرژواكەی مەسەلەی خۆشەویستی نییە بەڵكو (رێ پێدانە بە دوو كەس لەلایەن كۆمەڵەوە كە بەپێی هەلومەرجێكی دیاریكراو بۆیان هەیە ئارەزووە سێكسییەكانیان لەگەڵ یەكتردا تێر بكەن، بەڵام ئەو هەلومەرجانە دەبێ رەچاوی بەرژەوەندییەكانی كۆمەڵ بكەن.[٥٦]

تیشكی چوارەم: پیاوو ئافرەت بەردەوام بە هەڵە لە یەكدی دەگەن، (ئەودیو ٨٥)و خۆشەویستی لەئامرازەكانیدا جەنگ و كینەیەكی كوشندەیە لە ناخدا بۆ هەردوو رەگەزەكە (مەسەلەی ڤاگنەر ١٥٩ ئەوە تانێ مرۆڤ ٢٦٧) (كێ باش دەیهێنێتە بەرچاوی كە پیاو و ئافرەت یەك بە یەكتری نامۆن) زەردەشت ٢٠٧.

تیشكی پێنجەم: خۆشەویستی و مەحوبوونەوە (الفناء) لە ئەزەلەوە هاوشانی یەك دەڕۆن (ئیرادەی خۆشەویستی واتە دەگۆڕێ بۆ ئیرادەی مەرگیش) زەردەشت – ١٤٥- ئەمەش لەو هاوارەی دۆن خۆزیەدا بەرجەستە دەبێ لە شانۆنامەی (كارمن)ی بیزیەدا كە دەڵێت:

بەڵی كوشتم..

من، بۆ كارمنی دڵبەرمم! [٥٧]

قسەكردن لەسەر پەیوەندیی خۆشەویستی و مەرگیش كۆنە و، وەكو (شطحات) لە سەر زمانی نووسەران و ئاشقان هاتووە و لە روانگەی ئەم چەپكە تیشكەی فیكری نیچەشەوە خۆشەویستی لەبەر ئەوەی نموونە (ئایدیال)ێكی زەینییە' دەكەوێتە دەرەوەی واقیع و.. دژی واقیعە و، لە كاتێكا بۆ سەرووی ئەودیو چاكە و خراپەوە بەرز دەبێتەوە' تامەزرۆیی و سۆزێكە كە تێربوونی بۆ نییە، بۆیە كاتێك ئەم نموونەیە بە شێوەیەك لە شێوەكان (دێتە دی) دەبێتە مایەی ئازار بۆ پیاو و ئەمەش هانی دەدا بەدوای رێیەكدا بگەڕێت، تا ئەو (وەدی هاتووە) لە نێو بەرێت تا نموونەكە بە بێگەردی بمێنێتەوە. ئێمەش هەرگیز خۆشەویستی (نموونە)مان نەهێناوەتە ئاراوە تەنها بۆ تێپەڕاندنی ئەم واقیعە نەبێت.

تیشكی شەشەم: دواجار خۆشەویستیش شێوەیەكە لە شێوەكانی هێز (زەردەشت ١٣٨).

PDF4Kurd

سەرچاوە و پەراوێزەکان

یەکەم: پەراوێزەکان

(١) بەر لە شێتبوونی تەنها لەلایەن هەندێ هاوڕێی بیرمەندییەوە ناسرابوو، لەوانە ڤاگنەر و یاکوب بورخارت و هەروەها هاوڕێی دانیمارکیی کە ناوی (جۆرج براندز) بوو لە زانکۆی کۆبنهاگن ساڵی ١٨٨٨ چەند وانەیەکی دەربارەی نیچە وتەوە (لەوانەشە ئەمە دەقی ئەو زانیارییە بێت کە لە بەشی دووەمی (پرۆتۆکۆڵە کانی زایۆنیستەکاندا) هاتبێت کە لە ساڵی ١٩٠٢دا بۆ یەکەم جار چاپ کرا. گوایە نیچە و داروین و مارکس خاوەنی ئایدیالگەل (مپالیات) ێکن هان دراون تا ئەو بیروڕایانە بوروژێنن تا ئاشوب لە ناو خەڵکدا بەرپا بکەن. هەر بۆیەشە وا دەردەکەوێ کە هێرشەکەی نیچە لەسەر ڤاگنەر کە (ناسامی) بووە و تەنانەت گومانیشی لەوە کە باوکی جوولەکە بووبێت بووەتە مایەی خۆشحاڵیی جوولەکە، بۆ ئەمەش بڕوانە (تیۆدۆر هرتزل: وەك هونەرمەند و سیاسەتمەدارێك، دزموند ستیوارت، لەندەن ١٩٧٤ ل ٦٤و ٩٢، هەروەها بڕوانە (رایەکی جوولەکانە لەسەر مەسەلەی نیچە: ئەفسانەی ئارییەکان: مێژووی هزرە رەگەزی و نەتەوەییەکان لە ئەوروپا، لیون بۆلبیکۆڤ، وەرگێڕانی ئەدمۆند هاوارد، چاپی کتێبخانەی ئەمریکایی نوێ ١٩٧٧ ل ٣٠٠) نیچە لە پێشەکی کتێبی (نیچە دژی ڤاگنەر)دا دەڵێت لە هەموو شوێنێك خوێنەری هەیە، لە ڤیەنناو سانت پەتر سپۆرگو کۆبنهاگنو ستۆکهۆڵمو پاریسو نیویۆرك، بەڵام تاکە خوێنەرێکی لە زەوییە پانکۆڵەکەی ئەوروپا (ئەڵمانیا)دا نییە (بڕوانە نامەکەی بۆ سیدلتز لە ١٨٨٨/٢/١٢) نیچە دوای ئەوەی شێتبوو و کۆچی دوایی کرد ناوبانگی دایەوە، ئەوە بوو شانۆ نامەنووسی نەرویژیی بەناوبانگ هیزیك ئیبسن دوای مەرگی نیچە بە سێ مانگ لەوتووێژێکی رۆژنامەنووسیدا لە ١٩٠٠/١١/٢٦دا وتی (نیچە هەمووی چەند ساڵێکە بەباشی ناسراوە، ئەو زیرەکیەکی بێ وێنەی هەیە بەڵام فەلسەفەکەی رێگر بووە لەوەی کە لەم چاخە دیموکراتەماندا لەسەر ئاستێکی میللی بناسرێ) هەروەها نووسەری مارکسیست بلیخانۆڤ ساڵی ١٩١٢ وتویەتی (وڵاتێك نەماوە لە دونیای شارستانیی هاوچەرخدا، لاوە بۆرژواکانی نەکەوتبنە ژێر کاریگەریی بیروڕاکانی نیچەوە، کتێبی هونەر و ژیانی کۆمەڵایەتی چاپی مۆسکۆ ١٩٥٧ لاپەڕە —١٥٧- گەرچی وەسفی بۆرژواکان لەو وەرگێڕانە عەرەبییەی کتێبەکەدا نییە کە احسان حصینی ئەنجامیداوە، هەروەها لیوتۆڵستۆی لە نامەیەکیدا لە ١٩٠٧/٣/١٥دا نووسیویەتی کە ئەو ناوبانگەی نیچە هەیەتی لەبڕی کانت نیشانەی دابەزینی ئاستی تێگەیشتنە لە فەلسەفەدا. (نامەکانی تۆڵستۆی بەرگی دووەم ١٨٨٠-١٩١٠، هەڵبژاردنو وەرگێڕانی: ر. ف کریستین، چاپی زانکۆی لەندەن ١٩٧٨ لاپەڕە ٦٦٥) تۆڵستۆی پێشتر نیچەی خوێندبۆوەو ویستبووی وتارێك دەربارەی ئەو بنووسێت کە چ تاوانێکی کردووە کە نیچەی خوێندۆتەوە، چونکە تەنها شێوازە زیندووەکەی ئەو سەرنجی راکێشاوە، بەرامبەر ئەمەش نیچە تۆڵستۆی بە نوێنەری دابەزینی ئاستی ئەدەبی و هونەری و نوێنەری مەیلی بەزەیی لەقەڵەم دەدات (ئەسڵی ئاکار ١٥٧و دژی مەسیح٧) لە سەرەتای جەنگی جیهانیی یەکەمیشەوە هەندێ نێوەندی ئینگلیزی ناوی نیچەیان بە عەسکەرتاریەتی ئەڵمانییەوە بەستەوەو بەر لە هەڵگیرسانی ئاگری جەنگی جیهانی دووەمیش زیاتر پێ لەسەر ئەم پەیوەندییە داگیرا تا ئەو کاتەی کە هیتلەریش جڵەوی حوکمی گرتەدەست.

(٢) ناوی کتێبەکانی نیچە بەکورتی ئاماژەیان بۆ کراوەو ئەو ژمارانەی لایانەوەیە ژمارەی پەرەگرافەکانن کە لە هەموو وەرگێڕان و چاپەکاندا وەکو خۆیانن، تەنها ئەو ژمارانە هی لاپەڕەکانن کەلای سەرچاوەکانی ژمارە (٧و٩و١١و١) لە لیستی سەرچاوەکاندا هاتوون.

(٣) والتەر کاوفمان دەڵێت (سەرگوزەشتەی تەواوی کاریگەریی نیچە نەوتراوەو ناوترێ)- نووسینە سەرەکییەکانی نیچە- نیویۆرك ١٩٦٨ ل٥، لێرەدا تەنها ناوی ئەو نووسەرە بەناوبانگانە دەهێنین کە کەوتوونەتە ژێر کاریگەریی نیچەوە: -لەئەڵمانیا- ستیڤن جۆرج، گۆتفرێدبن، هنریك مان، فرانك ویدیکند، ریچارد دی هامل، مۆر جۆنستێدن، هیرمان هیسە، تۆماس مان، ریلکە، شنگلەر، کارل یاسپەرز، کارل پۆپەر، برتۆڵت برێشت، کارل

PDF4Kurd

یۆنگ، قوتابخانەی فرانكفۆرت (تیۆدۆر ئادۆرنۆ، گێرد گیسەر، هۆركهایمەر، ئەریك فرۆم، ڤالتەر بنیامین، هابرماس)

(لێرەدا هەردوو نووسەری باسەكە ناوی ئەو كتێبانە ریز دەكەن كە بە ئەڵمانی نووسراون و تیایاندا باس لە كاریگەریی نیچە لەسەر نووسەرە ئەڵمانییەكان كراوە، بەڵام لەبەر ئەوەی ژمارەی كتێبەكان زۆرە ئێمە ناو هێنانیانمان بە پێویست نەزانی) -وەرگێڕ.

لە فەرەنسا- ئەندرێ مالرۆ، ئەندرێ ژید، ژاستۆن باشلار، هنری دی مۆنترلان، مۆریس پاریس، ژویس دی ژولتیر، ئەلبێر كامۆ، سارتەرو ئێگزستەنسیالیستەكان (وجودییەكان) بە گشتی.

هەروەها نیچە كاریگەرییەكی دیاری لەسەر سوریالیزم و ئاشوبگەرایی (الفوضویة) هەبوو.

لە ئینگلتەرە و ئەمریكا- هاڤلوك ئەلیس، هنری میللەر، ژاك لەندەن، تی. ئەی لۆرەنس، ییتس، د. ئێچ لۆرەنس، برناردشۆ، هربرت رید، جۆن كوپەر بویس، س. ئێس، شیلەر، فۆكنەر، تنسی ولیامز، یۆژین ئۆنێل.. جەیمس جۆیس.

(لێرەشدا ناوی كۆمەڵێك كتێبیی دی هاتوون كە ئێمە نەمواننووسینەوە) وەرگێڕ.

-لە یەكێتیی شورەویی جاران- بۆریس بالناك، یوری ئۆلیسا، كۆبیلنسكی، بۆریس باسترناك.

لە -ئیتالیا- گابریل دانونزیو، هەروەها هونەرمەندی نیگاركێش جیور جیو دی گیریكو.

لە -نەرویژ- لەكتێبەكەی هـ. بیردا كە بە نەرویژی نووسیویەتی (١٩٥٨-١٩٥٩) باس لە كاریگەریی نیچە لەسەر ئەدەبی نەرویژی كراوە. جۆرە ناكۆكییەك لەڕاكاندا هەیە لەسەر ئەوەی تا چەند ئیبسن كەوتبێتە ژێر كاریگەریی نیچەوە، بەڵام ئێمە لەمە بێگومانین، بەتایبەتیش لە هەردوو شانۆنامەی (تارماییەكان)و (هێدا گابلەر)دا.

جگە لەو ناوانەی سەرەوە دەكرێ ئاماژە بۆ كۆمەڵێك ناوی تریش بكەین وەك: ئۆرتیگا ئی گاسێت لە ئیسپانیا و كازانزاكی لە یۆنان، ئۆگست سترەندبێری لە سویدو... كارل شبلتەر لە سویسراو، خۆرخێ لویس بۆرخس لە ئەرژەنتین و دواجار چیرۆكنووسی چینی لوشین.

(٤) لە بەناوبانگترینیشیان جبران خلیل جبران و سلامە موسى و ابو القاسم الشابی و الزهاوی.

(٥) لەو سیاسەتمەدارە عەرەبانەی لەژێر كاریگەریی نیچەدا بوون: یونس السبعاوی، كمال جنبلاگ.

هەروەها (بلند الحیدری)ی شاعیر دەربارەی نەوەی رۆشنبیرانی ساڵانی پەنجاكان لە عێراقدا دەڵێت (لەپاڵ ماركس و هەستی دادپەروەریدا نیچەش لانەی خۆی لە ناخماندا كردبوو، هەر یەكێك لەئێمە دەیویست ئەم دووانە پێكەوە كۆبكاتەوە وەك چۆن رۆژێك لە رۆژان مەكسیم گۆركیش ئەمەی دەویست) گۆڤاری الاسبوع العربی- بیروت ١شباگ ١٩٧١- گەرچی گۆركی لەگەڵ نیچەدا هاوڕابوو كە دەبێ خودی مرۆڤ بەگەورەیی تەماشا بكرێ و مەرایی بۆ حەشامات نەكرێ و ئەمەش بووە هۆی ئەوەی نێوەندە رەسمییەكانی ستالینیزم ناڕەزایی بەرامبەری دەربڕن، بەڵام لە كۆتاییەكانی ژیانیدا دوژمنایەتیی بیروڕاكانی نیچەی دەكرد (هەروەكو لەو گفتوگۆیەدا بە دەردەكەوێ كە ساڵی ١٩٣٤ لەگەڵ ئەندرێی مالرۆدا ئەنجامی داوە (بڕوانە كتێبی مالرۆ' ژیاننامە، ئاكسل مادسۆن و ئێچ ئالن، لەندەن ١٩٧٧ ل ١٥٨-١٥٩)

هەڵبەت كۆمەڵێك هەوڵی سەرنج راكێشتری تریش هەبووە بۆ كۆكردنەوەی ئەم دووانە پێكەوە، هەر بۆ نموونە لای ئەندرێ ژید، ژاك لەندەن، مارلۆ، برێشت، ڤالتەر بنیامین، قوتابخانەی فرانكفۆرت و ماكس ڤیبەر كە بەر لە مەرگی وتویەتی (ماركس و نیچە گەورەترین دوو كەسێتین لە فیكری نوێدا) سەرمایەداری و تیۆری كۆمەڵگای نوێ :شیكردنەوەیەك بۆ نووسینەكانی ماركس، دوركهایم، ماكس ڤیبەر- ئەنتۆنی گیدنز، ئینگلتەرە- ١٩٧٥- پەراوێزی ل ٢١٣.

(٦) ژیانم و شیكردنەوەی دەرونی -و: مصطفی زیور- مصر ١٩٥٧ ل ٦٩- هەروەها وتوویەتی (نیچە شارەزاییەكی قووڵی بۆ خودی خۆی هەبووە زیاتر لە هەر كەسێكی تر كە ژیاوەو دەژی) فرۆید: ژیان و كارەكانی، بەرگی دووەم-ئەندرست جۆنس- لەندەن ١٩٥٥ ل ٣٤٤.

(٧) لەبڕگەی ٢٢٠ یش دا ئەمە دووبارەكراوەتەوە، هەروەها لە پێشەكی چاپی دووەمی كتێبی (زانستی شاد)دا.

PDF4Kurd

(٨) توێژەرەوەی شارەزای نیچە والتەر کاوفمان دەڵێ کە تێڕوانینی نیچە بۆ دیاردەکانی رۆح تێڕوانینێکی دیالێکتیکی نییە. بەڵکو زۆر کردەییانە (عملی)یە، چونکە نیچە دەڵێ کە دژایەتی وەك ساردی و گەرمی لە سروشتدا بە جیاوازی لە پلەدا نییە، هەروەها لە جیهانی رۆحی ئاکار گەراشدا، چونکە ئەو بڕە ئازارو توندوتیژی و رق لێهاتنەوەو سەرمایەیەی باسی لێدەکرێ دەچێتە ناو هەستی مرۆییەوە، بۆیە وا هەست دەکەین ئەمانە دژن نەك گۆڕان (رێبوار و سێبەرەکەی٦٧) سارتەر لە کتێبی: ماتریالیزم و شۆڕش (١٩٤٦)دا بڕگەی یەکەمی تەوزیف کردووە، کە جیهانی زانست چەندێتی (کمی)ەو دژییەکەی دیالیکتیکییە، چەندێتی یەکەیەکی رواڵەتی و هەر بۆ نموونە ئەو بەشانەی ئاو پێك دەهێنن ئەو خاسیەتانەی خۆیان دەپارێزن و یاسای زانستیی شێوەیەکی چەندێتی (کمی)انەیە، چونکە زانست هیچ شێوەیەك بۆ گوزارشت کردن لە چۆنیەتییەکان شك نابات، ئەمەش بەهێزترین رەخنەیە لە دیالیکتیکی هیگڵی.

(٩) لە بڕگەی ٣٤٥دا ئەمە هاتووە، هەروەها گۆتە وتوویەتی مرۆڤ تا شتێکی خۆش نەوێت نایناسێت، خۆشەویستییەکەش چەند زیاتر بێت ناسینەکەش زیاترو قووڵتر دەبێ. هەروەها هیگڵ دەڵێ (دەتوانین بەدڵنیاییەوە بڵێین کە هیچ شتێکی مەزن لە دونیادا بەبێ عاتیفە بەرهەم نەهێنراوە) مێژووی فەلسەفی -وڵاتە یەکگرتووەکان- ١٩٤٥ ل ٤٢٨.

(١٠) ئێمە هاوڕای ئەوانە نین کە بلیمەتیی نیچە و بانگەشەکەی بۆ هێز بگەڕێنینەوە بۆ ئەوەی گوایە نیچە خۆی پێویستییەکی جەستەیی بەو هێزە هەبووە، بەڵکو لەگەڵ ئەندرێ ژیددا دەڵێین (شتێکی ئاساییە لەم چاخەماندا بەدوا هۆکارە سایکۆلۆژییەکانی هاندەرە فیکرییەکاندا بگەڕێین و من ناڵێم کە ئەمە کارێکی هەڵەیە، بەڵام دەڵێم هەڵە لەوەدایە کە بمانەوێ بەو کارە بەهای گەوهەریی فیکر ئەفەرۆز بکەین، شتێکی سروشتیشە کە هەر ریفۆرمێکی ئاکاریی گەورە یان وەکو نیچە دەڵێت هەر گۆڕانکارییەك بۆ بەهاکان لەسەرێکەوە قەرداری ئەو پێداویستییە سایکۆلۆژییەی مرۆڤە بۆ هاوسەنگی.. لە ریشەی هەر ریفۆرمێکیشدا هەمیشە دردۆنگی (قلق)ێك هەیە. ئەو دردۆنگییەی ریفۆرمیست دووچاری دەبێت بریتییە لەو پێداویستییەی ناوەوەی بۆ هاوسەنگی) بیرەوەرییەکانی ئەندرێ

ژید. وەرگێڕانی جوستین ئۆبرین، بەرگی دووەم ١٩١٤-١٩٢٧، لەندەن ١٩٤٨ ل ٢٤١-٢٤٢.

(١١) لە نووسینە سەرەتاییەکانیدا بێگانە بوونی کرێکار بریتییە لەوەی کە کارەکەی (دەبێ بە شت، بەبوونێکی دەرەکی.. نامۆپێی.. دوژمنی) دەسنووسە ئابووری و فەلسەفییەکان- چاپی ئینگلیزی- مۆسکۆ- ١٩٦١- ل ٧٠ هەروەها لە (سەرمایە)دا (بەشی ٢٣) کرێکار بەردەوام شۆڕشی ماددی مەوزوعی لە شێوەی هێزێکی جودا لەخۆی بەرهەم دێنێ کە ئەو هێزە بەسەریدا زاڵ دەبێت و وەبەری دەهێنێ. هەروەها لە (مەسەلەی یەهوودییەت) (وەرگێڕانی: محمد عیتانی ل ٥٩)دا دەڵێت: پارە ئەو بوونە بێگانە جودایە کە بەسەر مرۆڤدا زاڵ دەبێت و پاشان دەیکاتە کۆیلەی خۆی. تازەترین دوو کتێب لەم بوارەدا ئەمانەن:

(١) تیۆرەی مارکسیزم سەبارەت بەبێگانە بوون، نووسینی: ئەرنست ماندل و جۆرج نوڤاك- نیویۆرك چاپی (٤) ساڵی ١٩٧٩.

(٢) تیۆری مارکس دەربارەی بێگانە بوون، نووسینی.. ستیڤان مسز ئیرۆس- لەندەن- ١٩٧٩.

(١٢) زانستی شاد لاپەڕە ٢٩٦، لێرەشدا دەکرێ باس لە پەیوەندیی نێوان نیچە و کافکا بکەین، چونکە کافکا زۆربەی چیرۆك و رۆمانەکانی (جگە لە رۆمانی ئەمەریکا) سەبارەت میکانیکییەتی مرۆڤی هاوچەرخە (بۆ ئەمە بڕوانە وتاری گیانەوەرەکانی نیچە لەکتێبی (نیچە: خەیاڵ و بیر- ت. جی. رید- ل٢١٢)دا هەروەها بەکورتی دەڵێین وێڕای ئەوەی کافکا نیچەی خۆشنەدەویست (بڕوانە فرانزا کافکا: ماکس برود، نیۆرك ساڵی ١٩٦٠) هەروەها فرانز کافکا: مینوسبان، لەندەن ساڵی ١٩٧٦ ل ٢٥) بەڵام کەشی گشتیی چیرۆکەکانی لەژێر کاریگەریی بیری نیچەدایە، جگە لەوەی لەچیرۆکی (کۆلۆنیی سزا)دا کەوتۆتە ژێر کاریگەریی کتێبی (ژینالۆژیای ئاکار) (یان وەك لە وەرگێڕانی ئەم باسەدا هەر بە (ئەسڵی کار) هاتووە)ەوە.

(١٣) ئەسڵی ئا کار ١٥١، مرۆڤدۆست، زۆر مرۆڤدۆست ٦٣٠ ((باوەڕ درترین دوژمنی حەقیقەتە: نەك درۆ)) مرۆڤدۆست ٤٨٣.

PDF4Kurd

(١٤) زانستی شاد ٣٤٤و ٣٤٧ ئەم چەمکە لای فرۆیدیش لە کتێبی (ئەودیو پرنسیپی چێژ) ١٩١٤ (فەسڵی پێنجەم و دواتر)دا هاتووە بەڵام نەك وەکو مەیلێك٬ بەڵکو وەکو غەریزەیەك، ئەمەش بەدان پیانانی خۆی تێزێکی ناڕوونە تەنانەت لە نێوەندەکانی شیکردنەوەی دەروونیشدا بەرهەڵستی کراوە هەروەکو خۆی لە کتێبی (دڕدۆنگیی ژیار ٩٤٣) (فەسڵی شەشەم)دا دەڵێت.

(١٥) ئەسڵی ئاکار ٢٤، هەروەها زەردەشت ٢٨٥، ئیرادەی هێز ٦٠٢ ئەم دروشمەش دەداتە پاڵ تیرەی حەشاشە ئیسماعیلییە ئیسلامییەکان، هەرچەندە لەڕووی مێژووییەوە ئەمە نەسەلمێنراوە، هەر لەڕووی بەراوردیشەوە: ئەم دروشمە لە دروشمەکەی دۆستۆیڤسکی دەچێت لە ڕۆمانی (برایانی کارا مازۆڤ)دا (بەشی ٥ فەسڵی ٥): هەموو شتێك ڕێ پێدراوە، هەرچەندە ئەوەش سەلمێنراوە کە نیچە ئەم ڕۆمانەی نەخوێندۆتەوە٬ بەڵام گرنگیی دروشمەکەی نیچە بە پلەی یەکەم لەبرگەی یەکەمیدایە.

(١٦) جارێکیان یەکێك دەستی دەخاتە سەر دڵی نووسەری فەرەنسایی بەناوبانگ لاڤۆنتین و لێی دەپرسێت لێرەتدا چی هەیە؟ ئەویش دەڵێت: ئەقڵێکی دی (زانستی شاد٣) نیچەش دەڵێت: من ئەو کەسەم خۆشدەوێ کە سەری ناواخنی دڵێتی (زەردەشت٤٥) لەوانەیە لەمەدا کەوتبێتە ژێر کاریگەریی (باسکال)ەوە.

(١٧) نیچە لە لیسینگ وەریگرتووە (لە دایك بوونی تراژیدیا ١٥)، کیرکەگۆریش ئاماژە بەو چەمکەی لیسینگ دەکات (لەکتێبی پەراوێزێکی نازانستی بۆ کۆتایی: سۆرین کیرکەگۆر) هەروەها نموونەی "باسکال"یش کە بیرمەندێکی ئاینیی قووڵ بوو، نیچە دەربارەی وتوویەتی (نابێ هیچمان لە مەسیحییەت خۆش بێن کە پیاوێکی وەکو باسکالی تێکشکاندووە) ئیرادەی هێز-٥٢ (هەرچەند من شتەکانی ناخوێنمەوە٬ بەڵام خۆشم دەوێ) ئەوەتانێ مرۆۆ ٢٤٣.

(١٨) نووسەری ئەڵمانی هانز فاهنگەر ئەم بیرۆکەیە دەکاتە بناغەی تیۆرییەکەی (وەك ئەوەی..)

(١٩) فەلسەفەی خۆرئاوایی: دەروازەیەك: ر.جەی. هولنگدیل، لەندەن ساڵی ١٩٦٩ لاپەڕە ١٥٧، هەروەکو کارل یاسپەرز دەڵێت ئەو خۆی تەواو لەوە بەئاگایە کە زانست کۆتاییەك نییە (بڕوانە کتێبی نیچە): کارل یاسپەرز، ولاتە یەکگرتووەکان ١٩٧٩ ل ١٧٧.

(٢٠) زانستی شاد ل٢ (هەموو هونەرێك یان فەلسەفەیەك یاخود چارەسەر و یا هاندەرە بۆ بالآیی ژیان یان کەم کردنەوە لە بەهای) نیچە دژی ڤاگنەر-برگەی ئێمە دژ بەیەکین.

(٢١) زەردەشت ل ٢٣٣ هەروەها لە (زانستی شاد)دا دەڵێت:

(ئێمە ڕاهاتووین لە کاتێکا لە هەوای ئازاددا دەڕۆین و باز دەدەین و هەڵدەگژێین و سەمادەکەین: بیر بکەینەوە) هەر بۆیە ژنە هونەرمەندی ئەمریکایی ئیزادۆرا دنکان کە زۆر لەژێر کاریگەریی نیچەدا بوو، لە دەوروبەری ساڵی ١٩٠٠دا نووسینەکانی نیچەی خوێندبووەوە (بڕوانە کتێبی: ژیانم، ئیزادۆرادنکان، چاپی دیمەشق ل ٩٠) ڕۆسۆو والت وایتمان و نیچە بەگەورە سەمازانەکانی خۆی دەزانێت.

ئەم تێڕوانینەی نیچە بۆ ژیان و شوبهاندنی بە گوزەراندنێکی سەما ئاسایانە سەرنجی هاڤلۆك ئەلیسیشی ڕاکێشاوە (بڕوانە: سەمای ژیان: هاڤلۆك ئەلیس چاپخانەی گرینوود-ولاتە یەکگرتووەکان ١٩٧٣ ل ٦٦).

(٢٢) زەردەشت ٦١-٦٢، زانستی شاد ٣، بە بەراورد لەگەڵ زەردەشت ٤٢، هەروەها بۆ مانای ڕۆح لای نیچە و بەتایبەتی لە کتێبی زەردەشتدا بڕوانە: (سیمبولی ڕۆح لە هۆڵدرلنەوە تا ییتس: تۆژینەوەیەك لە مەجاز: سۆزان هالباپێن چاپخانەی ماکمیلان. ئینگلتەرە ١٩٧٧ لاپەڕە ١٣١-١٣٣.

(٣٣) ئیرادەی هێز ٤٨٨و ١٠١ ئەم برگەیەمان لەسەر بناغەی ئەو گریمانەیە هێناوەتەوە کە فیکری نیچە بە قۆناغێکی زانستیدا تێپەڕیوە ئەو قۆناغە ساڵی ١٨٨٣ کۆتایی هاتووە.

(٢٤) کاتێ لە (ئینشتاین) یان پرسی: ئایا (گەڕانەوەی ئەبەدی) شتێکە تەسەور بکرێ و لەڕوانگەی فیزیاوە شیاوە؟

وەلآمی دایەوە (لە ڕوانگەی زانستەوە ناتوانین بە یەقینێکی ڕەهاوە نکوڵی لەبوونی گەڕانەوەی ئەبەدی بکەین) گفتوگۆیەك لەگەڵ ئینشتاین: ئەلکساندەر فوسنرکوسکی. و:

PDF4Kurd

هنری. ل. بروس، لەندەن ١٩٧٢ ل٢١٦-٢١٧ گەرچی نووسەرەکە لە روانگەی فیزیاوە ئەم تیۆریە بەدرۆ دەخاتەوە، ئەوەی سەیرە هەر ئینشتاین وتویەتی کە (حەقیقەت سوودبەخشترین هەڵەیە) ل ٢١٧ ئەمەش هەمان تێڕوانینی نیچەیە کە باسمان لێوە کرد. ئێمە لەو بڕوایەداین کە تیۆریی نیچە سەبارەت بە گەڕانەوەی ئەبەدی چەند مەدلولێکی هەیە، ئەمە بە چاوپۆشین لەبەها زانستییەکەی. بۆ سەلماندنی ئەمەش دەبینین فرۆید لە کتێبی (سێ وتار دەبارەی سێکس)دا وەکو مەدلولێکی سایکۆلۆژی بەکاری هێناوە (فرۆید: ئەرنست جۆنز ل ٢٩٢) ئەمەش لەگەڵ تێڕوانینی هایدیگەردا یەك دەگرێتەوە بۆ هاوسەنگیی پێویست لە نێوان خود و ئۆبژێکت و ئایدیالیزم و ریالیزم و رابردوو و ئێستادا لە پێناوی وەچنگ هێنانی ئارامییەکی دەروونی (مانای هایدیگەر: تۆماس لانجان، چاپخانەی زانکۆی کۆلۆمبیا ١٩٦٦ ل ٦٠) هەروەها لەگەڵ ئەو تێزەی سترەندبێریدا کە لە شانۆنامەی (سەمای مەرگ)دا سەبارەت پڕوپووچییەکانی ژیانی رۆژانەی کاراکتەرەکانی شانۆنامەکە خستوویەتیە روو.

(٢٥) هایدیگەر ئەو عیبارەتەی نیچە بە شێوەیەکی میتافیزیکی نەك مێژوویی لێك دەداتەوە، بەڵام بە شێوەیەکی بەرز و جوان، بڕوانە وتارەکەی کە بەناونیشانی (نیچە: خواوەند مردووە، لە کتێبی: پرسیار لە تەکنۆلۆژی و کۆمەڵێك وتاری دی: مارتن هایدیگەر، و: ولیەم لۆفت. وڵاتە یەکگرتووەکان ١٩٧٧ ل ٥٣-١١٢)

(٢٦) هنری ئایکن مامۆستای فەلسەفە لە زانکۆی هارڤارد لە کتێبەکەیدا (چاخی ئایدیۆلۆژیا) دەسبەرداری ئەو شێوازە ئاساییە بووە لە وەسفی (فەلسەفە ئاڵۆز و ناڕوونەکەی نیچە)داو پەنای بردۆتە بەر شێوازی بەراوردکردنی لەگەڵ فەیلەسووفەکانی تردا بە مەبەستی خستنەڕووی ئەدگارە دیار و سوودبەخشەکانی فیکری نیچە، بڕوانە (چاخی ئایدیۆلۆژیا. وڵاتە یەکگرتووەکان ساڵی ١٩٥٦ ل ٢٠٢)

(٢٧) بڕوانە: (منێتیی ماکس شتیرنەر: جۆن. ب. کلدرك چاپی فریدم. لەندەن ١٩٧٦ ل ٥٣.

(٢٨) بڕوانە ئەودیو چاکە و خراپە ٢٦٠ (رەگەزی مرۆیی لە هەموو سەردەمێکداو تا ئێستاش بووە بە دوو بەشەوە: کۆیلەو ئازاد، چونکە ئەوەی ٢/٣ی رۆژ موڵکی خۆی نەبێت، کۆیلەیە) مرۆڤدۆست، زۆر مرۆڤدۆست ٢٨٣.

(٢٩) هەندێ لە نووسەران پەیوەندی لە نێوان راکانی نیچە لەسەر ئاکار و جەنگ و رای فەیلەسووفەکانی پێش نیچە دروست دەکەن. بۆ نموونە راکانی لەسەر جەنگ و دوو جۆر ئاکار دەگەڕێننەوە بۆ برتراند راسل (مێژووی فەلسەفەی خۆرئاوایی: برتراند راسل. لەندەن ١٩٤٨ ل ٦١٣ هەروەها بۆ هیراکلیتس کە وتوویەتی جەنگەکان باوکی هەمووانن و موڵکی هەمووانن و هەندێ جار خواوەند دروست دەکەن و هەندێ جار پیاو و کۆت و ئازادی و (دەروون)یش ئاوێتەیەکە لە ئاگر و ئاو و ئەو دەروونەی ئاگر تیایدا زاڵ بێت دەروونێکی خانەدانە. هەروەها دەوترێ کە بیروڕاکانی لەسەر دەستەبژێر (نوخبە) دەگەڕێتەوە بۆ ئەو شتانەی کە ئەرستۆ لە کتێبی (ئاکار بۆ نیقۆماخۆس)دا دەربارەی پیاوی خانەدان نووسیونی. یان بۆ سپینۆزا لە کتێبی (ئاکار)دا یان (پۆڵ ری)ی هاوڕێی لە کتێبی (ماکی هەستە ئاکارییەکان) (لە کتێبی مرۆڤدۆست- زۆر مرۆڤدۆست ل٣٧ دا باسی کردووە. سیمۆن دی بۆ ڤواریش کارەکانی (مارکیز دی ساد)ی کردۆتە پێشینیەك بۆ نیچە و ماکس شتیرنەر و فرۆید و سوریالیزم، لەو رووەوە کە دی ساد بانگەشەی بۆ ئازادیی رەهاو توندوتیژی و نائەقڵانییەت کردووە، بڕوانە وتارێکی درێژی بۆڤوار بەناونیشانی (ئایا پێویستە ساد بسووتێنرێ؟ و: ئەنیت میگلسۆن)

(٣٠) ئەم پەراوێزە پەڕیوە.

(٣١) بوودایی دەڵێت: چاکە و خراپە پێکەوە کۆت و پێوەندن و پیاوی کامڵ ئەو کەسەیە کە بەسەر هەردووکیانا زاڵ بێت. بەڵام ئەو حاڵەتەی کە وەك دەرەنجامێك ئاکاری بوودایی پێی دەگات حاڵەتێکی نزیکە لە خەونەوەیان لە حاڵەتی فەنابوون (الفناو)ەوە لای سۆفییە موسوڵمانەکان کە تیایدا جیاوازییە دینی و دونیاییەکان لە نێوان چاکە و خراپە و کفر و باوەڕدا یەکسان دەبێ.

(٣٢) ئەودیو چاکە و خراپە ٢٢٧ نیچە ئەم دروشمەی لە شاعیری یۆنانی (ئۆفید)ەوە وەرگرتووە، ئیرادەی هێز ١٢٠.

(٣٣) زەردەشت ٢١١، هەروەها لە (ئاکار بۆ نیقۆماخۆس)دا، پیاوی خانەدان دەبێ خۆی خۆش بوێت.

PDF4Kurd

(٣٤) زەردەشت ٢١٢و ٢٩٦ (تەنانەت کتێبە راستەقینەکانیش نابێ بۆ هەمووان بن، ئەگەر وابوون ئەوا بۆگەنیان لێ دێ) ئەودیو چاکە و خراپە ٣٠ هەروەها پێشەکیی (دژی مەسیح) هەر ئەمەش پاساوی لقە ناونیشانی کتێبی زەردەشت دەداتەوە کە بریتییە لە: کتێبێکە بۆ هەموو کەسێك و بۆ کەسیش نا.

(٣٥) زانستی شاد ٩٩و ٢٥٥و ٢٧٠، بەهەمان ماناش (بەدوای چیدا دەگەڕێیت؟ تۆ دەتەوێ دە ئەوەندەی خۆت، سەد ئەوەندەی خۆت نموونە هەبێت؟ هیچت دەسگیر نابێت) سپێدەی رۆژ٢٤.

(٣٦) لە دایکبوونی تراژیدیا ل ٧ هەروەها دی. ئێچ. لۆرەنس لە رۆمانی کانجارۆدا دەڵێت (هەر خودێکی تەنها کەنداوێك دەوری تەنیوە، کەنداوێك بە چوار دەوری تۆدایە، کەنداوێك بە چوار دەوری مندایە)ل٣١١ چاپی پەنگوین.

(٣٧)زەردەشت ٢٣٤، هەروەها زانستی شاد ١٦.

(٣٨) زەردەشت ١١٨ ئەم بیرۆکەیە نزیکە لە بیروڕای بیرمەندی فەڕەنسایی ج. م ژۆبۆ لە کتێبی (ئاکاری بێ زۆر لێ کردن..) کە نیچە خوێندۆتیەوە. ژۆبۆش وەکو ئۆگست کۆنت و جۆن ستیوارت میل بە پەیام هەڵگرانی ئاکار گەرایی مەسیحی دەژمێردرێ، بەڵام لەژێر ناوێکی نوێدا (ئیرادەی هێز ٣٤٠).

(٣٩) زانستی شاد ٢٨٣ ئەودیو چاکە و خراپە ٢٤٤، نیچە ئەم بڕگەیەی لە کتێبی ژیانی ناپلیۆنی ستاندالەوە وەرگرتووە.

(٤٠) سپێدە ١٨، ئەسڵی ئاکار ٦٧، لەدایکبوونی تراژیدیا٢، ئەودیو چاکە و خراپە ٢٢٩.

(٤١) ئیرادەی هێز ٢٣٣و ٣٥، لێرەدا تاوان پەیوەندیی بەو بۆچوونەوە هەیە کە دەڵێت (شۆڕشێکە دژ بە فەرمانە کۆمەڵایەتیەکان)و تاوانبار بە نموونەی پیاوی بەهێز دادەنێت، بەڵام لەسای بارودۆخێکی ناهەمواردا کە هەردووکیان پێکەوە بەنموونەی نەخۆش دەژمێردرێن، نیچە زۆر کەوتبووە ژێر کاری کاراکتەرانی چیرۆکە تاوانئامێزەکانی دۆستۆیڤسکیی دەروونناس کە هەموو شتێکی لێوە فێربووم، ناسینی ئەو یەکێکە لە خۆشترین شتەکانی ژیانم، تەنانەت لە ناسینی ستاندال لام خۆشترە) سپێدەی رۆژ ٩٩، خوێنەر دەتوانێ بیرۆکەی

نهێنیی بڕگەی (دەربارەی تاوانبارە رەنگپەڕیوەکە، لە کتێبی (زەردەشت بەمجۆرە ئاخاوت)دا نزیکە لە بیرۆکەی سەرەکیی رۆمانی (خەونێکی ئەمریکایی) نۆرمان میللەر کە یەکێکە لەو نووسەرانەی کەوتوونەتە ژێر کاریگەریی نیچەوە.

(٤٢) ئەودیو چاکە و خراپە ٢٢٥ (مرۆڤ دەرەنجامی پلانێکی تایبەتی یا مەبەستێك نییە، بابەتێك نییە بۆ گەیشتن بە مرۆڤێکی نموونەیی یان مرۆڤێکی ئاکارگەرا، بەکارهێنانی بۆ هەر مەبەستێك شتێکی بێهوودەیە) سپێدەی رۆژ ٥٤ ئەم عیبارەتەش رەهەندێکی بوونگەرا (وجودی)یانەی هەیە.

(٤٣) ناحەزانی نیچە جەختیان لەسەر عیبارەتی (وەحشی سوور و سپی) کردووەو ئەوەی سەیرە یەکێك لە وەرگێڕە ئەوروپاییەکانی (ئەسڵی ئاکار) لەوەرگێڕانەکەیدا کردوویەتی بە (وەحشی تیتانی سوور و سپی). ئەو کۆپلەیەی ئەم عیبارەتەشی تێدا هاتووە ئەمەیە (ئەوەی پێویستمان پێیەتی وەحشی سوور و سپییە کە ئاژەڵێتی و وەحشیگەریی سەرەتایی بۆ رۆمانیەکان و عەرەب و ئەڵمانو خانەدانە ژاپۆنییەکان بگەڕێنێتەوە. هتد)٤١، باشە کەسێك گەر نەژادپەرست بێت -ئەگەر ئەم تاوانبارکردنە راست بێت- چۆن ئەم سیفەتە رۆحییە دەداتە پاڵ ئەو هەموو گەلە جیاوازە لە یەکدی؟ لێرەدا ئەوەندە بە بەس دەزانین کە مالرۆ لە چاوپێکەوتنێکدا کە ساڵی ١٩٧١ ئەنجام دراوە دەڵێت هیتلەر تەنها رۆیشتنە گرژەکەی نیچەی وەرگرتووە تا بە شێوازی تایبەتیی خۆی ببێتە کەسێکی نیچە ئاسا (ئاندریێ مالرۆ: جان لاکودیر. و: ئالان شریدان، ئینگلتەرە ١٩٧٥ ل ٤٦١)

(٤٤) شوپنهاوەر وەکو مامۆستایەك ٣، لای نیچەش فەلسەفە دوو مانای هەیە، یەکەمیان مانا تەقلیدییەکەیەتی کە لەگەڵ باوەڕو زێوانی (الکهانە)دا تێکەڵی دەکات (زێوانی کە لەپوورێکە لەخوێنی فەیلەسووفدا گوزەر دەکات). ئیرادەی هێز ١٤٠ ئەودیو ٨و ١٥ (فەیلەسووفەکان هەمیشە وەکو گوێدرێژ عەرەبانەی حەشامات رادەکێشن) زەردەشت ١٢٧، لەمانای دووەمیشدا هاندەرێکە لە هاندەرەکانی ژیان (ئەودیو ٨و ١٦) بۆیە ئەوەی فەیلەسووف نەبێ کۆیلەیە (زانستی شاد٩١) چونکە خەون بەشتی نائاساییەوە دەبینێ (ئەودیو ٢٣٠) کاتێ فەلسەفەی یۆنانیش بەعیبارەتەکەی (تالیس) دەستیپێکرد کە (ئاو

PDF4Kurd

ئەسڵ و منداڵدانی هەموو شتێکە) ئەمە تێڕوانینێك بوو بۆ قووڵایی سروشت بەبێ خەیاڵی پووچ (فەلسەفە لە چاخی تراژیکی یۆناندا)

(٤٥) ترۆتسکی پەی بەم مەسەلەیە بردووە، بۆیە لە وتاری (هونەری شۆڕشگێڕ و هونەری سۆشیالیستی)دا وتوویەتی: (ئایا وەکو نیچەییەکان تەسەور دەکەن مرۆڤ لە کۆمەڵی سۆشیالیستدا دەبێتە ئاژەڵێکی عاتیفیی مێگەلگەرای هیچ لەباردا نەبوو؟ نەخێر- بەڵکو هێزو وزەی گەورەی ململانێی لەبن نایەتو بەڵکو باڵا دەبێ- بەزمانی شیکردنەوەی دەروونی (تسامی) دەکات- واتە بەرزترو بەپیت تر دەبێت- بڕوانە کتێبی (ئەدەب و شۆڕش کە لە ساڵانی ١٩٢٢-١٩٢٣دا نووسیویەتی (جۆرج تەرابیشی کردوویە بە عەرەبی- بڕوانە ل ٥١) هەروەها لە کتێبەکەی ئیسحاق دویچەر پێغەمبەری بێ چەك: ترۆتسکی ١٩٢١-١٩٢٩ دا باسێکی ساکارو پوختی ئەم بیرۆکەیە هاتووە.

ئەوەی ئاشکرایە ترۆتسکی نیچەی خوێندووەتەوەو لە سەر ئەو و نووسەرە گەورەکانی رووسیاو هەروەها ئیبسن و هاوبتمانی نووسیوە، بەتایبەتی لە ساڵانی تاراوگەیدا لە سیبیریا ساڵی ١٩٠٠، بڕوانە (ژیانم: لیۆن ترۆتسکی، چاپی پەنگوین ل ١٣١)

(٤٦) ئیرادەی هێز ٥٨٥، بەڕای والتەر کاوفمانیش ئەم گوتەیە لەگەڵ عیبارەتە بەناوبانگەکەی نیچە بەراورد دەکرێ کە وتوویەتی:

(لەمەودوا ئەرکی فەیلەسووفەکان گۆڕینی جیهانە نەك لێکدانەوەی، ئاشکراشە کە مارکس ساڵی ١٨٨٣ کۆچی دوایی کردووە، نیچە نە لە کتێبەکانیداو نە لە نامەکانیدا ناوی نەهێناوە، بڕوانە (نیچە: ج. ب ستێرن، چاپی گلاسکو ١٩٧٨ ل ١٣) کتێبە سەرەکییەکانی نیچەش بەر لە مەرگی مارکس چاپکراون (بڕوانە: مارکس بەبێ ئەفسانە: ماکسیمیلیان رۆبیلو مارگرێت مانیل، (ئۆکسفۆرد ١٩٧٥) بەڵام هیچ ئاماژەیەك بۆ ئەو کتێبانە لە کتێبە سەرەکییەکانی مارکسدا نابینینەوە.

(٤٧) لە دایکبوونی تراژیدیا ٢٤، ئەسڵی ئاکار ١٥٣، زانستی شاد ١٠٧، نووسەری فەرەنسایی رینیە دی ژورمونت وتوویەتی: داوەریی ئیستاتیکی یەکێکە لە ئاڵۆزترین

شێوەکانی درۆ، هەروەها ئاماژە بۆ بیرۆکەکەی نیچە دەکات کە دەڵێت هەڵە مەرجێکە بۆ ژیان و درۆ مرۆڤ لە ئاژەڵ جیا دەکاتەوە ل ٢٢٥)

(٤٨) ئەوەتانێ مرۆڤ ل ٣٠٤، ئەو جیاکارییەی نیچە لە کتێبی یەکەمیدا (لە دایکبوونی تراژیدیا) ئەنجامی داوە سەبارەت بەژیاری دیۆنیزۆسی و ژیاری ئەپۆلۆنی سەرەتا جێی گومانێکی مێژوویی و رەخنەیی بوو، بەڵام پاشتر لە رووی ئەنترۆپۆلۆژی و سایکۆلۆژیشەوە، دروستیی ئەو بۆچوونە سەلمێنرا.

(٤٩) لەرێی سێ توخمی سەرەکییەوە: سێکس، مەستی، توندوتیژی، ئەم سێ توخمە بۆ دێرینترین چێژەکانی ئەو جەژنانە دەگەڕێتەوە کە مرۆڤ کاتی خۆی گێڕاونی و هەروەها لای هونەرمەندی سەرەتاییش ئامێتەو کامڵ بوون (ئیرادەی هێز ٨٠١)، هەروەها بەراوردی بکە لەگەڵ سپێدەی رۆژ ل ٧١-٧٢)

(٥٠) ئاکار: سپینۆزا، وەرگێڕانی لە لاتینییەوە: (ئێچ.ئەلویس چاپی دۆفەر، نیویۆرك، بەشی ٤، ل ٢٠٣.

(٥١) بڕوانە (جیهان وەك ئیرادە و تەسەور) ئارپەر شۆپنهاوەر بەشی یەکەم ١٩٦٩ برگەی ٢١ل ١٠٩.

(٥٢) زەردەشت ١٣٧ ئەمەش ئالتەرناتیڤی ململانێیە لە پێناوی ژیاندا بەپێی بۆچوونەکەی داروین (سپێدەی رۆژ ل٥٧)

(٥٣) ئازایەتیی بوون: پۆڵ تیلیش، چاپی ٧ ئینگلتەرە، ل ٣٦ساڵی ١٩٧١.

(٥٤) زانستی شاد ٣٤٦ هەروەها لە کتێبی (ئیرادەی هێز)دا بەشێکی تەواوی بۆ ئەم مەسەلەیە تەرخان کردووە (نیهلیستی)یش ئەو کەسەیە کە دەڵێ نەدەبووایە جیهان هەبووایە، ئەو جیهانەی کە دەبووایە هەشبووایە نییە: کەواتە بوونمان بریتییە لە: کردار، ئازار، ئیرادە، هەست و سۆزی بێمانا (ئیرادەی هێز ٥٨٥) هەروەها هێرشی کردووەتە سەر ئەبیقۆریزم گەرچی فەلسەفەیەکی چێژ گەراشە، هەروەها (بوودایی)یش.

PDF4Kurd

(٥٥) مەسەلەی ڤاگنەر ل٢ ئەمە لەگەڵ ئەو قسەیەی سپینۆزاشا یەك دەگرنەوە کە دەڵێت: (هەر کەسێك خوای خۆش بوێت ناتوانێ داوا لە خوا بکات پاداشتی ئەو خۆشەویستیەی بداتەوە) ئاکار: سپینۆزا (سەرچاوەی پێشو)

(٥٦) ئیرادەی هێز ٧٣٢، هەروەها لە شانۆنامەیەکی تینسی و لیامزدا هاتووە (یاسایان دژ بە خۆشەویستی داناوە... مۆڵەتەکەیان لێ قەدەغە کردووین و دەبێ دەسبەرداری بین، دەنا لە کۆمەڵگای مەمفیس داماندەبڕن و هەورەها لە جاکسۆن ڤیکسبۆرگیش، ئەو چ ئێمە و ئەوانیش دەسووتێنن کە سۆزێکی گەرمیان هەیە، چونکە ئێمە زیاد لە پێویست شت دەزانین)، شیاوی باسە پۆلیسی رووسیای قەیسەری ئەو نامانەی سانسۆر دەکرد کە پوشکین بۆ هاوسەرەکەی دەناردن. پۆلیسی بسمارکیش ئەو نامانەی سانسۆر دەکرد کە (نووسەری ئەڵمانی جۆرج بۆخنەر) بۆ خۆشەویستەکەی دەنارد.

(٥٧) مەسەلەی ڤاگنەر ١٥٩، ئۆسکار وایەڵد دواتر لە شانۆنامەی (داستانی ئامانجە خوێنراوەکە) ١٨٩٨دا وتوویەتی (پیاوان ئەو شتانە دەکوژن کە خۆشیان دەوێن)

حاڵەتێکی نزیکبوونەوە لەم بیرۆکەیەش ئیعجابی نیچەیە بە (پروتوس بکوژی هاورێی نزیکی خۆی قەیسەر لە شانۆنامەی بۆلپۆس قەیسەر)ی شەکسپیردا، بەلاّم هۆیە راستەقینەکە جیایە، چونکە لێرەدا خۆشەویستترین هاورێ دەکرێ بە قوربانی، نەك وەکو رەمزێك بۆ قوربانیدان لە پێناوی ئازادیی سیاسیدا وەکو باوە، بەڵکو رەمزێك بۆ ئازادیی مەزنی ناوەوە کاتێ دەکەوێتە بەر هەرەشە (بۆ بەراورد بڕوانە: زانستی شاد ٩٨و سپێدەی رۆژ ٩٨)

سەرنج١: لە پەراوێزەکاندا ناوی زۆر لەو کتێبانەم نەهێناوەتەوە کە هەردوو نووسەرەکە بە مەبەستی شارەزایی زیاتری خوێنەرو گەڕانەوە بۆیان وەکو سەرچاوە نووسیویانن و بۆ خوێنەری کورد بە پێویستم نەزانین-وەرگێڕ-

سەرنج٢: بەر لەوەی ناوی ئەو سەرچاوە ئینگلیزیانە (کە کتێبەکانی نیچە خوێن) بنووسمەوە کە نووسەرەکان لەم باسەیاندا پشتیان پێ بەستوون، بە پێویستی دەزانم ئاماژە بۆ ئەوە بکەم کە ئەم باسە لە ژمارە (١)ی گۆڤاری (افاق) ساڵی ١٩٨٢-ەوە کراوە بە کوردی و بە پێنووسی (مزاحم الطائي) و (احلام عبدالرزاق) نووسراوە.

سەرچاوەکان بەپێی زنجیرەی چاپ کردنیان بە زمانە ئەسڵییەکەی خۆیان (واتە بەئەڵمانی):

١- لە دایکبوونی تراژیدیا-و: والتەر کاوفمان- نیویۆرك ١٩٦٧.
٢- فەلسەفەی دێرینی یۆنان و هەندێ وتاری دی.
٣- هەندێ بیروبۆچوونی ناوەخت: ئەم باسانە لە خۆدەگرێت:
أ- داڤید شتراوس ب-دەربارەی سوود و زیانی مێژوو بۆ ژیان جـ-شۆپنهاوەر وەکو مامۆستایەك د-ریچارد ڤاگنەر لەبایروپ.
٤- مرۆڤدۆست، زۆر مرۆڤدۆست، لەگەڵیدا ئەم باسانە هەیە.
أ- راوپەندی جۆراو جۆر ب-رێبوار و سێبەرەکەی.
٥- سپێدەی رۆژ.
٦- زانستی شاد و: والتەر کاوفمان. نیویۆرك ١٩٧٤.
٧. - بەمجۆرە زەردەشت ئاخاوت ١٩٧٧.
٨- ئەودیو چاکە و خراپە ١٩٧٧.
٩- ئەسڵی ئاکار، و: والتەر کاوفمان ١٩٦٩.
١٠- مەسەلەی ڤاگنەر:
١١- ئاوابوون (یان ئێوارە)ی بتەکان: و: هولنگدیل، ١٩٧٨.
١٢- دژی مەسیح
١٣- ئەوەتانێ مرۆڤ: و: هولنگدیل ١٩٧٩.
١٤- نیچە دژی ڤاگنەر
١٥- ئیرادەی هێز: و: والتەر کاوفمان نیویۆرك ١٩٦٨ کتێبەکانی ژمارە (١٣،١٠،٩،٨،١) لە یەك بەرگدا والتەر کاوفمان لەژێر ناونیشانی نووسینە سەرەکییەکانی نیچەدا تەرجەمەی کردوون

PDF4Kurd

میشیل فۆکۆ:
چاخی نوێ، مرۆڤی نوێ

میشیل فۆکۆ ساڵی ١٩٢٦ لە پواتیە ـ فەڕەنسا لە دایکبوو. دیپلۆمی ئامادەیی لە قوتابخانەیەکی دەوڵەتی و هەروەها بڕوانامەی بەکالۆریۆسیشی لە قوتابخانەیەکی کاسۆلیك وەرگرت. پاشان لەتاقیکردنەوەی وەرگرتن دا بۆ زانکۆی سۆربۆن بەشداریی کردو ساڵی ١٩٤٨ بەکالۆریۆسی فەلسەفەی لە ئەکادیمیای باڵا وەرگرت.

کەشو هەوای ڕۆشنبیری لە فەڕەنساداو پاش جەنگی جیهانی لەژێر کاریگەریی دوو سەمتدا بوو. یەکێکیان دیاردەناسی(فینۆمینۆلۆژیا)ی میرلۆپۆنتی و ئەوی دی بوونگەرایی(ئێگزستانسیالیزم)ی سارتەر بوو. هەروەها سەمتی مارکسیستیش لە فۆرمەلەی ئەم بارە کۆمەڵایەتی —سیاسی- فەلسەفییەدا ڕۆڵی خۆی هەبوو.

بەبرەوسەندنی فەلسەفەی خود لەسایەی دیاردەناسی و بوونگەراییدا کۆمەڵێك چەمکی وەکو ئازادیی فەردی و هۆشیاریی کۆمەڵایەتی بوونە دوو مەسەلەی سەرەکی لە نێوەندی ڕۆشنبیری و گفتوگۆو پاياننامە جۆراو جۆرەکاندا. ئەم مەسەلانە لەگەڵ خۆیاندا ڕاوبۆچوونی مارکسیستیشیان هێنا. فۆکۆ لەدۆخێکی ڕۆشنبیریی وەهادا سەرگەرمی کاری فەلسەفی بوو و بۆ ماوەیەکی دیاریکراویش بوو بە ئەندامی حیزبی کۆمۆنیستی فەڕەنسا(P.C.F).

سنووربەندییەکانی ڕێبازی کۆمۆنیستی و فەلسەفەی زانکۆیی وایان لە فۆکۆکرد ڕوویان لێ وەربگێڕێت و هەربۆیە لە سەرەتاکانی دەهەی پەنجادا گۆڕانکاری لە بیروبۆچوونیدا ڕوویدا. وازی لە حیزبی کۆمۆنیست هێناو لە ساڵی ١٩٥١دا بەکالۆریۆسی لە دەروونناسیدا وەرگرت. تۆژینەوەو وانەوتنەوەکانی لەم بوارەدا بووە مایەی نووسینی کتێبی(نەخۆشیە دەروونییەکان لەدەروونناسیدا) ١٩٦٦.

فۆکۆ لە ساڵانی شەستەکاندا چووبۆ سوید و لەهستان و هامبۆرگ، لەکاتی کارکردنیدا لە هامبۆرگ ئەو باسەی کەدەربارەی شێتی بەدەستیەوە بوو تەواویکردو، وەکو نامەی دکتۆرا پێشکەشی کردو دکتۆرای وەرگرت. لە ساڵی ١٩٦٤دا لە زانکۆی کلیرمۆنت فران کورسیی فەلسەفەیان پێدا.

وردە وردە بڵاوکردنەوەی نووسینەکانی چەشنی(شێتی و ژیار) کە لەڕاستیدا نامەی دکتۆراکەی بوو، بووە هۆی ئەوەی فۆکۆ لەناو ڕۆشنبیرانی ئەو ڕۆژگارەی فەڕەنسادا بناسرێ و وەکو ڕۆشنبیرێکی سەرکێش و کوڕێکی ناشەرعیی ڕێبازی بونیادگەرایی ئاماژەی بۆ بکرێ.

فۆکۆ ئەم پۆلبەندییانەی وەکو: بونیادگەرایی و بوونگەرایی پێخۆش نەبوو و لەبڕی فەیلەسووف خۆی بە دێرینەناسی ڕۆشنبیری و سیستمە کۆمەڵایەتییەکان دەزانی، چونکە ئەو ناوو قاڵبە تەقلیدیانەی فەلسەفە و مێژووی بەگومڕاکەر لەقەڵەم ئەدا. بەتایبەتیش وەختێ بەمانا تەقلیدییەکە باس لە (مێژوو) ئەکرا کاردانەوەیەکی توندی هەبوو، خۆی لە بەکارهێنانی دەپاراست و لەبڕی ئەوە زاراوەی دێرینەناسی(Archeology)ی بەشیاو دەزانی.

لە زانکۆی(کلیرمۆنت فران)ەوە بەرەو زانکۆی ڤینسان ڕۆیشت و سەرئەنجام لە ساڵی ١٩٧٠دا لە(کۆلیژ دۆفرانس) بوو بەمامۆستاو بۆ یەکەمجار بابەتی خۆی دیاریکرد وەك مامۆستای (مێژووی سیستمەکانی هزر) History of Systems of Thought،

PDF4Kurd

چونکە دەیویست خۆی لەنەریتی بیری باو واتە مێژووی بیروباوەڕە مومتازەکان قوتار بکات.

کارەکانی فۆکۆ سەبارەت بەشێتی، ئەقڵ، هەلومەرج و چۆنێتییەکانی ڕەوتی مەعریفە، دەرکەوتنی زانستە مرۆییەکان و نووسینەکانی دواتری دەربارەی پەیوەندییەکانی مەعریفە و دەسەڵات و خودێتی Subjectivity. نیشانەی کاریگەریی نەریتە فکرییە جۆراوجۆرەکانە لەسەری. بۆ نموونە ئەو لەشیکردنەوەی گوتارDiscourse دا سوودی لە بیروراکانی ژۆرژ دۆمزیل George Dumezil وەرگرتووە، لە شیکردنەوەی فیکری هیگڵ دا سوودی لە بیروراکانی (ژان هیپۆلیت)ی مامۆستای دیوە، هەروەها لە بواری مێژووی مەعریفەدا کەوتۆتە ژێر کاریگەریی ژۆرژ کانگیلم(George Canguilhem) ەوە .

بە شێوەیەکی گشتی بیروبۆچوونەکانی مارکس، فرۆید و هەروەها نیچە کاریگەرییەکی دیارو بەرچاویان لەسەر فۆکۆ هەبووە. هەرچەندە فۆکۆ لە دیاریکردنی ڕای بیرمەنداندا زۆر خۆی ماندوو نەدەکرد، بەڵام کاتێ پەیوەندیی بەم سێ بیرمەندەوە هەبووایە زۆر وردبوو. فۆکۆ دەیوت ئەم سێ بیرمەندە پەییان بەگەوهەری پەیوەندیی نێوان دەسەڵات و مەعریفە بردووە. ئەم پەیبردن و ئاگادارییەش لەلای مارکس خۆی لە پەیوەندیی شێوەکانی بیرو ئایدۆلۆژیا بەدەسەڵاتی ئابوورییەوەو، لای فرۆید لە پەیوەندیی نێوان ئارەزوو(Desire)و مەعریفە، لای نیچەش خۆی لەئیرادەی هێزدا دەبینێتەوە. هەریەك لەم سێبیرمەندە هەوڵیان داوە لەو هەلومەرجەی لەکۆمەڵگادا بەسەر مرۆڤدا دەسەپێنرێ بکۆڵنەوە. فۆکۆ لە وتارێکی درێژیدا بەناوی (نیچە: ژینالۆژیای مێژوو) لە چەمکی ژینالۆژیا بەبەراورد لەگەڵ مێژوودا دەکۆڵێتەوەو (ژینالۆژیای ئاکار) دەخاتە بەر تۆژینەوە. لەم کتێبەیدا پەیوەندیی نێوان مەعریفە و دەسەڵاتی لە ڕوانگەی نیچەوە شیکردۆتەوە. لێکۆڵینەوە سەرەتاییەکانی فۆکۆ دەربارەی شێتی و

پزیشکی سەر لەنوێ لەبەر ڕۆشنایی ژینالۆژیایی دەسەڵات و مەعریفەدا خوێنرانەوەو بە شێوەیەکی گشتی فۆکۆ هەمیشە دەیویست ئەوە بسەلمێنێ کەوەختێ مەعریفە و دەسەڵات دەکەونە چوارچێوەی بونیادێکەوە ماهییەتێکی بینراو Objectification لەخۆدەگرن و لەم ڕەوتەدا مرۆڤەکان دەبن بەشت(Object).

کاتێ بەوردی لەبیروبۆچوونەکانی فۆکۆ دەکۆڵینەوە دەبینین کۆمەڵێك خاڵ و مەسەلەی جیاجیا هەیە کە ئەو بیروبۆچوونانەی بە(قوتابخانەی فرانکفۆرت)ەوە دەبەستێتەوە. بۆ نموونە وەکو مەسەلەی دەسەڵات و مەعریفە لە کۆمەڵگادا، هەروەها ژینالۆژیای هۆشمەندی کە کەسانێکی وەکو: ئادۆرنۆ و هۆرکهایمەرو هابرماس لێیان تۆژیوەتەوە.

لەسەرێکی تریشەوە هزرەکانی ماکس ڤیبەریش لەزۆر ڕووەوە دەشوبهێنە سەر هزرەکانی فۆکۆ، بەتایبەتیش مەسەلەی ئەقڵانییەتی نوێ New Rationality کە یەکێك بوو لەمەسەلە گرنگەکان لای ڤیبەر.

بەکورتی دەتوانین بڵێین کە لەڕووی میتۆدۆلۆژیەوە ئاسەوارەکانی فۆکۆ سنوورێکی جیاکەرەوەیە لە نێوان دیاردەناسی و هرمنیۆتیك و بونیادگەرایی و مارکسیزمدا. ڕۆشنبیرانی ئەو دەمە بەردەوام لەگەڵ چەند ڕێبازێکدا ڕووبەڕوو دەبوونەوە: دیاردەناسیی هۆسێرل و میرلۆپۆنتی و هایدگەرو بونیادگەرایی و سەمتە مارکسیستییەکان. فۆکۆش لەتیشکی ئەم ئاوێزە فەلسەفییەی سەرەوە دوور نەبوو. شایانی وتنە کە بیروبۆچوونەکانی کەسانێکی وەکو لیڤی شتراوس و ژاك لاکان و ئالتۆسێر جەختیان لەسەر تێپەڕاندنی سەمتە هیومانیستی و خودگەرایی Subjectivitism دەکان کرد. بەو مانایەی کە ئەم بیرمەندانە تێکڕا لەسەر ئەوە کۆك بوون کە مرۆڤ و خودی ئەبێ بخرێنە ژێر پرسیارەوە. واتە کارایی مرۆڤ لە بیرو کرداردا کە بنەمای فەلسەفەی هیومانیستی بوو بۆ یەکەم جار کەوتە بەرگومان. فۆکۆ لەوتەزای (مەرگی دانەر)ەوە کە لەڕۆڵان بارتەوە وەریگرتبوو لەم مەسەلەیەی

PDF4Kurd

کۆڵییەوە. ئەم گروپە لەبری جەختکردنە سەرخود و خودێتی، دەستیان دایە تۆژینەوەی پرۆسەو دیاردە ڕۆشنبیری - کۆمەڵایەتی = فەلسەفییەکان.

لیڤی شتراوس بە پەیرەوی لە میتۆدی بونیادگەرانە لە سیستمەکانی خزمایەتی، ئەفسانەو ڕێسا کەلتوورییەکانی کۆڵییەوە. ژاك لاکان لە چوارچێوەی تۆژینەوەی (نەست ـ لاشعور)دا لای فرۆید ڕەهەندە زمانەوانییەکانی ئەو سیستەمەی شیکردەوە. هەروەها ئالتۆسیر لەرێی چەمکی(دابڕانی ئەپستمۆلۆژی)ەوە لە مارکسیزمی کۆڵییەوە. ئالتۆسیر دەیوت کەئەو دەیەوێ لە میانەی سەر لەنوێ خوێندنەوەی مارکسیزمەوە ئەو فەلسەفەیە لەم سێ ڕەهەندە ڕزگار بکات: ستالینیزم، هیومانیزم، خودوخودێتی. فۆکۆش ڕێرەوی بونیادگەریانەی ئەم ڕێبازانەی خستە ژێر پرسیارەوە.

فۆکۆ لە وتارێکی کورتیدا بەناونیشانی (دانەر چییە؟) لەسەر زمانی(سامۆئیل بیکیت)ەوە نووسی: (ئەو کەسەی قسە دەکات، چ گرنگییەکی هەیە کە کێیە؟).

بەلای فۆکۆوە نووسراو ئێستا گەیشتووە بەقۆناغی(مەرگی نووسەر). گۆستاڤ فلۆبێر و مارسیل پرۆست و فرانزکافکا نموونە و سیمبولی ئەم گۆڕانەن لەنووسیندا. چیدی کاری ڕەخنە دۆزینەوەی پەیوەندییەکانی نێوان نووسەر و کارە نووسراوەکەی نییە، بەڵکو ڕەخنە دەبێ ڕوو لەبونیادی کارە هونەرییەکە بکات. لەڕاستیدا فۆکۆ بایەخی بەمەسەلەی کۆتایی حیکایەت ئامێزانەی خود لە قەڵەمڕەوی فەلسەفەو هونەرو ئەدەبدا دا. ڕۆلان بارت دەیوت هێنەرە ئاراوەی کاری هونەری لەکارەکە خۆیدا خەلق دەبێ و تیۆرەی ئەدەبیی نوێ لە خودی کارەکە خۆیەوە دەست پێ دەکات. لە دایکبوونی خوێنەر بەندە بە مەرگی نووسەرەوە.

لە بواری فەلسەفەدا، فۆکۆ تیۆرەی (مەرگی نووسەر)ی تا قۆناغی (مەرگی خود)و بەدەرکەوتنی خودی پاش هیومانیست برد. ئەو لەکایەی ڕەخنە لەمۆدێرنیتەدا هات و بابەت و دروشمە سەرەکییەکانی فەلسەفەی ڕۆشنگەریی وەك خودێتی،

ئەقڵانییەت، ئازادی و پێشکەوتنی خستە بەر ڕەخنەو لەم ڕووەوە سەبارەت بەبوارە جیاجیاکانی وەکو دەروون پزیشکی، پزیشکی، سزا، زانستە مرۆییەکان و سێکسی کۆڵییەوە. میتۆدی کارکردنیشی لەسەر ئەو بوارانە ئارکیۆلۆژیا و ژینالۆژیا بوو، فۆکۆلەو بوارانەدا کە ئاماژەمان بۆکردن بەدوای تەشەنەکردنی مۆدێرنیتەدا چوو و گوتی کەمیتۆدێکی تایبەتی کە لەژێر ناوی چاودێریکردنی سەراپاگیر یا عەینی Ocularcentrism دایە لەو بوارانەدا ڕۆڵێکی دیاری هەیە.

شایانی گوتنە کە فۆکۆ خۆی بەمارکسیست، فرۆیدگەرا، بونیادگەرا یان دیاردەناس نەدەزانی، بەڵکو دەیگوت کە کاری ئەو لێکۆڵینەوەی ژینالۆژیانە و ئارکیۆلۆژیانەی دەسەڵاتو مەعریفە و خودی نوێیە.

لێرەدا ڕەوتی پەرەسەندنی بیروڕاکانی فۆکۆ لەکارەکانیداو بەپێی مێژووی بڵاوبوونەوەیان دەخەینە ڕوو.

مێژووی شێتی:

دکتۆرانامەکەی میشیل فۆکۆ کە لە سوید نووسیی بۆ یەکەمین جار لەساڵی ١٩٦١دا لەژێر ناوی(شێتی و بێ ئاوەزی ـ مێژووی شێتی لەچاخی کلاسیکدا)دا بڵاوبۆوەو دواتر دەزگای بڵاوکردنەوەی گالیمار بۆ دووەم جار لەساڵی ١٩٧٢دا لەژێر ناوی(مێژووی شێتی لە چاخی کلاسیکدا) لەچاپی دایەوە. ئەمەو لە ساڵی ١٩٦٤یشدا هەر هەمان کتێب لەژێر ناوی(مێژووی شێتی)دا بڵاوبۆوە کە لەوەرگێڕانە ئینگلیزییەکەیدا کرابوو بە(شێتی و ژیار).

فۆکۆ لەم کارەیدا لە هەلومەرجە مێژووییەکانی دەرکەوتنی جیاوازیی نێوان ئەقڵو شێتی، ژیری و بێ ئاوەزیی لە سەدەی هەڤدەیەمدا تۆژیەوەو لەم ڕووەشەوە هەلومەرجەکانی دەرکەوتنی دوو بواری زانستیی نوێ واتە دەروونناسی و دەروون پزیشکیی لە سەدەی هەڤدەیەمدا خستە بەر باس و لێکۆڵینەوە.

PDF4Kurd

بەلاّم بەر لەمە ئەوەی روون کردبۆوە کە لەسەدەکانی ناوەڕاستدا جیاکردنەوەیەك نەبوو لە نێوان ئاوەز و بێ ئاوەزی یان ئەقڵ و شێتیدا. واتە دێوانە و شێتەکان هەرچەندە ببونایە بەمایەی گاڵتەپێکردن و بێ سۆزی، بەلاّم کۆمەڵگا ئەوانی لەژیانی کۆمەلاّیەتی نەدەتاراند و دەزگایەك یان ڕێکخراوێك نەبوو تیایدا دەستیان بەسەردابگیرێو بەندبکرێن. واتە تا کۆتاییەکانی ڕێنیسانسیش هێشتا سنوورێکی جیاکەرەوە لە نێوان ئەقڵ و شێتیدا نەبوو. تەنانەت یەکێکی وەکو ئیراسمۆس ستایشی شێتیی دەکردو بەوەسیلەیەکی دەزانی بۆ ڕەخنەگرتن لە ئامانجە دینییەکانی پارساکان.

لەسەدەکانی ناوەڕاستدا تەنها گولەکان لە کۆمەڵگا دوورئەخرانەوەو لەشوێنی تایبەتیدا دادەنران، ئەم دەستوورە لەخۆرئاوادا هەر مایەوەو ڕەچاوکرا تا لەسەدەی نۆزدەهەمدا بەسەر شێتەکانیشدا پیادەکرا. ئەقلاّنییەتی مودێرن کە بەبیروڕاکانی دیکارت و پاشان کانت گەیشتە ترۆپك، زەمینەی بۆ گەلێ گۆڕانی بنەڕەتی خۆش کرد. لەوەبەدوا، شێتەکان بۆ شێتخانە دەنێردران. واتە کۆمەڵگا ئیدی بەرگەی شێتی و بێ ئەقڵی نەدەگرت. لەڕاستیدا لە سەدەی نۆزدە بەدواوە شێتەکان بەکۆمەڵێك بوونەوەری زیانمەند بۆ کۆمەڵگا دەژمێردران و لە شوێنی تایبەتیدا دیل ئەکران.

لەم سیستەمەدا شێتەکان لە ڕوانگەی ماف و ئاکار و دەروونناسیەوە وەکو بوونەوەری جیا دەناسران. زمانێکی تازە لە وەسفی سروشت و ماهییەتی زەینیاندا بەکاردەبرا. ئەم گوتارە تازەیەش لە بواری تۆژینەوەیەکی نوێدا خۆی خستەڕوو.

لە دیدگای فۆکۆوە چاخی ڕۆشنگەری قۆناغێکی مێژوویی گرنگە، ئەو قۆناغەی کە فۆکۆ ناوی ناوە چاخی کلاسیك لەساڵی ١٦٦٠ەوە دەست پێدەکات و لە ساڵی ١٨٠٠دا کۆتایی دێ و ئەمەش هەمان ئەو قۆناغەیە کە بەچاخی ئەقڵ یان چاخی ڕۆشنگەری ناسراوە.

فۆکۆ لێرەدا باس لە(دابڕانی ئەپستمۆلۆژی) دەکات و دەڵێت کە بەهاتنی چاخی کلاسیك چاخێکی نوێ بەزمانێکی نوێ و تێگەیشتنی نوێ و پەیوەندیی نوێوە هاتە گۆڕێ، کە تیایدا شێتی ڕووبەڕووی ئەقڵ دانراو بەپێی چەمکی نوێی ئەقلاّنییەت شێتی بە مەترسی بۆ سەر کۆمەڵگاو کەلتوری مۆدێرن لەقەڵەم دراو هەرکەسێك بەشێت و بێ ئاوەز بژمێردرایە پاش ئەنجامدانی زنجیرەیەك ئەزموون و لێپرسینەوە لەگەڵیدا لە کۆمەڵگا دووردەخرایەوە بۆ شوێنێکی دیاریکراو و دەبووە بابەتی تاقیکردنەوەی زانستی. بەر لەم دابڕانە ئەپستمۆلۆژیە توانای هاتنەکایەوەی بوارێکی سەربەخۆ بەناوی دەروونپزیشکییەوە نەبوو. دواجار فۆکۆ چاخی کلاسیکی بە چەمکی(زیندانی گەورە)و کۆمەڵگای زیندان ئاساوە بەستەوە، ئەمەش کاتێك بوو کە بەگوێرەی بڕیاری شا لە ساڵی ١٦٥٦دا (نەخۆشخانەی گشتی) فراوان کرا. لەو دەمەدا تەواوی کەسانی لات و گوناهباران و نەخۆشان و شێتەکان پێکەوە زیندانی دەکران.

هەر کەسێك بەپێی ئەقڵی دیکارتی بەبێ ئەقڵ لەقەڵەم بدرایە لە کۆمەڵگا دەردەکراو بۆ ئەو مەڵبەندانە دەنێردرا.

بە شێوەیەکی گشتی لەگەڵ سەرهەڵدانی شۆڕشی فەرەنسادا دەرگای شێتخانەو زیندانەکان کرانەوەو ئەو کەسە ناپەسەندانە هاتنەوە ناو کۆمەڵگا، بۆجارێکی دیەو هەمدیسان ئەقڵ و شێتی کەوتنەوە لای یەك.

ئەو شوبهاندنە باوەی سەدەکانی ناوەڕاست بە(بەلەمی شێتەکان) لە چاخی کلاسیکدا مانایەکی تازەی بەخۆوەگرت. لەو سەردەمەدا ئەو بەلەمە شوبهێنرا بوو بەژیانی ئاسایی خەڵك، بەلاّم لەسەردەمی مۆدێرندا سیمبوڵێك بوو بەرامبەر بەئەقڵگەرایی و ژیانی ڕێکوپێکی خەڵك بەکاردەهێنرا. فۆکۆ دەڵێ ئەم شوبهاندنە ڕەمزی سەفەرێکە لە کۆنەوە بۆ نوێ.

PDF4Kurd

لە دونیای مۆدێرندا هەموو ئەوانەی کەلە نەخشەکێشانی مۆدێرنیتەدا بەشدارن، بەچاوی سووکەوە دەڕواننە سەرنشینە بێبەهرە لەئەقڵ و سەرگەردانەکانی ئەم بەلەمە.

فۆکۆ دەڵێ لەگەڵ سەرهەڵدانی خودی نوێ یا مرۆڤی بیرکەرەوە و خوازیاری حەسانەوەو بەرژەوەندی پارێز، شێت توانای قسەکردن و سەلماندنی بوونی خۆی لە دەست داو بەفەرامۆشی سپێردرا.

لە ڕابردوودا هەرکەسێك دووچاری شێتی ببوایە حەقیقەتی ئاشکرادەکردو ئەمەش لە شانۆنامەی(شالیر)ی شەکسپیردا دەبینینەوە، بەلاّم لەچوارچێوەی گوتارو چەمکی نوێدا شێت لە حەقیقەت دوور دەکەوێتەوە. ئیدی لەبەر ئەوەی شێت توانای بەرهەم هێنان و وەبەرهێنانی ئابووریی نامێنێ دەبێ خامۆش و بێدەنگ بێ و لە کۆمەڵگا دەربکرێ و کەس دەنگی نەبیستێت، ئیتر بۆیە ڕەوانەی شێتخانەش دەکرێ.

لە دایکبوونی کلینیك:

فۆکۆ پاش باسەکانی سەبارەت بە(مێژووی شێتی) سەرگەرمی تۆژینەوەی پەیوەندیی ئەو بونیادانە بوو کە لە قەڵەمڕەوی ڕاستی و زماندا مەحکەمی بە دەسەلاّت دەبەخشن. ئەو ناوی کتێبەکەی خۆی نا(ئارکیۆلۆژیای زانستی پزیشکی)و بە بەکارهێنانی وشەی ئارکیۆلۆژیا ویستی نیشانیبدا کە دەیەوێ میتۆدی تۆژینەوەی خۆی لە میتۆدی ئاسایی و باوی مێژوویی جیابکاتەوە. هەر بۆ ئەم مەبەستە پەیرەویی لە شیکردنەوەیەکی سەربەخۆکرد، واتە ڕووی لەپەنابردنە بەرگەڕانەوە بۆ مێژووی بیروباوەڕو چەمکەکان وەرگێڕاو گرنگییدا بەخودو دەرکەوتە جۆراوجۆرەکانی وەك شێت و نەخۆش و گوناهکارو....هتد.

فۆکۆ پەیدابوون و لەدایکبوونی کلینیك (عیادە)ی لە سەدەی هەژدەیەم و نۆزدەیەمدا خستەبەر لێکۆڵینەوە و لەم کارەیدا پەی بەدیاردەیەکی نوێ برد، فۆکۆ لە لێکۆڵینەوەکانی خۆیدا گەیشتە ئەوەی کە چۆن سەیرکردنی پزیشکانە بۆ نەخۆش گۆڕا بۆ زمانێکی تایبەتی بەناوی(زمانی پزیشکیانە). واتە سەیرکردنی پزیشکیانە بۆ یەکەمجار نەخۆشیکرد بەبابەتێکی تایبەت بەزانستی پزیشکی. لە چوارچێوەی (گوتاری پزیشکی) Medical Discourse دا جۆرێك لەسەیرکردنی بێلایەنانە و عەینی دروست ببوو. لەم قۆناغەوە ئیدی وردە وردە زمان و دەربڕین بووە پاشکۆی پرۆسەی تاقیکاری. واتە زمان وەکو ئامرازێکی ڕوونکردنەوە چووە خزمەتی سەیرکردنی پزیشکیانەوە. شیکردنەوەی جەستەی مرۆڤیش وەکو جەستەیەکی بێگیانی لێ هات کە لە لایەن پسپۆڕانی زانستی پزیشکییەوە ڕەچاوکرا. واتە مەرگ بوو کەمانای بە شێوازی پزیشکیانە دەبەخشی. هەرچۆن شێتی و بێ ئاوەزی بوو بە بابەتی دەروونناسی، ئاوەها مەرگیش پاکانەی بۆ زانستی پزیشکی دەکرد. بەواتایەکی دی پەیوەندیی نێوان دەسەلاّتی پزیشك و بێ دەسەلاّتی و مەرگی نەخۆش بوونە مایەی فۆرمەلەی گوتاری پزیشکی. لەڕاستیدا فۆکۆ بەلێکۆڵینەوەی ئەرشیفە پزیشکییەکانی سەدەکانی حەڤدەیەم و هەژدەیەم بونیادە قووڵەکانی گوتاری ئەم بوارەی دۆزییەوە. تۆژەروان دەڵێن کە(لە دایکبوونی کلینیك) زۆر کەوتۆتە ژێر کاریگەریی شێوازی بونیادگەرایانەوە. چونکە فۆکۆ گرنگیی بەبونیادی زمانی پزیشکیی سەدەکانی هەژدەیەم و نۆزدەیەم داوە و پتریش بایەخی بەئارکیۆلۆژیای ئەم بونیادانەداوە.

ئارکیۆلۆژیای زانستە مرۆییەکان:

فۆکۆ دوابەدوای بلاّوکردنەوەی(مێژووی شێتی) و (لە دایکبوونی کلینیك) کتێبێکی تری لە چاپدا کە بووەمایەی هەراو زەنایەکی زۆر، ئەویش کتێبی

PDF4Kurd

(وشەکان‌وشتەکان) بوو کەلەئینگلیزیەکەیدا بە(سیستمی شتەکان) وەرگێڕراو لە ساڵی ١٩٦٦دا بلاوکرایەوە.

فۆکۆ لەم کتێبەدا بەوردی میتۆدی ئارکیۆلۆژیانەی خۆی روونکردەوەو لەسەر ئەو گوتارانە وەستا کە لەبوارە جۆراوجۆرەکانی کۆمەڵگا و تاکەکەس و زماندا بەکاردەبرێ. لەماوەی یەك هەفتەدا نزیکەی پەنجاهەزار دانە لەم کتێبە فرۆشراو ئەوی ناوازەکرد. هەر زووش بۆ سەر تەواوی زمانە ئەوروپاییەکان تەرجەمەکرا. لە کۆتاییەکانی شەستەکاندا فۆکۆ لەسارتەر زیاتر ناوبانگی دەرکرد. هەر بۆیە لە ساڵی ١٩٧٠دا کرا بەمامۆستای کۆلێژ دۆفرانس کە گرنگترین مەڵبەندی ئەکادیمیانەی فەرەنسایە.

فۆکۆ لەم کتێبەدا ماهییەت و گەوهەری مرۆڤ دەکاتە تەوەری باسەکانیو دەڵێ مرۆڤ وەکو بوونەوەرێك کە دەبێتە بابەتێك بۆ لێکۆڵینەوەی مەعریفی بوونەوەرێکە دوو رەهەند بەخۆوە دەگرێ، رەهەندێکیان بابەتیانەیە و پەیوەستە بەزانستەوەو رەهەندەکەی تریش خودە. مرۆڤ بوونەوەرێکە کە مێژووی هێند دوور نییە.

بەشی زۆری کتێبی(وشەکان و شتەکان) بۆ شیکردنەوەی گۆڕان لەدەق و گوتار Discourse ی کۆتایی سەدەی هەژدەدا تەرخانکراوە. ئەم شیکردنەوەیەش لە سێ بواری دیراسیداو لە پەیوەندییاندا بە چەمکی مرۆڤەوە ئەنجامدراوە:

١- بواری ژیان کەلەقاڵبی مرۆڤدا لێی دەتوژرێتەوە.

٢- بواری سامان کە لە قاڵبی کۆمەڵایەتیی مرۆڤدا لێیدەکۆڵرێتەوە.

٣- زمان کە لە چوارچێوەیدا قاڵبی هزریی مرۆڤدا دەکەوێتە بەر باس و لێکۆڵینەوە.

لە رۆژگاری کلاسیکدا ئەم سێ بوارە بەشێوەیەکی کردەیی لە(مێژووی سروشتی) و (شیکردنەوەی سامان) و (دەستووری زمانی گشتی) یا (نحو)دا بەرجەستەبوو.

لە کۆتاییەکانی سەدەی هەژدەیەمدا دابڕانی ئەپستمۆلۆژی بەسەر ئەم سێ بوارەدا هات و سێکایەی پسپۆڕیی مۆدێرنی لێکەوتەوە:

١- بایۆلۆژیا، کە لەژیانی بوونەوەرانی زیندووی کۆڵییەوە.

٢- ئابووری، لە سامان و بەرهەم هێنان و دابەشکردنی بەرهەمی کۆڵییەوە.

٣- زمانناسی، کە بایەخی بە شیکردنەوەی گۆڕانکارییەکانی سیستمە دەلالییەکان دا.

هەریەك لەم سێ بوارە گرنگیی بە رەهەندێك لە رەهەندەکانی بوونی مرۆڤدا.

فۆکۆ دەڵێ نرخ لە چاخی کلاسیکدا بەپێی سیستمێکی ژمارەیی لە خسوسیەتێکی قابیل بۆ پێوانە و دەربڕینی پێکدێ، بەلاّم لەلای ئادەم سمیپ واتە لە کتێبی (سامانی میللەتان)دا ئەم سیستمە گۆڕا. ئادەم سمیپ بۆ یەکەمجار کاری بەرامبەر بە بنچینەی بەرهەمهێنان کرد بەبناغەی نرخ. ئەو وتی کە بنەمای کار شتێك نییە جگە لە ماندوویێتی و کات. واتە ئەو کارە رۆژانەیەی کەهەم ژیانی مرۆڤ رێکدەخات و هەم بۆ مەسرەفی نزیك دەخاتەوە.

لە راستیدا ئەم سێبوارە نوێیە مرۆڤێکی نوێ و جیهانێکی نوێی هێنایە ئاراوە کە لەگەڵ خۆیدا دەربڕینێکی نوێشی هێنا. لەم ئاسۆ تازەیەدا، واتە وەختێ کەبیرکردنەوە سەبارەت بە زمان گۆڕا بۆ زمانناسیی مێژوویی و گوتاری کلاسیك درایە دەست فەرامۆشی، بزاوتێکی ئارکیۆلۆژییانە مرۆڤی خستە دۆخێکی دوولایەنەوە واتە وەك بکەر و کارلێکراوی مەعریفی. بەمجۆرە مرۆڤ واتە ئەم فەرمانڕەوا ئەسیرەو ئەم بینەرەی خۆشی بۆتە مایەی تەماشاکردن لە پێگەیەکی تازەدا جێگیربوو.

تۆژینەوەکەی فۆکۆ لە(وشەکان و شتەکان)دا نیشاندەری دوو دابڕانە لە نێوان ساڵانی ناوەڕاستی سەدەی هەژدەیەم و سەرەتای سەدەی نۆزدەیەمدا. ئەو وتی کە سەرهەڵدانی چاخی نوێ یان مۆدێرنیتە بە هیچ کلۆجێك بە شێوەیەکی پلەپلە و

PDF4Kurd

وردە وردە بەرەو کاملبوون نەبووە، بەڵکو لە ئەنجامی دابڕانێکەوە هاتووە لەگومانی مەعریفیو زمانی پێشووەوە. واتە لەم گۆڕانانەدا مژدەی جۆرە پەیوەندییەکی تازە بە(بوون)ەوە هاتە ئاراوە. لە چاخی کلاسیکدا میتۆدی شیکردنەوە لەسەر بنچینەی پرنسیپی لێکچون و جیاوازی Identity and Difference بوو. هەروەها مەسەلە سروشتی و کۆمەلاّیەتییەکان بۆ وتەزای جیاجیا پۆلبەندی دەکران. لە کاتێکا سیستمی ڕێنیسانس لە شیکردنەوەدا، بناغەکەی پرنسیپی تەبایی و چوونییەکی بوو، چاخی کلاسیك لەسەر بناغەی جیاوازی و لێکچوونی شتەکان دامەزرابوو.

بەلاّم چاخی مۆدێرنیتە شێوەیەکی نوێی زمان و دەلالەتی خستە ڕوو کە بەو پێیە مەعریفە بەگوێرەی سێ بنەمای بگۆڕ فەراهەم بوو کە ئەمانەن:

١ ـ زانستە ماتماتیکی و فیزیکییەکان.

٢ ـ ڕامانی فەلسەفی.

٣ ـ زانستی زمان و ژیان و بەرهەمهێنان.

لە نەخشەی زانستی نوێدا سەرەتا لە میتۆدی ماتماتیکی سوود وەردەگیرێ، پاشان لە میتۆدە بەکاربراوەکان لەهەر سێ بواری زمانناسی و بایۆلۆژیا و ئابووریداو دواجاریش بەهاوکاریی ڕامانی فەلسەفی کایە زانستییەکان شیدەکرێنەوە.

فۆکۆ مۆدێرنیتەی ناونا چاخی(مرۆڤی نوێ)و گوتی کە مرۆڤی نوێ دەکەوێتە چەقی ئەم سێ سەمتە زانستییە نوێیەوە، مرۆڤی نوێ چیدی وەکو بابەتێك بۆ ئاشکراکردن و دەربڕین لێی نەمایەوە، بەڵکو چووە بوارێکی چوارچێوە کانتییەوە. واتە هەرسێ بواری ژیان و کار و زمان ئەوی خستە ئەم چوار چێوەیەوە. بەلاّم هەمان چوارچێوە بوو بۆ یەکەمجار مرۆڤی کردە پێودانگی هەڵسەنگاندنی هەموو بوون. هەمان ئەو مرۆڤەی کە ڕۆژگارێك بوونەوەرێك بوو لە نێوان بوونەوەرەکانیتردا، لەقۆناغی نوێدا بووە خودی ناسێنەر و فەرمانڕەوای بوون.

لەڕاستیدا فۆکۆ بەشیکردنەوەی ژینالۆژیانەی زانستە مرۆییەکان نەخشەی چۆنێتیی لە دایکبوونی مرۆڤی مۆدێرنی کێشا. بەلاّم سەرەنجام، لەکۆتایی کتێبەکەدا، پێشبینیی مەرگی ئەم تازە لە دایکبووەی کرد. مەبەستی ئەو لە مەرگی مرۆڤ وەکو بوونەوەرێکی مەعریفی و سەرهەڵدانی مرۆڤی پۆست مودێرن بوو، ئەو مرۆڤەی کە لەسەر عەرشی خودی مەعریفییەوە هاتەخوارێ و خۆی بوو بەبابەتێك بۆ زمان و ئارەزوو و نەست (لاشعور)ی خۆی. ئەم ڕووداوەش لەڕێی سەرهەڵدانی بواری نوێی وەك شیکردنەوەی دەروونی و زمانناسی و مرۆناسی(ئەنترۆپۆلۆژی)یەوە بە ئاکام گەیشت.

چاودێری و سزا:

فۆکۆ لەسەرەتای سالاّنی١٩٧٠ەوە دەسبەرداری میتۆدی ئارکیۆلۆژیای مەعریفە بوو و بەچاولێکردن لە نیچە (ژینالۆژیای دەسەلاّت)ی کرد بەسەر لەوحەی تۆژینەوەکانی دواتری.

ئەو دەیگوت کە ژینالۆژیا ڕوویەکی تازەی مێژوو دەخاتەڕوو کە لەپێشداوەرییە تەقلیدییەکانی مێژووی ڕسمییەوە دوورە. لەم ڕووە تازەیەی مێژوودا بەردەوامی و زنجیرەبوونی ڕووداوەکان لەئارادا نییە، بەڵکو کۆمەڵێك سەردەمی مێژوویی (یاژینالۆژی) کە هەریەکە و پیشاندەری لێکترازان و دابڕان و تەکانی سەربەخۆیە. لەم میتۆدەدا ویستی گریمانە هیومانیستیە باوەکان بخاتە ژێر پرسیارەوە.

فۆکۆ لە کتێبی(چاودێریو سزا)دا ئەم شێوازەی گرتەبەرو لە ژینالۆژیای فۆرمەلەی جەستە و زیهن لە چوارچێوەی سیستمەکانی چاودێری و دیسپلینی دەسەلاّتی کۆلّییەوە و، وتی کە لە بونیادەکانی وەك قوتابخانە و بەندیخانە و نەخۆشخانە و کارگەکاندا تەکنیکی تایبەتیی دیسپلین بەکاردەهێنرێ و، لە چوارچێوەیاندا شێوە جۆربەجۆرەکانی چاودێری ئەنجام دەدرێ. ژیانی قوتابییان، سەربازان، نەخۆشانو

PDF4Kurd

زیندانیان دەکەوێتە ژێر چاودێری و ڕاپۆرت لێدانیان و، ڕەفتاری پەسەند دەبێتە مایەی هاندان و ڕەفتاری ناپەسەند ئەبێتە مایەی سزادان. ئامانجی چاودێری و دیسپلین نۆرمالیزەکردن(بەئاسایی‌کردن Normalization)ی فەردو لەناوبردنی نارێکوپێکییە کۆمەڵایەتی و دەروونییەکان و سەرەنجام پەروەردەکردنی خەڵکانێکی گوێڕایەڵ و سوودبەخشە بە کۆمەڵگا.

فۆکۆ دەڵێ لە شێوە پێش مۆدێرنەکانی چاودێری و سزادا شێوازی دڕندانەی ئەشکەنجەدان و ئازاری بەدەنی بەکاردەبرا. بەڵام وردە وردە لە سەدەی هەژدەیەمەوە سزادانی دەروونی جێی سزادانی بەدەنیی گرتەوە. واتە لە کۆتاییەکانی سەدەی هەژدەیەمەوە سزاکان ماهییەتێکی ناتوندوتیژیان بەخۆوەگرت. لەم مێژووەوە سزا نوێکان ئاراستەی ڕۆح ئەکران. سزاناسیی نوێ بووە پشتیوانێك بۆ چاودێریی سەراپاگیر.ئیدی لەودەمەوە بەندیخانەکان و قوتابخانەکان‌و شوێنەکانی حەوانەوەی دەروونی گۆڕان بۆ کۆمەڵێك سیستم لە چاودێریی سەراپاگیر کە فەرد دەخەنە ژێر چاودێریی بەردەوامەوە کەڕێ بۆ ئامادەکردنی فایل و ڕاپۆرتی ورد خۆش دەکات. ئەو زانیاریانەش بۆ تۆمارکردنی سیستمێکی مەعریفی کۆمەك دەکەن. لەم سیستمەدا کە فۆکۆ ناوی دەنێ(مایکرۆفیزیکی دەسەڵات) گوتاری مەعریفیو کۆمەڵایەتی و هەلومەرجی سیاسیی دەسەڵات و خود هەموو پێکدەگەن و بە شێوەیەکی ئاڵۆزکار لەیەکدی دەکەن. ئەو سەرەنجام باسی تەکنۆلۆژیای دەسەڵاتی کرد کەبەرەنجامێکی ئەوانەی سەرەوەیە و گوتی ئەم تەکنەلۆژیایە بەیەکدادانی دەسەڵاتو مەعریفە و خود دەخاتە ڕوو.(*)

*دواقۆناغی کاری فۆکۆ نووسینی کتێبی(مێژووی سێکشوالیێتی) بوو کە لە ساڵی ١٩٧٠ەوە دەستی پێکرد و چوار بەرگی لێ نووسی. دواتر فۆکۆ نەخۆش کەوت‌و لە ساڵی ١٩٨٤دا ماڵئاوایی لەژیان کرد. ئەم قۆناغە لەم نووسینەدا باس نەکراوە.

*** ئەو سەرچاوانەی نووسەر بۆ نووسینی ئەم وتارە سوودی لێبینیون:**

1- Barry Smart. Michel Foucault (London ,Routledge. 1985).

2- Michel Foucault. Madness and Civilization (New York: Vintage Books. 1973).

3- Michel Foucault. The Birth of the Clinic. (New York: Vintage Books, 1975)

4- Michel Foucault: The Order of Things: An Archeology of the Human Sciences.

(New york: Vitage Books - 1978)

5- Michel Foucault: Disciplin and Punish: The Birth of the Prison (London: Allen Lane, Penguin Press, 1977)

ئەو سەرچاوەیەی ئەم وتارەی لێوە تەرجەمەکراوە:

گۆڤاری(شباب: ادبی ـ هنری ـ سال سوم ـ شمارە ٢٣،٢٤)

نووسەری وتارەکەش(د.محمد چیمران)ە

PDF4Kurd

کێ لە میشێل فۆکۆ دەترسێت؟

میشیل فۆکۆ فێری کردم کە (بایەخدان بەخود) شتێکی ئاسان نییە و میانڕەوی ئەدگاری پیاوی راستەقینەیە، پڕ بەمانای ئەم وشەیە. ناشزانم ئایا مەبەست لە پیاوی راستەقینە پیاوی ئاقڵی ژیرە، یان ئەو پیاوەی سیمای پیاوەتیی هەڵگرتووەو کار لە کەسانی دی دەکات و خۆی بەسەریاندا دەسەپێنێ؟ یان ئایا پیاوی شێت پیاوی راستەقینە نییە وەکو فۆکۆ دەڵێت؟ یان شێتی مرۆڤ بۆ شتێکی وەها دەگۆڕێ کە لەم حاڵەتانەدا بکرێ بە نموونە؟

بە هەرحاڵ من کابرایەکی شێت نیم بەو پێناسەیەی کە پێی ئاشناین، بەڵام بەبێ ئەوەی بیریش لەوە بکەینەوە (شێت) کێیە و (شێت) چییە، وەلێ ئایا داهێنەر کابرایەکی سەد دەر سەد ئاقڵە؟

پاسکاڵ دەڵێت (شێتەکان بەڕادەیەك شێتن، کە ئەگەر بێت و مرۆڤ وابزانێت کە شێت نییە، ئەوا بەجۆرێکی دی شێتە). فۆکۆ دەڵێت ئەو مەعریفەیە گەورەیەی کە گەیشتن پێی ئەستەمە، شێت شکی دەبات. لەکاتێکدا مرۆڤی ئاقڵ و دانا لە چەند بەشێکی پەرت لەو مەعریفەیە دەگات و تا رادەیەك وروژێنەری ئەعسابییشێتی، ئەوە لای شێت وەکو کەوکەبێکی ساغی نەکێڵراوە.

ئەو گۆ کریستاڵییەی کە بە ڕوانینی کەسانی دی بۆشە، بەلای شێتەوە سەرشارە لە مەعریفەیەکی پەنهان، هەروەها شێتی بەجیهان و شێوە نهێنییەکانیەوە بەند نییە، بەڵکو بەندە بە مرۆڤەوە، بەلاوازییەکانییەوە، بەخەونەکانی و وەهمەکانییەوە. بۆیە شێتی بە تەنها لە چوارگۆشەکەی زەمینەوە چاوی نەبڕیوەتە مرۆڤ، بەڵکو خۆی دەئاخنێتە ناو ناخی مرۆڤەوە، ئەو ئولفەتە ناسکەیە لەگەڵ خودا کە مرۆڤ دەیپارێزێت.

فۆکۆ لە شاری ئۆبسالا لە سوید چووە نێو ئەشکەوتێکەوە کە کتێبخانەیەکی پزیشکیی گەورەی تێدابوو، ماوەیەکی درێژ تیایدا مایەوە تا کەلێی هاتە دەرەوە (مێژووی شێتیی مرۆڤ بگۆڕێت). هەر دوای ئەوە فۆکۆ گەورەترین دۆزینەوەو داهێنانەکانی خۆی خستەڕوو، شێتیی لەودیو شیشە ئاسنینەکانەوە هێنایە دەرێو خستییە بەرچاوان و، داوای کرد رێزی لێ بگیرێ و بەتەنها وەکو نەخۆشییەکی نائیرادی لێك نەدرێتەوە، شێتیی لەدیاردەیەکی پزیشکییەوە گۆڕی بۆ دیاردەیەکی کۆمەڵایەتیی شارستانی.

سەبارەت بە جیاوازیی نێوان شێتیی پەتی و تەجەللاکانی خەیاڵی داهێنەرانەش، فۆکۆ دەڵێت شێتیی هونەرمەند یان ئەدیب لە پشت خەیاڵەوە خۆی شاردۆتەوە، ئێمە دەبینین کە شێتی ڕەگ و ریشەی خۆی بە قووڵی لەناو خەیاڵدا داکوتاوە. لەبەر ئەوەی خەیاڵ مەبەستێکی عەفەویو راستییەکی گشتی و رەها بە وێنە دەبەخشێت، هەر ئەمەش وامان لێ دەکات کاتێ کارێکی ئەدەبی دەخوێنینەوە یان کارێکی هونەری دەبینین کە تیایدا شێتی لەگەڵ خەیاڵی داهێنەرەکەدا ئاوێتە بووە، ئەو نەشئەیە یان ئەو خرۆشانە هزرییە دوچاری هەژانمان دەکات.

کەواتە کێ لە میشیل فۆکۆ دەترسێ؟

PDF4Kurd

شێت لێی ناترسێت چونکە فۆکۆ مرۆیەتی و پلە و پایەی بۆ گەڕاندۆتەوە، داهێنەریش لێی ناترسێ، چونکە فۆکۆ پەردەی لەسەر ئەو ئاوێتە بوونەی نێوان سنوورەکانی شێتی و خەیاڵ بۆ هەڵماڵی، بەڵام ئەوەی هەنگینێ دەترسان فەیلەسووفەکان و دەروونناسەکان بوون، کاتێ فۆکۆ مێزی تۆژینەوەو تیۆرە سەقامگیرەکەیانی سەبارەت بەشێتی و دەروونی مرۆڤ، بەسەریاندا قڵپ کردەوە. هەروەها وەختێ دەزگا رەسمییەکان وردە وردە لەژێر کاریگەریی ئاسەواری تیۆرییەکەی فۆکۆدا دەربارەی شێتی و نەخۆشیی دەروونی تێڕوانینی خۆیان گۆڕی.

میشێل فۆکۆ فێری کردم کە زۆربەی زۆری تێنەگەیشتن و بەدحاڵی بوون و نەگەیشتنە ئەنجامێك لەگفتوگۆدا، هۆیەکەی دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی کە تەرەفەکانی ئەو گفتوگۆیە سەر بەیەك سیستمی فیکری نین، هەر ئەمەشە وا دەکات پێك گەیشتن شتێکی دژوار بێت، وەکو گفتوگۆی نێوان کەسانێکی خاوەن رۆشنبیرییەکی تەقلیدی و کەسانێکی خاوەن رۆشنبیرییەکی نوێ، ئەم گفتوگۆیە بەناونیشانی ئێمە وەکو گفتوگۆی کە رولاڵەکانی لێ دێ.

دوای ئەوەی فۆکۆ لە کێشەی شێتی بۆوە، گورزێکی پڕ ئازاری لە مێژووی بیروباوەڕە تەقلیدییەکان وەشاندو بەتیۆرییەکەی سەبارەت مەعریفە (ئارکیۆلۆژیای مەعریفە) سەرەونگوونی کرد. سەرەتا فۆکۆم وەك رۆلان بارتو ژاك لاکانو کلۆد لیڤی شتراوسو ژاك دیریدا، بە بونیادگەرا ناسی، بەڵام بەلای فۆکۆوە (بونیادگەرایی) ئەو پلەیە بوو کە دەکەوتە سەرەتای پەیژەکەوە. ئەوە نییە وتوویەتی کە بونیادگەرایی مەنهەجێکی نوێ نییە، بەڵکو هۆشیاریی وریا و دڕدۆنگییە بۆ مەعریفەی نوێ، ئەو دڕدۆنگییە بوو کە هانیدا لە دیاردە نەخۆشییەکانی وەکو شێتی و پاشان لە مەعریفە بکۆڵێتەوە. لەو کارەشیدا کەوتبووە ژێر کاریگەریی فەلسەفە و بیروڕاکانی (هایدگەر)و هەروەها مامۆستا گەورەکەیەوە کە (نیچە) بوو. تیۆریەکەی فۆکۆ سەبارەت مەعریفە جگە لە

دەروازەیەکی کراوە بەڕووی دۆزەخدا هیچی دی نەبوو، سەرلەنوێ بیرکردنەوە لە شتەکان و چاو پیاخشاندنەوە یان هێنانی بیروباوەڕەکانی چاخەکانی پێشین و سەرلەنوێ تۆژینەوە لێیان لە میانی مەنهەجی تەواو نوێوە، بەجۆرێك کە بووە هۆی ئەو (دابڕانە ئەپستمۆلۆژی)یەی کە فۆکۆ زۆری لەسەر دوا. هەروەها فۆکۆ لەمیانی کاری (هەڵکۆڵین و پشکنین)ەوە رۆشنایی خستە سەر مانای وشەی (گوتار) و، شتێکی تری ترسناك ئەویش (دەسەڵاتی مەعریفە)یە. فۆکۆ ئەوەندەی دەربارەی دەسەڵاتی مەعریفە دواوە، هێندە دەربارەی دەسەڵاتی سیاسی نەداوە، ئەو دەسەڵاتی مەعریفەیەی کە پەردەی لەڕووی پێچ و پەناو نیهێنییەکان، چۆنێتیی بڵاوبوونەوە و پەل و پۆ کێشانی لەناو کۆمەڵگا نوێیەکاندا، هەڵماڵی. وەك ئەوە وابوو بەو پەردە هەڵماڵینە کتوپڕ هەموو شتەکانی ژێر پەردەکەی پیشان دابێن، ئەوەی کە لە بناغەوە چالاکانە ئیشی خۆی دەکاتو زۆربەی شێوەکانی کۆمەڵگاکانمان و رەفتاری رۆژانەمان کۆنترۆڵ دەکات.

لە هەر کوێیەك دەسەڵات هەبێت، مەعریفەش هەیە، لەهەر کوێیەك مەعریفەش هەبێ، دەسەڵات هەیە. دەسەڵات لە هەموو ئەو شانانەی دەسەڵاتدا خۆی بەدەردەخاتو خۆی دەنوێنێ کە جەستەی کۆمەڵگای لەمپەڕەوە بۆ ئەوپەڕی داپۆشیوە، ئەوەی بەلای فۆکۆشەوە گرنگ بوو ناسینی دەسەڵات نەبوو (بەو مانایەی کە دەسەڵات چییە؟ —و-) واتە دەسەڵاتی مەعریفە، بەڵکو ئەم دەسەڵاتە چۆن کاری خۆی ئەنجام دەدات. وەکو ئەو ڤایرۆسەی لەناو جەستەیەکدا کاری خۆی دەکات، هەروەکو چۆن کتێبەکەی فۆکۆ سەبارەت بەشێتی، لەلایەن ئەو پزیشکە دەروونییە خاوەن عیادە دەروونیانەوە بەڕق و کینەوە پێشوازی لێ کرا، تیۆرییەکەشی سەبارەت بە مەعریفە بەهەمان سڵەوە لەلایەن کەرتێکی گەورەی بیرمەندان و رۆشنبیرە کلاسیکەکانەوە پێشوازی لێ کرا، لەبەر ئەوەی فۆکۆ چەکێکی مەنهەجیی نوێی دۆزیەوە کە بەهۆیەوە هەموو مرۆڤێکی هۆشیار پەی بە

PDF4Kurd

درۆو دەلەسەو دژایەتییەکانی هەرگوشارێك دەبات کە دەیخوێنێتەوە یان دەیبیستێت، گەرچی هەندێ لەمپەری نهێنی هەیە کە دەزگا ریشەدارەکان لەبەردەم ئازادیی گوتاردا دەیچەقێنن.

فۆکۆ مافی بیرکردنەوەی لەپانتاییە گەورەترەکانی ژیانی فیکری و کۆمەلایەتیمان پێ بەخشین، پەردەی لەسەر ئەو توانایە هەلمالی کە لەناخماندایە، تا بەکاری بەرین، هەروەکو چۆن سەرەوەختێ (کانت)ی فەیلەسووف پەردەی لەسەر توانای مەزنی ئەقلی مرۆڤ بۆ بیرکردنەوە هەلمالی وەختێ لەکۆتەکانی ترس خۆی رزگار دەکات، سەرلەنوێ بیرکردنەوەش لە مێژوو و کەلەپورمان مانای ئەوە نییە کە هەموو رابردوو بکەینە قۆچی قوربانیی ئێستاو ئایندە، چونکە ئەمەش مانای وایە تاکو کۆمەلٚ بەهەلٚواسراوی لەهەواداو بێ رەگ و ریشە دادەنێین.

سەرلەنوێ بیرکردنەوەش لەمێژوومان ئاسان نییە، چونکە ئەم بیرکردنەوەیە پێویستی بەرووتەلٚ کردنی چینە فیکریو رۆشنبیرییە یەك لەسەر یەك کەلٚەکەبووەکان و جیاکردنەوەی ئەو چینانەیە تا دەگەینە قوولٚترین چین لە بوون و لەهۆشماندا.

بەردەوامیش بۆ رووتەلٚ کردنی چینەکانیش دوچاری دردۆنگی و بەلٚکو نائومێدیش دەبین.

کێشەی گەورەیش لەفیکری ئەمرۆمان و لەژیانی کۆمەلایەتیماندا ئەوەیە کە خەلٚکی لەراستیی ئەوەی کە روودەدات هۆشیار بکەینەوەو تێیان بگەیەنین کە (ئەقلٚ) چۆن دەکەوێتە ژێر کاریگەریی کۆن و نوێوە، هەندێ لەو کاریگەرییانە روونو ئاشکرانو هەندێکی تریان ئالۆزو پەنهانن، ئەمانە پێکەوە لەناخماندا کاری خۆیان دەکەن بەبێ ئەوەی پەی بەراستییەکەیان بەرین و، بەبێ ئەوەی کەسێك بە پرکێشییەوە خۆی بکات بەم پێوەندگە شاراوانەداو، کۆت و پێوەندەکان پەرش بکاتەوە تا بکەونە بەر تیشکی گەرمی خۆر، بۆ ئەوەی ئەو خوو و نەریتە

ریشەدارانەو ئەو موتلٚەقانە بشلٚەقێنن و بچنە نێو بازنەی گۆرانکارییەکانەوە، جا ئایا رۆشنگەری دەتوانێ، ئەو کارە ئەنجام بدات دوای ئەوەی میشێل فۆکۆ کاری خۆی بەجێ هێنا؟

*** لەژمارە (١١/١٠/١٩٩٥)ی گۆڤاری (المدی)وە وەرگێرراوە، ل ١٤٥-١٤٦، بەپێنووسی (محمد الراوی) نووسراوە.**

PDF4Kurd

ئەلبێر كامۆ:

سەما لەژێر شمشێرەكەی دیمۆكلیسدا

"رۆڵی من ئەوە نییە جیهان یان مرۆڤایەتی بگۆڕم چونكە نەهێند چاكم و نە ئەو داناییەشم هەیە شیاوی ئەو كارەم بكات. بەڵام دەشێ رۆڵم ئەوەبێ لە هەر كوێیەك بم خزمەتی ئەو بەها كەمانە بكەم كە ئەگەر جیهان لێیان بێبەری بێت دەبێتە شوێنێك شایستەی ژیان نابێ، هەروەها مرۆڤ بەبێ ئەو بەهایانە، چەند خۆشی تازە بكاتەوە، شایانی رێز نابێت"

ئەلبێر كامۆ

تەمەنێكی كورت كە وەكو تیرەستێرە تێپەڕی، تەمەنێك پڕ لە ئاسەوارەكانی هەردوو جەنگە گەورەكەی جیهان كە بە مەرگێكی پووچ كۆتایی هات، ئەو بیرمەند و نووسەرە مەزنەی كە تەواوی ژیانی ململانێ بوو لەگەڵ پووچی (عبث)دا، دواجار زۆر بێ بەزەییانە رێكەوتێكی پووچ، (كارەساتی ئوتۆمۆبێل) كۆتایی بەژیانی یاخیگەریانەی دەهێنێت، ئەو نووسەرەی كە ئازایانە بەرەو ڕووی تراژیدیاكانی رۆژگار دەبۆوەو وەكو سیزیفەكەی

لەسەر ترۆپكی كێوەكانەوە پێكەنینی بە تاوێرە بەردەكەی ژیان دەهات كاتێ بەرەو خەرەند خلۆر دەبۆوە.

كامۆ (١٩١٣- ١٩٦٠) لە رۆژگارێكدا ژیا كە رۆژگاری دابڕانی ژیان لەمانا و دابڕانی سیاسەت لەئاكار و رۆژگاری ئۆردوگا بەكۆمەڵەكان و ئایدیۆلۆژیا تۆتالیتارەكان بوو. ئەم هەر لەمناڵییەوە هەژاری فێری خۆشویستنی ئازادیی كرد "لەهەژارییەوە فێری ئازادی بووم، نەك لە كتێبەكانی ماركسەوە"، هەر لە مناڵیشەوە هەستكردن بە "هیچ" رۆدەچێتە ویژدان و هەست و سۆزییەوە، ئەوەتانێ بەردەوام كە دایكی دەبینی لە گۆشەیەكدا بەماتی دانیشتووە و چاوی بریوەتە خاڵێك و بۆ ماوەیەكی زۆر لەو بارەدا دەمێنێتەوە، كاتێ لێی دەپرسێ: بیر لەچی دەكەیتەوە؟ دایكی لەوەڵامدا دەڵێت: "لەهیچ" هەر بۆیە هەستكردن بە "پووچی" ی ژیان شتێك نییە ئادەمیزاد لە كتێب و تیۆرەو ئایدیۆلۆژیاكانەوە فێری بێت، بەڵكو ئەم هەستە لە ژیان خۆیەوە بەرەو ناخی مرۆڤ دەكشێ، هەر ئەم "پووچی"یەش دواتر دەبێتە تەوەری گشتیی كارە فیكری و ئەدەبییەكانی كامۆ.

كاتێ فەیلەسووفی ئەڵمانی "فریدریش نیچە" لە كۆتاییەكانی سەدەی نۆزدەهەمدا لەسەر زمانی "زەردەشت"ەوە مەرگی خواوەندی راگەیاند، ئەوە وەكو زەنگێك بوو بۆ سەردەمێكی خاڵی لە پرنسیپە مرۆیی و بەها رۆحییەكان، سەردەمێك كە تیایدا بە شێوەیەكی ئەقڵانی و نائەقڵانی بیانوو بۆ كوشتنی تاك و بەكۆمەڵی ئادەمیزاد دەهێنرێتەوە، سەردەمێك كە تیایدا بێمانایی باڵی بەسەر ژیانی مرۆدا دەكێشێ و هەموو شتەكان دەچنەوە ژێر پرسیاری ماناداری و بێمانایی. ئایا لەكاتێكدا ئاسمان بەرامبەر كارەسات و تراژیدیا و ئازارەكانی ئادەمیزاد بێدەنگە، ناكرێ مرۆڤ بەبێ پشت بەستن بە خواوەندێك ببێتە قدیس؟ ناكرێ بەكۆمەڵێك بەهاوە وابەستەبێت كە بەهۆیانەوە ژیانێكی ئابڕوومەندانە بۆ مرۆڤ و مرۆڤایەتی دابین بكات.

PDF4Kurd

به باوەڕی کامۆ ژیانێکی لەوجۆرە ئەستەم نییە، مادامەکی "سروشتێکی بەشەری" هەیە، گەرچی نیسبیشە، کە مرۆڤایەتی تیایدا بەشدارن، کەواتە دەکرێ کۆمەڵێك بەهای ئینسانی، بەوەشەوە کە نیسبین و قابیلی گۆڕانن، مرۆڤەکان پێکەوە ببەستنەوەو ڕێز بۆ ئەم بوونەوەرە تەنیایەی گەردوون بگەڕێننەوە. بەڕای کامۆ پێویستە لەسەر مرۆڤ لە پێناوی دەستەبەرکردنی ئەو بەهایانەشدا بجەنگێ و هەمیشە لە ململانێدا بێت، بەهاگەلێکی وەك: مرۆڤ، هاوڕێیەتی، بەختەوەری، دادپەروەری، خۆشەویستی.. کە دەشێ ئەم بەهایەی دواییان، واتە "خۆشەویستی" گەورەترین و بەرزترین بەهابێت لەژیاندا، خۆشەویستی بەمانا فراوانەکەی و لەسەر هەموو ئاستەکان.
لەم نووسینەدا هەوڵدەدەین لەسەر هەردوو ئەو قۆناغە فیکرییانە بوەستین کە تان و پۆی فیکری کامۆ پێکدەهێنن و دواجار ئاوێتەی یەکدی دەبن، کە ئەویش قۆناغی پووچی (عبپ) و قۆناغی یاخیبوونە.
لەراستیدا ئەم دوو قۆناغە لەدوا کارەکانی کامۆدا بەجۆرێك یەکانگیر دەبن کە لێکجوداکردنەوەیان ئەستەمە، بەڵام لەڕووی تیۆرییەوە دەکرێ کارەکانی سەرەتای بە قۆناغی (پووچی) دابنێین و کارەکانی دواتریشی بە قۆناغی (یاخیبوون). جا لەبەر ئەوەی بەبۆچوونی ئێمە (ئەفسانەی سیزیف) سیماو ئەدگارەکانی بیری فەلسەفیی قۆناغی یەکەم دەستنیشاندەکات و هەروەها (مرۆڤی یاخی)یش هی قۆناغی دووەم، هەربۆیە بە پێویستمان زانی کە پتر لەسەر ئەم دوو کتێبەی بوەستین و، لەکاتی پێویستداو بە مەبەستی زیاتر روونکردنەوە نەبێ ئاماژە بۆ کارە ئەدەبییەکانی نەکەین و ئەوە هەڵگرین بۆ نووسینێکی دی.

١- ئەفسانەی سیزیف:

"ئاە.. ئەی رۆحی من.. بەدوا ژیانێکی جاویداندا
وێڵ مەبە..بەڵکو سەرگەرمی ئەوەبە کە
لەبەردەستدایە.."

ئایا ژیان ئەوە دەهێنێ کە ئێمە بژین؟ ئەگەر ئەوە ناهێنێ کەواتە بۆچی کۆتایی بەو ژیانە نەهێنین و خۆمان نەکوژین؟ پاشان ئایا تۆ بڵێیت خۆکوشتن چارەسەری کێشەکە بکات؟ بەلای کامۆوە ئەم پرسیارانە لەسەردەمێکی وا شپرزەو نیگەران و پڕشەڕ و شۆڕو نائارامدا، گەوهەرترین و سەرەکیترین پرسیارن کە دەبێ لە خۆمانی بکەین و، دوای ئەم پرسیارانە مەسەلەکانی تر دێنەپێشێ.
"ئەفسانەی سیزیف" گەرچی لە ساڵی ١٩٤١ەوە دەسنووسەکەی تەواوبوو، بەڵام لە ساڵی ١٩٤٢دا چاپ کرا. هەر بەبڵاوبوونەوەی ئەم کتێبە ناوی فەیلەسووفی پووچی (فەیلەسووفی ئەبسێرد) بەسەر کامۆدا دابڕا. گەرچی ئەو خۆی لەپێشەکیی کتێبەکەشدا دەڵێت کە ئەو نەهاتووە "فەلسەفەیەکی پووچی" دابمەزرێنێ، بەڵکو بە تەنها وەسفی "هەستکردن بەپووچی" دەکات و ئەم کارەشی بە تەنها سەرەتایەکە و بەس.
کامۆ لە "ئەفسانەی سیزیف"دا مرۆڤ دەشوبهێنێ بە سیزیف و ژیانیشی بەتاوێرە بەردەکە. لە ئەنجامی سەرپێچیکردنەوە خواوەندەکان سزای سیزیف ئەدەن بەوەی کە دەبێ بۆ هەتا هەتایە تاوێرە بەردێك بۆ سەر لووتکە شاخێك بەرێت و، کاتێ دەگاتە لووتکەکە تاوێرە بەردەکە بۆ خوارەوە خل دەبێتەوەو ئەویش هەمدیسان و بۆ هەمیشە دەبێ بچێتەوەو تاوێرە بەردەکە بخاتەوە سەرشانی و بەرەو ترۆپکی شاخەکە بیباتەوە.

PDF4Kurd

ئەمەیە ئەو عەزابەی بۆ ئادەمیزاد براوەتەوە، ئەو ئادەمیزادەی کە هەرچی دەکات ناگاتە "مەحاڵ" و چەند پرسیار دەکات وەڵامێك لە ئاسمان نابیستێ و لەژیانێکی کورت و پڕ ڕێکەوت و ژان و ئازاردا بە "نامۆ" یی دەژی و هەر بە نامۆییش جێیدەهێڵێت.

کامۆ لە ئەفسانەی سیزیفدا دەیەوێ خۆی لە قەرەی شتێك بدات کە ببوو بەجۆرە نەخۆشییەك یان پەتایەکی سەردەمەکەشی، ئەویش ئەو نەخۆشییە بوو کە ژیان هیچ مانایەکی نەماوەو خاڵی بووە لەمانا، رەنگدانەوەی ئەم هەستەش لەزۆربەی ڕێبازو تەوژمە فیکری و ئەدەبیەکانی سەرەتاکان و دەهەکانی دواتری سەدەی بیستەمدا دەبینینەوە. هەر بۆیە ئەو ویستی لەم کتێبەدا تۆژینەوەیەکی لۆژیکیانە سەبارەت بە "پووچی" پێشکەش بکات و بیکاتەوە بە سەرەتاگەیەك بۆ ژیانێکی دیکە. بۆیە دەشێ "ئەفسانەی سیزیف" وەکو وتارەکەی دیکارت لەمەڕ میتۆدەوە، ناوبنێین (وتارەکەی کامۆ سەبارەت میتۆد" چونکە ئەمیش لەسەر بناغەی "گومان" دادەمەزرێ و هەروەها خاوەن "کۆجیتۆ"ی خۆشییەتی.

کامۆ لەسەرەتای ئەم کتێبەیدا دەڵێت "تاقە کێشەیەکی فەلسەفیی ترسناك هەیە، ئەویش خۆکوشتنە" بەڵام کام خۆکوشتنە؟ ئەو خۆکوشتنەی لە ئەنجامی پەیبردن بە بێ‌ماناییو پووچیی ژیانەوە روودەدات و مرۆڤ دەگاتە ئەو بڕوایەی کە ژیان ئەوە ناهێنێت مرۆڤ بژی. هەربۆیە مەسەلەی سەرەکی لەم کتێبەدا مەسەلەی پووچیو خۆکوشتنە.

بەڵام ئاخۆ هەستکردن بەپووچی چۆن پەیدا دەبێت؟

پووچی بەرکەوتنی هۆشە بەدیوارەکانی بێ ماناییدا، هەستێکە بوونەوەر دادەگرێت و تیایدا هەست بە "بۆشایی" دەکات. بەمانایەکی دی دەتوانین بڵێین ئەو هەستکردن بە نامۆیی "غەریبی"یەیە کە تیایدا ئادەمیزاد لە شتەکان و بوونەوەرەکانی دەوروبەری دادەبڕێت.

هەستکردن بەپووچی هەستێکی کتوپڕە، دەشێ لەوەختێکدا کە لە پیاسەیەکی تەنیادابین، یان لە شوێنێکی گشتی‌دادانیشتووین و دیمەنی ئەوانی ترمان وەکو فیلمێکی سینەمایی

دێتە پێشچاو، ئەم هەستە دامانبگرێ. ئەم ئەزموونی هەستکردن بەپووچییەش ئەزموونێکی تاکەکەسییە و بۆ کەسێکی دی نەقڵ ناکرێ، ئیدی مرۆڤ لەوساتانەدا هەست بە جاڕسی و بێزارییەك دەکات لە ژیان، بەڵام لە هەمان کاتدا ئەم جاڕسیو بێزارییە هۆشمەندی و ویژدان دەبزوێنێت و پرسیاری (بۆ؟) دەوروژێنێت.

رۆتینیەتی ژیان، دووپات بوونەوەی کارە رۆژانەییەکان و سروشتی میکانیکیانەی ژیان "جلوبەرگ پۆشین، ترام، چوار سەعات لە نووسینگە یا کارگە، ژەمێك خواردن، ترام، چوار سەعات کار، دوو شەممە، سێ شەممە، چوار شەممە، پێنج شەممە، هەینی، شەممە، بەهەمان ریتم.." یەکێکە لە سەرچاوەکانی هەستکردن بەپووچی.

بەڵام ئەمە تاقە سەرچاوەی هەستکردن بەپووچی نییە، بەڵکو سەرچاوەیەکی تر هەستکردنمان بەتێپەڕینی زەمەنی تاکەکەسیی خۆمانە. ئەمەش بۆ سەرچاوەیەکی تری هەستکردن بە پووچیمان رادەکێشێت کە ئەویش "مەرگ"ە. مەرگ شتێك نییە تاقی بکرێتەوە، ئێمە ناتوانین مردن تاقیبکەینەوە، ئەوەی دەمرێ ئەزموونی مردنیش لەگەڵ خۆیدا دەبات. کەواتە مادامەکی مەرگێکی حەتمی چاوەڕێمانە، مەرگێك کە نەدەتوانین لە دەستی هەڵێین و نەدەتوانین بەتەواوی لێی حاڵی بین، داخۆ دەبێ مانای ژیان چی بێت؟!

پاشان سەرچاوەیەکی تری هەستکردن بەپووچی، هەستکردنمانە بە تەنیایی، هەستکردن بەوەی بەڕێکەوت فڕێدراوینە ناو گەردوونێکەوەو بەبێ هۆیەکی "مەعقول" تووڕ دراوینە ناو جیهانێکی نامۆوە، هەڵبەتە ئەم هەستەش لەکەسێکەوە بۆ کەسێکی دی جیاوازە. ئەمەش هەستێکە لای زۆر لە فەیلەسووف و نووسەرە ئیگزستانسیالیستەکان دەبیینینەوە. هەروەها هەستکردنی مرۆڤیش بەنامۆیی بەرامبەر بەخودی خۆی سەرچاوەیەکی تری ئەو پووچییەیە.

وتمان پووچی بەرەنجامی بەریەککەوتنی هۆشیاری (یان ئەقڵ) و دیوارەکانی بێهوودەیی (یان جیهان)ە، وەختێ ئەقڵ لە توانایدا نامێنێ هەموو شتەکان راڤە بکات و لە سنوورێکدا دەوەستێ. بەڵام ئاخۆ دەروویەك هەیە بۆ قوتاربوون لە پووچی؟ بەڵێ.. دەروو

PDF4Kurd

هەیە.. بەڵام بەنەفیکردنی تەرەفێك لەو دوو تەرەفەی کە دەبنە مایەی پووچی، بیرمەندان و کەسانێك هەن کە ئەوکارە ئەنجام دەدەن، بەڵام کامۆ هاوڕایان نییە. بۆ ئەمەش پەنا دەبەنە بەر دوو جۆر خۆکوشتن: خۆکوشتنی فەلسەفی و خۆکوشتنی جەستەیی.

خۆکوشتنی فەلسەفی چییە؟ خۆکوشتنی فەلسەفی لای کامۆ بریتییە لە نەفیکردنی "ئەقڵ"و "باوەڕهێنان" بە دونیایەك یان ئاڵتەرناتیڤێکی دی کە لە "ئیمان"ەوە سەرچاوە دەگرێ.

فەیلەسووفانێکی وەکو تارتۆلیان و باسکاڵ و کیرکەگۆرو بیرمەندانێکی تریش لەم بەرەیەن. گەرچی کامۆ باوەڕی بەوە هەیە کە ئەقڵ لەشیکردنەوەیدا بۆ بوون سنوورێکی هەیە، بەڵام هەرخۆشی جەخت لەسەر ئەوە دەکاتەوە کە ئەقڵ تاکە ئەڵقەیەکە لە نێوان واقیع و مرۆڤداو باوەڕهێنان بە ئەڵقەیەکی دی خیانەتە لە لۆژیکی پووچی، ئەو لۆژیکەی فەرمانڕەوای بوون و ژیانە.

هەر بۆیە کامۆ لە "ئەفسانەی سیزیف"دا ناوی کۆمەڵێك بیرمەند ریزدەکات کە هۆشیارییەکی فرەو خەستیان بە "پووچی" هەبووە، وەك کیرکەگۆر و شیستۆف و، هایدگەر و یاسپەرز و، هۆسێرل و شیللەر، بەڵام ئەمانە دوای ئەوەی دەگەنە ئەو باوەڕەی کە "ئەقڵ" بەرەو ڕێگایەکی داخراومان دەبات، ڕێچکەی تر دەگرنەبەر کە نەفیی ئەقڵ و لۆژیك دەکات. ئەمەش چارەسەرێك نییە بۆ کێشەی "پووچی".

"خۆکوشتنی جەستەیی"یش بەهەمان شێوە ڕەتکردنەوەی لۆژیکی پووچییە. چونکە مرۆڤ کە خۆی دەکوژێت مانای وایە بە پووچی قایلە لەکاتێکا دەبێ مرۆڤ هەمیشە لە پووچی ناقایل بێ و ژیان واتە ڕێبدەین پووچی بژی و بمێنێ، مرۆڤ دەبێ لە نێو دیوارەکانی "پووچی"دا بمێنێتەوە. ئادەمیزاد وەختێ خۆی دەکوژێت، نائومێدی بۆ ئەو کارە هانی دەدات، بەڵام مرۆڤی ئەبسێرد "پووچی" ئومێدی نییە، لەبەر ئەوەی نازانێ ئومێد چییە، هەربۆیە خۆی ناکوژێت.

کەواتە خۆکوشتن نەفیکردنی "پووچی"یە و هەڵاتنە لەم دونیایەی بێجگە لەو هیچی دی شك نابەین، مەزنیی مرۆڤیش لەوەدایە بەرامبەر بە "پووچی" سەرکەش و یاخی بێت و لە ئاستیدا خودی خۆی بسەلمێنێت.

جگە لەوە خۆکوشتن پرسیار دەکوژێت، لەکاتێکا ڕەتکردنەوەی خۆکوشتن پێداگرتنی مرۆڤە لەسەر پێداویستیی پرسیارکردن و ژیان لەناو گرفتامێزیی بوون و پرسیاری بەردەوامداو ئابڕوومەندیی ئادەمیزادو گەورەیی ئیرادەشی بەمانەوە بەندە.

کەواتە ژیان لەناو "پووچی"دا واتە ژیان لەناو یاخیبوونێکی هەمیشەییدا، یاخیبوونی بەردەوامی مرۆڤ دژ بە تەواوی ئەو شتانەی دەیانەوێ لە ئینسانییەتی کەمبکەنەوە.

پاڵەوانەکانی پووچی:

کامۆ لە "ئەفسانەی سیزیف"دا چەند نموونەیەك دەهێنێتەوە کە تیایاندا پاڵەوانی پووچی بەرجەستە دەبێ، کە ئەمانەن:

* دۆن جوان: دۆن جوان کەسێتییەکە کە بەردەوام خۆشەویستی لای دووپات دەبێتەوە، خۆشەویستییەك نەك ئایدیالیستیانە، بەڵکو خۆشەویستییەکی ئیرۆتیکانە. ئەو کاتێك ئافرەتێك خۆشیدەوێتو پێی دەڵێت "دواجار من خۆشەویستیم پێ بەخشیت، لەوەڵامدا دەڵێ: مەڵێ دواجار، بەڵکو بڵێ جارێکی دیکە".

دۆن جوان هەموو ساتەکانی ژیانی بەجۆش و خرۆشەوە دەژی و بەردەوام لەگەڵ ساتەکاندا تازە دەبێتەوە. ئەو باوەڕی بە "ئاکاری چەندێتی" هەیە نەك "ئاکاری چۆنێتی" و هەمیشە لە هەوڵی گۆڕانکاریی ساتەکانی ژیانیدایە بەو مەبەستەی فرەچەشنی بکات. هەربۆیە باوەڕی بە ئەوهامو خەیاڵات و خۆشەویستیی ڕۆمانسیانە نییە و، وادەڕوانێتە خۆشەویستی کە نابێ لەسەر تاقە کەسێك پاوان بکرێ.

PDF4Kurd

* ئەکتەر: شەکسپیر لەسەر زمانی ماکبێسەوە دەڵێت: "ئەی مۆمە چکۆلەکە بکوژێــــوە! ژیان سێبەرێکە دەڕوات، ئەکتەرێکە سەعاتێک لەسەر شانۆ دەلەنگێ و دێت و دەچێ و پاشان خامۆش دەبێ، بەسەرهاتێکە گێلێك دەیگێڕێتەوە، پڕە لە هەروازەناو توندوتیژییەکی بێمانا".

لای ئەلبێرکامۆش کەسێتیی ئەکتەر نموونەیەکی تری پاڵەوانەکانی ئەبسێرد (یان پووچی)ە. چونکە ئەکتەر گەرچی ئەو حەقیقەتە دەزانێ کە ئەو دەورەی لەسەر تەختەی شانۆ دەیبینێت لە دوو سەعات تێناپەڕێت و بۆ ماوەیەك هەمان دەور چەندبارە دەکاتەوە، کەچی بەوپەڕی تواناو هەست و سۆز و ویژدانەوە دەیەوێت ئەوساتانەی دەورەکەی بژی، هەروەها سوور ئەوەش دەزانێت کە ئەو کارەی ئەم دەیکات نەمر نییە و پەردەی شانۆی بەسەردا دادەدرێتەوە، کەچی کۆشش دەکات بەوپەڕی راستگۆییەوە ئەو ساتانە بژی. هەر بۆیە دیوارەکانی شانۆکە دەبنە "دیوارەکانی بێهودەیی"و شانۆکەش خۆی رەمزی ژیان یان واقیعەو پەردەکەش رەمزی مەرگە.

* **فەتحکار (الفاتح):**

نموونەی سێیەمی پاڵەوانی پووچی لای کامۆ کەسێتیی فەتحکارە. کە لە "ئەفسانەی سیزیف"دا چەند لاپەڕەیەکی بۆ تەرخانکردووە.

کامۆ مەبەستی لەم کەسێتییە سەرکردەی سەربازی نییە، بەڵکو مەبەستی لەو ئادەمیزادە جەربەزەیەیە کە هۆشیارییەکی فرەی بە تەنیایی میتافیزیکی هەیە و بەدوا رێیەکدا دەگەڕێت تا لە خودی خۆی رابکات، ئەم سیفەتەش لە هەردوو پاڵەوانەکەی تری پووچیدا، واتە دۆن جوانو ئەکتەردا دەبینینەوە. ئەم کەسێتییە کەسێتییەکی یاخییە، بەڵام یاخیبوونەکەی هەوڵێك نییە بۆ چارەسەرکردنی کێشەی پووچی، هەروەها وەکو سەرکردە مێژووییەکانی کۆن نییە بچێت خاك و زەوی داگیربکات، هەر بۆیە نموونەی ئەم

پاڵەوانە پرۆمیپیوسە نەك ناپلیۆن. ئەوەی (فەتحکار) دەیکات لە پێناوی مرۆڤ و بەها مرۆڤایەتییەکاندایە.

* **داهێنەر:**

نموونەی چوارەمی پاڵەوانی پووچی کەسێتیی داهێنەرە، بگرە داهێنەر لە هەموو ئەوانی تر زیاتر بەرجەستەی مرۆڤی ئەبسێرد دەکات. چونکە بەلای داهێنەرەوە کاری هونەری ئامرازێکە بەدەست هۆشیارییەوە، کە لەڕێیەوە ژیان و دونیا دەخولقێنێتەوەو نارەزامەندی بەرامبەر چارەنووسی مرۆڤایەتی دەخاتەڕوو.

پاش ئەم نموونانە کامۆ دێتەوە سەر سیزیف کە هەموو ئەم وێنانە لەخۆیدا کۆدەکاتەوەو دەبێتە پاڵەوانێکی نموونەیی بۆ پووچی.

سیزیف دوای ئەوەی دەمرێت، ئیزن لەپلۆتۆ دەخوازێ تا بۆ ماوەیەکی کورت رێی پێ بدات بگەڕێتەوە بۆ سەرزەوی تا تۆڵەیەکی خۆی بسەنێتەوە. بەڵام وەختێ دەگەڕێتەوە سەرزەوی، زۆر جوان و چێژبەخش دەیبینێت و لە بەڵێنەکەی پەشیمان دەبێتەوەو ناگەڕێتەوە بۆ دونیای مردووان. بەرامبەر بەمە خواوەندەکان لێی تووڕە دەبن و حوکمی ئەوەی بەسەردا دەدەن کە دەبێ بۆ هەتا هەتایە تاشەبەردێکی گەورە بەکۆڵ بۆ سەر لوتکەی شاخێك بەرێت و دوایی کە لەوێوە بۆ نشێوەکە خل دەبێتەوە، هەمدیسان بیداتەوە بەکۆڵیا بۆ سەر لوتکەی شاخەکە و ئیدی بەمجۆرەو بۆ هەمیشە دەبێ ئەو کارە ئەنجامبدات.

بەلای کامۆوە ئەمە پاداشتی سیزیفە لەبەر ئەوەی رقی لەخواوەندەکان دەبێتەوەو هەروەها لەمردنو، ژیانیشی زۆر خۆشدەوێت. ئیدی ئەمە ئەو ئازارەیە کە بەرامبەر چێژ و جوانییەکانی زەمین دەبێ بیچێژێت.

PDF4Kurd

٢- مرۆڤی یاخی:

"کاتێ لە ئەفسانەی سیزیفدا هەستکردن بە پووچیم شیکردەوە، بەدوا میتۆدێکدا دەگەڕام، نەك ڕێبازێك. پرۆسەی گومانی میتۆدییانەم پراکتیك دەکرد، ئەو پرۆسەی "رووپێوان-مسح"ەی کە دەکەوێتە پێش هەر پرۆسەیەکی بیناکردنەوە"

-ئەلبێر کامۆ-

ئەگەر (ئەفسانەی سیزیف) لێکۆڵینەوەیەك بێت سەبارەت بە چەمکی پووچی و خۆکوشتن، ئەوا (مرۆڤی یاخی) لێکۆڵینەوەیەکە سەبارەت بە یاخیبوونو کوشتن.

لە کاتێکا مرۆڤ بڕوای بە هیچ مانایەك نەمێنێ بۆ ژیان و بیانوو بۆ کوشتن بهێنێتەوە، دەکرێ هەمان بیانووش بۆ کوشتنی کەسانی دی بهێنێتەوەو لە بەرگی کوشتنێکی لۆژیکیانەدا بیخاتەڕوو.

هەر بۆیە دەبینین لە سەدەی بیستەمدا چەندەها تاوانی گەورە بەناوی عەقڵ و بەناوی خۆشەویستیی مرۆڤ و ڕەگەزێکی باڵاتر لەڕەگەزەکانی ترەوە کراوەو لەژێر ئالای ئازادیدا ئۆردوگای کۆیلە سازکراوە.

بەڵام جارێ باپرسین: مرۆڤی یاخی کێیە؟

مرۆڤی یاخی مرۆڤێکە دەڵێ: نەو. کە ڕەتیش دەکاتەوە، دەسبەردار نابێ. ئەو مرۆڤێکە دەشڵێت: بەڵێ، هەر لەیەکەم هەنگاوەوە. ئەو "نەو" ە جەخت لەسەر بوونی "سنوور"ێك دەکات کە نابێ بەرامبەر بیبەزێنێت. ئەم وتنی "نەو"ە خۆی لە خۆیدا هەڵگری بەهایەك یا چەند بەهایەکە و ڕەتکردنەوەی حاڵەتێك یان بارێکی ترە. کۆیلەیەك وەختێ ئەو فەرمانە ڕەت دەکاتەوە کە گەورەکەی بەسەریدا دەدات، لەهەمان کاتدا ئەو حاڵەتی

کۆیلایەتیەش ڕەتدەکاتەوەو داوای ئەوە دەکات بە یەکسانی لەگەڵ گەورەکەیدا تەماشا بکرێ. بۆیە جۆرە هۆشمەندییەك لەگەڵ یاخیبووندا لە دایکدەبێت. هۆشمەندییەك بە "خود"و بە بەها یان بە "ماف"ێك کە مرۆڤی یاخیبوو دەشێ ئامادەبێت لە پێناویدا بشمرێت. کەواتە ئەومافە دەخاتە سەرووی خودی خۆشیەوەو دەبێتە بەشێك لە مافێکی گشتی یان "سروشتێکی مرۆیی" وەکو ئەوەی کاتی خۆی گریکەکان باوەڕیان پێی هەبووە.

کەواتە بزاوتی یاخیبوون لە گەوهەردا بزاوتێکی خۆپەرستانە نییە، هەروەها مەرج نییە بەتەنها لای کەسی چەوساوە سەرهەڵبدات، بەڵکو دەشێ بە بینینی دیمەنی چەوساندنەوەی کەسانی تریش سەرهەڵبدات. هۆیەکانی سەرهەڵدانی یاخیبوونیش لە سەردەمێکەوە بۆ سەردەمێك و لەژیارێکەوە بۆ ژیارێکی دی دەگۆڕێت، هەر بۆیە لە کۆمەڵگای تەوتەمپەرستی و شتە بە پیرۆزکراوەکاندا کێشەی یاخیبوون نابینینەوە، چونکە وەڵامی هەموو شتەکان لەپێشدا دراونەتەوەو پرسیار لە گۆڕێ نەماوە، بەڵکو وەڵامی ئامادە و راڤەی ئامادە. لەبەر ئەوە مرۆڤی یاخی ئەو مرۆڤەیە کە بەر لە جیهانی تەوتەمپەرستی و دوای جیهانی تەوتەمپەرستی هەیە و، داوای دۆخێکی مرۆیی وەها دەکات کە تیایدا تەواوی وەڵامەکان مرۆیی بن. کەواتە دەتوانین بڵێین بە لای فیکری مرۆییەوە دوو جیهان هەیە، جیهانی شتە بەپیرۆزکراوەکان و جیهانی یاخیبوون، ئامادەنەبوونی یەکێکیان ئامادەبوونی ئەویتریان دەگەیەنێ.

وتمان مرۆڤ کە یاخی دەبێت، بەناوی بەهایەکەوە یاخی دەبێت، بەڵام ئەم بەهایە چەند بەهایەکی تاکەکەسییە، هێندەش بەهایەکە تاکەکەس بە مرۆڤایەتییەوە دەبەستێتەوە. ئەگەر لە ئەزموونی هەستکردن بە پووچیدا ئازارەکە ئازارێکی تاکەکەسی بێت، ئەوا لە ئەزموونی یاخیبووندا ئەو ئازارە دەبێ بەئازاری کۆمەڵێك و چارەنووسێکی هاوبەش. هەر بۆیە ئەزموونی یاخیبوون ڕۆڵی هەمان کۆجیتۆکەی دیکارت دەبینێت، بەڵام لە قەڵەمڕەوی یاخیبووندا کۆجیتۆی مرۆڤی یاخی دەبێت بە:

من یاخی دەبم، کەواتە ئێمە هەین.

PDF4Kurd

کتێبی "مرۆڤی یاخی" ساڵی ١٩٥١ لە فەڕەنسادا چاپ کرا. ئەم کتێبەی کامۆ لەگەڵ بڵاوبوونەوەیدا بووە مایەی مقۆمقۆ و لێدوان و تەنانەت لەسەر لاپەڕەکانی گۆڤاری "سەردەمە نوێکان" بووە گفتوگۆیەکی گەرم لە نێوان سارتەر و کامۆدا.

کامۆ لەم کتێبەدا سەبارەت بە یاخیبوون و شۆڕش دەدوێت و لە جۆرەکانی یاخیبوون و شۆڕش دەتۆژێتەوە. بەلای کامۆوە زۆربەی شۆڕشە تازەکانیش لەسەر بنچینەی کوشتن و تیرۆر دامەزراون و لەدوا ئەنجامەکانیشیاندا بە دیکتاتۆریەت شکاونەتەوە. هەر بۆیە ئەو کوشتن و تیرۆرانە هەندێ جار بەناوی "ئەقڵ"ەوە کراون و هەندێ جاریش لە "نائەقڵ"ەوە سەرچاوەیان گرتووە. بۆیە تیرۆری ئەقڵانیمان هەیە کە ڕێگایەکی ئەقڵانی و لۆجیکی دەگرێتەبەر (کە بە بۆچوونی کامۆ ئەوە لە مارکسیزمدا بەرجەستەبووە)، هەروەها تیرۆرێك هەیە کە لە نائەقڵەوە سەرچاوە ئەگرێ و ئەمەشیان لە نازیزم و فاشیزمدا خۆی بینیوەتەوە.

هەر بۆیە کامۆ "یاخیبوون" بەسەر "شۆڕش"دا پەسەند دەکات، یاخیبوونێك کە لە کۆمەڵێك بەهای مرۆییەوە سەرچاوە دەگرێت، چونکە گەر کۆمەڵێك بەها نەبێت ئیدی مرۆڤەکان هەواو هەوەس دەکەنە پێوەر بۆ تەواوی چاکە و بەدییەکان.

کامۆ دوای ئەوەی یاخیبوون بۆ دوو جۆر پۆلێن دەکات:

١- یاخیبوونی میتافیزیکی.

٢- یاخیبوونی مێژوویی

لە ئەنجامی شیکردنەوەیانەوە دەگاتە ئەو ئەنجامەی کە یاخیبوونی میتافیزیکی کە بەناوی ئازادیی مرۆوە دەست پێ دەکات بەلافێکی زێدەڕۆ بۆ ئازادی و پاشان بەستەم دژ بە کەسانی دی کۆتایی دێ. هەروەها یاخیبوونی مێژووییش بەناوی دادپەروەرییەوە دەست پێ دەکات و بە تیرۆرێکی ئاراستەکراو دژ بە ئازادیی تاك کۆتایی دێت. هەر بۆیە هەر یاخیبوونێك بەناوی ئازادیی ڕەهاو دادپەروەریی ڕەهاوە پیادەبکرێ یاخیبوونێکە دژ

بە مرۆڤ و مرۆڤایەتی دەشکێتەوە، لەبەر ئەمە یاخیبوونی دروست هەمیشە ڕێژەییە و بەناوی کۆمەڵێك بەهای ڕێژەییەوە پیادە دەکرێ.

یاخیبوونی میتافیزیکی:

یاخیبوونی میتافیزیکی شۆڕشی مرۆڤە دژ بە دۆخی خۆی و دژ بە هەموو گەردوون. بۆیە پێیشی دەوترێ میتافیزیکی لەبەر ئەوەی باوەڕی بە مەبەستێك نییە لەودیو مرۆڤ و گەردوونەوە. کۆیلە دژ بە باری کۆیلایەتی یاخیدەبێت. بەڵام یاخیبووی میتافیزیکی دژ بەو دۆخەی کەوەکو "مرۆڤ" تیایەتی یاخیدەبێت.

یاخیبووی میتافیزیکی لەنێو داروپەردووی جیهاندا خوازیاری یەکێتییە. ئەو بەپێی ئەو پرنسیپی دادپەروەرییەی لەناو خودی خۆیدا هەیە دژ بەو ستەمە دەوەستێتەوە کە لە دونیادا هەیە. هەروەکو پێشتر وتمان بەلای کامۆوە یاخیبوون لەجیهانی (یان سەردەمی) شتە بە پیرۆزکراوەکاندا نایەتە گۆڕێ، بۆیە لە مێژووی یاخیبوونی میتافیزیکیشدا ئەم پەیوەندییە لەنێوان یاخیبوونو ئاییندا دەبینینەوە.

بە بۆچوونی کامۆش مێژووی ژیار (ی خۆرئاوا) بریتییە لە کۆمەڵێك قۆناغی تەبایی میتافیزیکی کە بەدوایدا یاخیبوونی میتافیزیکی دێ. لە قۆناغی تەبایی میتافیزیکیدا مرۆڤ تەباو قانعە بەخواو سروشت و وەڵامەکانی ئایین و هەست بە ئولفەت دەکات، لە قۆناغی یاخیبوونی میتافیزیکیشدا بە پێچەوانەوە، مرۆڤ لەگەڵ خوادا تەبا نییە و بەوەڵامەکان قانع نییە و هەست بە بێگانەبوون دەکات.

هەر بۆیە یاخیبوونی میتافیزیکی گەرچی بە شێوەیەکی توندوتۆڵ لە کۆتاییەکانی سەدەی هەژدە و سەرەتاکانی سەدەی نۆزدەیەمدا هاتە ئاراوە.. بەڵام ئادەمیزادە دێرینەکانیش لێی بیئاگا نەبوون، ئەوەتانێ میتۆلۆجیای یۆنانی بەرزترینو ئابڕوومەندترین نموونەی یاخیبوونی میافیزیکیی لە کەسێتی "پڕۆمیپیوس"دا بۆ خستووینەتە ڕوو.

PDF4Kurd

هەروەها بەر لەوەی ئایینی مەسیحییەت بێت و قۆناغی پیرۆز دەستپێبكات، لە كۆتاییەكانی ژیاری یۆنانی و رۆمانیدا ئەبیقۆر و لۆكریس هەڵوێستی یاخیبوونیان دژ بە باری مرۆیی نواند.

بەهاتنی مەسیحو مەسیحییەت "قۆناغی پیرۆز" دەستپێدەكات و چەند سەدەیەك دەخایەنێت. "مەسیحیش" هات تا دوو كێشەی سەرەكی چارەسەر بكات، كێشەی بەدی و مەرگ، ئەمانەش دوو كێشەكەی یاخیبووانن". لەبەر ئەوەی مەسیح وەكو خواوەند-مرۆڤ هات، ئەویش وەكو ئادەمیزاد بەرگەی ژان و ئازار دەگرێ. بۆیە ناكرێ بەسەرچاوەی بەدی و مەرگی لەقەڵەم بدەین، چونكە خۆشی ژان دەچێژێ و دەمرێ.

رەتكردنەوەی رەها:

لە سەرەتای سەدەی نۆزدەیەمدا ئەدیبێكی وەكو ماركیز دی ساد دەبینینەوە كە كامۆ وەكو یەكێك لە نموونەكانی یاخیبووی (یان رەتكەرەوەی) رەها دەیهێنێتەوە. ماركیز دی ساد بەناوی غەریزەی سێكسەوە مرۆڤو ئاكاری مرۆیی و تەنانەت خوداش رەت دەكاتەوە "بەلای ئەوەوە سروشت بریتییە لە سێكس و، بەمجۆرە ئەم لۆجیكە بەرەو جیهانێكی بێیاسای دەبات، كە تیایدا تەنها وزەی شەهوەتی سێكسی فەرمانڕەوایە". یاخیبوونی ساد لە مەبدەئێكەوە سەرچاوەی نەگرتبووە بەڵكو وەكو وتمان لە غەریزەی سێكسییەوە، بۆیە گەیشتە ئەوەی بەرگری لەتاوان بكات و تەواوی بەها ئاكارییەكان پێشێل بكات.
پاشان كامۆ دێتەسەر رۆمانسییەكان و دەڵێت "پاڵەوانی رۆمانسی بە قووڵی چاكە و خراپە پێكەوە تێكەڵ دەكات، بەڵكو بە شێوەیەكی ئایینیش. ئەو باوەڕی بە قەزاو قەدەرە، لەبەر ئەوەی قەدەر چاكە و خراپە تێكەڵ دەكات بە بێ ئەوەی مرۆڤ بتوانێ بەرگری لە خۆی بكات."

پاڵەوانی رۆمانسیش باوەڕی بە قەزاو قەدەر هەیە، چونكە چەند بەهێزتر و بلیمەتتر بێت، هێزی خراپەی تێدا گەورەتر دەبێ. پاڵەوانی رۆمانسی واخۆی دادەنێت ناچار بێت خراپە بكات تا چاكەیەكی ئەستەم بكات. بۆیە ئیدی چاكە و خراپەی لادەبێ بەیەك.
لە كاتێكدا یاخیبووی رۆمانسی تەنها بە ناوی خۆیەوە یاخیدەبێت، دەبینین ئیڤان كارامازۆڤ كە یەكێكە لە پاڵەوانەكانی رۆمانی "برایانی كارامازۆڤ"ی دۆستۆیڤسكی بەناوی خەڵك و بێگەردیی منالانەوە یاخیدەبێت. بەناوی دادپەروەری و بەهای ئاكارییەوە دژ بە یەزدان یاخیدەبێت. "هەرچی زانستە لە گەردووندا ناكاتە فرمێسكی منالان" هەر بۆیە ئیڤان دەڵێت "یان هەموو شتێك، یان هیچ". جا لەبەر ئەوەی مردن حوكمێكی قورسە بەسەر مرۆڤدا دراوەو منالان بێ هۆ ئازار دەچێژن و دەمرن، ئیڤان بوونی دادپەروەریی خودایی رەتدەكاتەوە، چونكە بەڕای ئەو گەر ئەو دادپەروەرییە هەبووایە یان خۆی هەبووایە ئادەمیزادەكان بەوجۆرە ئازاریان نەدەچەشت و منالان بەبێ هۆ نەدەمردن.
بەم شێوەیە ئیڤان نموونەی بەرجەستەكردنی "رەتكردنەوەی رزگاربوون"ە و دەگاتە ئەوەی "گەر یەزدان نەبێ، هەموو شتێك رەوایە". بەمجۆرە ئیڤان بەرەتكردنەوەی لۆجیكی یەزدانی و رەوایەتیدان بە هەموو شتێك لە نائامادەگیی ئەودا، سەرئەنجام شەرعییەت بە كوشتنیش دەدات و بەتایبەتیش كوشتنی باوكی.
یاخیبوونی میتافیزیكی لای ئیڤان كارامازۆڤ تا ئەوپەڕی دەڕوات. چونكە مادامەكی یەزدان لای ئیڤان شەرعیەتی نامێنێت، مرۆڤ دەبێ جێی بگرێتەوەو هەموو شتێك بەڕەوا بزانێ و جگە لە یاسای خۆی هەموو یاسایەكی دیكە رەتبكاتەوە. بەمجۆرە یاخیبوون لای ئیڤان دەگاتە لۆجیكێكی نامرۆیی كە دەرگا بەڕووی رەوایەتیدان بە كوشتن و تاواندا دەكاتەوە.

PDF4Kurd

قبوولکردنی ڕەها:

فریدریش نیچە لەبری پەیڕەویکردن و پراکتیزەکردنی گومانی میتۆدییانە، پەیڕەویی لە ڕەتکردنەوەی میتۆدییانە کردو بەڕاگەیاندنی مەرگی خواوەند ویستی ئەوە بسەلمێنێت کە مرۆڤ دەتوانێ بەبێ باوەڕهێنان بەشتێك بژی، بەمەرجێك باوەڕ لە دەستدان بکاتە ڕێباز و نیهیلیزم تا ئەوپەڕی بەرێت.

هەر بۆیە فەلسەفەی نیچە فەلسەفەیەکە سەبارەت کێشەی یاخیبوون، یاخیبوونێك کە لە "خواوەند مرد"ەوە دەستپێدەکات، بەڵام وەختێ خواوەند نەبێ، کەواتە هیچ مەبەستێك لەودیو ژیانو گەردوونەوە نییە و هیچ یاسایەکیش لە گۆڕێ نییە. لێرەدا ئەو پرسیارە دێتە پێشێ کە مرۆڤ چۆن دەتوانێ بەئازادی و بەبێ یاسا بژی؟ نیچە لەوەڵامدا دەڵێت بەوەی کە ئادەمیزاد ئامێز بەژیاندا بکات و بەژیان بڵێت "بەڵێ". هەموو شتەکانمان پێ قبووڵ بێت.

بەڵام ئەم قبوولکردنە ڕەهایەی شتەکانی ژیان نەك تەنها چاکە بەڵکو خراپەش دەگرێتەوە، پاساودانێك دەبێ بۆ تاوانیش. بۆیە بەبۆچوونی کامۆ قبوولکردنی ڕەها لای نیچە جۆرێکە لە جۆرەکانی لادان (انحراف)ی یاخیبوون لە لۆژیکی ڕاستەقینەی خۆی.

دواتر کامۆ دێتە سەر چەمکی یاخیبوون لە شیعرداو بەتایبەتیش لای شاعیران لۆتریامۆن و ڕامبۆ و سوریالیستەکان. ئەوەتانێ لە "سروودەکانی مالدۆرۆر"ی لۆتریامۆندا ' مالدۆرۆر وەکو یاخییەکی ڕۆمانسی دوای ئەوەی لەدادی یەزدانی نائومێد دەبێت' دەبێتە لایەنگری خراپە، هەربۆیە "سروودەکان" پاڕانەوەیەکی ڕاستەقینەن بۆ خراپە. تیایاندا هێرش دەکرێتە سەر گەردوون و خولقێنەریان، سروودەکان بە پیرۆزیی تاواندا هەڵدەدەن.

ڕامبۆش بە تەنها لە بەرهەمەکانیدا شاعیری یاخیبوون بوو "مەزنیی ڕامبۆ لەو هاوارانەیدا نەبوو کە یەکەمجار لە شاری شارلفیل کردنی، هەروەها لەوکارە بازرگانیانەشیدا نەبوو کە لەحەرەر (لە حەبەشە) ئەنجامیدان، بەڵکو لەوەدایە کە سەمەرەترین گوزارشتی ڕاستەقینە لەیاخیبوون دەکات و سەرکەوتن و غەمی خۆی

بەرجەستە دەکاتو ئەو ژیانەی کە خافڵە لەجیهان- و ئەو جیهانەی قوتاربوون لێی نییە"
بەڵام دواتر دەبینین ڕامبۆ (ئەم شاعیرە نەفرەت لێکراوە) هەرخەمی پارەو پرۆژە بازرگانییەکانێتی.

سوریالیزمیش بریتی بوو لە "یاخیبوونێکی ڕەها، سەرپێچیکردنێکی تەواو، وێرانکردنی دیسپلینکراو، هەوەسێکی گاڵتەجاڕانەو پەرستنی پووچی.." سوریالیزم ڕەتکردنەوەیەکی ڕەهای ژیان بوو. هەموو ڕەتکردنەوەیەکی ڕەهاش بەتاوان کۆتایی دێ، بۆیە ئەوەتانێ ئەندریی پرۆتۆن لە ساڵی ١٩٣٣دا دەڵێت: سادەترین کردەوەی سوریالیانە ئەوەیە بچیتە سەرشەقام و دەمانچەیەکت بەدەستەوە بێت و کوێرانە تەقە لە خەڵك بکەیت. بەمجۆرە پەرستنی نەست (لاشعور)و دژایەتیکردنی ئەقڵ دەبێتە دەستووری کار لای سوریالیستەکان.

یاخیبوونی مێژوویی:

بەلای کامۆوە یاخیبوونی مێژوویی، یان بە دەربڕینێکی دیکە بڵێین شۆڕشەکان، هەر لە شۆڕشی کۆیلەکان و کوشتنی شاکانەوە تا دەگاتە شۆڕشەکانی سەدەی بیستەم. درێژکراوەی یاخیبوونی میتافیزیکین، چونکە ئەم شۆڕشانە ویستوویانە ئەو عەدالەتە ڕەهایەی کە لەدونیادا نییە بیهێننەدی. لێرەدا پێویستە ئاماژە بە جیاوازیی نێوان چەمکی یاخیبوون و چەمکی شۆڕش لای کامۆ بکەین:

شۆڕش لە بیرۆکەوە دەست پێدەکات و ئاخنینی فیکرە بۆ نێو ئەزموونی مێژوویی و گۆڕینی ڕیشەیی تەواوی دام و دەزگاکانی حکومەتی حوکمڕانە.

بەڵام یاخیبوون لە ئەزموونەوە بەرەو فیکر دەستپێدەکات و بەناوی کۆمەڵێك ئایدیای ڕەهاوە نادوێت.

جا لەبەر ئەوەی ئەم شۆڕشانە خوازیاری ڕەهاییەکن لە ئامانجەکانیاندا، ڕەهاییەك کە لە ئەنجامی نائامادەگیی خواوەندەوە هاتۆتە گۆڕێ' هەر بۆیە ئەم شۆڕشانەش لە

PDF4Kurd

دەرئەنجامدا میتافیزیکین (تەنانەت ئەو شۆڕشانەی لاقی ئەوپەڕی ماددیەتیش لێ دەدەن) لەدواجاریشدا بەرەو ئەنجامی ترسناکمان دەبەن.

خیانەتکردن لە لۆژیکی یاخیبوونیش (کە بەڕای کامۆ لۆژیکێکە پشت بە میانڕەوی "اعتدال" دەبەستێ) ئەنجامی خەتەرناکی لێ دەبێتەوە، هەربۆیە شۆڕشگێڕان چەند ئامانجەکانیان ئابڕوومەندە، دەبێ وەسیلەکانیشیان هێندە ئابڕوومەند بێ، نابێ ئێستا بکرێ بە قوربانی ئایندە، نابێ بەناوی بەختەوەرییەکەوە کە (دەشێ) لە ئایندەدا بۆ خەڵکانێك بێتەدێ (دەشێ نەیەتە دیش) ئەمڕۆ بەسەدان و هەزاران کەس بکەین بەقوربانی.بەمجۆرەو لەم روانگەیەوە کامۆ دێت و یاخیبوونە مێژووییەکان، هەر لە یاخیبوونی سپارتاکۆس و شۆڕشی کۆیلەکانەوە تا شۆڕشی فەرەنسایی و شۆڕشەکانی سەدەی بیست دەخاتە بەر هەڵسەنگاندن.

"زۆربەی شۆڕشەکان شێوە رەسەنایەتیی خۆیان لە تاوانی کوشتندا دەبیننەوە. بەڵام هەندێکیان جگە لەوە کوشتنی شاو کوشتنی خواوەندیشیان ئەنجامداوە."

کامۆ وەختێ سەبارەت کوشتنی شا لەسەردەستی فەرەنساییەکان دەدوێت، دەربارەی ئەو تیۆرانەش دەدوێت کە رێخۆشکەربوون بۆ ئەو حاڵەتە تا دەگاتە نووسینەکانی جان جاك رۆسۆ، بەتایبەتیش کتێبی "پەیمانی کۆمەڵایەتی". "تا دەرچوونی پەیمانی کۆمەڵایەتی، خوا ئەو شایانەی دروستدەکرد کە ئەوانیش خەڵکیان دروستدەکرد.

بەڵام لە پەیمانی کۆمەڵایەتی بەدواوە، گەلان بەر لەوەی شاکانیان دروستبکەن خۆیان دروستدەکرد". هەر بۆیە شۆڕشی فەرەنسایی کە لە ساڵی ١٧٨٩وە دەستیپێکرد ئەو مافە خوداییەی لەشا سەندەوەو بەناوی "ئەقڵ"و "رەندی- فەزیلەت"ەوە ئەو مافە رەهاییەی دایە دەست گەل. هەر بۆیە کامۆ لە سێدارەدانی شالویسی شانزدەهەم بە "خاڵێکی وەرچەرخانی گەورە لەرەوتی شۆڕشدا لە قەڵەم دەدات، لەبەر ئەوەی سەرەتای ئەفەرۆزکردنی لایەنی رووحیی مێژوو و بەعیلمانیکردنی خواوەندە" بەمانایەکی دی سەندنەوەی رەهاییە لەخواوەند و بە خشینێتی بە ئیرادەی گەل. بەڵام کامۆ دەڵێت وێڕای

جەختکردنەوەی شۆڕشی فەرەنسایی لەسەر ئەقڵ و رەندی، بەڵام پاش ماوەیەکی کەم قایلبوو بەوەی پەیڕەوی لە سیاسەتی ستەم و تۆقاندن بکات.

سان جۆست کە لە راڤەکەرانی رۆسۆ بوو وتویەتی: "هەموو بەردەکان لە پێناوی تاقی ئازادیدا تاشراون، بەهەمان ئەو بەردانە دەتوانن پەرستگایەك بۆ ئازادی بنیادبنێن و بەپێچەوانەشەوە دەتوانن گۆڕێکی بۆ دروستبکەن" هەمان پرنسیپەکانی "پەیمانی کۆمەڵایەتی" بوونە رێخۆشکەر بۆ بیناکردنی ئەو گۆڕەی کە دواتر ناپلیۆن پۆناپارت هات تا قایمی بکات.

پاش کوشتنی شاکان لە سەدەی نۆزدەهەمدا، کوشتنی خواوەند دێ لە سەدەی بیستەمدا.

ئەو بکوژانەی خواوەند کە ویستیان سەرزەمین بکەن بەو بەهەشتەی تیایدا ئادەمیزاد خۆی دەبێتە خواوەند. بەمجۆرە ئەم یاخیبووانەش تائەوپەڕی یاخیبوون رۆیشتن و ناپاکییان بەرامبەر لۆژیکی یاخیبوون کرد.

کامۆ دەڵێت بەگوێرەی فەلسەفەکەی هیگڵ مرۆڤ خۆی چارەنووسی خۆی دیاری ناکات، بەڵکو رەوتێکی حەتمیی مێژوو کە رووداوەکان بەڕێوە دەبات، چارەنووسی ئەویش دیاریدەکات. کەواتە ئەم بەخودایی کردن (تألیه)ی مێژوو بە پێویست هەق دەخاتە پاڵ ئەوانەی سەرکەوتن بەچنگ دەهێنن، لەبەر ئەوەی مێژوو وای دەوێت و ئەمەش پێویستە بۆ رزگارکردنی مرۆڤایەتی لە کۆتاییدا. هەر ئەمەش بوو کە ئایدیۆلۆژیای مارکسیزم قۆستییەوە، بەپێی ئەو ئایدیۆلۆژیایە مادامەکی مێژوو دواجار رزگاری بۆ مرۆڤایەتی دەهێنێت، کە ئەو رزگارییەش خۆی لە کۆمەڵگایەکی بێ چیندا دەبینێتەوە، کەواتە بۆ پەلەکردن لە وەدیهێنانی ئەو رزگارییە و ئەنجامدانی ئەو پرۆسە مێژووییە پەنابردن بۆ هەر وەسیلەیەك رەوایە، هەر لێرەشەوە رەوایەتیی دیکتاتۆریەتی پرۆلیتاریا دێ.

کامۆ پاش ئەوەی سەبارەت ئاژاوەخوازە رووسەکانی وەك بیزاریف و باکۆنین و نیچاییڤ دەدوێت" دێتە سەر ئەو یاخیبووانەی کە پێدەچێت بە تەنها لەوان رەزامەند بێت و لە کتێبەکەیدا ناویان دەنێت "بکوژە بە بەزەییەکان".

PDF4Kurd

ئەمانەش کۆمەڵێك لاو بوون وەك" کالیاییف، دۆرا بریلیانت... هتد کە ساڵی ١٩٠٥ دۆقی گەورە "سیرج" یان کوشت. جێی ئاماژەیە کە کامۆ لە شانۆنامەیەکیشدا کە ناوی "دادپەروەرەکان"ە هەمان ئەم لاوانە وەك نموونەی یاخیبووی راستەقینە دەخاتەروو. ئەم لاوانە گەرچی بۆ ئامانجی دوور خەباتیان دەکردو ئومێدیان بە پاشەرۆژێك هەبوو کە ئامانجەکانیان تیایدا بێتەدی، بەڵام شێوازی خەبات و وەسیلەکانیان ئابڕوومەندانە بوو. ئەمانە گەرچی باوەڕیان بە شێوازی تیرۆری سیاسی هەبوو، بەڵام هەرگیز ئافرەت و منداڵیان نەدەکوشت. هەر لەو شانۆنامەیەدا وەختێ سەعاتی سفر دێ و ماشێنەکەی دۆق بەشوێنی دیاریکراودا تێدەپەڕێ کالیاییف دەبێ نارنجۆکەکەی بۆ فڕێ بداتو بیکوژێت، بەڵام کە چاوی بە دوو منداڵ دەکەوێ لەنێو ماشێنەکەدا، نارنجۆکەکە فڕێ نادات و دواتر کە لێی دەپرسن بۆ کارەکەی ئەنجام نەدا لەوەڵامدا دەڵێت:

"کوشتنی منداڵان شتێکە لەگەڵ شەرەفی ئادەمیزاددا ناگونجێ، خۆ گەر شۆڕشەکەمان دەسبەرداری ئەو شەرەفە بوو، ئەوا منیش دەسبەرداری شۆڕش دەبم". بۆیە بە بۆچوونی کالیاییف ئامانجەکانی شۆڕش چەند پیرۆزبن، دەبێ شێواز و وەسیلەکانیش هێندە پیرۆز و مرۆڤدۆستانەبن.

لێرەوە کامۆ دێتە سەر شۆڕشەکانی سەدەی بیست کە لە ئەنجامدا دەوڵەتی تیرۆریان بەرهەمهێناوە، جا ئیدی ئەو تیرۆرە نائەقلانی بووبێت (وەك لەفاشیزم و نازیزمدا دەیبینینەوە) یان ئەقلانی (وەك لە دەوڵەتی شیوعیدا دەیبینینەوە، کە لێرەشدا مەبەست لە یەکێتیی سۆڤێتە). پەشێوییەکانی ئیتالیا لەسییەکاندا مۆسۆلینیی بەرهەم هێناو، کۆماری ڤایمەر هیتلەری هێناو، شۆڕشی ئۆکتۆبەر ١٩١٧یش ستالینی دروستکرد.

(مۆسۆلینی و هیتلەر ویستیان ئیمپراتۆریەتێك بخولقێنن، بیرمەندە نیشتمانپەروەرە سۆشیالیستەکانیش بە شێوەیەکی راشکاوانە بیریان لە ئیمپراتۆریەتی جیهانی کردەوە. جیاوازییەکەشیان لەگەڵ بزاڤی شۆڕشگێڕانەی تەقلیدیدا لەوەدا یە، ئەوان لەمیراتیی نیهیلیزم لەبری ئەقڵ، نائەقلانییان پەرست..)

مۆسۆلینی و هیتلەریش (یەکەم کەس بوون کە دەوڵەتیان لەسەر ئەو ئایدیایە بنیات نا کە دەڵێت هیچ شتێك مانای نییە و، مێژوو چ نییە تەنها خستنەڕووی هێز نەبێ. هێندەی نەبرد کە ئەنجامەکانیش بەدەرکەوتن..)

ئەو نیهیلزمەی خۆی لە نازیزمو فاشیزمدا بەرجەستە کردو لە شێوەی یاخیبوونێکی نادروست و ناپاك (نائەمین)دا دەرکەوت، جگە لە وێرانکردن و کوشتن و خۆکوشتن هیچی تری لێ نەکەوتەوە.

فەلسەفە فاشیستییەکان، گەرچی ویستیان وردە وردە رابەرایەتیی جیهان بکەن، بەڵام هەرگیز خوازیاری ئیمپراتۆریەتێکی جیهانی نەبوون. ئەوەی هەبوو ئەوەبوو هیتلەر کە لە سەرکەوتنە تایبەتیەکانی خۆی سەری سوورمابوو، لە جوولانەوە ئیقلیمییەکەی خۆی لایداو رووی کردە خەونێکی سەیر بە ئیمپراتۆریەتێکی ئەڵمانیەوە کە هیچ پەیوەندییەکی بە ئیمپراتۆریەتی جیهانییەوە نەبوو. بەڵام شیوعییەتی رووسیایی بەئاشکراو لەبنەڕەتدا خوازیاری ئیمپراتۆریەتێکی جیهانییە.

.. شۆڕشی رووسیایی ئەم خواستە میتافیزیکییەی گرتە ئەستۆ کە ئەم لێکۆڵینەوەیە لێی دەدوێتو، بەڵێنی بیناکردنی بە هەشتی مرۆڤیدا کە دواجار پاش مەرگی خواوەند خۆی تیایدا دەبێ بەخواوەند.)

لێرەوە کامۆ دێتەسەر تیرۆری ئەقلانیی دەوڵەت و لێکۆڵینەوە لە پێشبینییەکانی مارکس.

کامۆ دەڵێت "مارکس لەهەمانکاتدا پێغەمبەرێکی بۆرژواو پێغەمبەرێکی شۆڕشگێڕیشە"

خەونە زانستییەکانی مارکس لە ئەسڵدا خەونی بۆرژوا بوون، پێشکەوتن و، پاشەڕۆژی زانست و، پەرستنی تەکنۆلۆژیا و بەرهەمهێنان.. تەنانەت کرۆکی تیۆرەکەی خۆی سەبارەت بە زێدەبایی لە ریکاردۆ وەرگرتووە، کە ئابووریزانی شۆڕشی بۆرژوازی و پیشەسازی بوو.

PDF4Kurd

هەروەها ماركس جەختی لەوەكرد (وەكو كامۆ دەڵێت) كە مێژوو لەهەمانكاتدا دیالەكتیكو ئابوورییە. بەڵام هیگڵ پێشتر وتبووی كە مێژوو ماتەرو رووحە. بەهەرحاڵ مێژوو چەند ماتەرە ئەوەندەش رووحە، پێچەوانەی ئەمەش راستە. ماركس وەكو گەوهەر نكوولّی لەرووح دەكات و بانگەشەی ماتێریالیزمی مێژوویی دەكات. بەڵام هەروەكو (بردیاییف)یش دەڵێت دیالەكتیك و ماتێریالیزم پێكەوە ناگونجێن. تەنها یەك دیالەكتیك هەیە كە ئەویش دیالەكتیكی فیكرە.

لە شوێنێكی تردا كامۆ دەڵێت كورتكردنەوەی مرۆڤ لە پەیوەندییە كۆمەڵایەتییەكاندا لەرێی جەختكردن لەوەی كە ئابووری دیاریكەری بوونێتی٬ مانای نەفیكردنی فەردیەتی مرۆڤو تەنیاییەتی. بەڕای كامۆ ئەوەی وای لە ماركس كردووە ئابووری بكاتە تاقە فاكتەری دیاریكەری بوون و ژیانی مرۆڤ٬ ئابووریی دارماوی كۆمەڵگای سەدەی نۆزدەهەم بووە.

كامۆ تێڕوانینی جیهانی مەسیحی و تێڕوانینی جیهانی ماركس بۆ مێژوو بەیەك دەشوبهێنێ و دەڵێت هەردووكیان وا دەڕواننە مێژوو كە زنجیرەیەكە سەرەتای هەیە و كۆتایی هەیە و لەم رەوتەداو لەكۆتاییدا مرۆڤ یان پاداشت دەدرێتەوەو یان سزا دەدرێ.

لای ماركسیش ئەو پاداشتە بۆ چینی پرۆلیتارەو سزاكەش بۆ چینی سەرمایەدار، ئەم سزایەش لەلایەن دەسەڵاتی دیكتاتۆریەتی پرۆلیتاریاوە بەسەر چینی سەرمایەداردا دەسەپێ. بەمجۆرە ماركس گفت بە هەژاران‌و چەوساوەكان بە تایبەتیش چینی كرێكار دەدات كە ئایندە هی ئەوانە و گومان لەوەدا نییە كە كۆمەڵگایەكی بێ چین لە هەناوی قەیرانەكانی سەرمایەدارییەوە سەردەردێنێ، كۆمەڵگایەك كە بەختەوەریی رەها لەگەڵ خۆیدا بۆ مرۆڤایەتی دەهێنێت، ئەمەش ئەو پەیامەیە كە پرۆلیتاریا بەجێیدەهێنێت.

بەڵام نە پرۆلیتاریا ئەو پەیامەی بەجێ گەیاندو نە قەیرانەكانی سەرمایەداریش بوونە مایەی فەوتاندنی، چونكە سەرمایەداری لەرێی بەرنامەرێژی و زاڵ بوون بەسەر ئەو قەیرانانەداو چاككردنی هەلومەرجی كاری كرێكارانەوە توانیی كۆنترۆڵی ئەو قەیرانانە

بكات و پێشبینییەكانی ماركس بەدرۆبخاتەوە. هەروەها كامۆ سیفەتی زانستی لە سۆشیالیزم دەسەنێتەوەو دەڵێ ئەو سۆشیالیزمە زانستی نەبووە بەڵكو پێشبینكەرو دۆگماتیك بووە.

(گەر فیكر بە تەنها رەنگدانەوەی شتەكان بێ، كەواتە ناتوانێ پێشبینی شتەكان بكات تەنها بەگریمان نەبێت. گەر ئەو تیۆرەیەش تەنها بە ئابووری پشت ئەستووربێت٬ ئەوا بە تەنها دەتوانێ رابردووی ئابووری نەك داهاتووی دەسنیشان بكات).

بۆ وەدیهێنان و بەجێهێنانی ئەو پەیامەی كە لەسەرەوەش ئاماژەمان پێدا ماركسیزم هەموو رێگاو وەسیلەیەك بەڕەوا دەزانێ. بەمجۆرە تیرۆری ئەقلانی بیانوو بۆ هەموو شێوازێك دەهێنێتەوە لە پێناوی هێنانەدیی بە هەشتێكدا كە لە بە هەشتەكەی مەسیح دەچێت، بەڵام ئەمیان مەسیحێكی پرۆلیتار وەدیهێنەرێتی. كەواتە دەبێ هەڵگرانی ئەو باوەڕە قوربانی بە ئەمڕۆیان بدەن لەپێناوی سبەینێدا، ئەمڕۆ تەواوی ئازارو ئەشكەنجەكان بچێژن لەپێناوی سبەینێیەكی خاڵی لە ئازار و ئەشكەنجە، ئەمە ئەو خەونە بۆتۆپیاییەیە كە ماركسیزم وەك مژدەیەك، یان وەك بەنجێك دەیدات بە چینی كرێكاران. بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا ئەوە (راست نییە كە ئامانجەكانی فاشیزم و شیوعییەتی رووسیایی وك یەك تەماشا بكەین. فاشیزم شكۆدان بە جەللادە لەلایەن جەللادەوە... بەڵام شیوعییەتی رووسیایی شكۆدانە بە جەللاد لەلایەن قوربانییەوە.. فاشیزم هەرگیز خەونی بە ئازادكردنی تەواوی مرۆڤەوە نەدیوە، بەڵكو بە ئازادكردنی هەندێك لە خەڵكی لە رێی ملكەچكردنی خەڵكانی ترەوە.. بەڵام شیوعییەتی رووسیایی لە ناخەوە خوازیاری ئازادكردنی تەواوی مرۆڤە لەرێی بە كۆیلەكردنیانەوە بە شێوەیەكی كاتی. هەر بۆیە دەبێ دان بەوەدا بنێین كە ئامانجەكەی گەورەیە).

دواجار دەگەینە ئەو ئەنجامەی كە چ تیرۆری ئەقلانی و چ تیرۆری نائەقلانی خیانەت لەو بەهایە دەكەن كە بزاڤی راستەقینەی یاخیبوون نوێنەرێتی. یاخیبوونی راستەقینە باوەڕی بە چارەنووسێكی هاوبەشی مرۆڤایەتی و پەیوەندیی رووحی نێوان ئادەمیزادەكان هەیە.

PDF4Kurd

ئەو (داوای ئازادییەکی دیاریکراو بۆ خۆی دەکات، بەڵام نایەوێ ئازادی و بوونی کەسانی دی بفەوتێنێ) نایەوێ کەس زەلیل بکات و ئەو ئازادییەی خوازیارێتی، بۆ هەموو کەسانی تریش داوای دەکات. ئەو ئازادییەی رەتیشی دەکاتەوە بۆ هەموان رەتی دەکاتەوە. ئەو کۆیلەیەك نییە دژ بە سەروەرو بەس، بەڵکو مرۆڤێکیشە دژ بە دونیای سەروەر و کۆیلە.)

مرۆڤی یاخی بڕوای بە نیسبیەتی شتەکانە، تەنانەت نیسبیەتی ئەو بەهایانەش کە لە پێناویاندا یاخی بووە. هەر بۆیە گەر فەلسەفەیەکیشی هەبێت ئەوا ئەو فەلسەفەیە فەلسەفەی سنوورە. مرۆڤی یاخی دەزانێت کە سنوورێك هەیە نابێ بیبەزێنێ، ئەویش ئەو سنوورەیە کە تیایدا دەتوانێ مومکینەکانی بەدی بهێنێتو لە پێناوی بە دیهێنانیاندا بجەنگێت. مرۆڤی یاخی لە نزیکەوە ئاگای لە عەزابو هەژانی جوانییەکانی ژیانە و بەبڕوای ئەو دەبێ سیاسەتیش ملکەچی ئەو حەقیقەتانە بێت. (کە دەشیەوێت "واتە مرۆڤی یاخی" لەو عەزابەی ئادەمیزادەکان کەم بکاتەوە، تەقەللا دەدات بەبێ پەنابردنەبەر توندوتیژی ئەوە ئەنجامبدات).

دواشت، ئەمەوێ بڵێم کە دەبوو لەم پیاچوونەوەیە بە "ئەفسانەی سیزیف"و "مرۆڤی یاخی"دا لەسەر فەلسەفەی جوانی (یان ئیستاتیکا)ی کامۆش بوەستامایە کە روانینی فەلسەفیی کامۆیە بۆ هونەر و ئەدەب و جوانی، بەڵام بە ئومێدم لە نووسینێکی تردا بەتایبەتی لەسەر ئەوە بدوێم*.

---

* بۆ نووسینی ئەم باسە بە شێوەیەکی سەرەکی گەڕاومەتەوە سەر هەردوو کتێبەکە خۆیان، واتە: "ئەفسانەی سیزیف"و "مرۆڤی یاخی". ئەو دێڕانەی دەکەونە نێو کەوانەشەوە لەو کتێبانەوە وەرگیراون.

— ئازاد بەرزنجی –

PDF4Kurd

کەسی شۆڕشگێڕ کێیە؟

ئەریك فرۆم

چەمکی (کەسێتیی شۆڕشگێڕانە) چەمکێکی سیاسی — دەروونناسییە و لەم ڕوانگەیەوە وەك (کەسێتیی دەسەڵاتخوازانە) وایە کە لە سی ساڵ لەمەوبەرەوە هاتۆتە بواری دەروونناسییەوە.

چەمکی (کەسێتیی دەسەڵاتخوازانە) ئاوێتەیەکە لە گوتاری سیاسی (بونیادی دەسەڵات لە دەوڵەت و خێزاندا) و، گوتاری دەروونناسی (بونیادی کەسێتی کە لەسەر بنچینەی بونیادی سیاسی یا کۆمەڵایەتی فۆرمەلە دەبێت).

چەمکی کەسێتیی دەسەڵاتخوازانە لە هەندێ زەمینە و بەرژەوەندیی دیاریکراوی سیاسییەوە سەرچاوە دەگرێ. دەوروبەری ساڵی ۱۹۳۰ لە ئەڵمانیا، ئێمە دەمانویست ئەوە روون بکەینەوە، کە ئەگەری شکستی هیتلەر تا چ رادەیەکە.[۱] ئەو دەمە، زۆربەی خەڵکی ئەڵمانیا، بەتایبەتیش کرێکاران و کارمەندان نەیاری نازیزم بوون. ئەمانە لە هەڵبژاردنە سیاسی و رێکخراوەییەکانی خۆیاندا ئەوەیان دەرخست کە هەوادار و خوازیاری دیموکراسین. مەسەلەکە ئەوە بوو ئایا گەر کۆڕی خەبات هاتە پێشێ ئەو خەڵکە بۆ بەرگریکردن لەو بیروباوەڕەیان دێنە مەیدانەوە یان نەو؟

گریمانەکەی ئێمە ئەوە بوو کە (ڕا —Opinion) شتێکە و (باوەڕ — Conviction) شتێکی ترە. بەواتایەکی دی هەرکەسێك دەتوانێ ڕایەکی هەبێت، ئەمە وەکو فێربوونی زمانێکی بێگانە وایە. بەڵام ئەو بیر و قەناعەتانەی کە لە بونیادی کەسێتیی تاکەکاندا رەگیان داکوتاوە و هێز بەکەسێتی دەدەن و گەشەی پێدەدەن، بە "باوەڕ" لەقەڵەم دەدرێن، کاریگەریی بیروڕاکان لەسەر تاکەکەس، بەتایبەتیش وەختێ کە لەلایەن زۆربەی خەڵکییەوە قبوولّ دەکرێن و دەردەبڕرێن، تارادەیەکی زۆر پەیوەندیی بە بونیادی کەسێتیی ئەو تاکەکەسەوە لە هەلومەرجە ناسکەکاندا هەیە. هەروەکو بوکرات وتویەتی و فرۆیدیش روونی کردۆتەوە، "کەسێتی، چارەنووسی تاکەکەسە". هەر بونیادی کەسێتییە ئەوە دیاریدەکات کە تاکەکەس کام بیروڕایانە قبوولّبکات و تا چ ئەندازەیەك. فرۆید لە پێناسەکردنی چەمکی کەسێتیدا، ئەم مەسەلەیە بە گرنگترین مەسەلە دەزانێت. فرۆید گوتویەتی کە کەسێتی چەمکی تەقلیدیی رەفتار باڵادەکات و ئەو رەفتارەی کە هێزێکی دینامیکیانەی هەیە رێکیدەخات. بەجۆرێك کە تاکەکەس نەك هەر بە شێوەیەکی دیاریکراو بیردەکاتەوە، بەڵکو بیرکردنەوەی لە مەیل و هەست و سۆزەکانییەوە سەرچاوە دەگرێ.

ئەو مەسەلەیەی ئەو دەمەی ئێمە خستمانە روو بەمجۆرە بوو:

ئایا کرێکاران و کارمەندانی ئەڵمانی تا چ رادەیەك دەتوانن بونیادی کەسێتییەکی نەیار بەرامبەر بیروباوەڕی دەسەڵاتخوازانەی نازیزم لە خۆیاندا بخەنەڕوو؟ لەم مەسەلەیەوە پرسیارێکی تریش دێتە پێشەوە: کرێکاران و کارمەندانی ئەڵمانی تا چ رادەیەك لە هەلومەرجە قەیراناوی و ناسکەکاندا لەگەڵ نازیزمدا دەجەنگن؟

پاش توێژینەوەکە ئەنجامەکە ئەوە بوو کە (١٠٪) ی ئەو کرێکار و کارمەندانەی توێژینەوەکەی ئێمە دەیگرتنەوە خاوەنی بونیادی کەسێتییەك بوون کە ئێمە پێمان

PDF4Kurd

دەوت"کەسێتی دەسەڵاتخوازانە". بەڵام ١٥٪ یان خاوەنی کەسێتیی دیموکراتیك بوون. ئەوانی دی (نزیکەی ٧٥٪) خەڵکانێك بوون کە بونیادی کەسێتیان تێکەڵەیەك بوو لەو دووانە.[٢] بەپێی گریمانەکەی ئێمە "دەسەڵاتخوازان" نازییە پەتییەکان بوون و "دیموکرات"ەکانیش نیمچە سەربازانێکی دژ بە نازیزم بوون. بەڵام زۆربەکەی تر، نە ئەمیان و نە ئەویان بوون. ئەوە بوو رووداوەکانی ساڵانی ١٩٣٣-١٩٤٥ سەلماندیان کە ئەم گریمانەیەی ئێمە بە جیاوازییەکی کەمەوە، تەواو وردو راست دەرچوو.[٣]

بۆ سەلماندنی ئەو بۆچوونەمان هێندە بەسە ئاماژە بۆ ئەوە بکەین کە بونیادی کەسێتیی دەسەڵاتخواز لەڕاستیدا بونیادی کەسێتیی کەسێکە کە لە سەرێکەوە بە تەسلیمبوون بە هێزێکی ترو پشتبەستنی رەمزی بە خاوەن پلەوپایە و دەسەڵاتەکان هەست بەهێز و شوناسی خۆی دەکات، لەسەرێکی تریشەوە دەسەڵاتێکی رەمزیی بەسەر کەسانێکدا هەیە کە تەسلیمی ئەو دەبن یان پشتی پێ دەبەستن.

واتە کەسێتیی دەسەڵاتخوازانە ئەو دەمە هەست بە هێزو شوناسی خۆی دەکات کە خۆی لە خزمەتی دەسەڵاتێکی بە رواڵەت پایەداردا دەبینێتەوە و دەبێتە بەشێك لەو دەسەڵاتە و، لەهەمان کاتیشدا لەرێی بەکارهێنانی دەسەڵاتەوە بەرامبەر خەڵکێك کە لەژێر دەستی ئەودان، گەشە دەکات. لە راستیدا ئەم حاڵەتە رەنگدانەوەی نەخۆشییەکی ئیزدواجیانەی ئازاردان و ئازارچەشتنە کە هەستی دەسەڵات و شوناس بەو دەبەخشێت.

ئەو (واتە کەسێتیی دەسەڵاتخوازانە _ و _) کە دەبێ بە بەشێك لە بەشەکانی گەورەیەك (ئیدی ئەو گەورەیە هەرچییەك بێت) خۆی بە گەورە دەبینێت. ئەگەر بە تەنیا بمێنێتەوە, خۆی لە خۆیدا هەرەس دەهێنێت. هەربۆیە، هەڕەشەکردن لە دەسەڵاتداران و کەوتنەمەترسیی بونیادی دەسەڵاتیان، لەواقیعدا بەهەڕەشەیەك

دەژمێردرێ بۆ سەر کەسێتیی دەسەڵاتخوازانەی ئەوکەسە (واتە هۆکارە وجودی و ئەقڵانییەکانی دەکەوێتە مەترسییەوە). لەم رووەوە ئەو بەناچاری دژ بەو هۆکارانە دەوەستێتەوە کە مەترسی بۆ سەر دەسەڵاتخوازی دروستدەکەن. چونکە بەم رێگەیە لە راستیدا لە پێناوی پاراستنی هۆکارەکانی بوون و ژیانی خۆیدا دەجەنگێت.

بۆ پێناسەی (کەسێتیی شۆڕشگێڕانە) دەبێ لەوەوە دەستپێبکەین کە کەسێتیی شۆڕشگێڕانە چی نییە. لە راستیدا مەرج نییە کەسێتیی شۆڕشگێڕانە کەسێك بێت کە لە شۆڕشەکاندا بەشداری دەکات. ئەم مەسەلەیە بە وردی خاڵی جیاوازی نێوان رەفتارو کەسێتیی دینامیکییە, بە چەمکە فرۆیدییەکەی. هەموو کەسێك لە بەر هەر هۆیەك بێت دەتوانێ لە شۆڕشێکدا بەشدارییکات، بەچاوپۆشین لەوەی چ هەستێکی هەیە یان لەسەر چ بناغەیەك پەیوەندیی بەشۆڕشەوە کردووە. بەڵام ئەو خاڵە کە ئەو وەکو شۆڕشگێڕێك رەفتار دەکات، خۆی لە خۆیدا هەندێ دەرکەوتەی کەسێتیی ئەومان بۆ دەخاتە روو.

خاڵی دووەم لەوەدا کە کەسێتیی شۆڕشگێڕانە چی نییە، تاڕادەیەك گرفتامێز و ئاڵۆزە. کەسێتیی شۆڕشگێڕانە (ئاژاوە خواز) نییە. مەبەست لە (کەسی ئاژاوەخواز) چییە؟[٤] من کەسێك بە ئاژاوەخواز دەزانم کە بۆ ئەوە رقی لە دەسەڵاتێك نابێتەوە لەبەر ئەوەی دەسەڵاتێکی بێزراوە یان بەگوێرەی ویست و خواستی ئەو نییە, بەڵکو لەبەر ئەوەی دەیەوێ ئەو دەسەڵاتە سەرنگون بێت تا دواتر خۆی جێی بگرێتەوە و دەسەڵات بگرێتە دەست. لە زۆربەی جارەکانیشدا ئەم جۆرە کەسە کە بە ئامانجی خۆی دەگات، بە هەمان ماهییەتی دەسەڵاتی پێشوو و بەڵکو لەو خراپتریش دەست بە مەحکەمکردن و فراوانکردنی دەسەڵاتی خۆی دەکات.

دەتوانین نموونەیەکی ئاشکرای کەسێتییەکی ئاژاوەخواز لە مێژووی سیاسیی سەدەی بیستەمدا بهێنینەوە، بۆ نموونە کەسێکی وەکو (رەمزی ماکدۆنالد)، کە سەرەتا

PDF4Kurd

وەکو کەسێکی ئاشتیخواز و بەرگریکار لە ویژدان دەرکەوت و، کاتێکیش دەسەڵاتی گرتە دەست، دەسبەرداری پارتی کرێکاران بوو و چووە ریزی هەمان ئەو دەستەوتاقمانەی دەسەڵاتەوە کە ساڵانێکی زۆر دژیان خەباتیکردبوو. ئەو هەر لە سەرەتای چوونە نێو دەوڵەتی میللییەوە، بە هاوڕێ و هاوخەباتی دیرێنی خۆی (سناودن) دەڵێت: (تازە من و ئێوە کوجا مەرحەبا؟ ئێستا هەموو ژنە دۆقەکانی لەندەن تامەزرۆی ئەوەن ئەملاولام ماچکەن.)

ئەمە نموونەی تەواوی ئاژاوەگێڕێکە کە بە ئاژاوەگێڕی دەگاتە دەسەڵات. جاری وایە ساڵانێك دەخایەنێ تا ئەم شتانە دەردەکەون و جاری واشە زووتر. بۆ نموونە کەسێتی‌یەکی وەکو (لاڤیلی بەدبەخت) بهێننەوە یادی خۆتان کە وەکو ئاژاوەخوازێك لە پاریس دەرچوو و، لە ماوەیەکی زۆر کورتدا هەموو سەرمایەی سیاسی‌ی خۆی فرۆشت. دەتوانم زۆر نموونەی تری ئەم کەسێتیانە بهێنمەوە. بەڵام هەموویان چوونیەکن. لەوانەیە بڵێن ژیانی سیاسیی سەدەی بیستەم گۆڕستانێکە پڕ لە گۆڕی ئەخلاقیی خەڵکانێك کە سەرەتا لافی شۆڕشگێڕێتیان لێداوە، کەچی دوایی هیچ نەبوون جگە لە کۆمەڵێك ئاژاوەگێڕی هەلپەرست.

خەسڵەتێکی تر کە کەسێتیی شۆڕشگێڕانە شکی نابات و تارادەیەك لە خەسڵەتەکانی کەسێتی‌ی ئاژاوەگێڕ ئاڵۆزترە، ئایدیالیزم (میسالیەت) ە. کەسێتیی شۆڕشگێڕانە، ئایدیالیست نییە. شۆڕشگێڕەکان لەڕووی رەفتارەوە بەزۆری ئایدیالیستن. لێرەشدا، لانی کەم بەلای منەوە، جیاوازیی نێوان رەفتاری سیاسی و بونیادی کەسێتی ئاشکراو دیارە. مەبەست لە ئایدیالیست چییە؟ بەبۆچوونی من ئەو کەسێك نییە کە خاوەنی (باوەڕ) بێت. (ئەمڕۆ وەکو مۆدێکی لێهاتووە، ئەگەر کەسێك خاوەنی کۆمەڵێك بیروباوەڕبوو پێیدەڵێن ئایدیالیست و ئەگەر باوەڕیشی نەبوو یان لە باوەڕی خۆیدا نەرمیی پیشاندا، پێیدەڵێن "واقیعی").

من لەو بڕوایەدام کە لە روانگەی دەروونشیکاریی کلینیکیەوە، کەسی ئایدیالیست کەسێکە کە خاوەنی خودشەیدایی (نێرگسیەت) یەکی فرەیە. لەڕاستیدا کەسێتییەکی دەروونپەرێشانە (نائومێدییەکی تێکەڵ بەخۆگەورەزانی)، کە وەکو هەردەروونێکی تری نەخۆش لەدنیای دەوروبەری خۆی جیایەو پێی نامۆیە. بەڵام رێگاچارەیەکی لەبەردەمدایە کە ئەو لە دەروونپەرێشان جیادەکاتەوە. ئەو خۆی بە بیانوویەکەوە (هەر بیانویەك بێت، سیاسی، ئایینی، ... هتد) بەستۆتەوە و کردوویەتی بە کۆڵەکەی بوونی و بە بتێك و، بە تەسلیمبوونی تەواوەتی بەرامبەر بەو بتەی خۆی، بە مانا و گەرمیی ژیان دەگات. لە هەلومەرجەکانی تەسلیمبوونیدا، شوناسی خۆی لەو بتە دەسەنێت، بتێك کە خۆی قوتی کردۆتەوە و رەهایی (موتڵەقیەت) ی پێبەخشیوە.

ئەگەر بمانەوێ رەمزێك بۆ کەسێتییەکی ئایدیالیست هەڵبژێرین، دەبێ پێی بڵێین "سەهۆڵی ئاگرین". چونکە هاوکات لەگەڵ ئەوەدا کە خوێنگەرم و بەکەفوکوڵە, ساردوسڕیشە. ئەو بەتەواوەتی لە جیهانی دەوروبەری خۆی دابڕاوە و لە هەمانکاتدا پڕە لە هەست و سۆزی گەرم. ئاوێتەیەکە لە هەستی چالاکانە و حەز بەبەشداریکردن و تەسلیمبوون بەرامبەر موتڵەق. بۆ پەیبردن بە کەسێتیی ئایدیالیست، نابێ گوێ لە قسەکانی بگرین، بەڵکو دەبێ بڕوانینە ئەو بریسکە تایبەتیەی لە نیگایدایە و سروشتی ساردوسڕی کە لە واقیعدا دەربڕی ئەو دژایەتیەیە کە لە نێوان ئایدیالیزمەکەی و رەنگدانەوەی نەبوونی پەیوەندییەتی لەگەڵ جیهان و ملکەچی و تەسلیمبوونییەتی بە بتەکەی. ئایدیالیست لە کەسێك دەچێت کە پێغەمبەرەکان ناویان ناوە "بتپەرست". پێویست ناکات ئەوە بهێنینەوە یادمان کە ئایدیالیستەکان هەمیشە رۆڵێکی گەورەیان لە گۆڕانکارییە مێژووییەکانی جیهاندا بینیوە و هەرچییەکیان گوتووە، روون و ئاشکرابووە. هەروەکو کەسێتیی شۆڕشگێڕانە کە کەسێکی راشکاوە.

PDF4Kurd

هەوڵدەدەم روونی بکەمەوە کە کەسێتیی شۆڕشگێڕانە چ شتێك نییە. لەو بڕوایەدام کە ئەمڕۆ چەمکی کەسێتیناسیی شۆڕشگێڕانە، چەمکێکی زۆر گرنگە. هەروەکو چۆن چەمکی کەسێتیی دەسەڵاتخوازانەش دەشێ هەمان گرنگیی هەبێت. لەڕاستیدا ئێمە لە چاخی کۆمەڵێك شۆڕشدا دەژین کە لە سێ سەدە لەمەوبەرەوە هەر لە ئاژاوە سیاسییەکانی بەریتانیا و پاشان فەڕەنسا و ئەمریکاوە دەستی پێکردووە و بە شۆڕشە کۆمەڵایەتییەکانی روسیا و چین و ..هتد ئێستاش لە ئەمریکای لاتین دا بەردەوامە.

لەم چاخە شۆڕشگێڕانەیەدا، وشەی "شۆڕشگێڕ" لە زۆر پنتی جیهاندا وشەیەکی دلڕفێنە و وەکو چۆنیەتییەکی پۆزەتیڤانە خراوەتە پاڵ گەلێ بزاوتی سیاسی. لە راستیدا هەموو ئەو بزاڤانەی کە سوود لە وشەی "شۆڕشگێڕ" وەردەگرن، لافی کۆمەڵێك ئامانجی چوونیەك لێدەدەن: واتە ئەوەی کە لە پێناوی "ئازادی" و "سەربەخۆیی" دا خەبات دەکەن. بەڵام لە پراکتیکدا هەندێکیان وان و هەندێکیان وانین.

واتە هەندێکیان بەڕاستی بۆ ئازادی و سەربەخۆیی خەبات دەکەن و هەندێکی تریشیان بە تەنها سوود لە دروشمەکانیان دەبینن، بەڵام ئامانجیان بەرقەرارکردنی سیستمی دەسەڵاتگەرایە. تەنها بەو جیاوازییەی کە ئەمجارەیان خۆیان لە جیاتی دەسەڵاتدارەکانی پێشوو دەسەڵات بگرنە دەست.

چۆن دەتوانین پێناسەی"شۆڕش" بکەین؟

ئەگەر بمانەوێ لە سنوورە فەرهەنگییەکەیدا پێناسەی شۆڕش بکەین، دەبێ بە سادەییەوە بڵێین کە شۆڕش سەرنگونکردنی توندوتیژانە یان ئاشتیئامێزانەی حکومەتی حوکمڕانە و دانانی حکومەتێکی نوێیە لە جێگەکەی. هەڵبەت ئەم پێناسەیە پێناسەیەکی رەسمیی سیاسییە. دەکرێ لە روانگەیەکی مارکسیستییەوە شۆڕش بە جێگرتنەوەی سیستمێکی باڵاتری مێژوویی لەجێی ئەو سیستمە لە قەڵەم بدەین کە لە ئارادایە: بێگومان لێرەدا پرسیارێك دێتە پێشەوەو ئەویش ئەوەیە کە ئایا سیستمێکی باڵاتری مێژوویی لە روانگە و هەڵسەنگاندنی چ کەسێکەوە؟ بەڵام بەشێوە باوەکەی براوەکانی ئەم ململانێیە (لانی کەم لە وڵاتی خۆیاندا) لافی نوێنەرایەتیی سیستمێکی باڵاتری مێژوویی لێدەدەن.

سەرەنجام، دەتوانین لە روانگەی دەروونناسییەوە شۆڕش پێناسە بکەین. بەگوێرەی ئەم روانگەیە, شۆڕش بریتییە لە بزوتنەوەیەکی سیاسی بە رابەرایەتیی کەسانێك کە خاوەن کەسێتیی شۆڕشگێڕانەن و، دەرەنجام راکێشانی خەڵکی لەڕێی ئەوکەسێتییە شۆڕشگێڕانانەوە. هەڵبەت ئەمە هەموو پێناسەکە نییە. بەڵام بۆ مەبەستی ئێمە لەم وتارەدا کە جەختی سەرەکیمان لەسەر مەسەلەی "کەسێتیی شۆڕشگێڕانە"یە، هێندە بەسە.

سەرەکیترین خەسڵەتی "کەسێتیی شۆڕشگێڕانە" سەربەخۆبوون و ئازادیی ئەوە. بۆ روونکردنەوە، وا چاکترە چەمکی سەربەخۆبوون بەرامبەر بە چەمکی رەمزیی وابەستەبوون بە دەسەڵاتدارانی باڵادەست و بێدەسەڵاتانی خوارەوە (هەروەکو لە کاتی روونکردنەوەی کەسێتی دەسەڵاتخوازدا لێی دواین) دابنێین. بەڵام ئەم خاڵە بە

PDF4Kurd

تەنیا مانای "سەربەخۆیی" و "ئازادی" روون ناکاتەوە. کێشەکە لەوەدایە کە وشەی وەك سەربەخۆیی و ئازادی ئەمڕۆکە بەوجۆرە بەکاردەهێنرێن کە لە سیستمێکی دیموکراتیکدا هەموو سەربەخۆ و ئازادن. چەمکی سەربەخۆیی و ئازادی لەواقیعدا رەگوڕیشەی دەچێتەوە سەر شۆڕشەکانی چینی ناوەند بەسەر سیستمی فیودالّی (دەرەبەگایەتی) دا هەروەها دژایەتیکردنی سیستمە دیکتاتۆر و تۆتالیتارەکان هێزو مکومییەکی تری پێ بەخشین. لە قۆناغی سیستمە فیودالّی و دەسەلاّتە گشتگیرەکاندا، تاکەکەس نە ئازاد بووە و نە سەربەخۆ. بەلّکو چەوساوەی دەست یاساکانی داب و نەریت و فەرمانی بالاّدەستەکان بووە. شۆڕشە سەرکەوتووەکانی بۆرژوازی لە ئەوروپا و ئەمریکادا بوونە مایەی ئازادی و سەربەخۆیی سیاسیی تاکەکەسەکان. ئەم ئازادییە بریتیبوو لە "ئازادبوون لە" و "سەربەخۆبوون لە" دەسەلاّتە سیاسییەکان.

بێگومان ئەم شتانە بە گۆڕانکارییەکی گرنگ دەژمێردران. هەرچەندە ئەمڕۆ رەوتی پیشەسازیبوون وتەشەنەکردنی تەکنۆکراتی شێوەی نوێی وابەستەییان هێناوەتە ئاراوە کە جیاوازە لە پرۆسەی خودسازیو داهێنانی سەربەخۆیانەی بازرگانەکانی سەدەی نۆزدەیەم. بەلاّم بەهەرحالّ، چەمکی سەربەخۆیی و ئازادی گەلێ لەو چەمکانە قوولّترن کە باسمان لێوەکردن. چەمکی سەربەخۆیی لە روانگەیەکی قوولّەوە، بریتییە لە سەرەکیترین لایەنی نەشونماو گۆڕانی مرۆڤ.

منالّێکی ساوا هێشتا لەگەلّ دەوروبەری خۆیدا یەکە و تەبایە. لای ئەو دونیای دەرەوە وەکو راستییەکی جیا لەو بوونی نییە. بەلاّم تەنانەت ئەو کاتەش کە منالّ دەتوانێ شتەکانی دی لە خۆی جیابکاتەوە، هێشتا هەر بێدەسەلاّتەو تاماوەیەکی زۆر ناتوانێ بەبێ یارمەتیی باوك و دایکی بژی. ئەم بێدەسەلاّتییە درێژخایەنەی مرۆڤ بە بەراورد لەگەلّ گیانەوەرانی تردا, یەکێکە لە کۆلّەکە سەرەکییەکانی

گەشەسەندنی ئەو، بەلاّم لە هەمانکاتدا منالّ فێردەکات کە پشت بە دەسەلاّتێك (باوك و دایك) ببەستێت و لە دەسەلاّتیش بترسێت.

بە شێوەیەکی سروشتی، باوك و دایکی منالّێك کەسانێکن کە لەکاتی لە دایکبوونەوە تا بالّقبوون بۆ ئەو منالّە رەمزی دەسەلاّتن و خاوەنی هەردوو لایەنەکەین. ئەم دوولایەنەش بریتین لە یارمەتی و تەمێکردن. لە قۆناغی بالّقبووندا، لاو دەگاتە قۆناغێك کە تیایدا نەشونمای کردووە و دەتوانێ بۆ خۆی بێت (هەلّبەتە لە کۆمەلّگا سادەکانی کشتوکالّدا). چیدی ژیانی کۆمەلاّیەتیی ئەو بەدایك و باوکییەوە وابەستە نییە. ئەو دەتوانێ تەنانەت لە رووی ئابووریشەوە لە باوك و دایکی سەربەخۆبێت. لە زۆر کۆمەلّگای سەرەتاییدا بۆ سەربەخۆبوونی تاکەکەس (بەتایبەتی لە باوك و دایکی) میهرەجانی ئایینی سازدەکرێ کە لە هەمان کاتدا وابەستەیی ئەو تاکەکەسە بە هۆزەکەوە رەت ناکاتەوە. بالّقبوونی سێکسیش هۆکارێکی ترە کە خێرایی بە پرۆسەی سەربەخۆبوون لە باوك و دایك دەبەخشێت.

ئارەزووی سێکسی و تەقەللا بۆ تێرکردنی، تاکەکەس بەلای خەلّکی دەرەوەی خێزانەکەدا رادەکێشێت، کردەی سێکسی خۆی لەو شتانەیە کە باوك و دایك ناتوانن تیایدا یارمەتیی تاکەکەس بدەن و ئەنجامدانی ئەکەوێتە ئەستۆی ئەو لاوە خۆی. تەنانەت لەو کۆمەلّگایانەشدا کە مەسەلەی تێرکردنی ئارەزووی سێکسی بۆ ٥ تا ١٠ سالّ دوا بالّقبوون دواوەدەخرێ، ئارەزووی بێدارکراو پێداویستی بۆ سەربەخۆیی لەتاکەکەسدا دەوروژێنێ و وا لە لاو دەکات لەگەلّ باوك و دایك یان خاوەن دەسەلاّت و قەرار بەدەستانی نێو کۆمەلّگادا بەیەکدا بێن. کەسێکی ئاسایی سالاّنێك پاش بالّقبوون بەو پلەیە لە سەربەخۆیی دەگات. بەلاّم راستیەك هەیە کە نکولّیی لێناکرێ، ئەویش ئەوەیە کە ئەم جۆرە سەربەخۆبوونە، سەرباری ئەوەی تاکەکەس دەچێتە ژیانی هاوسەرێتییەوە و منالّ دەخاتەوەو هەتا کۆتایی، ژیانی

PDF4Kurd

خۆی بەڕێوەدەبات، بەڵام ئەمە ئەوە ناگەیەنێ کە ئەو بە دروستی سەربەخۆیی وەچنگ هێناوە. ئەو گەرچی بە تەمەن گەورەشە، بەڵام هێشتا لە زۆر رووەوە بێدەسەڵات و بێ داڵدەیە و دەبێ بۆ پاراستنی خۆی و بەرگریکردن لە خۆی پەنا بۆ هەندێ دەسەڵات بەرێت. نرخی بەدەستهێنانی ئەو یارمەتیەش وابەستەبوونە بە سەرچاوەکانی دەسەڵات و لەدەستدانی ئازادی و سەرەنجام لە گەشە وەستانی ئەو. ئەو بیروبۆچوونەکانی لەوان بە قەرز وەردەگرێ. هەست و سۆز و ئامانج و بەهاکانی هی ئەوانە، گەرچی خۆی لەو وەهمەدا دەمێنێتەوە کە هزر و هەست و سۆز و هەڵبژاردنەکانی لە ناخی خۆیەوە هەڵدەقوڵێن.

ئازادی و سەربەخۆیی تەواو وەختێ دێتەدی کە مرۆڤ بۆخۆی بیربکاتەوە، بۆ خۆی هەستبکات و بڕیاربدات. ئەو بە تەنها کاتێك دەتوانێ وەها دڵنیابێت و لەناخەوە رەفتار بکات کە گەیشتبێتە قۆناغی پەیوەندیی دینامیکیانە و خولقێنەرانە لەگەڵ جیهانی دەوروبەری خۆیدا. لەم حاڵەتەدایە کە دەتوانێ ژیانێکی رەسەنی هەبێت. ئەمجۆرە چەمکی سەربەخۆبوون و ئازادبوونە دەتوانین لە هزری عارفانی رەسەن و هەروەها کەسانێکی وەکو (مارکس) یشدا ببینینەوە، یەکێك لە عارفە رەسەنە مەسیحییەکان، واتە مایستەر ئیکهارت دەڵێت: (ژیانی من چییە؟ شتێکە کە لە ناخەوە هەڵدەقوڵێت، شتێکە کە لە دەرەوە بە بێ گیانی هەڵدەقوڵێت) و یان (... مرۆڤ کە شتێك لە دەرەوە وەردەگرێ و یان لەژێر کاریگەریی ئەو شتەدا بڕیاردەدات. ئەوە شتێکی راست نییە. هیچ کەس ناتوانێ لە دەرەوەی خۆیدا خوا بدۆزێتەوە یان تەجروبەی بکات، بەڵکو هەرچی هەیە لە ناو دەروونی خۆمان و خودی خۆماندایە).

(مارکس) یش هەرچەندە لە راوانگەیەکی نادینییەوە دەڕوانێتە مەسەلەکان، بەڵام بە هەمان شێوە ئەویش دەڵێت: (بوونەوەرێکی زیندوو ناتوانێ خۆی بەسەربەخۆ بزانێ، مەگەر ئەوەی کە خۆی گەورەی خۆی بێت. وەختێکیش گەورەی خۆیەتی کە

ژیانی هی خۆی بێت، کەسێك کە لە سایەی بەزەیی و پشتبەستنی بە کەسێکی ترەوە بژی، خۆی وەك بوونەوەرێکی وابەستە دەبینێ، کەوابوو قەرزاری ئەو دەبێ و تەنانەت خولقاندنی خۆیشی بەهی ئەو دەزانێ. لەبەرئەوەی ئەو دەبێتە سەرچاوە بۆی. ئەگەر ژیانی من، دەسکردی خۆم نەبێ. بە پێویست دەبێتە وابەستەی هۆکارێکی دەرەوە."

یان مارکس لە شوێنێکی دیکەدا دەڵێت: "مرۆڤ کاتێك سەربەخۆ دەبێت کە بتوانێ تاکێتی (فەردیەت) ی خۆی وەکو ئادەمیزادێکی کامڵ و تەواو لە هەر پەیوەندییەکیدا لەگەڵ دنیادا (وەکو بینین، بیستن, بۆنکردن, تامکردن, هەستکردن, بیرکردنەوە، ئارەزوکردن و خۆشەویستی) بسەلمێنێ و پراکتیزەبکات. بە کورتی ئەگەر ئەو بتوانێ تەواوی لایەنەکانی تاکێتیی خۆی بەدەست بهێنێتەوە، ئەوا ئادەمیزادێکی سەربەخۆیە". سەربەخۆیی و ئازادی لە راستیدا وەدیهاتن و فۆرمەلەبوونی تاکێتییە, نەك رزگاربوون لە دەسەڵاتی کەسێك و یان ئازادبوون لە مەسەلە ئابووری و بازرگانییەکان.

مەسەلەکانی تاکەکەس بە شێوەیەك لە شێوەکان لەگەڵ ئازادیی ئەودا یەك دەگرنەوە. مرۆڤێکی هوشیار و داهێنەر, مرۆڤێکی ئازادە، چونکە بە شێوەیەکی رەسەن و سەربەستانە دەژی. بوونی خۆی سەرچاوەی ژیانی خۆیەتی. دەبێ ئەوەش بڵێین کە ئەمە ئەوە ناگەیەنێ کە مرۆڤی سەربەخۆ مرۆڤێکی گۆشەگیر و جیایە. راستە کەسێتی و پرۆسەی گەشەسەندنی ئەو لە پەیوەندیدایە بەئەوانی ترو بە جیهانی دەرەوە. بەڵام ئەم پەیوەندییە پەیوەندیی وابەستەبوون نییە. مارکس ئەوەندەی پەیوەندیی بە سەربەخۆیی تاکەکەسەوە هەیە، بەناوی خودسازی و وەدیهاتنی تاکەکەسەوە رەخنە لە کۆمەڵگای بۆرژوازی دەگرێ. لە کاتێکا کە فرۆید لەم بارەیەوە تیۆرەیەکی دی واتە "گرێی ئۆدیپ" دەخاتە روو.

PDF4Kurd

فرۆید لەو بڕوایەدایە کە ساغی و دروستیی زەین لەوەدایە تاکەکەس بەسەر بیرۆکەی جووتبوون لەگەڵ دایکیدا زاڵ بێت و بەمجۆرە، سەلامەتیی زەینی و باڵقبوون لەسەر بناغەی ئازادی و سەربەخۆیی دێتەدی. بەڵام بە بۆچوونی فرۆید ئەم پرۆسەیە سەرەتا بە ترس لە سەرکوتکردنی باوك دەستپێدەکات و بە جێبەجێکردنی ئەمرو نەهییەکانی ئەو و قبوولکردنیان لە "منی باڵا" دا کۆتایی دێ. لەم رووەوە سەربەخۆبوون "لە دایك" نیوەی پرۆسەکەیەو وابەستەبوون بە باوك و دەسەڵاتە کۆمەڵایەتیەکانەوە لەرێی "منی باڵا" وە بەردەوام دەبێ.

کەسێتیی شۆڕشگێڕانە کەسێکە کە بە مرۆڤدۆستی نەشونمادەکات و بەمجۆرە سنوورەکان و دزێوییەکانی کۆمەڵگای خۆی تێدەپەڕێنێت. هەر لەبەر ئەوە دەتوانێ کۆمەڵگاکەی خۆی و یان کۆمەڵگای تر لە روانگەی ئەقڵ و مرۆڤدۆستی‌یەوە بخاتە بەر رەخنە. کەسێتیی شۆڕشگێڕانە ناکەوێتە داوی شتە ورد و درشتەکانی ئەو ژینگە فەرهەنگییەی کە بە رێکەوتێکی زەمانی و شوێنی تیایدا لەدایکبووە و، بەدەستیانەوە گرفتار نابێت. ئەو دەتوانێ بەچاوی کراوەوە بڕوانێتە دەورووپشتی خۆی و لەم روانگەیەوە تەرازووی داوەری بەدەستەوە بگرێت و لە نێو رێگە جۆراوجۆرەکاندا توانای جیاکردنەوەی باشە لەخراپە (ئەقڵ) بناسێتەوە.

کەسێتیی شۆڕشگێڕانە مرۆڤدۆستی (ئینسانییەت) سەنگی مەحەکییەتی و بەگوتەی ئەلبێرت شڤایتزەر، تامەزرۆییەکی قووڵ و مەیلێکی زۆر و عیشقێکی لەبن نەهاتووی بۆ ژیان هەیە. راستە کە ئێمەش وەکو گیانەوەران پڕ بە ژیاندا دەکەین و لەگەڵ مەرگدا دەجەنگین. بەڵام نووسان بە ژیانەوە شتێکە و عیشق بۆ ژیان شتێکی دی. بۆ زیاتر روونکردنەوە, دەبێ ئەو راستییە ببینین کە جۆرە کەسێتییەکیش هەیە کە لەبری ژیان سەوداسەری مەرگ و وێرانی و نەبوونە (هیتلەر نموونەیەکی زەقی ئەم جۆرە کەسێتیانەیە.) هەروەکو ئۆنا مۆنۆ لەوەڵامی پرسیارێکیدا بە ژەنەراڵ فرانکۆ (کە دروشمی سەرەکیی "بژی مەرگ" بوو) لە ساڵی

١٩٣٦ دا دەڵێت, ئەمجۆرە کەسێتییە دەکرێ پێی بڵێین "کەسێتیی لەمەرگ راماو."

نابێ لە ناو دەروون و هۆشیاریی مرۆڤدا بۆ مەیل بۆ مەرگ و نەبوون، بگەڕێین، بەڵکو لە کاروکردەوە و رەفتارەکانیدا رەنگدەداتەوە. وێرانی و کاولکردن و فەوتاندنی ژیان بەڵای ئەم جۆرە کەسێتییەوە هەمان رەزامەندی و خۆشیی بۆ دروستدەکات کە کەسێتییەکی ژیاندۆست لە ئەنجامی گۆڕان و گەشەسەندنی ژیانەوە لای دروستدەبێت. لە مەرگ راماو، راستییەکی لەرێی لاچووە کە بەرامبەر ژیان بەرەو فەوتان دەچێت.

بیر و هەستی کەسێتیی شۆڕشگێڕانە چەکدارە بە ئامرازەکانی رەخنە (یان بە زمانی مۆسیقا، بە کلیلی رەخنە). ئەو دروشمە لاتینییەی کە دەڵێت: (دەبێ گومان لە هەموو شتێك بکەین) لە واقیعدا بەشێکی زۆر گرنگی بەرپرسیارێتیی کەسێتیی شۆڕشگێڕانە بەرامبەر بە جیهان پێکدێنێت. ئەم رۆحیەتە بە هیچ کلۆجێك خۆپەرستانە نییە. بەڵکو تێکەیشتنێکە لە راستییەوە سەرچاوە ئەگرێ و پێچەوانەی خەیاڵاتە کە وەکو جێگرەوەی راستی خۆی بۆ مرۆڤ دەنوێنێ.

کەسێتیی ناشۆڕشگێڕ کەسێکە شانازی بەوەوە دەکات کە باوەڕی بەو شتانە هەیە کە زۆربەی خەڵك باوەڕیان پێیەتی. بەڵام کەسێك خاوەنی گیانێکی رەخنەگرانەبێت تەواو بەپێچەوانەوە رەفتار دەکات. بەتایبەتیش کاتێ گوێی لە بیروڕای کۆڕو کۆبوونەوەکانی خەڵکی عەوام و دەسەڵاتداران دەبێت، لەسەر هەڵوێستی رەخنەگرانەی خۆی دەمێنێتەوە. خۆ گەر ئەو خەڵکەش مەسیحین (وەکو خۆیان دەڵێن), کەواتە نابێ کێشەیان بەرامبەر هەڵوێست و روانینەکانی ئەو هەبێت و دژی بوەستنەوە. چونکە لەڕاستیدا ئەم ئاڕاستەی رەخنەگرتنە لە پێودانگە سواو و قبوولکراوەکان، لای مەسیحیش هەبووە. ئەم هەڵوێستە رەخنەگرانەیە لای

PDF4Kurd

سوكراتیش هەبووە. ئەمە هەڵوێستی پێغەمبەران و گەلێ کەس بووە کە ئێمە لەبەر زۆر هۆ ستایشیان دەکەین.

"هەڵوێستی رەخنەگرانە" هەڵوێستێکە کە تیایدا ئادەمیزاد بەرامبەر بە شتەکانی ژیانی رۆژانە و بیروباوەڕی باوی عەوام کە سواون و هەروەها بەرامبەر ئەو تورەهات و شتە هیچانەش دەوەستێتەوە کە لەبەر ئەوەی زۆربەی خەڵك پەیڕەویی لێدەکەن، وادەزانێ مانایان هەیە.

لەوانەیە نەتوانین بە ئاسانی پێناسەی ئەو هەڵوێستە رەخنەگرانەیە بکەین کە من لێی دەدوێم، بەڵام ئەگەر کەسێك ئەمە لەگەڵ خۆی و کەسانی تردا تاقیبکاتەوە، بە ئاسانی دەتوانێ ئەو کەسێتییە بناسێتەوە کە خاوەنی هەڵوێستی رەخنەگرانەیە، یان ئەوەی خاوەنی نییە.

بۆ نموونە چەند ملیۆن خەڵك باوەڕیان وایە کە دەکرێ لەرێی پێشبڕکێی خۆچەکدارکردنی ئەتۆمییەوە بە ئاشتی بگەین؟ ئەم باوەڕە پێچەوانەی هەموو ئەو ئەزموونانەیە کە لە رابردوودا پیایاندا تێپەڕیوین. ئەی چەند کەس بڕوایان وایە گەر دەنگی ئاژێر (ئینزار) هات (لەگەڵ ئەوەشدا لە زۆربەی شارەکانی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکادا ژێر زەمین و پەناگە دروستکراون) بە زیندوویی دەمێننەوە؟ ئەوان دەزانن کە تەنها ١٥ دەقیقەیان لەبەردەمدایە. پێویست ناکات کارمەندی بەئاگاهێنانەوە بیت تا بزانیت کە خۆگەیاندنە ژێرزەمین لە ١٥ دەقیقە زیاتری دەوێت. لەم ماوە کەمەشدا مەرگی ناکاو لەرێ دایە. بەڵام بە رواڵەت ملیۆنەها کەس قەناعەتیان بەوەیە کە ژێرزەمینە مەحکەم و پتەوەکانیان بەرگەی بۆمبی ٥٠ تا ١٠٠ میگاتەنی دەگرن. بۆچی؟ لەبەر ئەوەی ئەو ملیۆنەها کەسانە رۆحیەت و هەڵوێستی رەخنەگرانەیان لانییە.

ئەگەر منالێکی پێنج ساڵان ئەمە ببیستێت، بە زۆری گومانی لادروست دەبێت. منالان لەم تەمەنەدا بە شێوەیەکی سروشتی هەڵوێستی رەخنەگرانە تریان لە گەورەکان هەیە. گەورەکان فێربوون کە رەخنەگر نەبن و هەموو شتێکی هیچ و بێ بەها بە شتی مانادار بزانن. کەسێتیی شۆڕشگێڕانە، جگە لە هەڵوێستی رەخنەگرانە, پەیوەندیی تایبەتیی لەگەڵ دەسەڵاتدا هەیە. ئەو کەسێکی خەیاڵاوی نییە و دەزانێ کە دەسەڵات مرۆڤ تێکدەشێوێنێ و زەبوونی دەکات و دەیفەوتێنێ. ئەو لەگەڵ دەسەڵاتدا جۆرە پەیوەندییەکی تری هەیە. لای ئەو هیچ کاتێ دەسەڵات پیرۆز نییە و هیچ کاتێکیش لای ئەو جێی حەقیقەت، یا ئاکار و یان خوا ناگرێتەوە.

یەکێك لە گرنگترین مەسەلەکانی ئەمڕۆ، پەیوەندیی کەسەکانە بە دەسەڵاتەوە. مەسەلەکە ئەوە نییە کە دەسەڵات چییە، مەسەلەکە ئەوەیە کە بۆچی دەسەڵات پیرۆز دەبێ و بۆچی ئەخلاقیاتیش دەچێتە ژێر رکێفی دەسەڵاتەوە. ئەو کەسەی دەسەڵات رکێفی ئەخلاقیاتی دەکات، هەرگیز ناچێتە پێگەی رەخنەگرانەوە و لە ئەنجامیشدا هەرگیز کەسێتییەکی شۆڕشگێڕانەی نەبووە و ناشیبێت.

کەسێتیی شۆڕشگێڕانە توانای ئەوەی هەیە بڵێ "نەو". بە دەربڕینێکی دی، کەسێتیی شۆڕشگێڕانە کەسێتییەکە مل کەچ ناکات. کەسێك کە خۆپاراستن لە کۆیلایەتی لەلای ئەو رەندی (فەزیلەت) و ئازایەتییە. بۆ زیاتر روونکردنەوە، پتر لەم باسە دەدوێین:

مێژووی مرۆڤایەتی بەخۆڕاگری دەستی پێکردووە. من ئاماژە بۆ میتۆدۆلۆجیای یۆنانی و عیبری دەکەم. لە چیرۆکی ئادەم و حەوادا، فەرمانی خواوەند ئەوە بوو کە لەو میوەیە نەخۆن. کەچی مرۆڤ (بە شێوەیەکی وردتریش بیڵێین: ئافرەت) توانیی بڵێ (نەو). ئەو توانیی سەرپێچی بکات و تەنانەت قەناعەت بە پیاویش بکات.

PDF4Kurd

ئەنجامەکە چی بوو؟ لە ئەفسانەدا واهاتووە کە مرۆڤ لە بەهەشت دەردەکرێ. واتە مرۆڤ لە نێو هەلومەرجی بەر لە فەردییەت و بەر لە هۆشیاری و بەر لە مێژوویی و یان بەر لە ئینسانیش دەردەکرێ. ئەو هەلومەرجەی کە دەکرێ بە ژینی کۆرپەلەی بشوبهێنین وەختێ لە نێو منالّدانی دایکیدایە. بەمجۆرە بوو کە ئەو لە بەهەشت دەرکرا و پێی خستە سەر شەقامی مێژوو.

بە زمانی ئەفسانە، ئەو ڕێی گەڕانەوەی پێ نەدرا. بەڵام لەڕاستیدا نەیدەتوانی بگەڕێتەوە. چونکە وەختێ ئەو بەخۆیدا هاتەوە و، هۆشیار بوو بە جیابوونەوەی خۆی لەوی دی و لە سروشت، ئیدی نەیدەتوانی بگەڕێتەوە بۆ هەلومەرجەکانی ئاسوودەیی یەکەمجار و دۆخی بەر لە هۆشیاری. مێژووی مرۆڤایەتی بەم یەکەمین یاخیبوونە دەستی پێکرد و یەکەمین یاخیبوونیش، یەکەمین هەنگاو بوو لەڕێی ئازادیدا.

یۆنانییەکان ڕەمزێکی تر بەکاردەهێنن: پرۆمیتیۆس. ئەوە پرۆمیتۆس بوو کە ئاگری لە خواکان ڕفاند و گوناهی کرد. ئەویش سەرپێچیی کردو بەوەی کە ئاگری بە ئادەمیزادەکان دا، مێژووی مرۆڤ (و یان ژیاری مرۆڤ) دەستی پێکرد.

هەم عیبرییەکان و هەم یۆنانییەکان لەو باوەڕەدابوون کە تەقەللای مرۆڤ و مێژووی مرۆڤ بەسەرپێچی و یاخیبوون دەستیپێکردووە. پرسیاری من ئەوەیە ئایا مێژووی مرۆڤ بە گوێڕایەڵی و سەردانەواندن کۆتایی دێ؟ ئەفسوس کە من لێرەدا باس لە حیکایەت و ئەفسانە ناکەم، بەڵکو باس لەڕاستی دەکەم. ئەگەر جەنگێکی ئەتۆمی لە دووسێ ساڵدا نیوەی خەڵکی سەرزەوی بفەوتێنێ و قۆناغی وەحشیگەریی پەتی بێتە پێشەوە، یان ئەگەر ئەم جەنگە دە ساڵ بخایەنێ و تەواوی مرۆڤەکانی سەرزەوی قەلاچۆ بکات. ئەمە هەمان ئەو مانای سەردانەواندنەیە لەلایەن خەڵك و مرۆڤەکانەوە، کە مەبەستی منە. واتە قبوڵکردنی فەرمانی تەقەکردن و ملکەچکردن بۆئەو بیروباوەڕانەی کە دەبنە مایەی هێنانەدیی ئەم هەلومەرجە شێتانەیە.

سەرپێچیکردن (یاخیبوون) چەمکێکی دیالەکتیکییە. لەبەر ئەوەی هەرکردەوەیەکی یاخیگەرییانە لە ڕاستیدا کردەوەیەکی سەردانەواندنیشە، مەبەستم لەوەیە کە هەر یاخیبوونێك جگە لەو جۆرەی کە ئاژاوە گێڕانەیە، چەشنە سەردانەواندن و ملکەچکردنێکە بۆ پرنسیپێکی دی. من سەرپێچی لە بتەکان دەکەم، چونکە بە فەرمانی خواوەند دەکەم. من نابمە کۆیلەی قەیسەر چونکە بەندەی خوام. بە زمانێکی نادینیش ئەوەیە کە من بە فەرمانی ئەقڵی خۆم و بە پشتبەستن پێی پەیڕەوی لەکۆمەڵێك پرنسیپ و بەها دەکەم. لەوانەیە لە دەوڵەت یاخی بم، لەبەر ئەوەی پەیڕەوی لە کۆمەڵێك یاسای ئینسانی دەکەم.

کەواتە کە لێرەدا گوێڕایەڵم، هەمیشە جێیەکی تر و شتێکی تر بۆ سەرپێچیکردن هەیە. مەسەلەکە بە تەنها سەردانەواندن و یاخیبوونیش نییە، بەڵکو سەردانەواندن و یاخیبوون لەکێ و لەچی؟

لەو شتانەوەی کە گوتمان، ئەو ئەنجامە بەدەست دەهێنین کە کەسێتیی شۆڕشگێڕانە بەو مانایەی کە من مەبەستمە، تەنها جۆرە کەسێتییەك نییە لە ڕەهەندە سیاسیەکەیدا, بەڵکو لە ئایین و هونەر و فەلسەفەشدا هەیە. بوودا و پێغەمبەرێکی وەکو عیساو, جیور دانۆ برۆنۆ و مایستەر ئیکهارت و گالیلۆ و مارکس و ئینگلز و ئینشتاین و شڤایتزەر و ڕاسل، هەموو کۆمەڵێك کەسێتیی شۆڕشگێڕ بوون. لە ڕاستیدا تۆش دەتوانیت خەسڵەتی کەسێتیی شۆڕشگێڕانە لە کەسێکدا ببینیتەوە کە لە خانەی ئەو کەسێتیانەی پێشووشدا نییە. کەسێك کە بەڕاستی "بەڵێ" ی بەڵێیەو "نەخێر" ی نەخێرە. کەسێك کە دەتوانێ حەقیقەت بڵێت، هەروەکو منالّەکەی چیرۆکی "جلوبەرگە تازەکەی ئیمپراتۆر" ی هانز کریستیان ئەندرسن. ئەو منالّە دەیبینێ کە ئیمپراتۆر ڕووت و قووتە و ئەوەی کە دەیبینێ بە ڕاستگۆییەوە دەریدەبڕی.

PDF4Kurd

دەشێ سەدەی نۆزدەیەم، قۆناغێك بووبێت كە تیایدا یاخیبوون ئاسانتر بووبێت. لەبەرئەوەی سەدەی نۆزدە سەدەی ئامادەگیی دەسەڵات بوو لە خێزان و دەوڵەتدا. هەر بۆیە زەمینەش بۆ كەسێتیی شۆڕشگێڕانە خۆش بوو. سەدەی بیستەم سەدەیەكی ترە. ئەم سەدەیە چاخی سیستمە نوێیەكانی پیشەسازی و خولقێنەری ئادەمیزادی ڕێكخراو (دیسپلینكراو) ە. سیستمە فراوانەكانی بیرۆكراسی كە جەختیان لەسەر رەفتاری نەرم و گونجاوی كەسانێكە كە لە ژێر (چاودێری) دان.

ئەم رەفتارەش وەنەبێ لەڕێی زۆرلێكردنەوە بەدیهاتبێت. بەڵكو لەڕێی دەستخستنە ناو ئینسانەكان و پەروەردەكردنیانەوە. بەڕێوەبەرانی سیستمی بیرۆكراسی لاڤی ئەوە لێدەدەن كە گوێڕایەڵیی خەڵك بۆ فەرمانەكانیان شتێكە بە ویستی ئەو خەڵكانە خۆیان. ئەوان هەوڵدەدەن لەڕێی دابینكردن و رەزامەندكردنی ماددییەوە هەموومان قەناعەت پێ بكەن ئەوە بین كە ئەوان بۆیان دیاریكردووین. ئادەمیزادی دیسپلینكراو كەسێك نییە بتوانێ یاخیبێت. ئەو تەنانەت بەخۆی نازانێت كە ملكەچیشە. ئیدی ئەگەر بەخۆی نەزانێت كە كۆیلە و گوێڕایەڵە، چۆن لە مانای یاخیبوون دەگات؟ ئەو تەنها یەكێكە لە "پاتاڵ" ەكانی كۆمەڵ. ئەو لە كاروباریدا "ورد" ە. بیر لە شتی "مەنتیقی" دەكاتەوەو كاری پێدەكات. تەنانەت گەر ئەو مەنتیقە ببێتە هۆی فەوتاندنی گیانی خۆی و ژن و منداڵەكانیشی. هەر بۆیە بۆ ئادەمیزادی هاوچەرخی بیرۆكراسییەتی سەدەی بیستەم، زۆر قورسترە كە یاخی بێت و خەسڵەتەكانی كەسێتی شۆڕگێڕانەی تیابێت.

ئێمە لە چاخێكدا دەژین كە مەنتیقی پارە و مەنتیقی بەرهەمهێنانی كاڵا، تەواوی ئاستەكانی ژیانی مرۆڤی تەنیوەتەوە. ئادەمیزادەكان بوون بە ژمارە. هەروەكو چۆن كاڵاكان ژمارەیان لەسەرە. ئادەمیزادەكان و كاڵاكان دوو چەندێتین بۆ پرۆسەی بەرهەمهێنان.

دووپاتی دەكەمەوە، بەلای كەسێكەوە كە بەخۆی نازانێت گوێڕایەڵ و ملكەچە، زۆر زەحمەتە ببێتە كەسێكی یاخی. بەواتایەكی تر، كێ دەتوانێ بەرامبەر كۆمپیوتەر سەرپێچی بكات؟ چۆن دەكرێ بەرامبەر فەلسەفەیەك كە ئامانجەكەی بە كۆمپیوتەربوونی فەلسەفە و، دابڕان لە ئیرادە و هەست و عاتیفەیە، بگوترێ "نەخێر"؟

بێگومان ئەمڕۆ ملكەچی بە ملكەچی لە قەڵەم نادرێ. چونكە ئەم مانایەیان لەژێر پەردەی "تێگەیشتنی هاوبەش" و قبووڵكردنی پێداویستییە كۆنكرێتییەكانی كۆمەڵگادا بە ئەقڵانی كردووە. گریمان هێزێكی چەكداری كاولكەر لە خۆرئاوا و خۆرهەڵاتدا پەیدا دەبێ، كام سەرپێچییە دەكەن؟ لە كاتێكا كە هەموو ئەوەیان قبووڵ كردبێت كە سەردانەواندن بۆ ئەو كارە لەبەر پێداویستیە كۆنكرێتییەكانی كۆمەڵگایە نەك ئیرادەی مرۆڤ، چ كەسێك لە یاخیبوون و وتنی "نەو" ی خۆی قایل دەبێ؟

لایەنێكی تر كە پەیوەندیی بە هەلومەرجەكانی ئێمەوە هەیە. لەم سیستمە پیشەسازییەدا كە بەڕای من هەم لە خۆرئاوا و هەم لە خۆرهەڵاتیشدا رۆژ بە رۆژ لە تەشەنەكردندایە، تارادەی مەرگ ئادەمیزادیان لەڕێی بیرۆكراسیەتی گەورە و مەزنیی (دەوڵەت و بیرۆكراسیەتی پیشەسازی و بیرۆكراسییەتی ڕێكخراوەكان) وە ترساندووە.

ئەو نەك هەر ترساوە، بەڵكو خۆی زۆر بچووك دێتە بەرچاو. ئەو چیدی داوود نییە بە گولیات بڵێ "نەو". ئایا ئەم مرۆڤە بچكۆلەیە دەتوانێ بەرامبەر بە شتێك كە لە چاو پەنجا یا سەد ساڵ لەمەوبەردا هەزاران جار گەورەتر و بە دەسەڵاتتر بووە، بڵێ نەو؟ ئەم مرۆڤە لە ملكەچكردنیدا بۆ دەسەڵات، خۆشحاڵە و ئەو فەرمانانەی

PDF4Kurd

پێ قبووڵە کە لەژێر پەردەی ئەقڵ و تێگەیشتنی هاوبەشدا پێی دەدرێ و هیچ تێگەیشتنێکیشی بۆ ئەوە نییە کە خۆی کۆیلە و ملکەچە.

بەکورتی، مەبەست لە "کەسێتیی شۆڕشگێڕانە" مانا ڕەفتارییەکەی نییە، بەڵکو چەمکە دینامیکییەکەیەتی. لەم ڕوانگەی کەسێتی ناسییەوە، هەر کەسێك درۆشمێکی شۆڕشگێڕانەی بەرزکردەوە یا لە شۆڕشێکدا بەشداریکرد، بە کەسێتییەکی شۆڕشگێڕانە لەقەڵەم نادرێ. کەسی شۆڕشگێڕ لێرەدا کەسێکە کە خۆی لە کۆت و پێوەندەکانی خوێن و خاك و پشتبەستنی منالانە بە دەسەڵاتی باوك و دایك و خۆسپاردنی تایبەتی بە دەسەڵات و چین و ڕەگەز.. ئازادکردبێت. کەسێتیی شۆڕشگێڕانە بەو پێیەی هەموو ئینسانیەتی لە خۆیدا تاقیکردۆتەوە کەسێکی ئینساندۆستەو، هیچ شتێك نییە لە ئینسانیەتدا بەلای ئەوەوە نامۆبێت. ئەو عاشقی ژیانە و ڕێزی لێدەگرێت. ئەو گوماندارە و کەسێکی ڕاستگۆیە.

گوماندارە، لەبەر ئەوەی لەگەڵ ئەو ئایدیۆلۆژیا و جیهانبینیانەدا ناکۆکە کە لەسەر هەندێ زەمینەی ناجۆر دامەزراون. ڕاستگۆشە، چونکە باوەڕی بەو هێزە شاراوەیە هەیە کە لە ئارادایە، گەرچی تا ئێستا نەهاتبێتە دیش. ئەو فێرە بڵێ "نەو" و لە توانایدایە لەو هێزانە یاخی بێت کە دەیانەوێ جڵەوی بکەن و کڕنووشی پێبەرن. لەبەر ئەوەی ڕێی گوتنی "بەڵێ" یش دەزانێ بۆ ئەو پرنسیپانەی کە پەیڕەوییان لێدەکات. ئەو کەسێکی خەواڵوونییە، بەڵکو چاوی لە ئاست ڕاستییە تایبەتی و کۆمەڵایەتییەکانی دەوروبەری خۆیدا کراوەیە. ئەو سەربەخۆیە. ئەوەی کە هەیەتی بەری ڕەنجی خودی خۆیەتی. ئەو ئازادە و کۆیلەی کەس نییە.

لەم کورتەیەوە ڕەنگە وا بکەوێتەوە کە ئەوەی دەربارەی کەسێتیی شۆڕشگێڕانە وتمان، زیاتر پەیوەندیی بە هەلومەرجەکانی ساغی و ئاسوودەیی زەینی مرۆڤەوە

هەبێت. بەڵام بەهەرحاڵ، قسەکانی من سەبارەت کەسێکە کە خاوەن ئەقڵە و زیندووە و ساغە.

ئەوەی من دەیڵێم ئەوەیە کە ئەم کەسە کەوتۆتە جیهانێکی شێتەوە. کەسێکی هۆشیار و کامڵ لە جیهانێکی ئیفلیجدا، مرۆڤێکی بێدار و بەئاگا لە جیهانێکی خەواڵوودا. ئەوکەسێکی شۆڕشگێڕە و وەختێ ئەوانی تریش هەموو بێداربوونەوە، ئیدی پێویست بە کەسێکی شۆڕشگێڕ یان ڕابەر ناکات. ئیدی لەوێ بە تەنها مرۆڤی هۆشیار دەبینینەوە.

هەڵبەت زۆربەی خەڵك کەسانێکی شۆڕشگێڕنەبوون. بەڵام هۆی ئەوەی کە ئێستا ئێمە لە ئەشکەوتەکاندا ناژین ئەوەیە کە لە کۆمەڵگای مرۆییدا بەردەوام کەسانێکی شۆڕشگێڕی وا هەبوون کە ئێمەیان لە ئەشکەوت و تاریکییەکان ڕزگارکردووە. زۆری تریش هەبوون کە تەنها لافی ئەوەیان لێداوە کە شۆڕشگێڕ بوون، بەڵام لەڕاستیدا بە تەنها لە ئاژاوەگێڕ و دەسەڵاتخواز و هەلپەرست بەولاوە هیچی تر نەبوون.

من لەو باوەڕەدام کە دەروونناسان ئەرکێکی زۆر گرنگیان سەبارەت بە لێکۆڵینەوەی جیاوازییەکانی کەسێتی ناسی، بەدوور لە جۆرەکانی ئایدیالۆژیای سیاسی، لە ئەستۆدایە. بەڵام بۆ ئەوەی کە ئەم ئەرکە بەڕێکی ئەنجامبدرێ, دەبێ ئەوانە لانی کەم هەندێ لەو خەسڵەتانەیان تیابێت کە دەربارەی کەسێتیی شۆڕشگێڕانە ختمانەروو. بەڵکو دەبێ ئەوانە خۆیان کەسانێکی شۆڕشگێڕ بن. (*)

(سەرنج: ناونیشانی وتارەکە لە ئەسڵەکەیدا "کەسێتیی شۆڕشگێڕانە" یە —و-)

PDF4Kurd

پەراوێزەکان

١) ئەم لێکۆڵینەوەیە من و هەندێ لە هاوکارانم، لەوانە دکتۆر. ئا شاختن، بەرنامەڕێژیمان بۆ کرد. دکتۆر پ.لازار سفیڵدیش وەکو راوێژکاری ئاماری یارمەتیی داین. ئەم لێکۆڵینەوەیە بەسەرپەرشتیی دکتۆر ماکس هۆرکهایمەر بۆ دەزگای لێکۆڵینەوەی کۆمەڵایەتیی زانکۆی فرانکفۆرت ئەنجامدرا.

٢) شێوازی توێژینەوەکە بریتی بوو لە کۆمەڵێك پرسیاری جیاواز کە لە پرسنامەکەدا هاتبوو. وەڵامەکان لەسەر بنچینەی شیکردنەوەی مەیلی دەروونی و نائاشکرای ئەو کەسە هەڵدەسەنگێنران. بۆ نموونە لەم پرسیارەدا کە کام کەسێتیی مێژوویيت بەلاوە پەسەندە، ئەگەر وەڵامەکە ئەسکەندەری گەورە، قەیسەر، ناپلیۆن بوایە، ئەوا وەڵامدەرەوەکە دەخرایە ریزی دەسەڵاتخوازانەوە. لەبەر ئەوەی ئەو مەیلی بەلای کەسێتیی دیکتاتۆرەکان و رابەرانی سەربازیدا هەبووە. ئەگەر وەڵامەکەش بوکرات، پاستۆر، کانت, مارکس و لینین بووایە. وەڵامدەرەوەکە دەخرایە ریزی دیموکراتەکانەوە، لەبەر ئەوەی مەیلی بەلای خێرخوازەکانی مرۆڤایەتیدا هەبووە.

٣) ئەم مەسەلەیە دووبارە خرایەوە بەرباس و لێکۆڵینەوە. لە لێکۆڵینەوە نوێیەکەدا هەندێ ریفۆرمکاری لە توێژینەوەکەدا کرابوو:

T. W. Adorno and others, The Authoritarian Personality (New York: Harper & Row , Publishers, 1950)

٤) بە شێوەیەکی فراوان ئەم خاڵەم لە کتێبی (هەڵاتن لە ئازادی) دا شیکردۆتەوە.

*** سەرچاوە: مجلة (چیستا) شمارە ٦, ٧ / اسفند ١٣٧٧ و فروردین ١٣٧٨ . ص ص ٥٤٥-٥٥٥ .***

ڕۆڵی ڕۆشنبیر

ئێدوارد سەعید

ئایا رۆشنبیران بەشێکی زۆری خەڵك پێکدەهێنن، یان دەستەیەکی بچووکی خەڵکن کە لە چەند تاکەکەسێك پێکهاتوون؟ لەدوو توێی وەڵامی ئەم پرسیارەدا، دوو پێناسەی بەناوبانگی سەدەی بیستەم خۆیان حەشارداوە، گەرچی لەبنەڕەتدا دژبەیەکیشن. ئەنتۆنیۆ گرامشیی مارکسیست و کردەیی و رۆژنامەوان و یەکێك لە فەیلەسووفانی سیاسیی گەورەی ئیتالیایی، وەختێ لەنێوان سالانی ١٩٢٦، ١٩٣٧دا لەبەندیخانەکانی مۆسۆلینیدا زیندانی بوو، لە"یادداشتەکانی زیندان"دا دەنووسێت: "بەم پێیە دەتوانین بڵێین کەخەڵك هەموو رۆشنبیرن، بەڵام هەموویان لە کۆمەڵگادا رۆڵی رۆشنبیر نابینن" [1]. شێوەی ژیانی گرامشی خۆی نموونەی ئەو رۆڵەیە کە ئەو بۆ رۆشنبیری بە پێویست دەزانی. ئەو وەکو زمانناسێکی پراکتیکاری هەڵکەوتوو، چ وەك رێکخەری بزوتنەوەی چینی کرێکارانی ئیتالیاو، چ لە کاری رۆژنامەگەریی خۆیدا بەئاگاترین نووسەرێك بوو کەشیکردنەوەی کۆمەڵایەتی لە نووسینەکانیدا رەنگی دەدایەوەو ئامانجیشی بەتەنها بەرپاکردنی بزوتنەوەیەکی کۆمەڵایەتی نەبوو، بەڵکو دروستکردنی پێکهاتەی رۆشنبیریی هاوجۆری ئەو بزوتنەوەیەش بوو.

PDF4Kurd

گرامشی مەبەستێتی ئەوە لە خەڵکی بگەیەنێت کە ئەوانەی رۆڵی رۆشنبیر دەبینن لەکۆمەڵگادا دەبن بەدوو گروپەوە: گروپی یەکەم، رۆشنبیرانی تەقلیدی، وەکو مامۆستایان، قەشەکان، بەڕێوەبەران و کارمەندان کەکارەکانیان لەوەچەیەکەوە بۆ وەچەیەکی دی بەردەوام دەبێت، گروپی دووەمیش: رۆشنبیرانی ئۆرگانیك، کەلای گرامشی لە پەیوەندیەکی راستەوخۆدان لەگەڵ ئەو چینە یا پێکهاتانەی کەرۆشنبیرانیان بۆ رێکخستنی خواستەکانیان و وەچنگهێنانی دەسەڵات و رکێف گرتنە دەست بەکارهێناوە، بۆ نموونە گرامشی دەربارەی رۆشنبیری ئۆرگانیك دەڵێت:

"خاوەنکاری سەرمایەدار، لە پاڵ خۆیدا، تەکنیکاری پیشەسازو، پسپۆڕی ئابووریی سیاسی، رێکخەری رۆشنبیری و، سیستمی یاسایی نوێ و شتی لەم جۆرانە دەهێنێتە ئاراوە"[٢]. لەڕوانگەی گرامشییەوە، کارناس (خبیر)ی راگەیاندن یاهی تۆڕەکانی پەیوەندیکردنی هەمەکیی ئەمڕۆ، کاتێ دەیەوێت لەڕێی ئامرازە تەکنیکییەکانی خۆیەوە کڕیارێکی زیاتر بۆ بەرهەمەکانی پاکژکەرەوە یا کۆمپانیایەکی فرۆکەوانی پەیدابکات، بە رۆشنبیرێکی ئۆرگانیکی لە قەڵەم دەدرێ. ئەو کەسێکە کە لەکۆمەڵگای دیموکراتدا، لە پێناوی راکێشان و قایلکردنی کڕیارانو فۆرمەلەی بیروبۆچوونەکانی مەسرەفکەر یا دەنگدەردا تێدەکۆشێت. گرامشی لەو باوەڕەدا بوو کەرۆشنبیرانی ئۆرگانیك بە شێوەیەکی کارایانە لە کۆمەڵگادا لە ململانێدان، بەو مانایەی کە هەمیشە لە پێناوی گۆڕینی بیروراو گەشەسەندن و پێشکەوتنی بازاڕەکاندا تێدەکۆشن. بەپێچەوانەی مامۆستایان و قەشەکانەوە کەوا دێتە بەرچاو کەم تازۆر لەشوێنێکدا جێگیرن و ساڵ دوانزدە مانگ سەرگەرمی دووپاتکردنەوەی کارێکن؛ رۆشنبیرانی ئۆرگانیك بەردەوام لەگەڕان و پشکنیندان و سەرگەرمی بیناکردنن.

لەلایەکی دیکەوە، پێناسە بەناوبانگەکەی "جۆلیان بیندا"مان هەیە کە رۆشنبیران بە دەستەیەکی بچووکی "فەیلەسووف — شا" دەناسێنێ کە خاوەنی بەهرەو تایبەتمەندێتیی ئاکاریی باڵاتری ویژدانی مرۆڤایەتین. ئەوە راستە کە باسەکەی بیندا "خیانەتی رۆشنبیران" بۆ کەسانی دوای خۆی بەشیکردنەوەیەکی سیستماتیکانەی ژیانی رۆشنبیرانە نا" بەڵکو زیاتر بە رەخنەیەکی توند لە قەڵەم دەدرێ بۆ ئەو رۆشنبیرانەی کە وەفایان بۆ پیشەکەیان نەماوەو وەکو جاران بەبنەما ئاکارییەکانی خۆیانەوە پابەند نین، بەڵام ئەمەش راستە کە ئاماژە بۆ ناو و خەسڵەتە بنچینەییەکانی کەسانێك دەکات کەبەلایەوە رۆشنبیری راستەقینەن. ئەو لە کاتێکا ناوی کەسانێکی وەکو سپینۆزا، ڤۆلتێر، ئێرنست رینان دەهێنێ لەم چاخانەی دواییدا، بە هەمان شێوە چەند جارێك ئاماژە بۆ ناوی سوکرات و مەسیحیش دەکاتەوە. رۆشنبیرانی راستەقینە چینێکی جیهانی پێکدەهێننو هەر بەڕاستی کۆمەڵێك بوونەوەری دانسقەن، چونکە پارێزەری کۆمەڵێك پێودانگی ئەبەدیی حەقیقەت و دادپەروەرین کەبەتایبەتی بەم جیهانەوە پەیوەست نین. لەم رووەوە وەسفی ئایینیانەی بیندا بۆ زانایانی ئایینی؛ پیشاندەری ئەو پلەو پایەیە کەئەو بۆ پێگەو، رۆڵی رۆشنبیرانی بەرامبەر بەخەڵکی عەوام داناوە. مەبەست لە عەوامیش ئەو کەسە ئاساییانەن کە خەریکی وەدەستهێنانی دەسکەوتی ماددی و پلەو پایەی تایبەتین و لە کاتی شیاویشدا هەوڵی پتەوکردنی پەیوەندیی نزیك بە دەسەڵاتە دنیاییەکانەوە دەدەن. لە ڕوانگەی ئەوەوە، رۆشنبیرانی راستەقینە "کەسانێکن کە چالاکییان شوێن هەندێ ئامانجی کردەیی ناکەوێت، کەسانێکن کەچێژ لە تاقیکردنەوەی کاری هونەری، زانستی، یان تێڕامانی میتافیزیکیو بە کورتی لەسەرگەرم بوونە باڵاترە ناماددییەکان دەبینن، بە دەربڕینێك لەدەربڕینەکان دەڵێن: (قەڵەمڕەوی من قەڵەمڕەوی ئەم جیهانە نییە"[٣].

PDF4Kurd

بە هەرحاڵ ، لە نموونەکانی بینداوە بە روونی دەردەکەوێت کە ئەو هەڵاتن لەبەرپرسیاری، دونیاییبوون، لە بورجی عاجدا مانەوە، گۆشەگیری، نوقمبوون لە مەسەلە ئاڵۆزەکانداو، بەتایبەتیش نوقمبوون لە قەڵەمڕەوی مەسەلە رەمزی و نهێنی ئامێزەکاندا رەت دەکاتەوەو بەڕاستیان نازانێت. رۆشنبیرانی راستەقینە بەتەنها کاتێ خۆیان دەدۆزنەوە کەهانی هەستی توندوتیژی میتافیزیکیو پرنسیپە بێگەردەکانی دادپەروەریو گەڕان بەدوا حەقیقەتدا بدەن و بیورووژێنن و دژ بە خراپە بوەستنەوەو، بەرگری لەبێدەسەڵاتانو ستەمدیدەکان بکەن و، دژ بەدەسەڵاتی نارەواو ستەمکار بوەستنەوە. وەکو خۆی دەڵێت: "پێویست دەکا ئەوە بەبیر خۆمان بهێنینەوە کە چۆن فنلۆن و ماسیۆن دژ بەژمارەیەك لە شەڕەکانی لویسی چواردەیەم بوونەوە؟ چۆن ڤۆڵتێر وێرانکارییەکانی کۆنت نشین پالاتینیتی مەحکوم کرد؟ چۆن رینان دژ بەتوندوتیژییەکەی ناپلیۆن وەستایەوە؟ چۆن باکل رەفتارە نابەجێکانی بەریتانیای بەرامبەر بەشۆڕشی فەرەنسا خستە ژێر پرسیارەوە؟ هەروەها چۆن لەم سەردەمەی خۆماندا نیچە رەخنەی لەکردەوە نامرۆییەکانی ئەڵمانیا گرت کە دژ بە فەرەنسا نواندنی؟" [٤] بە بۆچوونی بیندا کێشەی ئەمڕۆی کۆمەڵگا لەوەدایە کە رۆشنبیران دەسەڵاتی ئاکاری (ئەخلاقی)ی خۆیان سپاردووە بە شتێك کە ئەو لە دەربڕینێکی پێشبینانەدا ناوی ناوە "ئۆرگانیزەکردنی هەڵچوونی دەستەجەمعی – Organization of Collective Passions" وەکو دەستەگەری، هەست و سۆزی جەماوەری، رکابەریی ناسیونالیستی و بەرژەوەندیی چینایەتی. گەرچی بیندا ئەم شتانەی لەساڵی ١٩٢٧دا نووسیوە، واتە ساڵانێك بەر لە چاخی راگەیاندن، بەڵام ئەو مانایەی دیاریکردبوو کە بەکارهێنانی رۆشنبیران بەلای حکومەتەکانەوە چەند گرنگە، بەڵام نەك بۆ رابەریکردن، بەڵکو بۆ قایمکردنی سیاسەتی دەوڵەت و بەردەوامیدان پێی و هەڵڕشتنی پرۆپاگەندە دژ بەدوژمنانی رەسمی و بەباق و بریقکردنی مەسەلەی ناپێویست و، لە ئاستێکی فراوانتریشدا

PDF4Kurd

پەیرەوی لە سیستمەکانی وتاربێژیی ئۆروێلیانە کە دەتوانێ لەژێر ناوی "بەرژەوەندیی" رێکخستن یا "شانازیی میللی"دا سەرپۆش بەسەر راستیی ئەوشتەدا بدات کە لەحاڵەتی رووداندایە.

توانای بیندا بۆ لاواندنەوەی خیانەتی رۆشنبیران، نە لەوردبینیی تۆژینەوەکەیدایە و نەلەڕوانینی رەها (موتلەق)یانەی ئەستەمی ئەودایە، وەختێ بۆچوونی خۆی سەبارەت ئەرکی رۆشنبیرانە دەخاتەڕوو، کە بریتییە لەهەمیشە دژایەتیکردن. بە گوێرەی ئەو پێناسەیەی بیندا، رۆشنبیرانی راستەقینە دەبێ هەمیشە ئەوەیان لەبەرچاوبێت کە دەشێ هەر ساتێك بێ بسوتێنرێن، یان دووربخرێنەوە یان لەسێدارە بدرێن. ئەوانە رەمزی کۆمەڵێك کەسێتیی دیارن کەمۆری سەرکەشی بەتەوێڵیانەوەیەو، بەرامبەر ئەنجامی کاری خۆیان نیگەرانییان خستۆتەلاوە. بەم پێیە و بەگوێرەی ئەم خەسڵەتانە، ژمارەو پەرەسەندنیان لەزیادبووندا نییە. ئەوانە دەبێ کەسانێکی زۆر وردبن، کەسێتییان جێگیربێتو، لە هەمووش گرنگتر، کەسانێك بن کە زۆربەی کات لەگەڵ دۆخی باودا ناکۆك بن. لەبەر هەموو ئەم هۆیانە رۆشنبیرانی بیندا بەناچاری گروپێکی بچووك و تەواو بیناروی پێکهاتوو لە کۆمەڵێك پیاون — بیندا هەرگیز باسی ئافرەتانی نەدەکرد — کەدەنگی زوڵاڵ و نەفرینی توندوتیژیان لەبەرزییەوە بەرەو مرۆڤایەتی ئاراستە دەکرێ. بیندا پێمان ناڵێت ئەم پیاوانە چۆن دەرکیان بەحەقیقەت کردووە، یان ئەوەی کە دەشێ پەیبردنی کوێرانەی ئەوان بەپرنسیپە ئەبەدییەکان، وەکو پەیبردنەکەی دۆن کیشۆت، کەمێ لە خەیاڵپلاو زیاتربێ.

بەڵام من گومانم نییە لەوەی کەوێناکردنی رۆشنبیرێکی راستەقینە کە هاوشێوەی پەیبردنەکەی بیندا بێ، وێناکردنێکی سەرنجراکێش و بەهێزە. گەلێ لەنموونە ئیجابی و سەلبییەکانی قانعکەرن: وەکو، بەرگریی ئاشکرای ڤۆڵتێر لە بنەماڵەی کالاس، یان بەپێچەوانەوە، ناسیونالیزمی ترسناکی نووسەرانی فەرەنسا، بۆ نموونە

وەکو مۆریس بارس کەبیندا ئیعتیباری نەمریسازیی "ڕۆمانتیکیێکی ڕەق و شایانی سووکایەتی پێکردن"ی لەژێر ناوی شانازیی میللییو فەڕەنسادا بۆ دانا. [٥] ڕۆحی بیندا کەوتبووە ژێر کاریگەریی کاری دریفۆسو جەنگی جیهانیی یەکەمەوە، کە هەردووکیان ڕۆشنبیرانیان ڕووبەڕووی تاقیکردنەوەی سەخت کردەوە. ئیدی یان دەبووایە ئازایانە دژ بەکاری دژایەتیی جوولەکە و هەلاوسانی ناسیونالیزم قسەی خۆیان بکردایە، یان وەکو مەڕ و بزن لەگەڵ مێگەلەکەدا بڕۆیشتنایەو، بەرامبەر بە مەحکومکردنی ناڕەوایانەی ئەفسەری جوولەکە، ئەلفرێد دریفۆس بێدەربەست بوونایەو ئەو دروشمە نیشتمانپەروەرانەیان بگوتایەتەوە کە هەموو ئەوانەی دەوروژاند کە دژایەتیی ئەڵمانیان دەکرد. پاش جەنگی جیهانیی دووەم بیندا — دوای ئیزافەکردنی کۆمەڵێك هێرش بۆ سەر ئەو ڕۆشنبیرانەی کە لەگەڵ نازییەکاندا هاوکارییان کرد و، هەروەها ئەوانەش کە بەڕوانینێکی ناڕەخنەییانەوە لایەنگیرییان لە کۆمۆنیزم دەکرد — سەرلەنوێ کتێبەکەی چاپکردەوە. [٦] بەڵام لە قووڵایی گوزارشتی خەباتگێڕانەی کارەکانی بینداداا، کە لە بنەڕەتدا خۆپارێزییەکیان تیایە، دەتوانین سیمای ڕۆشنبیر وەکو سیمایەکی دیار ببینینەوە، کەسێك کە لە توانایدایە بەرامبەر بە دەسەڵات حەقیقەت بڵێ. ڕووگرژێکی وتاربێژ، کە بە شێوەیەکی نائاسایی جەسوورو تووڕەیەو، هیچ دەسەڵاتێکی دونیایی لای ئەو هێندە گەورەو کاریگەر نییە کە نەتوانین هەڵیسەنگێنین و ڕەخنەی لێبگرین.

شیکردنەوەکەی گرامشی بۆ ڕۆشنبیر، وەکو کەسێك کە کۆمەڵگا ئەنجامدانی کۆمەڵێك ئەرکی خستۆتە ئەستۆ، لە هەموو ئەو شتانەی بیندا باسی کردوون، لە حەقیقەتەوە نزیکترە. ژمارەیەکی زۆری پیشە تازەکانی سەدەی بیستەم ئەم بۆچوونەی گرامشی دەسەلمێنن: بێژەرانی ڕادیۆ یا تەلەفزیۆن، پیشە ئەکادیمیکەکان، ئەو لێکۆڵەرەوانەی کە بەیاریدەی کۆمپیوتەر کاری خۆیان ئەنجام دەدەن، نوێنەرانی وەرزشی و هۆیەکانی ڕاگەیاندن، ڕاوێژکارانی بەڕێوەبەران، کارناسان لە پلانڕێژیی

سیاسیدا، ڕاوێژکارانی دەوڵەتان، ڕاپۆرتدەرانی بازاڕو لەڕاستیدا تەواوی بوارە تازەکانی هۆیەکانی ڕاگەیاندن.

لای گرامشی، ئەمڕۆ هەرکەسێك لە یەکێك لەو بوارانەدا سەرگەرمی کاربێت کە پەیوەندییان بەبەرهەمهێنان و دابەشکردنی مەعریفەوە هەیە، بە ڕۆشنبیر دەژمێردرێ. پەیوەندیی زاراوەی "پیشەسازیی بەرهەمهێنانی مەعریفە" بەو شتەوە کەپێی دەڵێن بەرهەمهێنانی فیزیکی، لە زۆربەی وڵاتە پیشەسازییەکانی خۆرئاوادا بۆتە مایەی خێرایی لە زیادکردنی پیشەسازی مەعریفەدا. چەندساڵێك لەمەوبەر، ئێلڤین گۆڵدنەری کۆمەڵناسی ئەمریکایی، ڕۆشنبیرانی بەچینێکی نوێ ناوزەد کردو وتی لە حاڵی حازردا بەڕێوەبەرانی ڕۆشنبیر جێی چینە دەوڵەمەند و موڵکدارەکانیان گرتۆتەوە. هەروەها گۆڵدنەر وتی کە چیدی وەکو پێشوو ڕۆشنبیران لە ڕیزی خەڵکانێکدا نین کە لە پێناوی بەرزبوونەوەی پایەی خۆیاندا ڕووی دەمیان لە تەواوی خەڵك بێت، بەڵکو بوون بە ئەندامی گروپێك کەئەو ناوی دەنێت "کەلتوری گوتاری ڕەخنەگرانە"Culture of Critical Discourse" [٧]. هەر ڕۆشنبیرێك، چ کاری پێداچوونەوە بێ یا نووسەری کتێبێك بێ و یان پسپۆڕێکی سەربازیو نوێنەرێکی نێو نەتەوەیی بێ، بە زمانێك دەدوێ کەتیایدا پسپۆڕیی پەیداکردووەو بە تەنها بۆ ئەندامانی هەمان بوار شیاوی سوود لێوەرگرتنە. لە پێودانگێکی فراوانتردا، زمانی پسپۆڕانی تایبەت کە بەزمانی باوی خۆیان دەدوێن، بۆ کەسانێکی ناپسپۆڕ شیاوی تێگەیشتن نییە.

هەر لەم بارەیەوەو بە هەمان شێوە، میشیل فۆکۆی فەیلەسووفی فەرەنسایی دەڵێت کە ئەوەی پێی دەڵێن ڕۆشنبیری جیهانی Universal Intellectual (دەشێ بۆ ئەمە ژان پۆڵ سارتەریشی لەبەرچاو گرتبێت) جێی خۆی داوە بە ڕۆشنبیری "تایبەت" [٨]، کەسێك کە لەیەك بواری دیاریکراودا سەرگەرمی کارە، بەڵام بە هەر شێوەیەك بێت دەتوانێ سوود لە پسپۆڕییەکەی خۆی ببینێت. لێرەدا فۆکۆ بەتایبەتی

PDF4Kurd

مەبەستی رۆبرت ئۆپنهایمەر، زانای فیزیکی ئەمریکایی بووە، کە لەکاتی سازدانی پرۆژەی بۆمبی ئەتۆمیی لۆ ئالامۆسدا — لە نێوان ساڵانی ١٩٤٢ — ١٩٤٥دا — و پاشان بوون بەکارمەندی پلە باڵای کاروباری زانستیی دەوڵەتی ئەمریکا، بواری پسپۆڕییەکەی خۆی بەزاندبوو.

لەوانەیە بەهۆی پەیڕەوی لەبیرو بۆچوونە پێشڕەوەکانی گرامشییەوە بووبێت لە"یادداشتەکانی زیندان"دا، کە تەقریبەن بۆ یەکەمین جار وەکو تەوەرەی بنچینەیی کار لە کۆمەڵگاکانی ئەمڕۆدا، بایەخی بە رۆشنبیران — نەك بەچینەکانی کۆمەڵ — دا. بڵاوبوونەوەی رۆشنبیران تەنانەت لەناو بوارە جیاجیاکانیشدا، بووە هۆی ئەوەی کە خودی رۆشنبیران ببنە بابەتی لێکۆڵینەوە. هێندە بەسە پیتی (ی) یا (و) لە دوای وشەی (رۆشنبیران)ەوە دابنێین، تاکتێبخانەیەکی تەواوی لێکۆڵینەوەمان سەبارەت بەرۆشنبیران بێتە بەرچاو، کە لە ئاستی جیاوازی و وردبینیدا پڕن لە شتی وردو درشتی وەها کە مرۆ گێژ دەکەن. هەزاران مێژوو و کۆمەڵناسیی جیاواز و هەروەها نووسینگەلێکی بێشومارمان سەبارەت بەرۆشنبیران و ناسیونالیزم، رۆشنبیران و دەسەڵات، رۆشنبیران و نەریت، رۆشنبیران و شۆڕش‌و هتد... لەبەردەستدایە. هەر پنتێکی جیهان رۆشنبیرانی تایبەتیی خۆی بەرهەمهێناوە و بە کەفوکوڵەوە لەسەر هەریەك لەم مەسەلانە لێدوانو گفتوگۆ ئەنجامدراوە. هیچ شۆڕشێکی گەورە لە مێژووی هاوچەرخدا بەبێ ئامادەگیی رۆشنبیران رووی نەداوە، هەر چۆن هیچ بزوتنەوەیەکی دژە شۆڕشیش بەبێ ئامادەگیی رۆشنبیران نەکەوتۆتە سەرپێ. رۆشنبیران باوکان و دایکان و کوڕان و کچان و تەنانەت برازای بزووتنەوەکانن.

ئەو مەترسییە لە گۆڕێدایە کەوێنە یان وێناندنی رۆشنبیر لەنێو کۆمەڵێ وردو درشتدا ون ببێ، یان لەرەوتی بزاوتی کۆمەڵگادا بگۆڕێ بۆ پیشەیەك لە پیشەکانو یان شێوەیەکیتر. من لە لێکچەر (موحازەرە)ەکانی خۆمدا ئەو راستیانەی

کۆتاییەکانی سەدەی بیستەمم پێ قبوڵە کە رەگ و ریشەیان دەچێتەوە سەر بۆچوونەکانی گرامشی، بەڵام جەخت لەسەر ئەو خاڵەش دەکەم کە لە کۆمەڵگادا رۆشنبیر تاکە کەسێکە کەرۆڵێکی تایبەتیو گشتیی هەیە و ناتوانێ هەروا بەئاسانی خۆی لەپیشەیەکدا دیل بکات، یان بە تەنها ئەندامێکی شایستەی چینێك بێت، واتە کەسێك کەبەتەنها بیر لە کار و پیشەی خۆی بکاتەوە. من وایدەبینم کەراستییەکەی ئەوەیە کە رۆشنبیر تاکە کەسێکی خاوەن هێزێکی زەینییە بۆ حاڵکیردن و، بەرجەستە کردن و، روونکردنەوەی پەیامێك، تیۆرییەك، روانینێكو، یان فەلسەفە یا هزر — هەم بۆ هەمووانو هەم بەهەمووان. رۆڵێکی وەهاش دیوێکی تیژی هەیەو، رۆشنبیریش بەبێ ئەوەی بەرهەمهێنی کۆمەڵێك پرسیاری گێژکەر بێ، ناتوانێ ئەو رۆڵە ببینێت. لە بینینی رۆڵێکی لە مجۆرەشدا، بێگومان رۆشنبیر رووبەڕووی توندڕەوی و دۆگمایی دەبێتەوە. ئەو ناتوانێ رۆڵێکی وەها ببینێت، مەگەر حکومەتەکان و دەزگاکان نەتوانن بە ئاسانی ئەو بەلای خۆیاندا رابکێشن. رۆشنبیر تاکە کەسێکە کە"بیانووی بوون"ی بینینی رۆڵی نوێنەرایەتیی هەموو ئەو خەڵك و مەسەلانەیە کە کەوتوونەتە پەراوێزی رووداوەکانو، یان فەرامۆش کراون و یان شاردراونەتەوە. رۆشنبیر لەسەر بنچینەی کۆمەڵێك پرنسیپی جیهانگیرانە ئەم کارە ئەنجام دەدات: واتە تەواوی ئادەمیزادەکان مافی ئەوەیان هەیە کەچاوەڕێی رەفتارێك بن لەدەسەڵاتو میللەتەکانی دونیاوە کە لەگەڵ پێودانگەکانی ئازادی و دادپەروەریدا کۆك بێت و، گەر پێشێلکردنێکی ئەنقەست یا کەمتەرخەمییەك لەئاست ئەو پێودانگانەدا بینرا، پێویست بەگەواهی دانو خەباتی ئازایانە لە پێناویاندا دەکات.

ڕێم بدەن با ئەم مەسەلەیە لە چەند دەستەواژەیەکی شەخسیدا دەربڕم، من وەکو رۆشنبیرێك، تیۆڕوانینەکانی خۆم بۆ کۆمەڵێك لە خەڵك یان گروپێك دەخەمەڕوو، بەڵام مەسەلەکە بە تەنها بریتی نییە لەوەی کە من چۆن ئەم تیۆڕوانینانەم لە چەند

PDF4Kurd

خاڵێکدا دەردەبڕم، بەڵکو ئەوەشە کە من فەردێکم بۆ هاندانی ئازادی و دادپەروەری تێدەکۆشم. من کەئەم شتانە دەڵێم یا دەیاننوسم لەبەرئەوەیە کە پاش کۆمەڵێك رەنگدانەوە بوون بەبەشێك لەبیروباوەڕەکانی من. هەر لەبەر ئەمە ئاوێتەبوونێکی ئاڵۆز لە نێوان دونیا تایبەتییەکان و دونیا گشتییەکاندا هەیە، لەسەرێکەوە مێژووی شەخسی، بەهاکان، نووسینەکان و هەڵوێستەکانم کە لە ئەزموونەکانمەوە سەرچاوەیان گرتووە، لەسەرێکی تریشەوە، چۆن ئەمانە رێی خۆیان بۆ چوونە ناو کۆمەڵگاوە دەدۆزنەوە، ئەو شوێنەی تیایدا خەڵکی دەربارەی جەنگ و ئازادی و دادپەروەری لێدوان ئەنجام دەدەن و بڕیار دەدەن. شتێك نییە ناوی رۆشنبیری تایبەت بێ، لەبەر ئەوەی تۆ هەر لەوساتەوەی کە وشەکان دەخەیتە سەر کاغەز و پاشان بەچاپیان دەگەیەنیت، پێ دەخەیتە نێو جیهانێکی گشتییەوە. هەروەها شتێکیش نییە ناوی رۆشنبیری گشتی بێت، واتە کەسێك کە بوونی بەتەنها بریتی بێت لەوەی سەرۆکێکی بێدەسەلات یا وتەبێژو یان رەمزی بزاڤێك یا پیشەیەك بێ.

لادان (انحراف)ی شەخسی و هەستیاریی تایبەتی هەمیشە هەنو، هەر ئەمانەشن مانا بەو شتە دەبەخشن کە دەگوترێ یان دەنووسرێ. ئەوەی کە لە هەموو شتەکانی دیکە کەمتر بایەخی هەیە ئەوەیە کە رۆشنبیر رەزامەندیی گوێگران وەدەست بهێنێت، خاڵی سەرەکی هەراسانکردن و، بەرپەرچ وەستانو، تەنانەت ئەوەشە کەبوونی ئەویان پێخۆش نەبێت.

بەم پێیە، ئەوەی لە کۆتاییدا بایەخی هەیە ئەوەیە کە رۆشنبیر روویەکی دیارە، کەسێکە کە بەئاشکرا نوێنەری جۆرە دیدگایەکە، کەسێکە کە وێڕای کۆسپو تەگەرە جۆراوجۆرەکان، خولقێنەری بەرجەستەکردنی لێهاتووانەیە بۆ کۆمەڵگاکەی خۆی. ئەوەی من دەمەوێ لێی بدوێم ئەوەیە کە رۆشنبیران کەسانێکن پیشەکەیان پەیوەستە بە هونەری بەرجەستەکردنەوە، ئیدی ئەم هونەرە قسەکردن بێ، یان

نووسین، یا وانەوتنەوەو، یا دەرکەوتن لەسەر شاشەی تەلەفزیۆن. گرنگیی پیشەیەکی لەمجۆرە لەوەدایە کە لەسەرێکەوە هەمووان ئەوە دیاری دەکەنو، لەسەرێکی تریشەوە، هەم ئیلتیزام و مەترسیو هەم جەسارەت و ئازاریش لەخۆدەگرێت. وەختێ کارەکانی ژان پۆڵ سارتەر، یان برتراند راسل دەخوێنمەوە، ئەوە ئامادەگیی دەنگی تاکەکەسی و تایبەتیی ئەوانە کە زیاتر و بە شێوەیەکی باڵاتر لەشتەکانی تریان هەست و ئیدراکی من دەخولقێنن، لەبەر ئەوەی ئەوان ئەو شتە دەڵێن کە باوەڕیان پێیەتی. نابێ ئەوانمان لەگەڵ کارمەندێکی بێناو یا کەسێکی بیرۆکراتدا لێ تێکەڵ بێت.

لەتۆژینەوەکاندا سەبارەت رۆشنبیران، زیاد لە پێویست گرنگی بە پێناسەی رۆشنبیر دراوەو، بایەخی پێویست بە لێکۆڵینەوەی وێناندن، کاریگەری، بەجێهێنانی ئەو رۆڵەی کە تێکڕا خولقێنەری هێزی ژیانیی هەر رۆشنبیرێکی راستەقینەن، نەدراوە. ئایزایا بێرلین، تارادەیەك لەژێر کاریگەریی رۆمانتیزمی ئەڵمانیدا دەڵێت کەخوێنەرانی نووسەرانی سەدەی نۆزدەهەمی رووسیا "وایاندەبینی کە رۆشنبیر، لە دیمەنێکی کۆمەڵایەتییدا، لە حاڵەتی گەواهیداندایە"[٩]. بەڕای من ئەم حاڵەتە هێشتا بە رۆڵی کۆمەڵایەتیی رۆشنبیری ئەمڕۆمانەوە هەر پەیوەستە. هەر بۆیە ئێمە وەختێ رۆشنبیرێکی وەکو سارتەر دەهێنینەوە یادی خۆمان، ئەوەی بەبیرماندا گوزەر دەکا کۆمەڵە شتێکی وەکو شێوازی تایبەتی و، هەستکردن بەکاری گرنگی شەخسیو، تێکۆشانی پەتیو، خۆخستنە مەترسییەوەو، خواستی نووسین دەربارەی ئیمپریالیزمو، ئیلتیزامو، یان ئەو شێوە خەباتە کۆمەڵایەتییەی کە رقی دژومنەکانی هەڵساندووەو، هاوڕێکانی هەژاندووەو، تەنانەت لەوانەیە خودی سارتەر خۆیشیان بەرامبەر بەرابردووی خۆی سەغڵەت و پەشیمان کردبێت.

وەختێ سەبارەت پێکدا هەڵپژانەکانی سارتەر لەگەڵ سیمۆن دی بۆڤوارو، مشتومڕەکانی لەگەڵ کامۆو، هاوڕێیەتیی سەیری لەگەڵ جان جینیەدا

PDF4Kurd

دەخوێنینەوە، ئەو لە هەڵوێستی خۆیدا دادەنـێین (ئـەم وشـەیەش هـەر لەسـارتەر خۆیەوە وەرگیراوە). لەم هەڵوێستانەداو تاڕادەیەك لەڕێی ئەم هەڵوێستانەوە سارتەر بریتی بووە لە خۆی، ئەو کەسەی کە تەنانەت سەبارەت جـەزائیر و ڤیـەتنامیش دژ بـە فەڕەنـسا وەسـتایەوە. بـەبێ ئـەوەی مەبەسـتم کەمکردنـەوە لـە بایـەخی یـا ڕەتکردنەوەی ئەوبێت وەکو ڕۆشنبیریك:، دەبـێ بڵـێم کـە ئـەم ئالۆزییانـە ڕەوت و تانوپۆیەکی تایبەتی بەو قسانە دەدا کە ئەو کردوونی و ئەو وەکو ئادەمیزادێك کـە قـابیلی هەڵەکردنـە دەخاتـە بەرچـاو، نـەك وەك کەسـێکی غـەمبارو وەعـزدەرو مامۆستای ئاکار.

بە تەنها لە نێو پرۆسەی ژیانی چاخی مۆدێرندایە کـە دەتـوانین وەکـو ڕۆمـان یـان درامایەك‌و، نەك وەکو پیشەیەك یان کەرەسەیەکی خاو بۆ پەیامێکی کۆمەڵایەتی، ئەوە ببینین و دەرك بکەین کە چۆن ڕۆشنبیران نـەك هـەر نوێنـەری هەنـدێ بزاڤـی گەورەی کۆمەڵایەتی یانهێنین، بەڵکو ڕەخسێنەری شێوەی ژیان و کۆمـەڵێك ڕۆڵـی کۆمەڵایەتیی وەهان کە هەر ئەوان دەتوانن ئەنجامی بدەن. لەهیچ شوێنێك وەسـفی ئەو ڕۆڵە وا بەجوانی نابینینەوە، وەکو لەهەندێ ڕۆمانی ناباوی سەدەی نۆزدەیـەم‌و سەرەتاکانی سەدەی بیستەمدا دەیبینین: ڕۆمانی "باوکان و کـوڕان"ی تـۆرگنێڤ، "پەروەردەی عاتیفی"ی فلۆبێر، "وێنەی هونەرمەندەکە لەتافی لاویدا"ی جـۆیس، کە تیایاندا ڕەمزی حەقیقەت‌و، تەنانـەت گۆڕانیـشی، لـەژێر کاریگـەریی قـووڵ‌و دەرکەوتنی کتوپڕی کاراکتەرێکی نوێدایە کەرۆشنبیری لاوی مۆدێرنە.

ئـەو وێنەیـەی کـە تـۆرگنێڤ لەمـەڕ ڕوسـیای قەیـسەریی دەهـەی ١٨٦٠ ەوە دەیکێشێت، وێنەی ژیانێکی دێهاتی‌و خاڵییە لـەڕووداوی گـرنگ: پیـاوە لاوەکـان داب‌و نەریتی ژیانی خۆیان بەمیراتی لە دایـك و باوکیانـەوە بـۆ دەمێنێتـەوە، ژن دەهێنن و مناڵیان دەبێ‌و وەکو ئەوانی پێش خۆیـان درێـژە بـەژیانیان دەدەن. ئـەم دۆخە بەردەوام دەبێ تا ئەو دەمەی کەسێکی ئاشووبگێڕ، بەڵام لـە هـەمان کاتـدا

هەستیارو وردبین بەناوی (بازارۆڤ)ەوە پەیدادەبێ و دێتە ژیانیانەوە، یەکـەمین شـت کەلەودا سەرنجمان ڕادەکێشێت ئەوەیە کە ئەرکی خۆی بەرامبەر بـەدایك و بـاوکی خـۆی دیاریـدەکات‌و، زیـاتر لـەوەی کـوڕی خێزانێـك بێـت وا دێتـە بەرچـاو کـە کەسێتییەکە خۆی خۆی دروستکردووەو لەگەڵ عادەتەکانی ژیانی ڕۆژانەدا ناکۆکـە و هێرش دەکاتە سەر میانڕەوی‌و مەسەلە سـواوەکان و بـەرگری لەبـەها زانـستی‌و ناعاتیفییـەکان دەکـات کەئـەقڵانی و پێـشڕەو دێنـە پێشـچاو. تـۆرگنێڤ دەڵـێ نەیویـستووە بـاق و بریـق بـە کاراکتـەری بـازارۆڤ بـدات، وا قـەراربووە بـازارۆڤ ئادەمیزادێك بێ "وشك‌و، بێسـۆزو، تاڕادەیـەکی زۆریـش ڕەق ڕەفتـار". بـازارۆڤ گاڵتە بەخێزانی کریزانۆڤ دەکات، کاتێ باوکە تەمەن مام ناوەندییەکـەی خێزانەکـە پارچـەیەك مۆسـیقای شـۆبرت دەژەنێـت، بـازارۆڤ بـە دەنگێکـی بـەرزەوە پێـی پێدەکەنێت. بازارۆڤ بیروبۆچوونەکانی زانستی ماتێریالیزمی ئەڵمانی دەخاتەوەڕوو:

سروشت بەلای ئەوەوە پەرستگایەك نییە، بەڵکو شوێنێکە بۆ کار. کاتـێ عاشـقی ئاناسێرژیڤناش دەبێ، ئەویش ئەمی خۆشدەوێ، بەڵام لەهەمان کاتدا سڵیشی لـێ دەکاتەوە: لای ئانا، ڕاسـتگۆییەکەی ئـەو کـە هێزێکـی ڕۆشـنبیریانەی تووڕەشـی لەگەڵدایە، پەیامهێنی جۆرە ئاژاوەیەکی پەتییە. لە شوێنێکدا ئانا دەڵێـت: کاتـێ لەگەڵ ئەودا دەبم وا هەستدەکەم خەریکم لە هەورازێکی سەختەوە خلۆر دەبمەوە.

جوانی و خەمئەنگێزیی ڕۆمانەکە لەوەدایـە کـە تـۆرگنێڤ بیرخـەرەوەو وێنـەگری ناکۆکیی نێوان ڕوسیایە کە لەلایـەن بنەماڵـەکان و لەگـەڵ سـۆزی باوکایـەتی و ڕەوتی سروشتی‌و تەقلیدییەوە ئەنجامی کارەکـان بـەڕێوەدەبرێن و هاوکـات لەگـەڵ ئەمـەدا، هێـزی پوچـگەراو وێرانکـەری کەسـێك کـەناوی بازارۆڤـە و پێـشینەی بەپێچەوانەی کەسەکانی تری ڕۆمانەکەوە وەسف نـاکرێ، پێدەخاتـە سـەر شـانۆی ڕووداوەکان. ئەو دەردەکەوێ، دە جـەنگێ و لـەپڕێکا تووشـی پەتایـەکی دێهـاتی دەبێ، کە خۆی سەرگەرمی چارەسەکردنی بوو و، دەمرێت. ئەوەی سەبارەت بازارۆڤ

PDF4Kurd

له یاددا دەمێنێتەوە هێز و توانای نەترسی بۆ پرسیارکردن و ئەقڵی شیکەرەوە و قووڵی ئەوە. لەگەڵ ئەوەشدا کە تۆرگنێڤ لافی ئەوە لێدەدات کە بەلای ئەوەوە بازارۆڤ خەمخۆرترین کەسێتیی ئەوبووە، هەروەکو چۆن لە کاردانەوەی پەشێو و شلەژاوی خوێنەرەکانییەوە دوچاری سەرەگێژە بووە، بەهۆی هێزی بێپەروای رۆشنبیریانەی بازارۆڤیشەوە بە هەمان شێوە دوچاری گێژی بووە. هەندێ لەخوێنەران وای بۆچوون کە بازارۆڤ هێرشێکە بۆ سەر لاوان، هەندێکی دی وەکو پاڵەوانێکی راستەقینە ستایشیان کرد، هەندێکی تریش بە کەسێکی خەتەرناکیان لە قەڵەم دا. ئێمە هەر هەستێکمان بەرامبەر ئەو هەبێ، "باوکان و کوڕان" ناتوانێ بازاڕۆڤ وەکو کەسێتییەك لە کەسێتییەکانی رۆمانەکە لەگەڵ خۆیدا بگونجێنێت، لە کاتێکا هاوڕێکانی و خێزانی کریزانۆڤ و تەنانەت باوك و دایکە پیر و خەمئەنگێزەکەیشی درێژە بەژیانی خۆیان دەدەن، یەکلاکەرەوەیی و بەرەنگاریی بازارۆڤ وەکو رۆشنبیرێك، دەبێتە مایەی دەرکردنی ئەو لەرۆمانەکە، چونکە ئەو کەسێکی سرکەو رام ناکرێ.

کەسێتیی "ستیڤن دیدالۆس" یش لە چیرۆکەکەی جۆیسدا لەم روون و ئاشکراترە. تەواوی قۆناغی سەرەتای ژیانی بریتییە لە بگرەو بەردەی نێوان مەراییە گروپیەکانی وەکو کڵێساو، پیشەی مامۆستاییو، ناسیونالیزمی ئێرلەندیو، پەیدابوونی لەسەرخۆی کەسێتیی لە خۆبایی خۆی وەکو رۆشنبیرێك کە دروشمی دوورەپەرێزییە لە بیروباوەڕە شەیتانییەکان. سمیۆس دین ئاماژە بۆ خاڵێکی سەرنجڕاکێشی ئەم رۆمانەی جۆیس "وێنەی هونەرمەندەکە" دەکات:

"ئەم رۆمانە یەکەمین رۆمانە بە زمانی ئینگلیزی کەتیایدا خولیایەکی زۆر بۆ بیرکردنەوە خراوەتەڕوو"[١٠]. هیچ یەکێك لە پێشەنگان و لە پاڵەوانەکانی دیکنز، تاکری، ئۆستین، هاردی و تەنانەت جۆرج ئەلیوتیش، پیاوان و ئافرەتانێکی لاو نین کە خەمیان زیندوێتیی بیر و تێفکرین بێ لە ناو کۆمەڵگادا، لە کاتێکا بەلای

دیدالۆسی لاوەوە "بیرکردنەوە شێوەی تەجروبەکردنی جیهانە." دین هەقێتی بڵێ بەر لەدیدالۆس پیشەی رۆشنبیر بە تەنها "بەرجەستەکردنی سەیر و سەمەرە"ی ئەفسانە ئینگلیزییەکان بوو. لە هەمانکاتدا، لەبەرئەوەی ستیڤن لاوێکی شارییەوە بەرهەمی ژینگەیەکی ئیمپریالیستیانەیە، دەبێ بەر لەبوون بەهونەرمەند، هۆشیاریی پتەوو باڵای رۆشنبیرانە لە خۆیدا بڕسکێنێ.

لە کۆتایی رۆمانەکەدا، رەخنە و دوورەپەرێزیی لەبەرنامەیەکی ئایدیۆلۆژیك کە دەرەنجامەکەی بریتییە لە فەوتانی تاکێتی و بەڵکو کەسێتیی ناپەسەندی خۆی، هیچی لەرەخنەو دوورەپەرێزیی لە خێزان و بنەماڵەی فنیان کەمتر نییە.[١١] جۆیسیش وەکو تۆرگنێڤ لەڕێی "کنایە"وە ئەو راستییە دەسەلمێنێ کە لە نێوان رۆشنبیری لاوو رووداوە بەدوایەکەکانی ژیاندا تەبایی نییە. ئەو چیرۆکەی کە بە شێوەیەکی ئاسایی بە ژیانی لاوێك دەستپێدەکات کەلەخێزانێکدا نەشونمای کردووەو پاشان بۆ قوتابخانەو زانکۆ دەچێت، بەکۆمەڵێك نووسینی چڕو پڕ مانای دەفتەری یادەوەرییەکانی ستیفن کۆتایی دێ. ئەم رۆشنبیرە لەگەڵ ژیانی رۆژانە یا ئەنجامدانی کاری ئاسایی و سواوی رۆژانەدا ناگونجێت. گەرچی زێدەگۆیی هەستیارانەی دەربڕینەکەی جۆیس شێوازێکە ئەو بۆ رەتکردنەوەی رەونەق و شکۆی ئەو پیاوە لاوە بەکاریدەهێنێت، ستیفن لەناوازەترین وتاری رۆمانەکەدا بەمجۆرە چەمکی ئازادی لەڕوانگەی رۆشنبیرەوە دەردەبڕێ: "من پێت دەڵێم کەچ کارێك ئەنجام دەدەم و چی ئەنجامنادەم. من خزمەتی شتێك ناکەم کەباوەڕم پێی نەبێت، ئیدی ناوی ئەو شتە ماڵی من، نیشتمانی من، یان کڵێسای من بێت، من هەوڵدەدەم بیروبۆچوونەکانی خۆم لەڕێی هەندێ شێوازی ترەوە، یا هونەرەوە بەسەربەستترین و کامڵترین شێوە دەربڕم، بۆ بەرگریکردنیش لەخۆم چەکی وەها بەکاردەهێنم کەخۆم رێی بەکارهێنانیانم بەخۆمداوە: بێدەنگی، جێهێشتنی نیشتمانو، زیرەکی".

PDF4Kurd

ئێمە تەنانەت لە ئەفسانەی "ئۆلیس"یشدا ناتوانین ستیفن بە لاوێکی کەللەشەق و یاخی لە قەڵەم نەدەین. ئەوەی بە باوەڕی ئەو لە هەموو شتێك زیاتر جێی بایەخە، جەختکردن لەسەر ئازادیی رۆشنبیرانە. ئەمە یەکێکە لە مەسەلە سەرەکییەکانی کاری رۆشنبیرانە، چونکە بوون بە ئادەمیزادێکی بەدخوو یا کەسێك کەتێکدەری شەوق‌و چالاکییە، نابێتە ئامانج. ئامانجی کاری رۆشنبیرانە بەرزکردنەوەو باڵاکردنی ئازادی‌و مەعریفەی ئادەمیزادە. بە باوەڕی من سەرباری ئەو تۆمەتانەی کە گەلێ جار دەدرێنە پاڵ "چیرۆکە شکۆدار و بەناوبانگەکانی ئازادی‌و رۆشنگەری"، تا ئێستاش ئەو ئامانجە بە تەوەری سەرەکیی کاری رۆشنبیرانە دەژمێردرێ. فەیلەسووفی هاوچەرخی فەرەنسایی "لیوتار" ئەم پایەخوازییە قارەمانانەی بەستۆتەوە بە چاخی "مۆدێرن"ەوەو لەو باوەڕەدایە کە ئەم چیرۆکانە لە چاخی "پۆست مۆدێرن"دا هیچ بایەخێکیان نییە. لەدیدگایەکی لە جۆرەدا، داستانە شکۆدار و ناوازەکان جێی خۆیان داوە بەگەمەکانی زمان و هەڵوێستە دیاریکراوەکان.

رۆشنبیرانی پۆست مۆدێرن بەها بۆ توانا و شایستەیی، نەك بۆ بەها جیهانییەکانی وەك حەقیقەت و ئازادی دادەنێن. من هەمیشە وای بۆ دەچووم کە سەرباری پۆست مۆدێرنیزم، لیوتار و پەیڕەویکارانی، لەبری نرخاندنێکی دروستی ئەو شتەی بەناوی ئارایشتی دەرفەتە بێسنووورە راستەقینەکان بۆ رۆشنبیر ماوەتەوە، رێیان بەخۆیانداوە کەبێتوانایی و بێدەسەڵاتی و تەنانەت لەوانەیە بێدەربەستیش بەسەریاندا زاڵ بووبێت. چونکە لەڕاستیدا تائێستاش حکومەتەکان بە ئاشکرا ستەم لە خەڵك دەکەن، هێشتا بێدادییەکی فراوان و نالەبار لە ئارادایە، هاوکاریی رۆشنبیران لەگەڵ دەسەڵاتداو بەکارهێنانیان لەلایەن دەسەڵاتەوە، هێشتا لەتوانایدایە دەنگیان کپ بکاتو، لادانی رۆشنبیران لەپیشەو ئەرکی سەرەکیی خۆیان هێشتا یەکێکە لەمەسەلە سەرەکییەکان.

گۆستاڤ فلۆبێر لە"پەروەردەی عاتیفی"دا، بە بەراورد لەگەڵ ئەوانی تردا ئائومێدی بەرامبەر بەرۆشنبیران پیشان دەدات و بێبەزەییانە رەخنەیان لێدەگرێ. ئەگەر ئەوە بهێنینە پێشچاوی خۆمان کە رۆمانەکەی فلۆبێر لەقۆناغی گرژی و پڕ ئاژاوەی پاریس، واتە لە نێوان ساڵانی ١٨٥١-١٩٤٨دا روویداوە، ئەو قۆناغەی کەلویس نامیری مێژوونووسی بەناوبانگی ئینگلیز ناوی ناوە قۆناغی شۆڕشی رۆشنبیران، دەبینین کەئەم رۆمانە لە ژیانێکی سیاسیی بێسەروبەر لە"نێوەندی سەدەی نۆزدەهەم" {پاریس}دا دیمەنێکی فراوان دەخولقێنێت. تەوەری رۆمانەکە دوو لاوی خەڵکی شارن، فریدریك مۆرۆ و شارل دولاریە، کەرەفتاریان وەکو پیاوانێکی خۆشگوزەران، دەربڕی تووڕەیی فلۆبێرە لە بێدەسەڵاتیان وەکو رۆشنبیر لە دۆزینەوەی رێبازێکی پتەو و بەردەوامدا. هۆی بەکەم سەیرکردنی ئەمانە دەشێ لەوەوە سەرچاوەی گرتبێت کە فلۆبێر زۆر زیاتر لەوەی لێ چاوەڕێ دەکردن. لە ئەنجامدا، یەکێك لە درەوشاوەترین وێنەکانی ئاوارەیی رۆشنبیر دەخرێتەڕوو. ئەم دوو پیاوە لاوە، بەتواناکانی لێکۆڵەرەوەیەك، رەخنەگرێك، مێژوونووسێك، وتارنووسێك، فەیلەسووفێك و تیۆریسازێکی کۆمەڵایەتی و بەئامانجی بە دەستهێنانی بەختەوەری‌و خۆشگوزەرانیی گشتی، کاری خۆیان دەستپێدەکەن. کاری مۆرۆ (بە نەمانی خەونی پایەی رۆشنبیرانەی.." کۆتایی دێ. "ساڵانێك تێپەڕی و ئەو بەرگەی تەمەڵی و بێ توانایی خۆی گرت".

دولاریە "دەبێ بە سەرۆکی فەرمانگەی کۆچ لە جەزائیرو، نووسەر لای پاشایەك‌و، بەڕێوەبەری رۆژنامە و پسپۆری راگەیاندن، ... ئەو حاڵی حازر، لە کۆمپانیایەکی پیشەسازیدا وەکو پارێزەرێك سەرقاڵی کارە".

لای فلۆبێر، تێکشکانەکانی ساڵی ١٨٤٨، بە ئائومێدییەکانی نەوەی ئەو دەژمێردرێن، چارەنووسی مۆرۆ و دولاریە، بە شێوەیەکی پێشبینانە وەکو ئەنجامی لە دەستدانی خواستەکانی ئەوانەو، بە هەمان شێوە وەکو ئەو کۆسپ و تەگەرانەیە

PDF4Kurd

کە لەلایەن کۆمەڵگای مۆدێرنەوە سەپێنراون' بەشڵەژانو لادان (انحراف)ە بێکۆتاییەکانییەوە، بە وەرچەرخان و هەڵکشان و داکشانی خۆشی و چێژەکانییەوە. لەسەروو هەموو ئەمانەشەوە هاتنەکایەوەی ڕۆژنامەگەری، ڕاگەیاندن، ناوبانگی خێراو، ئەو بوارانەی کە تیایدا بیروڕا قابیلی فرۆشتنە، هەموو بەهاکان قابیلی گۆڕانن، هەموو پیشەکان گۆڕاون بۆ پیشەی پارە پەیداکردنی ئاسان و سەرکەوتنی پەلەو خێرا. بەم پێیە دیمەنە سەرەکییەکانی ڕۆمانەکە بە شێوەیەکی ڕەمزی بریتین لەپێشبڕکێی ئەسپ سواری، سەماکردن لە کافیتیریا و سۆزانیخانەکاندا، ئاژاوەو دووبەرەکی نانەوە، بزاڤە دەستە جەمعییەکان، نمایشی شکۆدارو، هەروەها کۆبوونەوەی گشتیی ڕێکخراو کە تیایدا مۆرۆ بەردەوام لەتەقەللادایە بۆ گەیشتن بەعیشقو خواستە ڕۆشنبیرییەکانی، بەڵام لە هەموو ئەمانە لادەدات و دڵسارد دەبێتەوە.

هەرچەندە نموونەی وەك بازارۆڤ و دیدالۆس و مۆرۆ بەنموونەی توندڕەو دەژمێردرێن، بەڵام ئەو مەبەستە بەدەستەوە دەدەن کەدیمەنی ڕاستەقینەی ڕۆمانەکانی سەدەی نۆزدەیەم بریتی بووە لە خستنەڕووی تاکی ڕۆشنبیر لە کاتی کارکردندا. ئەمانە دەکرێ پیشاندەری ئەو کێشەو دوو دڵییە بێشومارانە بن کەڕۆشنبیرانیان گەمارۆداوە — چ لە قاڵبی مانەوەی ڕێگایاندا چ لەبەرگی خیانەتکردن بەکارو پیشەیان -. هەڵبەتە نەك وەکو کارێکی چەسپاو کە دەبێ بۆ یەك جارو هەمیشە لەسیستمێکی وەك "دەبێ چۆن کارەکان ئەنجامبدەین" دا فێری ببین، بەڵکو وەك تەجروبەیەکی ڕاستەقینە کە بەردەوام لەلایەن ژیانی مۆدێرنەوە هێرشی دەکرێتە سەر. ڕۆڵی ڕۆشنبیر، ڕوونکردنەوەی ئامانجەکانی یا بیروڕاکانی بۆ کۆمەڵگا، بە پێویست مانای بەهێزکردنی ئارەزووە دەروونییەکان یا پتەوکردنی پلەو پایە نییە. مەبەستی ئەوان خزمەتکردن نییە لەپەنا بیرۆکراسییە دەسەڵاتدارەکان و جێگیربوون لە پەنا خاوەنکارە دەسکراوەکاندا. ڕۆڵی ڕۆشنبیر خۆی کارەو پەیوەستە بەجۆرێك

لە هۆشیارییەوە کەگومانکەرە، شەڕکەرەو بەشێوەیەکی بێ ئۆقرە سەرقاڵی لێکۆڵینەوەو تۆژینەوەی ئەقڵانیو داوەریی ئاکاری (ئەخلاقی)یە. ئەمەش هەمان ئەو شتەیە کە شوناسی تاکە کەس پێکدێنێ و دەیخاتە سەر ڕەوت. زانینی چۆنێتیی بەکارهێنانی بێ گیروگرفتی زمانو، هۆشیاری بەوەی کە دەبێ لە چ کاتێکدا دەست لە زمان بدەین، دوو لایەنی لێکنەپساو و سەرەکیی کاری ڕۆشنبیرانن.

بەڵام لەم سەردەمەی ئێستادا، چ ئەرکێك بەسەرشانی ڕۆشنبیرەوەیەو ئەو نوێنەری چییە؟ بەبڕوای من، یەکێك لە باشترین و ڕاستگۆترین وەڵامەکانی ئەم پرسیارە وەڵامی (سی. ڕایت میڵز)ە. میڵز ڕۆشنبیرێکە تەواو سەربەست، بەڕوانینێکی کۆمەڵایەتیانەی وروژێنەر و توانایەکی بەرچاو بۆ ئاڵوگۆڕی بیروبۆچوونەکانی خۆی لە شێوەی پەخشانێکی ئاشکراو هەژێنەردا. ئەو لە ساڵی ١٩٤٤دا دەنووسێت: ڕۆشنبیرانی سەربەخۆ، بەپێی هەلومەرجە پەراوێزییەکانی خۆیان، ڕووبەڕووی جۆرە هەستکردن بە نائومێدیەك بەرامبەر بەلەدەستدانی دەسەڵاتی خۆیان بوونەتەوە، یان لەبەردەم ئەم هەڵبژاردنەدان کە وەکو ئەندامانی ناو گروپێکی بچووك کە بەبێ بەرپرسیاری بڕیاری گرنگ دەدەن، بچنە ناو ڕێکخراو و کۆمپانیاو حکومەتەکانەوە. بوون بەکرێکارێکی "کرێگرتە" لە کارگەیەکی بەرهەمهێنانی زانیاریشدا ڕێگە چارەیەکی باش نییە، چونکە لەم حاڵەتەدا بەرقەرارکردنی پەیوەندی بەخوێنەرانەوە وەکو بەرقەرارکردنی پەیوەندیی گوێگرەکانی (تۆم پین) بە تۆم پینەوە ئەستەمە. بەکورتی، خاوەنداریتیی "ئامرازەکانی ئاڵوگۆڕی کاریگەر" کەسەرمایەی ڕۆشنبیرە لێی زەوت کراوەو بیرمەندی سەربەخۆ لە کارێکی سەرەکیی تەنیا دەچێت.

میڵز ئەم مەسەلەیە بەمجۆرە دەردەبڕێت:

PDF4Kurd

هونەرمەند و رۆشنبیری سەربەخۆ لەو کەسێتیە زۆر کەمانەن کەماونەتەوەو بۆ بەرەنگاری و شەڕکردن لەگەڵ ڕەفتارە لەقالّبدراوەکان و بەرئەنجامەکانیان، کەمەرگی شتگەلێکن کە لەخۆباییانە دەژین، چەکدارن. ئەمە دەرکێکی تازەی پێویستە بۆ چارشێولادان و وردکردنی وێناندن و ئەقڵی لە قالّبدراو کە پەیوەندییە نوێیەکان {واتە سیستمە کردەییە مۆدێرنەکان} ئێمەی لە زۆنگاویدا گەوزاندووە. جیهانەکانی هونەر و هزر تا بێت ڕۆژ بەڕۆژ لەگەڵ خواستە سیاسییەکاندا دەگونجێن. هەر بۆیە ئەم گونجانە و تەقەللای رۆشنبیرانەیە دەبێ لە سیاسەتدا رۆڵی تەوەرە ببینێت. ئەگەر بیرمەندێك لە ڕەوتی تێکۆشانی سیاسیدا، لەگەڵ بەهای حەقیقەتدا خۆی بەراوردنەکاتەوە، ناتوانێ بەرپرسیارانە لە عۆدەی هەموو کێشە ئەزموونکارییەکان بێت[١٢].

ئەم دێڕانە شایانی ئەوەن کە چەندەها جار بخوێندرێنەوە، چونکە پڕن لە ئامۆژگاریی بەسوود و گرنگ. سیاسەت لەهەموو شوێنێکدا ئامادەیە و هیچ ڕێگایەکی هەڵاتن نییە بۆ بوارەکانی هونەر و بیری پەتی، یابۆ بواری بێلایەنی بەرامبەر حەقیقەتو یان بۆ تیۆرەیەکی تێپەڕ. رۆشنبیران لەسەردەمی خۆیاندا دەژین و کارو کردەوە سیاسییەکان، کە لەڕێی کارگەکانی هەواڵسازی یا دەزگاکانی ڕاگەیاندنەوە بەرجەستە دەبن، ئەوان ڕێنوێنی دەکات. هەربۆیە رۆشنبیران تەنها لەڕێی ململانێوە لەگەڵ وەهمەکان، ریوایەتە ڕەسمیەکان و پاسا و هێنانەوەکانی دەسەڵات کە بەهۆی دەزگای ڕاگەیاندنێکی بەهێزەوە بڵاوکراونەتەوە)(و تا بێت هێزیشیان ڕوو لەزیادبوونە) بەرامبەر بەم کارو کردەوانە توانای بەرەنگارییان هەیە. رۆشنبیران نەك تەنها بەرامبەر بەم دەزگای راگەیاندنە بەهێزە توانای بەرەنگارییان هەیە، بەڵکو لەتواناییاندایە دژ بە تەواوی ئەو ڕەوتە فیکرییانەش بوەستنەوە کە هەلومەرجی باو دەپارێزن و هەموو شتێك لە سنوورێکی پەسەندکراو و ڕوانگەیەکی قانوونی بەسەر حەقیقەتەوە قبووڵ دەکەن. رۆشنبیران یان لەڕێی

ئامادەگیی ئەو شتەوە کە مێلز ناوی دەنێت "چارشێو لەڕوو هەڵماڵین"، دەتوانن بەرامبەر هەموو ئەوانە بەرەنگاری بکەن، و یان بەهەندێ ڕێگای دی کەتیایاندا رۆشنبیر، لەبەرزترین ئاستی تواناییدا، هەوڵدەدات حەقیقەت بڵێت.

ئەنجامی ئەم جۆرە کارەش سەختە: رۆشنبیر هەمیشە لەمابەینی تەنیایی و وابەستەییدایە. لە ڕووداوی دوا جەنگی کەنداودا دژ بە عێراق، چەند دژوار بوو ئەوە لە هاوولاتییە ئەمریکاییەکان بگەیەنین، کە ئەمریکا نەهێزێکی بێگوناه و بێلایەن بووە (ئەوانەیان لەبیرچووبووە کەپلانیان بۆ هێرشکردنە سەر ڤیەتنام و پەنەما دارشتبوو)و نەکەسێك کردوویەتی بە پاسەوانی سەربازیی جیهان، خۆی نەبێت. بەڵام بەبڕوای من ئەوە ئەرکی رۆشنبیران بوو لەوکاتەدا شتە فەرامۆشکراوەکان لەژێر خاك دەربهێننەوە، پەیوەندییە نکوولی لێکراوەکان دروستبکەنەوەو، سەرنجی خەڵکی بۆ شێوازی تر ڕابکێشن کە لە تواناییدا بوو بەر لە جەنگ و دەرەنجامەکانیشی، واتە فەوتاندنی مرۆڤەکان، بگرێت.

خاڵی سەرەکی لە مەبەستی ڕایت مێلزدا ئەو ململانێیەیە کە لە نێوان خەڵکی عەوام و تاکە کەسدایە. جیاوازیەکی خۆیی لە نێوان دەسەڵاتەکانی ڕێکخراوە گەورەکان، هەر لە حکومەتەکانەوە بیگرە تا کۆمپانیاکانو، لاوازیی ڕێژەیی نەك بە تەنها تاکە کەسەکاندا هەیە، بەڵکو ئەو مرۆڤانەش کە خاوەن پێگەی لاوەکین، وەکو: کەمایەتییەکان، خەڵك و دەوڵەتەکانی ئەقڵ، کەلتوورەکان و نەژادە ئاست نزمەکان. من گومانم لەوە نییە کە رۆشنبیر لایەنگری لاوازو بێ نوێنەرەکانە. هەندێك هەن رۆشنبیرو ڕۆبن هوود بەیەك دەشوبهێنن. بە هەرحاڵ ئەمە رۆڵێکی ئاسان نییە و، لەم ڕووەشەوە ناتوانین هەروا بەئاسانیو وەکو کەسێکی ئایدیالیستی رۆمانتیك رۆشنبیر پشتگوێ بخەین. لە کۆتاییدا، بەلای منەوە، رۆشنبیر نەکەسێکی ئاشتیخواز و نەسازێنەری سازشێکی گشتیشە. رۆشنبیر کەسێکە کە هەموو بوونی بەستراوەتەوە بەدیاریکردن و جیاوازیکردنی ڕەخنەگرانەوە،

PDF4Kurd

دیاریکردنو جیاوازیکردنێك كه ئامادەنییه، فۆرمۆله سادەكان، دەستەواژه سواو و له كاركەوتووەكانو، لەڕاستیدا گونجان لەگەڵ هەر شتێكدا قبووڵبكات كه دەسەڵات یان نەریت دەبێ بیڵێت و ئەنجامی بدات. ئەمەش بە تەنها قبووڵنەكردنێك نییه كه له كاردانەوەوە هاتبێت، بەڵكو ڕۆشنبیر چالاكانه دەیەوێ ئەوە دەربڕێتو بیخاتەڕوو.

ئەمەش هەمیشه بەو مانایه نییه كه ڕۆشنبیر دەبێ یەكێك بێت له ڕەخنەگرانی ڕەوتی حكومەت، بەڵكو بەپێچەوانەوە دەبێ وا بڕوانینه پیشەی ڕۆشنبیری كەهەمیشه بەخۆی هۆشیارەو، بەردەوامیش خوازیاری ئەوەیه كه ڕێ به خۆی نەدات تەنها نیوەی حەقیقەت و ئایدیا پەسەندەكان ڕێنومایی بكەن. ئەنجامدانی كارێكی لەمجۆرەش پێویستی بەواقیعگەراییەكی جێگیر و خۆڕاگرو، تارادەیەك وزەیەكی بەهێزی مەعقول و، هەروەها كۆششێكی سەخت و ئاڵۆز هەیه بۆ بەرقەراركردنی هاوسەنگییەك له نێوان كێشه تاكە كەسییەكاندا بەرامبەر ئەركەكانی بڕەودانو بڵاوكردنەوەی ڕاستییەكان له بواری گشتیدا. هەر ئەم هۆكارانەشە وا له ڕۆشنبیری دەكات ببێته پیشەیەك كه بریتییه له كۆششێكی بەردەوام و ئاوێتەیەكی ناتەواوو بە پێویست نوقسان و ناكامڵه له هەمان كاتدا، گەرچی ئەم پیشەیه مەرج نییه ببێته مایەی ناوبانگ بۆ تاكه كەس، بەڵام بەهێزی و ئاڵۆزییەكەی، لانی كەم بەلای منەوە، دەبێته مایەی پڕیو دەوڵەمەندیی تاكە كەس. (*)

---

* ئەم نووسینه بەشێكه له كتێبێكی ئێدوارد سەعید و له دەقه فارسییەكەوە كراوە بە كوردی كه ئەمەیه: نقش روشنفكر — ادوارد سعید، ترجمەو پیشگفتار: د. حمید عضدانلو، انتشارات آموزش — چاپ اول ۱۳۷۷ (۱۹۹۸) — تهران.

پەراوێزەكان

1- Antonio Gramsci, The Prison Notebooks: Selections, Trans. Quintin Hoar and Geoffrey Nowell – Smith (New York: International PublisheR, 1971),P.9.

2- Ibid.,P.4.

3- Julien Benda, The Treason of the Intellectuals, trans. Richard Aldington (1928; rprt. New York: Norton, 1969) P.43.

4- Ibid., P.52.

٥- لەساڵی ١٧٦٢ی زایینیدا، بازرگانێكی پرۆتستانت كه ناوی جین كالاس بوو، خەڵكی شاری تۆلوز بوو، بەتاوانی كوشتنی كوڕەكەی كەنیازی بوو بچێته سەر مەزهەبی كاسۆلیك، دادگایی كراو پاشانیش لەسێدارەدرا. گەرچی بەڵگەكان لاوازو بێ بنچینه بوون، ئەوەی بووه هۆی پەلەكردن لەبڕیاردانی دەستەی دادوەر ئەو باوەڕه باوەبوو كه پرۆتستانتەكان خەڵكێكی دەمارگیرن كه بەئاسانی هەر پرۆتستانتێك لەناو دەبەن كەمەزهەبی خۆی بگۆڕێ. ڤۆڵتێر بۆ گەڕاندنەوەی ئابڕووی خێزانی كالاس كەوته ململانێیەكی ئاشكراوە كه تێیدا سەركەوتوو بوو. (بەڵام ئەمڕۆ ئێمه ئەوە دەزانین كه تەنانەت بەڵگەكانی ئەویش ساختەبوون). مۆریس بارس یەكێك بوو له نەیارانی دیاری ئەلفرێد دریفۆس. ئەو وەكو ڕۆماننوسێكی فەڕەنسایی لایەنگری فاشیزم و دژ بەرۆشنبیرانی كۆتایی سەدەی بیستەم، لەبەرگریكارانی تیۆرەی بێئاگایی سیاسی (Political unconscious) بوو، كەتیایدا تەواوی نەژادەكان و میللەتەكان بە شێوەیەكی دەستەجەمعی هەڵگری ئایدیاو بۆچوونه تایبەتییەكانی خۆیان بوون.

6- La Trahison: Was republished By Bernard Grasset in 194.

7- Alvin W. Gouldner, The Future of Intellectuals and the Rise of the New Class (New York: Seabury Press, 1979), pp.28-43

8- Michel Foucault, Power, Knowledge: Selected Interviews and other writings 1972-1977, ed. Colin Gordon (New york: Pantheon, 1980), pp.127-128.

9- Isaiah Berlin, Russian Thinkers,ed. Henry Hardy and Aileen Kelly (New York: Viking Press, 1978), P.129

10- Seamus Deane, Celtic Revival: Essays in Modern irish Literature 1880 – 1980 (London: Faber & Faber, 1985), pp. 75-76.

١١- دەستەیەكی ئەفسانەیی كۆمەڵێك پاڵەوان و شەڕكەری ئێرلەندین، له سەدەكانی دووەم و سێیەمی پاش زایینیدا ژیاون. هەروەها ناوی نیشتەجێیانی كۆنی ئێرلەندەشه، كه بەرگرییان له دوورگەی ئێرلەندە كرد له سەردەمی فین Finn پاشای ئێرلەندەدا.

12- C.Wright Mills, Power, Politics, and People: The Collected Essays of C. Wright, Mills, ed. Irving Louis Horowitz (New York: Ballantine< 1963), P.299.

PDF4Kurd

ئومبێرتۆ ئیکۆ

لە سەدەکانی ناوەندەوە بۆ "ناوی گوڵەباخ"

نیشانەناس و ڕۆماننووسی ئیتالیایی ئومبێرتۆ ئیکۆ ساڵی ١٩٣٢ لە ساندیریا لە پیەمۆنی ئیتالیا هاتۆتە جیهانەوە، لە زانکۆی تۆرینۆ دەخوێنێ و ساڵی ١٩٥٤ بڕوانامەی فەلسەفی وەردەگرێ و دوو ساڵ دوای ئەوە کتێبێك بەناوی "ئیستاتیکا لەهزری تۆماس قدیس"دا دەنووسێ پاشتر دوو کتێبی دی لەسەر ئیستاتیکا لە سەدەکانی ناوەڕاستدا دەنووسێ. ئیکۆ لە ساڵی ١٩٦١ەوە لە زانکۆکانی تۆرینۆ، میلان، فلۆرەنسا و بۆلیڤنیا وانەی فەلسەفە و سیمیۆتیکا[1]ی وتۆتەوە. ئەو کتێبەی زیاتریش بووە مایەی ناوبانگی، کتێبی "دەقی کراوە" بوو کە لێکۆڵینەوەیە کە لەسەر هونەری مۆدێرن و ساڵی ١٩٦٢ لە چاپ دراوە. ئەمەو هەروەها چەند تۆژینەوەیەکی قووڵی لەسەر کارەکانی ڕۆماننووسی ئێرلەندی جەیمس جۆیس نووسیوە.

ئیکۆ چ لەو کتێبانەی سەرەوەیداو چ لە کۆمەڵێك وتاری کورتدا کە سەبارەت بە مەسەلەکانی ژیانی ڕۆژانە نوسیوونی وەك تۆپی پێ، تیرۆریزم، مۆدی جل و بەرگ، تەلەفزیۆنو هتد.. وەك ڕۆلان بارت کە کاریگەرییەکی دیاری لەسەر ئیکۆ هەبووە میتۆدی نیشانە ناسیی گرتۆتەبەر. گرنگترین کتێبیشی لەم بوارەدا کتێبێکە دەربارەی نیشانەناسیی گشتی کە لە ساڵی ١٩٧٥دا بڵاوبۆتەوە. ساڵی ١٩٧٩یش کتێبێکی بەناونیشانی لاتین Lector in Fabula (خوێنەر لە چیرۆکدا)ی

بڵاوکردۆتەوە کە تیایدا تیۆرەکانی خۆی سەبارەت بە "خوێندنەوەی دەق" خستۆتە ڕوو لە کتێبە تازەکانیشی دەربارەی نیشانەناسی (نیشانەناسی و فەلسەفەی زمان)ە کە لە ساڵی ١٩٨٨دا چاپکراوە.

بەڵام ئومبێرتۆ ئیکۆ تەنها بە تۆژینەوەی سیمیۆتیکییەوە نەوەستاوە، بەڵکو لە تەمەنی پەنجا ساڵیدا یەکەمین ڕۆمانی خۆی نووسی کە وەکو ڕۆماننووسێکی گەورەش بەدونیای ناساند، ئەویش ڕۆمانی "ناوی گوڵەباخ" بوو کە هەر لە ئیتالیادا دوو ملیۆن دانەی لێ فرۆشراو دواتریش وەختێ بۆ سەر زمانانی دی تەرجەمە کرا نۆ ملیۆن دانەی لە جیهاندا لێ فرۆشرا.

جگە لە ڕۆمانی "ناوی گوڵەباخ" ئیکۆ دوو ڕۆمانی تریشی نووسیوە کە هیچیان لەڕۆمانی یەکەم کەمتر نییە کە ئەمانەن: "بەندۆڵی فۆکۆ" کە لە ساڵی ١٩٨٨دا لە چاپ دراو بیست و سێ ملیۆن دانەی لێ فرۆشراو بۆ سی و دو زمانی جیهانی تەرجەمەکرا، هەروەها دوا ڕۆمانیشی ڕۆمانی "دوورگەی ڕۆژی پێشوو"ە کە لە ساڵی ١٩٩٤دا بڵاوبۆوە.

ئێمە لێرەدا هەوڵئەدەین لەسەر ڕۆمانی "ناوی گوڵە باخ" بدوێین و بە مەبەستی ناساندنی بەخوێنەر هێڵە سەرەکییەکانی ڕۆمانەکە بخەینە ڕوو.

* * *

PDF4Kurd

ڕۆمانی "ناوی گوڵەباخ":

(وەختێ دەستمان بە شتێك نەگات، دەبێ لەڕێی نیشانەكان و نیشانەی نیشانەكانەوە پەی بەبوونی بەرین)

ویلیەم- ناوی گوڵەباخ ل ٣٩-

ئومبێرتۆ ئیكۆ وەكو زانایەكی سیمیۆتیكی خۆی رای وایە كە دەبێ نیشانەكانی نووسینی ئەكادیمی (باس و تۆژینەوەی فیكری و زانستیەكان و هتد..) بەروونی بگەنە خوێنەرو بەپێچ و پەناو ئاڵۆز نەبن. بەڵام لە نووسینی ئیبداعیدا نیشانەكان چڕدەبنەوەو نهێنی ئامێز دەبن و دەچنە تۆڕێكی ئاڵۆزەوە. هەر بۆیە دەبینیین كەشێكی نهێنی ئامێز باڵ بەسەر پانتاییەكانی جیهانی رۆمانی "ناوی گوڵەباخ"دا دەكێشێ.

ئەكرێ بڵێین رۆمانی "ناوی گوڵەباخ" رۆمانێكی پۆلیسییە، بەڵام نەك لەو رۆمانە پۆلیسیانەی كە لە روانین و جیهانبینی خاڵیێو بەتەنها مەبەستیان وروژاندنی هەستی بەدووكەوتنی رووداوەكانە لای خوێنەرو، رەهەندێكی قووڵ لەودیو ئەم بەدووكەوتنەوە نییە بەڵكو بە پێچەوانەوە، ئەم رۆمانە دونیایەكی دەڵەمەند بە دەلالاتی مەعریفی ئیستاتیكی و فیكری و لەزۆر رووەوە دەشوبهێتە سەر فەزاو رەهەندی كارەكانی "بۆرخس"و هەندێ لە رەخنەنووسان تا ئەو رادەیە دەڕۆن كە دەڵێن چاودێری كتێبخانەی دەیرەكە (واتە یۆرج) لەسەر شێوەی كەسێتیی بۆرخس رەسم كراوە، گەرچی ئیكۆ لە رۆمانەكەیدا یۆرج وەكو بكوژێك ئەخاتەروو.

دەشی بڵێین یەكێك لە هۆیەكانی دی بۆ هەڵبژاردنی كەش و هەوایەكی پۆلیسیانەی بۆ ئەم رۆمانە ئەوەبێت كە كرداری شاردنەوەو دۆزینەوە پتر لە هەر كارێكی دی رەهەندێكی سیمیۆتیكیانە بەخۆوە دەگرێ. ئەمەو ئیكۆ دەڵێت كە زۆربەی رووداوەكانی

ڕۆمانەكە خۆیان خۆیان بەسەر ئەودا سەپاندووە نەك بیەوێ بەزۆر ئەو كەشو هەوایە بەسەر دونیای رۆمانەكەدا بسەپێنێ. ئەوەتا دەڵێت "هێنانە بەرچاوی چیرۆكێك كە لە سەدەكانی ناوەڕاستدا روو بدات و ئاگر سەندنەوەی تیا بێ، وەكو هێنانە بەرچاوی فیلمێكی جەنگییە كە رووداوەكانی لە ئۆقیانووسی ئارامدا رووبدات و كەچی فڕۆكەیەك لە فیلمەكەدا نەبینرێ"

رووداوەكانی "ناوی گوڵەباخ" كە ژمارەی لاپەڕەكانی لە حەوت سەد لاپەڕە تێدەپەڕێت دەگەڕێتەوە بۆ چاخەكانی ناوەند. دیارە كە بایەخدانی ئیكۆ خۆی بە سەدەكانی ناوەڕاست و ئەو تۆژینەوانەی كە لەسەر ئیستاتیكا لە سەدەكانی ناوەندا نووسیوونی رۆڵی گرنگیان هەبووە لەوەدا كە هانی ئیكۆ بدەن تا ئەو رۆژگارە وەكو باكگراوەندێك بۆ رووداوەكانی رۆمانەكەی هەڵبژێرێت، بە تایبەتیش سەدەی چواردەهەم واتە دوا ساڵەكانی چاخەكانی ناوەڕاست، كە ساڵانێكە تیایدا بەها فیكری و مرۆییەكان رووەو پووكانەوەن و بەهای، مرۆیی نوێ لەشكۆفە كردنو بوژانەوەدایە، هەر بۆیەشە رۆمانەكە بەهەندێ ئامۆژگاریكردن بۆ قدیس تۆماس دەست پێ دەكات و بەباسكردنی ڤیتگنشتاین كۆتایی دێ.

رووداوەكانی "ناوی گوڵەباخ" لەدێرێكی گەورەداو وەكو پێشتر ئاماژەمان پێ دا لە سەدەی چواردەیەمدا روو ئەدەن. ساپیتەی زەمەنیی رووداوەكان حەوت رۆژە كە دەتوانین بڵێن ئاماژەیە بۆ ئەو حەوت رۆژەی كە تیایاندا خوا كەون و بوونەوەرەكانی خولقاند، هەروەها ئاماژەیە بۆ سەربوردەی مرۆڤایەتی و سەرلەنوێ لە دایكبوونەوەی لە نێو رەحمی تاریكییەوە بۆ نێو تریفەی رووناكی، لە تاریكیی ئەنگوستە چاوی سەدەكانی ناوەڕاستەوە بۆ سەرەتاكانی چاخی رێنیسانس.

لە میانەی رووداوەكانی ئەم حەوت رۆژەوە گوتاری زاڵی زەینیەتی دەسەلاتی دینیی سەدەكانی ناوەڕاستمان بۆ ئاشكرا دەبێ، بەڵام ئەمە رەهەندێكە لە رەهەندەكانی

PDF4Kurd

ڕۆمانەکە، نەك تاقەڕەهەند. هەرچۆن ڕوانینی ئیکۆ خۆی بۆ دەق وایە کە دەبێ (کراوە) بێ، واتە ئەبێ دەق بەڕووی ڕەهەندە کەلتوورییەکان و هەروەها بەڕووی ژیان و جیهاندا کراوە بێ. هەر بۆیە ناتوانین تاقەلایەنێك لەلایەنە فرەکانی ڕۆمانەکە بەسەر لایەنێکی تردا زاڵبکەین و بۆ نموونە بڵێین ئیکۆ لە(ناوی گوڵەباخ)دا تەنها کاری ئەوەیە کە عەقڵیەتی باوی سەدەکانی ناوەڕاستمان بۆ بخاتەروو. گەرچی ئەمەش ڕێ لەوە ناگرێ کە مۆرکی مێژوویش لەم ڕۆمانە بسەنینەوە، چونکە قۆناغێکی مێژوویی ئەبێتە زەمینەی ڕووداوەکان.

لە ڕاستیدا دەتوانین بڵێین کە کتێبخانە (و زانست) پاڵەوانی ئەم ڕۆمانەن. کتێبخانە لای ئیکۆ بریتییە لە "یادی مێژوویی" ی مرۆڤ. یەکێك لە کارەکانی کتێبخانە شاردنەوەو پەنهانکردنە. کتێبی شاراوە (کە لە ڕۆمانی "ناوی گوڵەباخ"دا کتێبی "پۆیتیکا" —یا هونەری شیعر-ەکەی ئەرستۆیە) مایەی خولیاو عەوداڵیە. ڕێنسانس بە دۆزینەوەی دەسنووسە کۆنەکانی ناو پەرستگا پەنهانکارەکان دەستی پێکرد. هەر بۆیەش دەبینین ویلیەم کە کەسێتییەکی سەرەکیی ڕۆمانەکەیە ئامادەیە لە پێناوی دۆزینەوەی دەسنووسی بەشی دووەمی کتێبەکەی ئەرستۆدا کە تایبەتە بە "کۆمیدیا" هەر نرخێك بدات. لەولاشەوە "یۆرج" چاودێری کوێری کتێبخانەکەی دەیرەکە ئەو کتێبە بە سەرچاوەی مەترسی بۆ ئیمان ئەزانێ و لە هەر چییەك خۆش بێت لە پێکەنین خۆش نابێ. گوایە لە ئینجیلەکاندا —کەدەقی باڵادەست بوون لە سەدەکانی ناوەڕاستدا- هاتووە کە مەسیح هەرگیز پێنەکەنیوە. هەر بۆیە ئیکۆش وەکو "باختین" لەوە ئاگاداربووە کە لە سەدەکانی ناوەڕاستدا خەڵکە ئاساییەکە پێکەنیون و خەڵکی ڕەسمی گریاون.

ساڵانی سەدەکانی ناوەڕاست ساڵانی تاریك و ئەنگوستەچاو بوون کە تیایدا جەهل حوکمڕان بوو.. تیایدا ئایین ببوە ئامرازێك بە دەست کۆمەڵێك قەشەی دەسەڵاتدارەوە کە دەیانویست لەو ڕێیەوە مەرامە نامرۆییەکانی خۆیان پیادە بکەن، هەر لە

بەدەستهێنانی دارایی و سامان و پلەپایەوە تا دەگاتە تێرکردنی شەهوەتە کاتیەکانیان.. دەیرەکان ئەبنە مەکۆی خوێن ڕشتن و تاوان و مەیلی هۆمۆسێکشواڵیتیان.. پیاوە ئایینییەکان ڕۆژ بە ڕۆژ زێتر دەسەڵاتیان لەناو کەناڵە حکومییەکاندا پەیدا دەکرد، تا ئەنجام بەوە شکایەوە کەنیسەکان بوون بە مۆڵگەی تاوان (دەشێ هەر لەمەشەوە بووبێت کە ئیکۆ یەکەمجار ڕۆمانەکەی ناونابوو —پەرستگای تاوان- بەڵام دوایی گۆڕیی بۆ —ناوی گوڵەباخ-)و بەدکاری و ڕیسوایی ئابڕووی کەنیسەیان تکاندو بەوجۆرە فەرمان و ئامۆژگارییەکانی کڵێسا بوونە مایەی گاڵتەپێکردنو یەکێتیی دینیی ئەورووپای خۆرئاوا لێکترازاو ئایینی مەسیحی لەبەریەك هەڵوەشایەوە. گروپ و مەزهەبی جۆراو جۆر دروستبوو کە لە ناو جەرگەی ئەو پاشاگەردانییەوە سەریانهەڵداو خەڵکی سادەیان کرد بە دوژمنی خوێنخۆری یەکدی و شەڕی مەزهەبییان هەڵایساند و گۆڕەپان و شەقامەکانیان بە خوێنی مرۆڤ سوورکرد.

ڕووداوەکانی "ناوی گوڵەباخ" لەو ڕۆژگارەدا ڕووئەدەن، لە ڕۆژگاری ئەو پیاوە دینیانەدا کە خۆیان بەهەڵگری ئاڵای حەق و حەقیقەت لە قەڵەم ئەداو کەچی لەڕاستیدا سەرچاوەی بەدیو دزێوی بوون.. لەملاوە خەڵکیان بۆ تەرکی دونیا هان ئەداو و لەولاوە خۆیان پەیوەندییان لەگەڵ ئیمپراتۆردا دەبەست و چاپلووسی و مەراییان بۆ دەکرد. جا هەروەکو وتمان لەبەر ئەوەی زەمین و زەمانی ڕووداوەکانی "ناوی گوڵەباخ" دەگەڕێتەوە بۆ سەدەکانی ناوەڕاست کە بە سەدە تاریکەکانیش ناودەبرێ و نزیکەی هەزار ساڵی خایاندو هەندێ جاریش لەڕووی مەجازەوە پێی دەوترێ شەوی هەزار ساڵە، بەچاکی دەزانین چەند ئاماژەیەکی خێرا بۆ ئەو قۆناغە درێژە بکەین تا وێنەیەك لای خوێنەر ڕەسم بێت.

ئایینی مەسیحی لە ساڵی ٣١٣ز وە لە ئیمپراتۆریەتی ڕۆمدا بە یەکێك لەدینە ڕەسمیەکان ناسرا. ئەمەش لەسەردەمی قەیسەر قوستەنتیندا بوو. لە ساڵی ٣٨٠زدا مەسیحییەت بوو بەئایینی ڕەسمیی ئیمپراتۆریەتی ڕۆم. لە ساڵی ٣٩٥ز دا

PDF4Kurd

ئیمپراتۆریەتی رۆم بۆ دوو ئیمپراتۆریەت دابەشبوو، خۆرهەڵات و خۆرئاوا، پایتەختی رۆمی خۆرهەڵاتی قوستەنتینییە بوو (کە لە ساڵی ٣٣٠ز دا قەیسەر قوستەنتین کردبووی بە پایتەخت و بۆیە بەناوی خۆیەوە نرا) پایتەختی خۆرئاواش رۆما بوو. ساڵی ٤١٠ز رۆمان کەوتە بەر شاڵاوی تیرە بەربەریەکان و لە ٤٧٦ز دا ئیمپراتۆریەتی رۆمی خۆرئاوا لە ناوچوو. بەڵام ئیمپراتۆریەتی خۆرهەڵات تا ساڵی ١٤٥٣ز واتە کاتێ قوستەنتینییە کەوتە ژێر دەسەڵاتی تورکەوە، بەردەوام بوو. دواتریش ناونرا ئەستەمبووڵ.

دەیرە بندیکتییەکانیش[٢] (ئەو دێرەی رووداوەکانی رۆمانەکەی تێدا روودەدات دەیرێکی بندیکتییە) لە ساڵی ٥٢٩ زایینەوە هاتنە ئاراوە. واتە هەمان ئەو ساڵەی کە ئاکادیمیای ئەفلاتون لە ئەسینا داخرا. بیندیکتییەکان یەکەمین پایەی مەزهەبیی مەسیحییەتیان هێنایە گۆرێ. بەجۆرە ساڵی ٥٢٩ز بە ساڵی زاڵبوونی کەنیسە بەسەر فەلسەفەی یۆنانیدا لە قەڵەم ئەدرێ. ئیدی لەومێژووە بەدواوە دەیرەکان بوون بە تاقە مەڵبەندی پەروەردەکردنو فێربوون و خوێندن و بیرکردنەوە.

لە کۆتاییەکانی سەدەی چواردەیەمی زایینیدا رۆم دەسەڵاتی سیاسیی خۆی لەدەست دابوو، بەڵام ئەوەندەی نەبرد کە گەورە قەشەی ئەو شارە بوو بەرابەری کڵێسای رۆمی — کاسۆلیك کە نازناوی (پاپا)یان دایە کە بەمانای (باوك) دێ. سەرەنجام ئەو بە نوێنەری مەسیح لەسەر زەوی ناسێنرا. هەر بۆیە بەدرێژایی سەدەکانی ناوەند رۆما بەسەنتەری کڵێساو پایتەختی مەسیحییەت لە قەڵەم درا. لەو زەمانە بەدواوە کەم کەس وێراویەتی بەپێچەوانەی دەستووری رۆماوە رەفتاربکا.

ئیدی وردە وردە لە سەدەکانی ١٣،١٢،١١دا مەزنترین کڵێساکانی ئەوروپا بیناکران کە بەپێی دەستووری کڵێسای رۆمی سیستمی خوێندن و پەروەردەیان تیا پیادە دەکرا.

PDF4Kurd

لەراستیدا مەسیحییەت لای فەیلەسووفانی سەدەکانی ناوەند حەقیقەتێکی بەڵگە نەویست بوو. لە فەیلەسووفە دیارەکانی سەرەتاکانی ئەم قۆناغەش قدیس ئۆگستین ٣٥٤-٤٣٠ز بوو. بەڵام گەورەترین فەیلەسووفی کۆتاییەکانی ئەم قۆناغە تۆماس ئەکویناس ١٢٢٥ز-١٢٧٤ز بوو کە روانینی فەلسەفیی ئەرستۆی هێنایەناو مەسیحییەتەوە. شایانی باسە کە لە رۆمانەکەدا ناویان هاتووە. ئەمبێر تۆئیکۆ هەروەکو لە پێشەکیی رۆمانەکەشدا دەڵێت بۆ نووسینی ئەم کارەی پشتی بە دەسنووسێك بەستووە کە راهیبێك لە تافی پیریدا و لەدوا ساڵانی سەدەی چواردەهەمدا نووسیویەتی، کە تیایدا ئەو رووداوانە دەگێرێتەوە کە لەتافی لاویدا لەگەڵ (ویلیەم)ی مامۆستایدا لە دەیرێکی بیندیکتینیدا بەسەریان هاتووە، رووداوەکانی رۆمانەکەش هەر لەسەر زمانی ئەو راهیبەوە (کەناوی "ئادسۆی ئەهلی مێلك"ە) دەگێررێتەوە، واتە گێرەرەوە (ئادسۆ) یە کە خۆشی یەکێکە لە کەسێتییەکانی رۆمانەکە.

لێرەدا جێی ئاماژەیە کە ئیکۆ تەنانەت لەکرۆنۆلۆژیای رووداوەکانیشدا رەوچاوی هەمان خشتەی زەمەنیی دەسنووسەکەی (ئادسۆ)ی کردووە کە لەو رۆژگارانەدا بەکاربراوە.

(ئادسۆ) لەگەڵ (ویلیەم)ی مامۆستایدا بەرەو دەیرێکی گەورە دەچن و لەو دەیرە بیندیکتیانەی کە ئاماژەمان بۆ کردن. ئەم دەیرانەش بەوە بەناوبانگ بوون کە کتێبخانەی گەورەیان تیا بووە، بەتایبەتیش ئەم دەیرە. بەگەیشتنیان بۆ ئەوێ ویلیەم لە ماوەیەکی کورتدا زیرەکیی خۆی بۆ سەرۆکی دەیر دەسەلێنێ و ئەویش رایدەسپێرێ کە لە مەرگی نائاساییی راهیبێك بکۆڵێتەوە کە ناوی (ئەدلمۆ)یە، چونکە وا پێدەچێت کە تاوانبارێك لەپشت مەرگییەوە هەبێ.

دوای لێپێچانەوە ویلیەم ئەگاتە ئەو ئەنجامەی کە ئەدلمۆ نەکوژراوە، بەڵکو خۆی کوشتووە، بەڵام هاندەرەکانی بۆ ئەوەچی بوون، جارێ ئەمەیان بۆ روون نابێتەوە.

هەر لەسەرەتاشەوە سەرۆکی دەیر بە ویلیەم دەڵێ کە بۆی هەیە بە ناو هەموو بەشەکانی دەیرەکەدا بێت و بچێت تەنها کتێبخانەکە نەبێ، لەبەر ئەوەی بەبۆچوونی سەرۆکی دەیر ئەو سەردەمەی تیایدا دەژین سەردەمێکی تاریك و لەرزۆکە و پەتی باوەڕ نزیکی پسانە، بۆیە تەنانەت ڕێ بە ڕاهیبەکانیش نادرێ بچنە ناو کتێبخانەکەوە تا ئەو کتێبانە کاریگەری لەسەر کۆمەڵێك ڕاهیبی (کەمئاوەز یا لە خۆبایی نەکەن و لە ئەنجامی ئەوەشدا بکەونە داوی شەیتانەوە)- ناوی گوڵە باخ ل ٥٣- بۆیە ئەو کتێبخانەیە تەنها چاودێرێکی هەیە و نهێنییەکانی ئەو کتێبخانەیەش دەبێ لە چاودێرەکەوە بگوێزرێتەوە بۆ چاودێرێکی دی و بپارێزرێ. هەر لێرەوە خوێنەر هەست بە قورسایی بوونی ئەم کتێبخانەیە دەکا دواتر بۆی دەکەوێت کە لەڕاستیدا کتێبخانەکەی دەیر کاراکتەری سەرەکیی ڕووداوەکانی ڕۆمانەکەیە.

پاشترو لە ڕۆژی دووەمدا چەند ڕووداوێکی تری لەو جۆرە ڕوودەدات، وەك دۆزینەوەی لاشەی ڕاهیبێکی دی (ڤینانیوس) لە ناو بەفرێکا، دوای ئەم ڕووداوانە و سووربوونی سەرۆکی دەیر لەسەر ئەوەی کە نابێ ویلیەم بچێتە کتێبخانەکە، ویلیەم پاش چەند گفتوگۆیەك لەگەڵ هەندێ لە نیشتەجێیانی دەیردا وا ئەنجامگیری دەکات کە دیارە نهێنیی مردن و کوشتنی ئەمانە لە کتێبخانەکەدایە. دواتر لەگەڵ ئادسۆدا ئەچنە ژووری "نوسخە گرتنەوە" کەلای کتێبخانەکەیە و لەوێ گفتوگۆیەك لەسەر پێکەنین لە نێوان ویلیەم و "یۆرج"ی چاودێری کتێبخانەکەدا ڕوودەدات کە تیایدا ویلیەم بەرگری لە پێکەنین ئەکاتو یۆرج دژی ئەوەستێتەوە.

(ویلیەم وتی: نازانم تۆ بۆچی بەم ئەندازەیە دژ بەو باوەڕەی کە لەوانەیە مەسیحیش پێکەنیبێت. من بڕوام وایە کە پێکەنین دەرمانێکی باشە. پێکەنین وەکو خۆشتن وایە، گرێ و نەخۆشییەکانی لەش چارەسەر دەکات. پێکەنین بەتایبەتی بۆ چارەسەری کەسانێك کە دوچاری مالیخۆلیا یاگرژیی هزر بوون سوودبەخشە.

یۆرج وتی:

- خۆشتن باشە. ئەکویناس ئامۆژگاریمان دەکات کە بۆ ڕەواندنەوەی خەم و کەسەرمان خۆمان بشۆین. خۆت دەزانیت کە خەم لەوانەیە ببێتە هۆی کاری خراپ. خۆشتن هاوسەنگی بۆ مرۆڤ دەگەڕێنێتەوە. پێکەنین دەبێتە هۆی ڕاتەکاندنی لەش و شێوەی دەموچاویش ناشرین دەکات و ئادەمیزاد وەکو مەیمون لێ دەکات.

ویلیەم وتی:

- مەیمون پێناکەنێت. پێکەنین شتێکە تایبەتە بە مرۆڤ) –ناوی گوڵەباخ ل ١٩٩-

بەڵام یۆرج ئەو مرۆڤانەی خۆشناوێت کە پێدەکەنن، ڕقی لەو ڕاهیبانەیە کە زەردەخەنە لەسەر لێویان نەخش ئەبێ، چونکە ئەوەی پێدەکەنێ لای ئەو بێباوەڕە.

لە بەشێکی تری ڕۆمانەکەدا ویلیەم و ئادسۆ دوای ئەوەی خۆیان دەگەیەننەوە ژووری نوسخەگرتنەوە کە کاغەزێك لە چەکمەجەی مێزەکەی ڤینانتیۆسدا ئەدۆزنەوە کە بە ڕەمزو هێما شتی لەسەر نووسیوەو بۆ ئەوەش سوودی لە بازنەی بورجەکان وەرگرتووە، کە دواتر ویلیەم ئەو کۆدانە دەخوێنێتەوە، دەزانێ کە ڕێنومایە بۆ ڕێگایەکی نهێنی بەرەو کتێبخانەکە.

لە کۆتایی ڕۆژی سێیەمیشدا ویلیەم و ئادسۆ لاشەی ڕاهیبێکی دی (برینگەر) لە بانیۆی حەمامێکدا ئەدۆزنەوە. ویلیەم سەرنج دەدا پەنجەکانی ڕەش هەڵگەڕاون و بیری دێتەوە کە پەنجەکانی ڤینانتیۆسیش وا ڕەش هەڵگەڕابوون، بۆیە ئەگاتە ئەو ئەنجامەی کە دیارە دەستیان بەر شتێك کەوتووەو سەرەنجام دەستیان وارەش بۆتەوە.

لە بەشێکی تردا ویلیەم دەچێتە لای (عگار)ی گیاناس کەناوی سۆرینۆسە و ویلیەم دڵنیا دەکات کە برینگەر بەر لەوەی بچێتە حەمام هاتۆتە ژووی (چارەسەرکردن) کە یەکێکە لەژوورەکانی دەیرەکە، چونکە ئەم کتێبێکی سەیر و سەمەرەی بەرچاو کەوتووە

PDF4Kurd

له ژوورێکدا که هی ئەم نییە و دیارە برینگەر لەگەڵ خۆیدا بۆ ئەوێی هێناوە. بەڵام لەوکاتەدا کەویلیەم داوای لێ دەکات کتێبەکەی پیشان بدا یۆرج خۆی بەژوورا دەکات و ئەوانیش بابەتی قسەکانیان دەگۆڕن.

دواتر لاشەکەی (سۆرینۆس)یش بەکوژراوی لە تاقیگەکەیدا ئەدۆزنەوە کە شەڵاڵی خوێنە، ئەو کتێبەش دیارنەماوە کە سۆرینۆس بۆ ویلیەمی باسکردبوو. دوایی بۆیان دەردەکەوێ کە دەبێ یەکێك دەستی دابێتێ یان گەڕاندبێتیەوە بۆ کتێبخانەی دەیر، بە تایبەتیش بۆ ئەو بەشەی کتێبخانەکە کەپێی دەڵێن (کۆتایی ئەفریقا) و شوێنێکی نهێنی ئامێزە. هەر بۆیە ویلیەم مشوری ئەوە دەخوات کە ڕێگایەکی دی بۆ کتێبخانەکە بدۆزنەوە. دوای کردنەوەی جفرەکانی کاغەزەکەی ڤینانتیۆس و بەهەوڵی هەردووکیان ویلیەم و ئادسۆ ئەو ڕێگا نهێنییە ئەدۆزنەوەو خۆیان دەگەیەننە کتێبخانەکە، دوای ئەوە بەچراکەی دەستیان ئەو ڕێچکە تاریکانە رووناك ئەکەنەوە کە دەیانگەیەنێتە ئەوێ.

دەچنە ژوورێك لە ژوورەکانی کتێبخانەکە، کە تەماشا ئەکەن "یۆرج"ی لێیە و چاوەڕێیان دەکات. بەر لەوەی ویلیەم لەگەڵ یۆرجدا بکەوێتە گفتوگۆ دەڵێ دەمەوێ بچم سەرۆکی دەیر رزگار بکەم چونکە ژیانی لە مەترسیدایە. بەڵام یۆرج کە خۆی پلانی بۆ کوشتنی داناوەو دڵنیای دەکات کە تازە سەرۆکی دەیر مردووە. وەختێ ویلیەم لێی دەپرسێ بۆچی کوشتت؟ یۆرج لەوەڵامدا دەڵێ: لەبەر ئەوەی لەڕێی تۆوە بەهەموو پلان و نهێنییەکانی منی زانیبوو، دەیویست بێت بۆ (کۆتایی ئەفریقا)ش.

پاش گفتوگۆیەك لە نێوان ویلیەم و یۆرجدا دەردەکەوێ کە پلانرێژی ئەو زنجیرە کوشتنانەی لە دەیرەکەدا ئەنجامدراون (یۆرج) بووە، لەپێناوی ئەوەدا کە بە چاودێری کتێبخانە بمێنێتەوە، ئەو کتێبەش کە زۆر مەبەستی بووە نەکەوێتە دەست ئەوانی دی بەشی دووەمی کتێبی (هونەری شیعر)ەکەی ئەرستۆیە کە دەربارەی (کۆمیدیا)یەو

تەنانەت یۆرج پەڕەکانی ئەم کتێبەی ژەهراوی کردووە، تا ئەگەر کەسێك دەستی بەری کەوت دەستی ژەهراوی بێ و دواتریش بیکوژێ، وەك چۆن هەندێ لە قوربانییەکان بەو شێوەیە لەناوچوون.

کاتێ ویلیەم لێی دەپرسێ بۆچی ئەم کتێبەی ئەرستۆی شاردۆتەوە کە تایبەتە بە پێکەنین، لەکاتێکا زۆر کتێبی تریش هەن سەبارەت بە پێکەنین؟ یۆرج دەڵێ: (چونکە ئەم کتێبە فەیلەسووفێك نووسیویەتی و هەر کتێبێك لە کتێبەکانی ئەم پیاوە بەشێك لە پایەکانی مەسیحییەتی رووخاندووە کە بەدرێژایی چەندەها سەدە لە نەشونمادا بوون) —ناوی گوڵەباخ ل ٧٠٠-

یۆرج کە لەو بڕوایەدایە ئەم بەشەی کتێبەکەی ئەرستۆ دەبێتە مایەی سووك کردنی شکۆی ئایینی مەسیحی دەڵێ:

(پێکەنین وا لە خەڵکی عەوام ئەکا ئیدی لە شەیتان نەترسن.. ئەم کتێبە دەشێ خەڵك فێری ئەوە بکات کە خۆ رزگار کردن لە ترسی شەیتان نیشانەی (ئەقڵ)ە. خەڵکی رەمەکی وەختێ شەراب بە گەروویاندا دەچێتە خوارەوەو قاقا پێدەکەنن، خۆیان لێ دەبێ بەئاغاو گەورە پیاو) —ناوی گوڵە باخ ل٧٠٢-

دواجار یۆرج دان بەوەدا دەنێ کە ئەو کارانەی کردوونی بەلای ئەوەوە بە ناوی خۆشەویستیی یەزدانەوە بووەو لەڕێی ئەودا کردوونی.. پاشان پەڕەکانی دەسنووسەکە لێ دەکاتەوەو پەڕە بە پەڕە دەیخاتە دەمیەوە تا بیانجوێتو بیانخوات، چونکە ئیدی کە نهێنییەکەی کەشف بووە گرنگنییە مەرگی خۆشی لەگەڵدا بێ. لە کاتێکا ویلیەم و ئادۆسۆ دەیانەوێ کتێبەکەی لەدەست بسەنن. یۆرجی نابینا پەلەقاژێ دەکاو دەست بەچراکەی ئادسۆدا دەکێشێ و چراکە دەکەوێتە سەر کۆمەڵێك کتێب و لە ئەنجامدا نەك هەر کتێبخانەکە بەڵکو تەواوی دەیرەکەش دەسوتێو سێ شەو و سێ ڕۆژ ئاگرەکە بەردەوام دەبێ و هەرچی تەقەللاکانە بۆ کوژاندنەوەی بێهوودە دەبێ.

PDF4Kurd

ئایا دەکرێ بڵێین کە ئەم رۆمانە بە تەنها رۆمانێکی پۆلیسییە و پرسیاری سەرەکی تیایدا ئەوەیە کە (تاوانبار کێیە؟) یان رۆمانێکی مێژووییە و تیایدا بە قۆناغێکی مێژوویی ئاشنا دەبین کە کۆتاییەکانی سەدەکانی ناوەڕاست و گۆڕانی بەرەو چەرخی رێنسانسە؟ یان رۆمانێکە سەبارەت ململانێی نێوان (پاپ)و ئیمپراتۆر؟ یان ململانێی نێوان مەزهەبی دینییە جیاجیاکانی وەکو (بیندیکتن) و (فرانسیسکن)؟ یان ئەمە رۆمانێکە تیایدا دەسەڵاتی ئەقڵ (کە لەویلیەمدا خۆی دەبینێتەوە) بەرامبەر بەهێزە نائەقڵانی و خورافییەکان دەوەستێتەوە کە دەیانەوێ سەرچاوەکانی زانست و مەعریفە یا پەیبردن بە حەقیقەت (کە کتێبخانەکەیە) لە ئاست ئادەمیزادەکاندا دابخەن تا بەئاسانی بتوانن وەکو گەلە (قگیع) یێك چۆنیان بوێت ئاوەها لێیان بخوڕن؟ یاخود ئەمە رۆمانێکە سەبارەت بە "ئێستا"مان؟

لەراستیدا "ناوی گوڵەباخ" ئاوێتەیەکە لە کۆمەڵێك مەسەلەی گرنگی مەعریفی و فەلسەفیی وەك: ململانێی نێوان ئەقڵ و جەهل، جەبرو هەڵبژاردن، بەکارهێنانی چەوسێنەرانەی دەسەڵاتی ئایینی هتد.. ئەم رۆمانە وەکو (دەقێکی کراوە) ئامێز بۆ گەلێ لێکدانەوە و راڤەی جودا دەکاتەوەو ئەمەش خەسڵەتی دەقە ئیبداعی و زیندووەکانە.

شایانی ئاماژە پێکردنە کە دەرهێنەری فەڕەنسایی (ژان ژاك ئانۆ) لەساڵی ١٩٨٥داو دوای وەرگرتنی مۆڵەت لە ئیکۆ "ناوی گوڵەباخ"ی کردە فیلمێکی سینەمایی سەرکەوتوو.[٣]

پەراوێزەکان

(١) سیمیۆتیکا: یا سیمیۆلۆژیاو یان بەکوردی نیشانەناسی یاخود ئاماژەناسی، بەکارهێنانی ئەم زاراوەیە دەگەڕێتەوە بۆ زانای زمانەوانی فردیناد نددی سۆسۆر کە لە کتێبەکەیدا (چەند وانەیەك لە زانستی گشتیی زماندا) وتویەتی: دەشی زانستێك بهێنینە بەرچاو کە لە ژیانی نیشانەکان لە ناو کۆمەڵدا بکۆڵێتەوەو ببێتە بەشێك لە سایکۆسۆسیۆلۆژی و پاشان سایکۆلۆژیای گشتی. ئەم زانستەش ناو دەنێم سیمیۆلۆژیا) بەڵام دواتر فەیلەسووفی ئەمریکایی چارلز پێرس زاراوەی سیمیۆتیکای بەکارهێنا کە وتویەتی: "لۆجیك بە مانا فراوانەکەی ناوێکی ترە بۆ سیمیۆتیکا یان تیۆرەی نیشانەکان".

(٢) بیندیکتن، ناوی زنجیرەیەك پیاوی دینیی کاسۆلیکە کە لەڕێی راهیبێکی ئیتالیاییەوە کە ناوی سانت بیندیکت (ST. BENDECT) بوو دامەزرا.

کتێبەکەی بەناوی (ریگیولا مۆناکرۆم (REGUHAMONACHORUM) بووە بنچینەی راهیبی لە جیهانی خۆرئاوادا-

شایانی باسە گروپی بیندیکتەکان رۆژی ٢١ی ئازار (نەورۆز) جەژن دەگێڕن.

(٣) ئەو دێڕو پەرەگرافانەی کە لە رۆمانەکە دەرهێنراون و لەم نووسینەدا بەکارهێنراون لەدەقی تەرجەمەی فارسیی رۆمانەکەوە دەرهێنراون کە ئەمەیە: نام گل سرخ- اومبرتواکو- جلد ٢،١- ترجمەی: شهرام گاهری- نشر شباویز- چاپ سوم- ١٩٨٨)

سەرنج

لە نووسینی ئەم بابەتەدا بۆ زانیاری سەبارەت بە ژیانی ئیکۆ و چەند ئاماژەیەك گەڕاومەتەوە سەر (ساختارو تاویل متن- بابك احمدی- فەسڵی "نشانەو تاویل")

PDF4Kurd

ماتێریالیزمی دیالەکتیك و مێژووی ئەدەب

لوسیان گۆڵدمان

هەموو سۆسیۆلۆژیایەکی فیکر باوەڕی بە کاریگەریی ژیانی کۆمەڵایەتی هەیە لەسەر داهێنانی ئەدەبی. ماتێریالیزمی دیالەکتیکیش ئەمە بە بەڵگەنەویستێك دەزانێت و، بەڵام پتر بایەخ بە گرنگیی هۆکارە ئابوورییەکان و پەیوەندییەکانی نێوان چینەکانی کۆمەڵ دەدات. سەرەڕای ئەمەش زۆر لە نووسەران و فەیلەسووفان دەبینینەوە کە لەگەڵ ئەم بۆچوونەدا نین و دەڵێن، بەستنەوەی بەها ڕوحییەکان بەڕووداوە کۆمەڵایەتی و ئابوورییەکانەوە زانینێکی سەرەتاییە بۆ ئەو بەهایانە. ئەمەش وای لە هەندێك کردووە کە لە ناو مارکسیزم خۆیدا دژ بە ئایدۆلۆژیایەك بوەستنەوە کە لە بنەڕەتدا بە ئایدیۆلۆژیایەکی سیاسیی دەزانن، کە بە تایبەتی ئامانجی دابین کردنی پێداویستییە ماددییەکانی خەڵکانێکی نارۆشنبیرو دوور لە بەهاکانی فیکرەوەیە.

لێرەدا سەرلەنوێ دەربارەی مەسەلەیەك نادوێین کە لەوەوبەر لێی دواوین ئەویش ئەوەیە کە بەها فیکرییە ڕاستەقینەکان لە واقیعی ئابووری‌و کۆمەڵایەتی دابڕ نییە، بەڵکو پابەندە بەو واقیعەوە، بەڵام لەگەڵ ڕەچاوکردنی تەواوی هاوکاریی

ئینسانی و گیانی هۆزێتی، ئەو کێشەیەی ئێستاش ئێمە لێرەدا لێی دەدوێین، کێشەیەکی تایبەتترە، ئەویش هەڵهێنجانی کۆمەڵێك بنەماو بۆچوونە بۆ مێژوویەکی دیالەکتیکیانەی ئەدەب، پاشان پرسیارکردنە لە پەیوەندییەکانی نێوان داهێنانی ئەدەبی و ژیانی کۆمەڵایەتی.

بە بۆچوونی زانای کۆمەڵناسی، ئیدی مارکسیست بێت یان نەو، ئەم کێشەیە پەیوەندیی بە دۆزینەوەی زانستی و پۆزیتیڤی (وچعی) یەوە هەیە و هیچی دی. وەکو هەر تیۆریەکی تریش، پێداگرتن لەسەر کاریگەریی هۆکارە ئابووری و کۆمەڵایەتییەکان لەسەر داهێنانی ئەدەبی دۆگمایەك نییە بەڵکو گریمانەیەکە چەند واقیع بیسەلمێنێت ئەوەندە لەڕاستی نزیك دەبێتەوە. بەڵام ئەوەی شتێکی بەڵگەنەویستە ئەوەیە کە گفتوگۆ کردن لەسەر ئەم کێشەیە لای نەیارانی ماتێریالیزمی دیالەکتیك لە زۆربەی کاتدا بووەتە هۆی بەهەڵەدا چوون. بەڵام لە زۆربەی کاتیشدا لایەنگرانی ڕاستەوخۆ باوەڕیان پێ هێناوەو ئەوەندەی سووربوون لەسەر بەرگریکردن لە هەڵوێستەکانیان، ئەوەندە سوور نەبوون لەسەر پەیوەندییان بە واقیعو ڕووداوەکانەوە. لەبەر ئەوە هەوڵدان بۆ خورد بوونەوەیەك لە مانای ئەو بۆچوونە ماددی و دیالەکتیکیانە لە بواری مێژووی ئەدەبدا، دەشتێ تا ڕادەیەك بەسوود بێت بەمەرجێ لەوە خافڵ نەبین کە ئەم تۆژینەوەیە نایەوێت بەڵگە بۆ هیچ بێنێتەوە، نە لە پێناوی ماتێریالیزمی دیالەکتیك داو، نەدژی و، تاقە ئامانجی ئەم نووسینە هەوڵدانە بۆ داڕشتنی ئەو ڕوانگانە و ئامادەکردنی ئەو زەمینەیەی کە پێویستە بکرێتە بناغەی گفتوگۆکان.

PDF4Kurd

(١)

یەکێك لە گەورەترین ئەو بەهەڵەدا چوونانە، کە دەمانەوێ لێرەدا ئاماژەی بۆ بکەین، ئەو تێڕوانینەیە کە دەیەوێت ماتێریالیزمی دیالەکتیك لەگەڵ تیۆریەکانی (هیپۆلیت تین)دا تێکەڵ بکات، بەوەی کە دەیەوێت کاری ئەدەب لەڕێی ژیاننامەی نووسەرو ئەو ژینگە کۆمەڵایەتییەوە لێك بداتەوە کە نووسەرەکە تیایدا ژیاوە.

ڕەنگە سەخت بێت گەر تێڕوانینێکی دی بهێنینە پێش چاو خۆمان کە دوورە لەڕوانگەی ماتێریالیزمی دیالەکتیکەوە ئەویش ئەوەیە کە بەبێ ئەوەی لەو باوەڕەدا بین کە فیکری فەلسەفی و داهێنانی ئەدەبی قەوارەی میتافیزیکیی جیان لە ژیانی ئابووری و کۆمەڵایەتی، بەڵام دەڵێن کە ئازادیی نووسەرو بیرمەند ئازادییەکەی بەرفراوانە و ئەو پەیوەندییانەی بە ژیانی کۆمەڵایەتیشییەوە دەبەستێتەوە ئاڵۆزن و مەنتیقی ناوەوەی کاری ئەدەبیش خاوەن سەربەخۆییەکی تایبەتییە کە هیچ ڕێبازێکی سۆسیۆلۆژیی تەجریدی و میکانیکی دانی پێدا نەناوە.

بەلای ماتێریالیزمی دیالەکتیکەوە توخمی سەرەکی لە لێکۆڵینەوەی داهێنانی ئەدەبیدا لەوەدا خۆی دەبینێتەوە کە ئەدەب و فەلسەفە لەسەر دوو ئاستی جیا هەردووکیان تەعبیرکردنن لە جیهانبینی یەك، جیهانبینیش تایبەت نییە بەو ڕووداوانەی پەیوەستن بەتاکە کەسێکەوە، بەڵکو بەرووداوە کۆمەڵایەتییەکانەوە.

جیهانبینی تێڕوانینێکی توند و تۆڵ و بەیەکەوە گرێدراوە سەبارەت بەسەرجەم واقیع، لە کاتێکدا کە تێڕوانینی تاکەکەس کەم جار نەبێت، توند و تۆڵ، پێکەوە گرێ دراو نییە. لەبەر ئەوەی بیرکردنەوەی کەسان و شێوازی هەست پێکردنیان دەکەونە ژێر کاریگەریی بێ شومارەوە، نەك کاریگەریی نێوەندە جوێجوێکان بەڵکو کاریگەریی پێك هاتنی فیزیۆلۆژیش بەمانا فراوانەکەی، لەبەر ئەوە

هەمیشە تۆزێك لە تێڕوانینێکی توند و تۆڵ نزیك دەبنەوە، بەڵام بە دەگمەن دەبنە تێڕوانینێکی توند و تۆڵ. لەبەر ئەوە دەشێ کەسان هەبن لە هەمان کاتدا مەسیحی بن و مارکسیش بن، یان ڕۆمانسی بن و حەز بەتراژیدیایەکی ڕاستین بکەن، یان دیموکراسیخوازبن و ڕاوحوکمی ڕەگەزپەرستانەیان هەبێت.. هتد. بەڵام فەلسەفەیەکی ڕاستەقینە، یان هونەرێکی ڕاستەقینە نییە لە هەمان کاتدا مەسیحی بێت و مارکسیش بێت، یان کلاسیك بێتو لە هەمان کاتدا ڕۆمانسیش بێت، یان مرۆڤدۆست بێت و لە هەمان کاتدا ڕەگەزپەرست بێت.

ڕەنگە هەندێك هەبن بڵێن: کەواتە لەم حاڵەتەدا جیهانبینی وەکو قەوارەیەکی میتافیزیکی و ئەبستراکتی لێ دێت. جیهانبینی سیستمێکە لە بیرکردنەوە لە هەندێ هەلومەرجدا خۆی بەسەر دەستەو تاقمێك لە خەڵکی یان هەندێ چینی کۆمەڵایەتیدا دەسەپێنێت. ژمارەیان کەمە ئەو کەسانەی پەی بە تێکڕای ئەم سیستمە دەبەن، بەڵام هەرکەسەو بە جۆرێك لەجۆرەکان پەی پێ دەباتو لە سنوورێکی وەهادا کە بەسە بۆ دروستکردنی پەیوەندییەك لەهەستو سۆزو بیروکردەوە، کە ئەم کەسانە لەیەکتر نزیك دەکاتەوەو وایان لێدەکات بەرپەرچی چینە کۆمەڵایەتییەکانی دی بوەستنەوە.

فەیلەسووف و نووسەر پەی بەم تێڕوانینە دەبەن یان هەستی پێدەکەن لە تەواوی مەوداکان و سەرئەنجامەکانیداو، لەسەر ئاستی بیر یا هەست لەڕێی زمانەوە تەعبیری لێ دەکەن. بۆ ئەوەی ئەوەش بێتەدی، دەبێ ئەو تێڕوانینە لەئارادا هەبێت، یان بەلایەنی کەمەوە ڕووەو هاتنەکۆڕێ بێت. بەڵام ئەو ژینگە کۆمەڵایەتییەی کە ئەو تێڕوانینەی تێدا نەشو نما دەکات، یان ئەو چینە کۆمەڵایەتییەی کە تەعبیری لێ دەکات، مەرج نییە تاقە بواربن کە نووسەریان فەیلەسووف لاوێتیی یان بەشێکی گرنگی ژیانی تێدا بەسەر بردبێت.

PDF4Kurd

بێگومان زۆر ڕێی تێدەچێت کە ئەو دەوروبەرەی نووسەری تێدا دەژی کار لە بیرکردنەوەی بکات. دەشێ ئەم کارتێکردنەش بە چەندەها شێوە بێت، دەشێ شێوەی تەبا بوون وەربگرێت، دەشێ شێوەی کاردانەوەی بەرەمزو یاخیبوون وەربگرێت، یان دەشێ ئاوێتەیەك بێت لەو بیروبۆچوونانەی کە لەدەوروبەرو ژینگەکەیدا باون... هتد. هەروەها دەشێ کارتێکردنی کۆمەڵێك ئایدۆلۆژیای دوور لەو کات و شوێنە بەسەر کارتێکردنی ڕاستەوخۆی دەوروبەرو ژینگەدا زاڵ بێت. هەرچۆنێك بێت مەسەلەکە پەیوەندیی بە دیاردەیەکی زۆر ئاڵۆزەوە هەیە و ناکرێ ڕاڤەیەکی میکانیکیانە بکرێ.

ژیاننامەی نووسەر دەشێ خاوەن گرنگییەکی گەورە بێت و ئەرکی سەرشانی مێژووناسی ئەدەبە کە بەوردی لێی بتۆژێتەوە، تا لە هەموو بارەکاندا بزانێت تا چەند ڕووداوەکانی ژیانی نووسەر یارمەتیی دەدات، بەڵام دەبێ ئەوەی لەیاد نەچێت کاتێك مەسەلەکە پەیوەندیی بەشیکردنەوەیەکی قووڵترەوە بێت، ئەو کاتە ژیاننامەی نووسەر دەبێتە هۆکارێکی لاوەکی و، هۆکاری گەوهەری دەبێت لە پەیوەندیی نێوان کارە ئەدەبییەکەو، جیهانبینییەکانی هەندێ لە چینە کۆمەڵایەتییەکاندا بدۆزێتەوە.

سەرباری هەموو ئەمانە کارتێکردنی ژینگەی کۆمەڵایەتی لەسەر کاری ئەدەبی لە کاتی لێکۆڵینەوەی زانستیدا، ڕواڵەتێکی ئامارانە (احصائی) وەردەگرێت و هێندە گرنگ دەبێت کە وەکو حاڵەتێکی تاکەکەس نەخرێتەڕوو، بەڵکو وەکو حاڵەتێك کە تەعبیر لەژمارەیەکی زۆر لە خەڵکی یان تەوژمێکی ئەدەبی یا فەلسەفی بکات، هەر وەکو چۆن لەئەدەبی ڕیالیستی فەڕەنسادا دەبینینەوە، هەر لە فیلون و ڕاپیلیە، تا مۆلییرو، دیدرۆو، ڤۆڵتێر، بەرامبەر ئەمەش ژمارەیەکی زۆر لە خانەدانە بچووکەکان لەئەدەبی ڕۆمانتیکدا دەبینینەوە (لای شاتوبریان و ڤینی و مۆسێ و لامارتین) کە بێگومان ئەمە دەلالەتی خۆی هەیە، هەمان شت بەنیسبەت ئەو

خانەدانانەی کە بە دەوری کڵێسای پۆر- ڕۆیاڵدا کۆدەبوونەوە (بەتایبەتیش بە دەوری تیۆریستەکاندا: ئەرنۆڵد و باسکاڵ و، ڕاسینی شاعیر)... ئەمەش هۆکەی دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی کە شێوازێك هەیە بۆ بیرکردنەوە و هەست پێکردنی لە نێوان ئەندامانی دەستە و تاقمە کۆمەڵایەتییەکاندا، بەڵام تاکەکەس بوونەوەرێکی زۆر ئاڵۆزە، کارەکانی لە بوارەکانی ژیاندا فرەلایەنە، پەیوەندیەکانی نێوان فیکری و نێوان واقیعی ئابووری بەرادەیەك زۆرو فرەچەشنە کە ناتوانین هێڵکارییەکی ساکاری بۆ بکەین، هەر وەکو سۆسیۆلۆژیای میکانیکی ئەنجامیدەدات.

(٢)

باسی مەترسیی زێدەڕۆیی بایەخدان بەژیاننامەمان کرد لە لێکدانەوەی کۆمەڵایەتیی کاری ئەدەبیدا. لێرەدا پێویستە ئەوەش بڵێین کە ئەم لێکدانەوەیە لە ڕوانگەی مێژوونووسی ماتەرییەوە، بەشێکە لەو ئەرکەی کە لە کۆتایی کارەکەدا ئەنجامی دەدات. چونکە بەر لەوەی بەدوا پەیوەندییەکانی نێوان کاری ئەدەبی و چینە کۆمەڵایەتییەکانی کاتی نووسینی کارەکەدا بگەڕێین، پێویستە لە کارە ئەدەبییەکە خۆی بگەین، هەروەها لەدەلالەتە تایبەتییەکەی و پاشان لە ڕوانگەی ئیستاتیکاوە حوکمی ئەوەی بەسەردا بدەین کە جیهانێکی مەلمووسی لەبوونەوەرو شت پێك هێنراوە، نووسەرێك دایهێناوە کە لەمیانییەوە قسەمان بۆ دەکات.

بەڵام لێرەدا دووچاری هەمان مەترسیی زێدەڕۆیی دەبینەوە گەر زیاد لەپێویست گرنگیمان بەنووسەرەکەدا لە تێگەیشتنی کارەکانیدا. ئەو بیرۆکەیەی کە دەڵێت نووسەر لە هەموو کەسێکی تر زیاتر دەلالەت و بەهای نووسینەکانی خۆی دەزانێت، ئەو ڕایە ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆیانە (دانپیانان، گفتوگۆ، نامە)ی کە دەربارەی نووسینەکانی خۆی داونی باشترین ڕێگان بۆ تێگەیشتنی کارە

PDF4Kurd

ئەدەبییەکانی، لەسەرەتادا وەکو بیرۆکەیەکی سەرنجڕاکێش دێتە پێش چاو. ئەوە گریمانەیەکە ڕەنگە هەندێ جار ڕاست بێت، بەڵام زۆربەی جار دەبێتە ئاسان کردنەوەیەکی ترسناك. وتمان کە کاری ئەدەبی بریتییە لەتەعبیرکردن لە جیهان بینییەك یان شێوازێك بۆ تێڕوانین و هەستکردن بەجیهانێکی مەلمووسی لە بوونەوەرو شت پێك هێنراو. هەروەها نووسەریش مرۆڤێکە شێوەیەکی گونجاو دەدۆزێتەوە تا لە ڕێیەوە تەعبیر لەو جیهانە بکات، بەڵام دەشێ جیاوازییەکی گەورە یا بچووك ڕووبدات لە نێوان نیاز و ویست یا بیروبۆچوونە فەلسەفی و ئەدەبی و سیاسییەکانی نووسەر و لەنێوان ئەو شێوازەدا کە لەمیانییەوە ئەو جیهانە دەبینێت و هەستی پێ دەکات کە دەیخولقێنێت.

لەم بوارەدا هەموو دەرکەوتنێکی زەقی نیازە هۆشمەندانەکانی نووسەر، دەبێتە شتێکی کوشندە بە نیسبەت ئەو کارە ئەدەبییەوە کە بەهای ئیستاتیکیی پشت بەو پێودانگە دەبەستێ کە لەڕێیەوە تەعبیر لە چۆنیەتیی هەست پێکردن و ڕوانینی نووسەر دەکات بۆ کەسێتییەکانی. جا ئیتر ئەمە دەشێ دژ بە نیازو بیروباوەڕەکانی نووسەر خۆشی بێت.

نموونەش لەم ڕووەوە زۆرن، لەوانە بەلزاك کە خۆی کابرایەکی کۆنەپەرست بوو، بەڵام لە ئەدەبەکەیدا لە هەمووان پتر وەسفی کەم و کوڕییەکانی ئەو ئورستۆکراتی و شانشینییەی کردووە کە ڕوو لە نەمان بوون، هەروەها دانتی کە باوەڕی بە ئیمپراتۆرییەتێکی جیهانی نموونەیی و چاخناوەندی (قروسگی) هەبوو، کەچی ئەدەبەکەی مژدە دەری ئەو ڕوانینە تاکە کەسییە بووە کە چاخی ڕێنسانسی لەسەر بنیاد بوو.

بەڵام بەلای مێژوو نووس و ڕەخنەنووسەوە باشترین حاڵەت حاڵەتی ئەو نووسەرانەیە کە بە تەنها هەندێ لە کارەکانیان یان تەنانەت هەندێ بەشی کارەکانیان ئەو جیاوازییە دەخاتە ڕوو کە ئاماژەمان بۆ کرد.

ئەو کات ڕەخنەنووس لەڕێی (شیکردنەوەی هاوشان) (التحليل المحايث)ەوە کە لە سنووری یەکەی کارە ئەدەبییەکە تێ ناپەڕێت، دەتوانێت ئەو ڕەگەزانە کە بە هۆی کارلێکی لەگەڵ هێزەکانی دەرەوە دروستبوون لە داهێنانە ڕەسەنەکەی نووسەر جیا بکاتەوە، لەم ڕووەوە نموونەیەك دەهێنینەوە ئەویش ئاخاوتن و نووسینەکانی گۆتەیە دەربارەی شۆڕشی فەرەنسایی، وەك ئاشکرایە هەندێ لە تەعبیرەکانی کە بەناوبانگن لایەنگیرییە لەو شۆڕشە. گەرچی خۆی زۆربەی جار هەڵوێستێکی سەلبیی بەرامبەر بەو شۆڕشە هەبووە. لە شیعرەکانیشیدا هەستی جیاکردنەوەیان لا دروست دەکات. ئەوەتانێ گۆتە کاتێك دژی شۆڕشی فەرەنسایی وەستایەوە سێ شانۆیی ناڕوون و بێ ئاستی نووسی (کیژە ئاساییەکە، هاوولاتیی گشتی، گرژەکان) کاتێکیش هەڵوێستی ئیجابیی بەرامبەر هێزە شۆڕشگێڕەکان هەبوو هەردوو شاکارە بەرزەکەی ئەدەبی جیهانی نووسی واتە (فاوست و پاندۆرا).

لە هەموو حاڵەتەکاندا- ئەرکی مێژوونووسی دیالەکتیکی ئەوەیە کە لەڕێی شیکردنەوەیەکی ئیستاتیکیی هاوشانەوە (محايث) دەلالەتی بابەتیی کارە ئەدەبییەکە هەڵبهێنجێت پاشان دەتوانێت پەیوەندیی نێوان ئەم دەلالەتەو هۆکارە ئابووری و کۆمەلایەتی و ڕۆشنبیرییەکانی ئەو چاخە بدۆزێتەوە. بەڵام بەنیسبەت نیازە هۆشمەندانەکانی نووسەر و بیرکردنەوەی، مەسەلەیەك نییە بە تەواوی نکوڵیی لێ بکرێ، بەڵکو پێویستە مێژوونووس بایەخی پێ بدات و لە هەر حاڵەتێکی تایبەتدا بەدوا ئەو شتەدا بگەڕێت کە یارمەتیی دەدات بۆ تێگەیشتنی کارە ئەدەبییەکە. نەك هەر لەسەرەتاوە بڕیاری پێش وەختی خۆی هەبێت، و ئەمە وای

PDF4Kurd

لێ کردبێت وابزانێت وەسیلەیەکی تایبەتمەندی بە دەستەوەیە کە بۆ هەموو کات و زەمانێك دەشێ.

بەهای ئیستاتیکی هەمیشە پێودانگی سەرەکی دەبێت، چ بەنیسبەت دەلالەتی بابەتیی کارە رەخنە لێگیراوەکە، یان بە نیسبەت قسەو رایە هۆشمەندانەکانی نووسەرەوە.

(٣)

کەواتە روون بۆوە. کە ژیاننامەی نووسەر توخمێکی بنچینەیی نییە لە شیکردنەوەی ئەدەبیدا. هەروەها زانینی بیروراو بۆچوونەکانیشی توخمێکی گەوهەری نین لەتێگەیشتنی ئەو کارەدا، کارەکەش چەند گرنگ بێت ئەوەندە، توانای ژیانی دەبێتو لەرێی شیکردنەوەوە بیری چینە کۆمەڵایەتییە جیاجیاکان شی دەکاتەوە.

ئایا ئەمە مانای نکووڵی کردنە لەرۆڵی تاکەکەس لە داهێنانی ئەدەبی و فەلسەفیدا؟ بێگومان نەو، بەڵام بە شێوەیەکی گشتی ئەو رۆڵە رۆڵێکی دیالەکتیکییە و پێویستە هەوڵ بدەین کە لەو روانگە دیالەکتیکییەوە تێبگەین، کەس ناتوانێت نکووڵی لەوە بکات کە ئەو بەرهەمە ئەدەبی و فەلسەفیانە کاری خاوەنەکانیانن. بەڵام دەڵێین کە ئەو کارانە خاوەن مەنتقی تایبەتی خۆیانن و هەروا داهێنانی لە خۆڕاو کوێرانە نین. پێکەوە لکانێکی ناوەکی هەیە بۆ سیستەمێکی چەمکی (منظومة مفهومية) هەروەها پێکەوە لکان لە نێو بوونەوەرە زیندووەکانی ناو کارە ئەدەبییەکەشدا هەن. ئەم هاوپەیوەستیەو پێکەوە لکانەش وا دەکات ئەو

چەمك و بوونەوەرانە کۆمەڵێك (هەمەکی) پێك بهێنن کە دەتوانرێ لەرێی بەشەکانی ترەوە. یان لەرێی بونیادی گشتیی کارەکەوە شی بکرێنەوە.

بەم جۆرە کارەکە چەند گەورە بێت ئەوەندە تاکەکەسی دەبێت، چونکە بە تەنها تاکە کەسێتیی دەگمەن و دەوڵەمەند و بەهێز دەتوانێت روانینێك بۆ گەردوون بهێنێتە ئاراوە تا ئەوپەڕی سەر ئەنجامەکان بێ، لە کاتێکدا ئەم روانینە لە هۆشیاریی دەستە کۆمەڵایەتییەکاندا لە پێکهاتن و تازە گەڵاڵەبووندا دەبێت. هەروەها لەلایەکی ترەوە کارەکە چەندە تەعبیری خاوەن فیکرێك یا نووسەرێکی بلیمەت بێت، هێندە دەتوانرێ کارەکە وەکو خۆی لێك بدرێتەوە، واتە بەبێ گەڕانەوە بۆ ژیانی نووسەرەکە' یا ن نیازو ویستەکانی. کەسێتیی بەهێز ئەو کەسێتییەیە کە بە چۆنێتییەکی باشترەوە لەگەڵ ژیانی فیکردا دەگونجێ، واتە لەگەڵ هێزە گەوهەرییەکانی هۆشیاریی کۆمەڵایەتی بەرواڵەت کاریگەر و داهێنەرەکانیدا. بەپێچەوانەوە کاتێك مەسەلەکە تەنها پەیوەندیی بەتێگەیشتن و لێکدانەوەی نارێکی و لاوازییەکەوە دەبێت لەکاری ئەدەبی یا فکریدا' ئەوا لە زۆربەی کاتدا ناچار دەبین پەنا بەرینە بەر خودی نووسەرەکە و باروودۆخی دەرەوەی ژیانی. هەر بۆ نموونە ئاماژە بۆ کۆمەڵێك فێڵی هونەری دەکەین لای (گۆتە) کە لە رووی بەهای ئەدەبییەوە بایەخێکی ئەوتۆیان نییە. تەنانەت هەندێ لایەنی لاواز لە نوسخەی دووەمی (فاوست)دا هۆیەکەی دەگەڕێتەوە بۆ کاروبارە کۆمەڵایەتییەکان لە دەرباری ڤیماردا. بەڵام کاتێ (گۆتە) وەکو وەزیرێك لەمیرنیشینیی ڤیماردا خۆی لە بیر دەکات ئەو کاتە لەکارە ئەدەبییەکەیدا تەعبیر لە خۆی دەکات.

دوور لە پەیوەندییەکی دژانە لە نێوان تاکەکەس و کۆمەڵدا، لە نێوان بەها رووحییەکان و ژیانی کۆمەڵایەتیدا واقیع هەیە. ئەوەدەمە واقیع لە شێوە کامڵەکەیدایە کاتێك ژیانی کۆمەڵایەتی لەرووی چڕی و هێزی خولقێنەرییەوە دەگاتە ئەوپەڕی و، هەروەها تاکە کەسیش دەرك بە لوتکەی بلیمەتیی داهێنەرانەی

PDF4Kurd

خۆی دەکات و لەگەڵیدا تێکەڵ دەبێ، ئیدی لە بواری ئەدەبیدا بێت یا لە بوارە فەلسەفی و ئایینی و سیاسییەکاندا. چۆن دەکرێ راسین یا باسکاڵ لە پۆر-رویال جیا بکەینەوە؟ یان مونزیر لە جەنگی جوتیارەکانو لوڤەر لە بزووتنەوەی ریفورمیست (اصلاحی)ی میرەکان و ناپلیۆن لە ئیمپراتۆریەتو ململانێی نێوان شۆڕشی فەڕەنسا و سیستمی حوکمڕانیی کۆندا؟

ناتەبایی لەنێوان تاك و کۆمەڵدا قووڵ نابێتەوە تەنها ئەو کاتە نەبێت کە دەگەنە شێوە نزمەکانیان، واتە کاتێك هۆز دەبێتە کۆمەڵ و کۆ دەبێتە دەزگاو، هەروەها کاتێك تاکەکەس لاواز دەبێت ئەوکاتە مەسەلەکە لە مێژووی ئافراندنی ئەدەبیدا زیاتر بەو نوسینانەوە وابەستە دەبێت کە یارمەتیی زاناکان دەدات، بەڵام بەنیسبەت مێژووی فەلسەفیی ئەدەبەوە بەهای کەم دەبێتەوە.

(٤)

بەر لەوەی بەسەر تاکەکەس و پەیوەندیەکانی لەگەڵ کاری ئەدەبی و فیکریدا تێبپەڕین، دەربارەی بەهەڵەداچوونێکی دی دەدوێین کە لەوانی پێشوو مەترسیی کەمترە ئەگەرچی هێندەی ئەوان باوە.

ململانێی سیاسیی رۆژانە و بەرەنگار بوونەوەی دوژمنان بە هەموو جۆرە چەکێك لە زۆربەی کاتدا بەوە کۆتایی دێت کە پێ لەسەر یەکەیەکی پێویست لە نێوان بەرهەمی ئەدەبی و کاری تاکەکەسدا دادەگیرێ، ئەگەر لە ڕوانگەی بایەخی کۆمەڵایەتیەوە حوکمی خۆمان بەسەریاندا دا. بەپێی ئەم مەنتقەش ئەگەر نووسەرێك هەڵوێستێکی سیاسیی کۆنەپەرستانەی هەبوو دەبێ کارە ئەدەبییەکەش هەروا بێت، خۆگەر بەرهەمێکی کۆنەپەرستانە بێت ئەوا هەموو کارەکانیشی هەر دەبێ وابن.... ئەگەر ئەمڕۆ (مالرۆ) کۆنەپەرست بێت ئەوا رۆمانەکانیشی

هەمیشە هەر کۆنەپەرستانە بوون و مادامەکی ناوەرۆکی نووسینەکانی هەندێ لە نووسەران گومان لێ کراون، کەواتە دەبێ هەموو کارەکانی تریشیان لەسەر هەموو ئاستەکان هەر گومان لێکراوبن.

بێگومان ماتێریالیزمی دیالەکتیك پێ لەسەر یەکەی هۆشمەندی و کاروکردەوە دادەگرێت هەر لە ساکارترین ئاستی دەرك کردنەوە (بڕوانە نوسینەکانی مارکس سەبارەت فوێرباخ). تاشێوە ئاڵۆزەکانی فیکری تیۆری (هەر ئەمەشە کە جان پیاجێ لەدەروونزانیی نوێدا ناوی نا (مۆرکی پیادەیی هزر) (طابع الفكر الاجرائي). بەڵام گومان لەوەدا نییە کە لەسەر ئاستی تاکەکەس بە تەنها هۆشمەندی کار لە رەفتار ناکات، بەڵکو رەفتاریش کار لە ژیانی رۆشنبیری و عاتیفی دەکات (ئەم کارلێکردنەش کۆمەڵێك بیرمەندانی خۆرئاوا سەبارەت بە ماتێریالیزمی دیالەکتیك تۆماریان کردووە هەر لە باسکالەوە (نوێژ بکە باوەڕ دەهێنیت) تا تیۆری ژینگەیی ئینفعال لای جیمس لانج و تۆژینەوەکانی جان پیاجێ.

هەروەها ئێمە لەو باوەڕەداین کە لەسەر ئاستی کۆمەڵایەتی، کارلێکێکی گەوهەری هەیە لە نێوان بیروکردەوەداو هەریەکەیان کار لەوی دی دەکات، هەر بەم پێیەش هەموو کارێکی ئەدەبیی گرنگ و هەموو تەوژمێکی فەلسەفی یا هونەری خاوەن گرنگیی خۆی دەبێت و، کاریگەریی لەسەر رەفتاری کەسانی سەربەو توێژە کۆمەڵایەتییە دەبێت. بەپێچەوانەوە شێوازی ژیان و هەڵسوکەوتی چینە کۆمەڵایەتییەکان لە قۆناغێکی دیاریکراودا بەشێکی گەورەی رەوتی ژیانی رۆشنبیری و هونەری دیاری دەکات.

بەڵام ئەم دوو سەرنجە ئەوە ناگەیەنن کە یەکەیەك هەیە لە نێوان ئەرکی مەوزوعیانەی رەفتاری نووسەرێك و نێوان بایەخی مەوزوعیانەی کارە فەلسەفی یان ئەدەبییەکەی. گەرچی دەشێ ئەم یەکەیە هەبێت، دەشێ بەنیسبەت کەسێکەوە

PDF4Kurd

نموونەیەکی بەرزیش بێ و تاقە مەبەستێکیش بێت بۆ وەدیهێنانی ژیانێکی تەواو. بەنیسبەت توێژی کۆمەڵایەتیشەوە، ئەوا راستە کە بیروکردار کارلێك دەکەن و لە هەندێ رووەوە لە یەك نزیك دەبنەوە.

کۆمەڵێك نییە تەنها لە بیرمەندان یان کارگوزاران پێکهاتبێت. بەڵام مرۆڤ دەتوانێ خۆی بۆ لایەنێك تەرخان بکات کە بەشێکە لە ژیانی کۆمەڵایەتی لای توێژێك لە خەڵکی و هەر بۆیە کەسانێك دەبینیتەوە بە تەنها بیرمەند یا هونەرمەندن و یان بەتەنها کارگوزار(1).

بێگومان دەشێ چالاکیی کۆمەڵایەتی و سیاسی یاریدەی تێگەیشتنی ئەو مەبەستانە بدات کە فیکر دەیانخاتەروو، ئەوەش ئاشکرایە کە رەگەزە بنچینەییەکانی فیکری دیالەکتیکی لەکاری شۆڕشگێڕە گەورەکانی وەکو مارکس و ئەنگڵس و لینین و رۆزا لۆکسمبۆرگدا دەبینینەوە.

بەڵام ئەمە تەنها بۆچوونێکە گەرچی لە زۆرکاتدا رووداوەکان ئەمەیان سەلماندووە، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا یاسایەکی گشتی نییە و مەرج نییە وابێت. ئەمە لەلایەك، لەلایەکی تریشەوە بەڕای ئێمە کاری رۆژانە بەوردو درشتییەوە رەنگە هەندێ جار یاریدەدەربێت لەو شیکردنەوەیەدا کە بەرنامەیەکی فەلسەفی ئەنجامیدەدات. رەنگە هەر ئەمەش بێت هۆی ئەوەی کە مۆرکێکی گشتگر نەبینیتەوە لە نووسینە فەلسەفییەکانی مارکس و چەند پەراوێك سەبارەت دیالەکتیکی لینین ئەگەرچی نکوولی لە توانای ئیبداعی و رۆشنبیریی قووڵی ئەم دوو نووسەرە ناکرێ. دەشێ بارەکە بەنیسبەت هونەرمەندەوە جیاواز بێت. ئەو هونەرمەندەی کە رەنگە داهێنانەکەی لەسەر ئاستی هەستو لەرێی بەیەك گەیشتنی راستەوخۆو چڕو پڕەوەو لەگەڵ واقیعێکی فیعلیدا رەوتێ بگرێتە بەر. دەشتوانین لێرەدا نموونەی تری وەها بهێنینەوە کە پێچەوانەی ئەمەش دەخاتەروو، بۆ نموونە ئەو کارەی تۆڵستۆی کە

دەربارەی جووتیارەکانی رووسیا نووسیویەتی لەسەرەتای ژیانیدا، یان شیعری یاخی بوون لای بودلێر، بەڵام دەبێ پێ لەوەش داگرین کە کاری ئەدەبی خۆی لە خۆیدا بەلای هونەرمەندەوە یان بە لای بیرمەند، نەك بە تەنها کارە، بەڵکو چالاکترین کارێتی.

وێڕای هەموو ئەو شتانەی پێشووش دەڵێین هەندێ کات وەکو ئەم کاتەی ئێستا ئێمە تێیدا دەژین رەنگە هەلومەرجەکانی ململانێی چینایەتی لە بارو یاریدەدەر نەبن بۆ تەعبیری هونەری پرۆلیتاری و فەلسەفەی مارکسیزم.

ئەم سەرنجەی دوایی رووبەڕووی کێشەیەکی ترمان دەکاتەوە کە پەیوەندیی بە کێشەی یەکەمەوە هەیە ئەویش کێشەی داهێنەری لایەنگری گرووپێك و داهێنەری (ئازاد)ە. هەریەك لەم دوو حاڵەتەدا ناوبەناو لەقۆناغە مێژووییە جیاجیاکاندا وەك حاڵەتێکی نموونەیی داهێنانی ئەدەبی و فەلسەفی خۆی خستووەتە روو. لە پێشدا وتمان کە هونەر تەعبیر لە شێوازێك لە هەستکردن بە گەردوون و تێڕوانین بۆ گەردوون دەکا. لەو دەمانەدا کە کەفوکوڵی جەماوەر دەبێ بەیەك و یەکەیەکی زیندوو لە نێوان رێکخراوەکان و ئەو چینە کۆمەڵایەتییەدا پێك دێ کە تەمسلیی دەکات، هونەرمەند دەتوانێ لەچوارچێوەی ئەو رێکخراوانەدا تەعبیر لە تێڕوانینێك بکات کە رەنگدانەوەی ئەو چینە و ئەو عەقڵیەتە کۆمەڵێیە بێت. (وەکو نموونەیەکی دیار بۆ ئەمە دەتوانین رۆمانی "دایك"ی گۆرکی بهێنینەوە-و-) بەڵام لەو دەمانەدا کە بەستەڵەکی و پاشەکشێ لەئارادایە یان کاتێ رێکخراو تا رادەیەك دەبێتە رێکخراوێکی بیرۆکراتی سەربەخۆو پەیوەندییەکانی لەگەڵ چینی کۆمەڵایەتیدا لە میانی کۆمەڵێك ناوەندی ئاڵۆزەوە ئەنجام دەدرێ، ئەو کاتە داهێنانی ئەدەبی دژوار دەبێ‌و نووسەری (ئازاد) سەربەخۆ، لەم حاڵەتەشدا زیاتر لە نووسەری لایەنگری حیزبێك دەتوانێ تەعبیر لە بیری کۆمەڵ بکات. لە چاخە گەورەکانی فیکری مەسیحیدا کڵێسا کاتێدراڵەکانی بیناکرد. لە قۆناغەکانی

PDF4Kurd

پاشەکشێدا دەبێ بیر لەو شتانە بکەینەوە کە بەلای کلێساوە داهێنراوی نوێیە تاگوێ بۆ دەنگی فیکر شل بکەین. هەمان کێشە لای فەیلەسووفان دەبینینەوە، چونکە ئەگەر لەیەکەم ساتیشدا وا دەربکەوێ کە بەرنامەی فیکری پێویستیی بە پەیوەندییەکی راستەوخۆ نییە لەگەڵ واقیعداو دەتوانێ لە ناو رێکخراوەکەدا کاری خۆی جێبەجێبکات، تەنانەت ئەگەر رێکخراوەکەش پەیوەندی واقیعی و زیندووی خۆی لەگەڵ خەڵکیدا ون کردبوو ئەوا لە راستیدا هیچ فیکرێکی فەلسەفی یان بەرنامەیەکی فیکری نابینینەوە تەنها ئەو کاتە نەبێ کە رێکخراوەکە وەك شوێن و کات کۆمەڵێك لەخۆبگرێت. بەڵام هەموو رێکخراوێکی بیرۆکراتی بەشتە رۆژانەییەکانەوە زۆر وابەستەیە و ئاسۆکانیشی زۆر راستەوخۆن و رێگە نادا ئەم یەك گرتنەوەیە لەگەڵ دیدگای گشتیدا روو بدات کە مۆرکی هەموو فیکرێکی فەلسەفیی راستەقینەیە.

کەواتە چەند تیرە شێوەی دەزگا (مۆسسە) وەربگرێو کۆمەڵ جێی بگرێتەوە ئەوەندە دوورکەوتنەوە لە نێوان رێکخراوەکان (کلێسەکان، حیزبەکان... هتد) و داهێنانی فیکریدا روودەدات. ئەم دوورکەوتنەوەیەش مانای دژایەتی ناگەیەنێت، چونکە زۆر جار لە هێڵە گشتییەکانی ئاسۆی مێژووییدا یەك دەگرنەوە.

بە هەرحاڵ گەر لەم کاتانەدا سڵکردنەوەی کلێسا و دەزگاکان لە خاوەن داهێنان و (کەسە ئازادەکان) جێی لێکدانەوە بوو بێت و، گەر ئەم سڵ کردنەوەیەش بەرادەیەك بوو بێت کە مۆرکی توندوتیژی ئەو ململانێیانە و قەیرانی ئەو دەزگایانەی خستبێتەروو، ئەوا ئەمە ئەوە ناگەیەنێت کە ئەرتۆدۆکسییەتی دەقاودەق یان لایەنگیری گرنگترین رێکخراو لەناو چینێکی کۆمەڵایەتیداو لە کاتێکی دیاری کراودا مەرجی پێویست یا تەواوی دروستیی فیکرێك یان خەملاندنی بەهای ئێستاتیکیی کارێکی ئەدەبی بێت. جا بۆ ئەوەی تاقە نموونەیەکی روون بۆ ئەمە بهێنینەوە کە چەند سەدەیەك لێمان جیادەکاتەوە، دەڵێین کە باسکال و راسین لە

تەعبیرکردنیاندا لە کۆمەڵی پۆر رۆیال و ئەو چینەی تەمسیلی ئەوانی دەکرد گەیشتنە لووتکەی تەعبیر کردنیان، لە کاتێکدا ئەم دووانە لەگەڵ ئەو کۆمەڵەدا نا تەبابوون.

(٥)

لەو کێشانەی لە بواری ئەدەب و ئیستاتیکادا بوونەتە جێی مشتومڕ کێشەی هونەر بۆ هونەر و هونەری مولتەزیمە، لەم مەسەلەیەشدا، وا بە پێویستی دەزانین کە گرنگترین ئەرکێك هەوڵدانی دارشتنەوەیەکی روونی تێزەکانی ماتێریالیزمی دیالەکتیکە، چونکە زۆر لە رەخنەگرەکانی ئەم رێبازە وا پیشان دەدەن کە بەرگری لەبەها ئیستاتیکییە راستەقینەکان دەکەن، بەڵام لەسەرێکی تریشەوە داوا لە زۆر بیرمەند و هونەرمەندە لایەنگرەکانیشی دەکرێ کە بەرهەمەکانیان بخەنە خزمەت پێداویستییەکان و روداوە بچووکەکانی ژیانی رۆژانەوە، لەم رووەوە مۆرکێکی نموونەیەی پێ ببەخشن و تاوای لێ دێ پاشان فەلسەفە و هونەرەکەیان بکەنە پروپاگەندەو هیچی تر....

بەڵام ئەم دوو هەڵوێستە هەردوکیان هەڵەن و دووديوی يەك مەداليا، چونکە هەڵەیەك دەخەنە ئەستۆی ئیستاتیکای دیالەکتیك کە پێچەوانەی بنەماکانێتی، ئەویش هەڵەی جیاکردنەوەی شێوەو ناوەڕۆکە. بەڵام راستیی مەسەلەکەش بەنیسبەت ئیستاتیکای دیالەکتیکەوە ئەوەیە کە:

١- راست نییە گەر بوترێ هونەر بریتییە لەشێوەیەکی دابڕاو لە ناوەرۆك، یان ئەگەر هونەر زۆر لەژیانی واقیعیو ململانێیە کۆمەڵایەتییەکان نزیك بووەوە ئەوا پاکژییەکەی لەدەست دەدات.

٢- هەروەها راستیش نییە بوترێ کە دەکرێ بەهای کارێکی ئەدەبی لە میانی ناوەرۆکەکەیەوە یان بەناوی هەندێ رێباز و پێودانگی فیکرییەوە هەڵبسەنگێنرێ،

PDF4Kurd

چونكە هونەرمەند نایەت فۆتۆكۆپیی واقیع بكاتەوە یان هەندێ راستی دووبارە بكاتەوە. بەڵكو هونەرمەند كۆمەڵێك بوونەوەرو شت دەخولقێنێت كە جیهانێكی فراوان و یەكبوو پێك دەهێنێت.

شتێكی سروشتییە كە جۆرە بوونێك لەم جیهانەدا هەبێ و مەنتیقێكی ناوەكیی هەبێ كە دەشێ لە روانگەیەكی دیاری كراوەوە لێی بڕوانین. دەشێ جیهانێكی فانتازیایی بێت هەر وەكو لە حیكایەتەكاندا دەبینینەوە. بەڵام پاش باوەڕ هێنان بە هەندێ بەڵگەنەویست ئەم جیهانە دەبێتە خاوەن كۆمەڵێك یاسای وردی وا كە بڕیار دەدەن لەسەر ئەوەی ئایا بونەوەر دەتوانێت تیایدا بژی یان نا. لەبەر رۆشنایی ئەم سەرنجەش ستەمە (هاملێت) یان (فیدرا) لە جیهانی حیكایەتی جنۆكەكاندا بژی، بەڵام هونەری ناتورالیستی (الفن الطبیعي)ش واقیع فۆتۆكۆپی ناكاتەوە، بەڵكو كۆمەڵێك بونەوەری زیندوو لە ناو جیهانێكی تردا دادەهێنێت كە لە جیهانی ژیانی رۆژانەمان دەچێت.

دەربارەی ئەو روانگەیەش كە هونەرمەند لەمیانییەوە كارەكەی دەنووسێت، جیهانبینیی ئەو نووسەرە ئەو روانگەیەی دیاری دەكات. جیهانبینییەكەی چەند ئورستۆكراتی یان بورژوازی یان پرۆلیتاری بێ، هونەرەكەشی ئەوەندە ئورستۆكراتی یان بورژوازی یان پرۆلیتاری دەبێت. بەڵام ئەمە ئەوە ناگەیەنێ (بەڵكو تەواو پێچەوانەی ئەوەیە) كە ئەو هونەرە ببێتە وانەوتنەوە یان پرۆپاگەندە، چونكە ئەوە مۆركی زیندوو واقیعی بوونەوەرو شتەكان لە ناو دەبات و لەو زیندوویێتی و واقیعیە رووتیان دەكاتەوە.

لەبەر ئەوە وتاری رۆژنامەنوسێكی باش یان لێكۆڵینەوەیەكی باش لەسەر لاهوت یان فەلسەفە ئەدەبێكی خراپە، چونكە هەر بۆ نموونە هونەری پرۆلیتاری هونەرێكە كە چاوی كرێكارێكی شۆڕشگێڕەو دەڕوانێتە بوونەوەرەكان، نەك ئەو هونەرەی

دەیەوێ بیسەلمێنێت كە رێبازی سوسیالیزم یان كۆمۆنیزم تاقە رێگای راستە، هەروەها هونەری بۆرژوازیش هونەرێكە كە رواڵەتێكی دیار یان بونیادێكی دیار لە جیهانێكی خولقاودا دەخاتە روو نەك ئەو هونەرەی بەرگری لە رژێمی دەسەڵاتدار بكات.

جۆرج لۆكاش لەلاوێتیدا گوزارشتی لەمە كردووە كە وتویەتی: هەمان دووفاقی لە شێوەكانی تەعبیر كردندا دەبینینەوە. چونكە ناتەباییەكە لە نێوان وێنەو دەلالەتدایە. یەكێكیان وێنە دەخولقێنێت و ئەوی تریشیان دەلالەت. بەلای یەكێكیانەوە تەنها شت هەیە و بەلای ئەوی تریشیانەوە تەنها پەیوەندی و چەمك و بەها هەیە، شیعر جگە لە جیهانی شتەكان هیچی دی ناناسێ، چونكە لە دیدگای شیعرەوە هەموو شتێك جیددی و دانسقەیە و قابیلی بەراورد نییە، بۆیە دوورە لە كێشەوە و كێشە بە تەنها پەیوەندییەكانی نێوان ئەو شتانە دەگرێتەوە.

من ئامادەی موحازەرەیەك بووم كە جۆرج لۆكاش سەبارەت تۆڵستۆی دەیووتەوە، تێیدا تۆڵستۆی بە (نووسەرێكی جووتیار) لەقەڵەم دابوو، یەكێك لە گوێگرەكان بەتوندیەوە نارەزایی خۆی بەرامبەر ئەو وەسفەی لۆكاش دەربڕی، بەو پێیەی زۆربەی كاراكتەرەكانی تۆڵستۆی ئۆرستۆكرات و بۆرژواو كارمەند بوون. لۆكاشیش لەوەڵامدا وتی:

ئەو كەسە بەخوێنەر ناژمێردرێ گەر هەست بەو جووتیارە پەنهانە نەكات كە لە پشت (كونت تۆڵستۆی)ەوە بووە و قەڵەمەكەی ئاراستە كردووە كاتێك ئەو كاراكتەرانەی بەرجەستەكردووەو وەسفی كردوون كە سەر بەچینە فەرمانڕەواكان بوون.

ئەم چەمكە بۆ هونەر گرنگیی (ناوەرۆك) دەهێنێتە گۆڕێ. هونەر كۆمەڵێك بوونەوەری زیندوو واقیعی لەو جیهانەدا دەخولقێنێت كە دایدەهێنێت، بەهای هونەریی كارێكی هونەریش وابەستەیە بە دەوڵەمەندیی جیهانە داهێنراوەكەوە،

PDF4Kurd

هەروەها بە هێنانەکایەوەی گونجاوترین شێوە بۆ خولقاندنی ئەو جیهانەو تەعبیرکردن لێی. بۆیە دەشێ ڕۆژگاری ڕەسەن بمێنێتەوە وەکو شیعرەکانی ریلکە کە تەعبیر لەجیهانبینییەکی سۆفیانە و کۆنەپەرستانە دەکەن، ئەمەشە وا لەکارە هونەرییە بەرزەکان دەکات کە هەتا هەتایە بەهای خۆیان بپارێزن، ئەمە بەرچاوکردنی جیاوازیی ئەو گرنگییە و ڕادەی خوێنەران و خۆشەویستیان بۆی بەپێی چاخ و چینە کۆمەڵایەتییە جیاوازەکان.

بەڵام کاتێك مەسەلەکە پەیوەندی بە سیستمەکانی فیکری فەلسەفییەوە دەبێت هەڵوێستەکە ئاڵۆزتر دەبێت. چونکە کارە فیکرییەکان پێویستە و دەبێت لەسەر ئاستی چەمك حوکمیان بەسەردا بدرێ، واتە لەسەر ئاستی (حەقیقەت)، بەڵام هەندێ لە فەلسەفە (هەڵەکان) وەك تەعبیرێکی فیکری لە تێڕوانینی جیاواز بۆ ژیان دەشێ تا ماوەیەکی زۆر گرنگی خۆیان لەدەست نەدەن، هۆکەش بۆ توندوتۆڵیی ناوەکیی ئەو فەلسەفانە دەگەڕێتەوە. هەروەها لەبەر ئەوەی ئەو فەلسەفانە بە چۆنێتییەکی گونجاو و شێوازێکی دیاری کراو لە تێفکرین و هەست کردن بەژیان و گەردوون پێك هاتووەو، هەروەها لەبەر ئەوەی ئەو فەلسەفانە یەکێکن لە ڕواڵەتە بنچینەییەکانی واقیعی ئینسانی.

(٦)

ئێستاش، بۆ کۆتایی هێنان بەم سەرنجانەی کە خۆم لە هەموو کەس باشتر دەزانم مۆرکی سەرەتاییان پێوە دیارە، دەمەوێ چەند وشەیەکیش سەبارەت بە (گرنگترین کێشە لە ئیستاتیکا)دا بڵێم: ئەویش کێشەی (بلیمەتی)ە کە لێرەدا ناتوانین زۆر بەفراوانی لێی بدوێین، یان لە چوارچێوەیەکی تەسکدا دابنێین بە مەبەستی گەیشتنە ناساندنێکی ڕووت و قوتابخانەیی. بێگومان بلیمەتی لەناو دیاردە

پێکهێنەرەکانی ژیانی فیکردا ئاڵۆزترینیانە، چونکە بلیمەتی جگە لەوەی پێویستی بە بەهرەیەکی گەورەو سەبرێکی زۆرو توانایەکی گەورەی کارکردنە، لە کۆمەڵێك توخمی تریش پێك دێ کە ڕەنگە هەرگیز نەتوانین تەواو شییانبکەینەوە. بەڵام دەبێ ئاماژە بۆ ئەوە بکرێ کە کێشەیەکی بابەتییە لە کێشەکانی مێژوو و ڕەخنەی ئەدەبی؛ کە مێژوونووسان یان ڕەخنەگران ناتوانن خۆیان لە قەرەی نەدەن، بەڵکو لەسەریان پێویستە تەقەلای ڕوونکردنەوەی بدەن، تەنانەت ئەگەر هەستیان بەوەش کردووە کە ناتوانن بەو ئامانجە بگەن تەنها لە سنوورێکی زۆر دیاری کراودا نەبێ.

تا دەگەینە ئەو ڕۆژەی کە بتوانین ئەم دیاردەیەش بە تەواوی ڕوونبکەینەوە قایل کردنی هەموو لایەك شتێکی دژوارە. تەنانەت لەرووی چۆنێتیی داڕشتنی ئەم کێشە ئیستاتیکییەشەوە، چونکە گەلێ جار واقیعی بابەتیانەی بلیمەتی ئەدەبی لەگەڵ ئەو هەست و عاتیفەیەدا تێکەڵ دەکرێ کە بەرامبەر نووسەرێك هەمانە، بۆ نموونە بۆ هەر کەسێك هەیە بایرۆنی لە شەکسپیر پێ باشتربێ، یان نۆڤالیسی لەگۆتە زیاتر خۆش بوێ، یان پتر حەز بە ڕۆمانی سەرچڵی بکات نەك شیعری لیریکی، بەڵام ئەمە نابێتە بنەمایەك بۆ حوکمێکی ئیستاتیکیانەی وەها کە بەهایەکی کەونیی هەبێ.

ئەمەش ئەو گیروگرفتە سەرەکییە دەهێنێتە پێشەوە کە ڕووبەڕوومان دەبێتەوە. چونکە بۆ لێکۆڵینەوەی هەر دیاردەیەك پێویستە: یان پێناسەیەکی کاتمان هەبێت تا لەرێیەوە بە دوای هەندێ ڕاستیدا بگەڕێین کە سەلمێنەری ئەو پێناسەیەن (لەوانەشە لەبەر ڕۆشنایی لێکۆڵینەوەی ئەو ڕاستییانەدا بە پێناسەکەدا بچینەوەو بیگۆڕین)، یاخود لە چەند ڕاستییەکەوە دەست پێبکەین و بگەینە پێناسەیەك (لەوانەشە دواتر لە چوارچێوەی ئەو پێناسەیەدا بگەینە چەند ڕاستییەکی تر کە لە سەرەتادا لێیان بێ ئاگا بووین).. بەڵام لە حاڵەتی بلیمەتیدا گیروگرفتەکە لەوەدایە کە ڕێکەوتنێك نییە ئەگەرچی لاوەکیش بێ دەربارەی ئەو ڕاستیانە و دەربارەی ئەو

PDF4Kurd

پێناسەیە. کەواتە هیچ نەبێت ئێمە لەهەندێ ناوی ئەدەبیی نوێ وە دەست پێ دەکەین کە پێدەچێت جۆرە ڕێکەوتنێك لەسەریان هەبێت، ئەوانەش دانتی و سێرڤانتیس و شەکسپیر و گۆتەن٬ بەر لە دەست پێکردن بەو گفتوگۆیەی تایبەتە بە مەسەلەی بلیمەتی دەمانەوێ بەکورتی دوو مەسەلەی بنچینەیی بخەینەڕوو:

١-گوتمان کاری هونەری جیهانێکە لە شتەکان و بوونەوەرە هەست پێکراوەکان کە توندوتۆڵیی ناوەکی و یەکەی شێوە و ناوەرۆك دوو ئەدگاری جیاکەرەوەی تری کاری هونەرین. بەڵام هونەرمەندان هەن وەکو (بۆدلێرو رامبۆو ریلکە) بۆ یەکەم جار ئەم جیهانە دەخولقێنن، واتە بۆ یەکەم جار لەسەر ئاستی هەست گوزارشت لە شێوازێکی جیای روانین بۆ گەردوون و هەست پێکردنی دەکەن. بۆیە کارەکانیان لەسەرێکەوە خاوەن و ڕەسەنایەتیەکی تایبەتین و، لەسەرێکی تریشەوە توانای کارتێکردنیان لەسەر پەرەسەندنی فیکر و هەست هەیەو، کارەکانیان فاکتەرێکی گرنگ دەبێت لە بنیادنانی مرۆڤی رۆشنبیردا. هەر بۆیەشە زۆر جار کە باسیان دەکرێ باس لە بلیمەتی دێتەگۆڕێ، بەڵام لەم حاڵەتەشدا مەسەلەکە تەنها پەیوەندیی بە بڕیارێکی خودییەوە نییە بەڵکو بەواقیعێکی بابەتی (مەوزوعی)یەوە، هەر بۆیە گفتوگۆکردن لەسەر خودی زاراوەکە بە تەنها شتێکی بێهودەیە.

بەڵام ئەو دەمەی ئەو مانایە بە وشەی بلیمەتی دەدەین جیاوازییەکی گەوهەری دەبێ لەگەڵ مانای ئەم وشەیە لە حاڵەتی قسەکردنماندا سەبارەت بەدانتی و شەکسپیرو گۆتە، لەبەر ئەوە ئێمە باوەڕمان وایە کەوا چاکترە تۆژەرانی ئیستاتیکا هەمان زاراوە بەکار نەهێنن بۆ دیاری کردنی ئەم دوو مانا جیایەی بلیمەتی.

٢- هەڵەیە گەر بێت و دووخانە جیابکەینەوە خانەیەك بۆ دانتی و سێرڤانتس و شەکسپیرو گۆتە یان بە واتایەکی دی بۆ نووسەرە بلیمەتەکان و، خانەیەکی دی بۆ

ئەو نووسەرانەی کە ناگەنە ئاستی ئەوان. لە راستیدا ئێمە ناتوانین لە بلیمەتی بگەین تەنها بەوە نەبێت کە بە ئاستێك داینێین کە هەندێ لە نووسەران دەخوازن کەم تا زۆر پێی بگەن. ئاشکراشە کە جگە لەو نوسەرانەی ناومان هێنان کۆمەڵێك ناوی دی هەن کە دوورخستنەوەیان لە ئاستی ئەو ناوانەی یەکەم کارێکی دژوارە وەکو:

راپلییە، راسین، بەلزاك، تۆڵستۆی، هۆڵدرلین... دوای ئەم رونکردنەوەیە بۆمان دەردەکەوێ کە لە نێو بونیادی کاری ئەو نووسەرانەدا کە لێیانەوە دەستمان پێکرد، دوو توخم هەن کە بەلای سۆسیۆلۆژیای فیکرەوە گرنگن و ئێمەش لێرەدا دەمانەوێ بە تەنها سەبارەت بەو دوو توخمە بدوێین:

١-کاری ئەم نووسراوانە قۆناغی گواستنەوەی نێوان دوو مەودای زەمەنی دەخاتەڕوو: جیهانێك کە تیایدا رەها دەبێ و بەها کۆنەکان هەرەسی هێناوەو کۆمەڵێك بەهای تری نوێ دێتە گۆڕێ، گەر بەدوای دەلالەتی ئەمەشدا بگەڕێین دەبینین ئەم نووسەرانە وێڕای قبوولّ کردنی بەها نوێیەکان هەوڵ دەدەن دوای هەرەس هێنانی جیهانە کۆنەکە رەهاییە ونبووەکەی ئەو جیهانە بدۆزنەوە.

بێگومان ئەم نووسەرانە پێشکەوتنخوازن بەڵام بەمانا تایبەتیەو جەدەلییەکەی ئەم وشەیە، چونکە ئەمانە لە گەرمەی ململانێی نێوان رابردووی رووە و هەرەس و پاشەرۆژی رووەو لە دایکبوون تەنها بەوە ناوەستن کەلایەنی هێزە نوێیەکان بگرن، بەڵکو هەوڵ دەدەن لە چوارچێوەی گروهێکی کۆن و مێژوویيدا بیخەنە روو.

لە میانی مرۆڤەوە ئەو مرۆڤە دەدۆزنەوە کە ئەو نوێیەی لێ دەبێتەوە. لە میانی مرۆڤیشەوە بەمێژوو و کەون دەگەنەوە. بێگومان مرۆڤ لەکارەکانی کۆرنای و شیللەرو پترارك و دۆستۆیڤسکیدا هەیە.

PDF4Kurd

بەلام ئەگەر بڕوانینە راپلیە و مۆلییر و بەلزاك و تۆلستۆی دونیایەكی كۆمەلایەتیی كۆمیدی ئامێز یا تراژیدیایەكی بەشەری دەبینینەوە. گەر بڕوانینە سێرڤانتیس و دانتی و شەكسپیر و گۆتەش، یەكانگیربوونی ئەم دووانە دەبینینەوە: واتە مرۆڤ و كەون، ئەمەش یەكانگیر بوونی نێوان رابردوو و پاشە رۆژو، نێوان كۆن و نوێ دەگەیەنێت. بەلام ئەم پێكهاتەیە نابێتە چارەسەرێكی مام ناوەندی یاكۆنەپەرستانە بەلْكو بە پێچەوانەوە دەبێتە تێهەلْچوونەوەی بەها مرۆڤایەتی و راستەكانی رابردوو لە روانگەی ئەو هێزە نوێیانەوەی كە پاشەڕۆژ دەخولقێنن، تێهەلْچوونەوەیە كە بە هۆیەوە دەگەینە جۆرە روانینێكی گشتگیری وەها كە تاقە بەهایەكی گەوهەریی هەموو فیكرێكی رەسەنە.

٢- وێڕای ئەمانە خاسیەتێكی دی هەیە وا پێدەچێ كە خاسیەتێكی هاوبەش بێت لە نێوان ئەو نووسەرانەدا كە لێیانەوە دەدوێین. لە راستیدا هەر نووسەرێك لە كارەكەیدا گوزارشت لە شێوازە روانینێك دەكات بۆ جیهان و چۆنێتیی) هەستكردن پێی و چۆنیەتی بە خەیالْ خولْقاندنی. جا ئەم جیهانە بەپێی سروشت و كەسێتیی نووسەرەكەی دەشێ بەشێوەیەكی راستەوخۆ هەستی پێبكرێ، یان بە پێچەوانەوە بە شێوەیەكی دەرك پێ كراوو لەڕێی هۆش و بیری وێناندن (الفكر التصوري)ە وەو بە ئاستی جیاجیا.

لە حالەتی یەكەمیاندا مەترسییەكە لەوەدا دەبێ كە كارەكە ببێتە كارێكی هونەریی لاوەكیو خاوەن بەهایەكی تایبەتیی رووت. لەحالەتی دووەمیشدا مەترسییەكە لەوە دەبێت كە كارەكە تەنها لە ئاستی تەسەوری و ئەبستراكتدا بمێنێتەوە. پێویستیش ناكات بلێین كە نووسەرە گەورەكان دەگەنە ئەوەی كە ئەم دوو لەمپەرە تێپەڕ بكەن- بەلام نووسەری بلیمەت بەڕای ئێمە ئەو نووسەرەیە كە كارە هونەرییەكەی گەلێ راستەوخۆیە و گەلێ فیكریشە لەبەر ئەوەی هەستیاریی نووسەرەكە هاوشانی رەوتە مێژووییەكان و پەرەسەندنیانە. نووسەری بلیمەت ئەو نووسەرەیە كە تاوەكو دەربارەی

كێشە گشتییەكانی خۆی بدوێ لە بەرامبەر ئەوە تەواوی كێشە بنەڕەتییەكانی سەردەمەكەی بە شتی سادەو زانراوو بەلْگەنەویست لەقەلەم نادات، بەلْكو بە كۆمەلێك حەقیقەت كە بە شێوەیەكی راستەوخۆو زیندوو لە نێو هەست و سۆزو مەزەنەیدا تەعبیر لە خۆیان دەكەن.

لێرەدا دەتوانین زاراوەیەكی فەلسەفیی كۆن بەكاربهێنین ئەویش زاراوەی جیهانی بچووك (MICROCOSM)ە، چۆن فەلسەفەی سروشت پێی وابوو كە ناسینی مرۆڤ بەسە بۆناسینی یاساكانی جیهان و هەروەها بەپێچەوانەوەیشەوە ناسینی سروشت و گەردوون بەسە بۆ ئەوەی مرۆڤ و چارەنووسی مرۆڤیش بزانین، هەر بۆیە دەلێین كە نووسەری بلیمەت ئەو نووسەرەیە كە كاتێك تەعبیر لەمەزەنە و هەست و سۆزی خۆی دەكات بەوە لە هەمان كاتدا تەعبیر لە گەوهەری ئەو گۆڕانكاریانە دەكات كە دووچاری دێین.

ئەمەیە نهێنیی مەزنیی دانتی و سێرڤانتس و شەكسپیر و گۆتە، هەروەها تا رادەیەكی زۆریش مەزنیی مۆنتینی و راپلییە و، راسین و مۆلییر و بەلزاك و كۆمەلێك نووسەری دی.

بەكورتی و بەسادەیی ئەوەی مەبەستمە بیلێم ئەوەیە: كە نووسەری بلیمەت ئەو نووسەرەیە كە هەستیارییەكەی فراونترو دەولەمەند تر و مرۆڤ دۆستانەترە.

ئەوەی دەمێنێتەوە ئەوەیە كە لەم تۆژینەوەیەدا دەگەینە دوو ئەنجام: گەر بشێ كارێكی ئەدەبی وەكو پێویست كارێكی كۆنەپەرستانە بێت بەبێ ئەوەی بەهای ئیستاتیكی یان تەنانەت ئینسانیی خۆیشی ون بكات، ئەوا بەپێچەوانەوە، بلیمەتی هەمیشە پێشكەوتنخوازە لەبەر ئەوەی بە تەنها روانگەی چینی سەركەوتوو و لە قۆناغێكی دیاری كراوو لە میانی ئایدیۆلۆژیاكان و مەترسی هەلەكارییەكانەوە دەتوانێت دەستەبەری رۆشنبیرییەكی فراوانتر و هەستیارییەكی دەولەمەند تر بێ.

PDF4Kurd

سەرباری ئەمەش دەتوانین بڵێین کە سەردەمی قەیرانو گۆڕانکارییە کۆمەڵایەتییە قووڵەکان باشترین سەردەمێکی گونجاون بۆ لەدایکبوونی شاکاری هونەریو ئەدەبی، چونکە لەو سەردەمانەدا کێشە و ئەزموونی جیا جیا هەیە، جگە لە فراوانبوونی ئاسۆی عاتیفی و رۆشنبیری. هەروەها ئەم تۆژینەوەیەی کە پێشکەشمان کردن کەم و کورتیی زۆربەی ئەو لێکۆڵینەوە رەخنەییانەمان بۆ دەخاتەڕوو کە سەبارەت کارەکانی ئەوان نووسراون کە دەربارەیان دەدوێین، چونکە زۆبەیان یان لە میانی زمانی نووسەرەکەو رەفتارو هەڵسوکەوتییەوە روانیویانەتە ئەو کارانە، یان بە تەنها بایەخیان بەخودی کارە ئەدەبییەکە و یا ناوەرۆکی فیکری و یا شێوە ئیستاتیکییەکەی داوە، بەڵام هەر یەکێك لەم رێبازانە بە تەنها نوقسانە.

بایەخدان بە ژیانی نووسەر کارێکی باشەو، روونکردنەوەی ئەو ئەزموونانەی لە پشتی ئەو نووسینانەوەن وامان لێ دەکات پتر لەو نوسینانە بگەین، بەڵام زۆرجار ئەوە لەیاد دەکەین کە هەستیاریی شەکسپر یان گۆتە هەستیاریی هەموو دونیا نییە و ئێمە ناتوانین لەرێی عیشقێکی پاك و راستگۆیانە و قووڵی رەخنە نووسێکی ئەدەبییەوە بەرامبەر دڵبەرەکەی یان هاوسەرەکەی، لەخۆشەویستیی گۆتە بۆ فریدریك یان خۆشەویستیی دانتی بۆ پیاتریس بگەین (ئەگەر ئەو جۆرە خۆشەویستییەش هەبوو بێت).

گۆتە خۆی گۆتەیە، لەبەر ئەوەی جیهانێکی تایبەت لەهەستو سۆزیدا رەنگ دەداتەوەو تەعبیر لە خۆی دەکات.

لەبەر ئەوە زۆربەی ئەو نووسەرانەی کە ئەم رێبازە دەگرنەبەر (پشت بەستن بە بایۆگرافی) زۆر جار دەگەنە قەناعەت پێکردنی ئەو خوێنەرانەی کە هەمان هەستیارییان هەیە و ئەمەش وایان لێ دەکات پشتی ئەو رەخنە نووسانە بگرن، بەڵام بەمە زۆر دوور دەکەونەوە لەو کارە ئەدەبیانەی کە ویستویانە لێی بتۆژنەوە.

سەبارەت بە شیکردنەوەی ناوەرۆکی رۆشنبیری و ئایدیۆلۆژیی کاری ئەدەبیش بەدابڕکردنی لە ئەزموونە راستەوخۆو کەسییەکانی، ئەمەش مەترسیی دوورکەوتنەوەی لە گەوهەری بابەتەکە لەگەڵ خۆیدا هەڵگرتووە، جگە لە مەترسیی بەزۆر سەپاندنی شەقڵی رێبازێکی فیکریی رووت بەسەر بابەتە راستەوخۆو هەست ئامێزو زیندووەکەدا، ئەمە جگە لەوەی کە رەخنەنووس هەندێ جار ناوەرۆکی وەها لە دەقەکە هەڵدەهێنجێت کە نووسەرەکە خۆیشی پەی پێ نابات. هەروەها شیکردنەوە ئیستاتیکییە رووتەکانیش تەواو ئامانج ناپێکن، چونکە حوکم دان بەسەر شێوەیەکدا لەدەرەوەی ناوەرۆکە عاتیفیو فیکرییەکەی شتێکی ئەستەمە. ئێمە پەی بەمەترسییەکانی شیکردنەوە ماتەریو دیالەکتیکییەکان دەبەین، بەڵام پەی بەو لایەنانەش دەبەین کەوا لەم میتۆدە دەکات لەو میتۆدانەی دی باشتر بێت. شیکردنەوەی سۆسیۆلۆژی یەکێکە لە رێگە بە بایەخەکان لە شیکردنەوەی کاری هونەری یان ئەدەبیدا. ماتێریالیزمی دیالەکتیکیش چەند یاریدەدەرە بۆ تێگەیشتنێکی باشتر لەکۆی پرۆسە مێژوویی‌و کۆمەڵایەتییەکانی قۆناغێك لە قۆناغەکان" ئەوەندەش یاریدەدەرە بۆ دۆزینەوەی پەیوەندییەکانی نێوان ئەو پرۆسانەو نێوان ئەو کارە هونەرییانەی کەوتونەتە ژێر کاریگەریی ئەو پرۆسانەوە، بەڵام شیکردنەوە سۆسیۆلۆژی ناتوانێت پەی بە تەواوی لایەنەکانی کاری هونەری بەرێت، بەڵکو هەندێ جار ناتوانێ خۆی لە قەرەشی بدات. ئەم شیکردنەوەیە بریتییە لە هەنگاوێکی سەرەتایی پێویست بۆ پەی بردن بەکاری هونەری، بەڵام ئەوەی گرنگە دۆزینەوەی ئەو شێوەیەیە کە بەهۆیەوە واقیعی مێژوویی و کۆمەڵایەتی تەعبیری لە خۆ کردووە لە میانی هەستیاریی تاکیی داهێنەرەکەی ئەو کارە ئەدەبییە یا هونەرییەی کە لێی دەتۆژینەوە.

بێگومان ئەستەمە بتوانین لە (فاوست) یا (پاندۆرا) بگەین بەبێ ئەوەی رەچاوی شۆڕشی فەرەنسایی یا ناپلیۆن بکەین. بەڵام کاتێ ئەو پەیوەندییەی نێوان ئەو کارانە

PDF4Kurd

و نێوان ئەو رووداوە مێژووییانەش دەدۆزینەوە کە هاوکاتی ئەو کارانەن دەمێنێتەوە ئەوەی کە سەبارەت (چۆنێتی)ی ئاوێتەبوونی ئەو رووداوانە لە هۆشی گۆتەدا لەگەڵ ئەزموونە تایبەتییەکانی خۆیدا بپرسین تا بووەتە ئەو شاکارانە.

هەڵبەتە بۆ ئەنجام دانی ئەمکارەش گەلێ کۆسپ لەبەردەم رەخنەنووسی ماتەریدا قووت دەبێتەوەو پتر لەو کۆسپانەی دەکەونە بەردەم رەخنەنووسی ئایدیالیستی، ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی ئەو بایەخە کە رەخنەنووسی ماتەری بەلایەنی سۆسیۆلۆژیی دەدات لە شیکردنەوەیدا زۆربەی جار وای لێ دەکات بەکەمزانینەوە بڕوانێتە ئەو کۆسپ و تەگەرانە، بەڵام دواتریش و لە زۆربەی کاتدا سەرکەوتنێك بەچنگ دەهێنێ کە بەکەم نازانرێ. چونکە تا چەند خۆی لە نێو گەرمەی ئەو ململانێیەدا بێ‌و بەچالاکییەوە بەشداری لە پرۆسە مێژووییەکاندا بکات هێندە درێژەپێدەرو میراتگری کاری بلیمەتە هونەری و ئەدەبییە گەورەکان دەبێت لە مێژووداو، ئەو پرۆسە کۆمەڵایەتیانە لە فیکر و هەستیاریدا پتر یاریدەدەری دەبێت بۆ پەی بردن بەو هەل و مەرجانەی کە هاوشانی داهێنانەکانی دانتی و شەکسپیر و گۆتە بوون.

بەڕای ئێمە خستنەڕووی ئەم سەرنجانە سوود بەخشە چ لە رووی دیاریکردنی ئەو ئاستەی کە تێیدا گفتوگۆ سەبارەت بە راستو چەوتیی چەمك و بۆچوونەکانی ماتێریالیزمی دیالەکتیك دەکرێ تا ئەو رادەیەی پەیوەستە بە مێژووی ئەدەب و هونەرەوە، یان هێندەی پەیوەستە بەو ئەستەمەی کە پێویستە دۆزینەوە ئیجابییەکان بۆ راستییەکان رەچاو بکەن[٢].

پەراوێزەکان

(١) گوتمان دەشێ (گەرچی ئەم حاڵەتە دەگمەنە) دابڕان لە نێوان فیکری هۆشیارو چالاکی کۆمەڵایەتیی نووسەر و لە نێوان مەبەست و بایەخی مەوزوعیی کارەکانیدا رووبدات.

هەر بۆ نموونە ژیانی کانت یان راسین ژیانێکی خاڵی لە مەرگەسات بووە. هەروەها نیگارەکانی پیکاسۆ لەجیهانبینییەکی کرێکاریەوە گەلێ دوورن، ئەگەرچی پیکاسۆ خۆی ئەندامی حیزبی شیوعی فەرەنسا بووە.

(٢) سەرچاوە: البنيوية التكوينية والنقد الادبي- لوسيان طولدمان- ترجمة: محمد سبيلا ١٩٨٥

PDF4Kurd

بەهای شێوە:
فۆرمالیستە رووسەکان

بابەك ئەحمەدی

"بەلای مرۆڤەوە هیچ شتێك لە نەبوونی وەلاّم ترسناكتر نییە"
(باختین)

(١)

بزووتنەوەی فۆرمالیزمی رووسیایی کە لە ساڵی ١٩٤١دا نیشانە سەرەتاییەکانی دەرکەوت، لە دوا ساڵانی بیستەکانی ئەم سەدەیەدا، لەژێر زەبری شاڵاوەکانی رژێمی ستالینیدا لەبەریەك ترازا، بەڵام هەر لەو ماوە کورتەدا بووە یەکێك لە رێبازە فیکرییە سەرەکییەکانی ئەم سەدەیەو تا ئێستاش بە ئاشکرا کاریگەریی تۆژینەوە سەرەکییەکان و شێوازی کاری فۆرمالیستەکان بەسەر تیۆرەی ئەدەبییەوە دیارە.

رەخنەی ئەدەبیی سەدەی نۆزدەهەمی رووسیا زیاتر لە خزمەتی بزاڤی بیری ئازاد و لە دوا ساڵانی ئەو سەدەیەشدا، تا رادەیەك لە راژەی سۆسیال دیموکراسیی رووسیادا بوو.

تەواوی رەخنەنووسانی رووس لە سەدەی پێشوودا رەخنەیان بۆ گەیاندنی (پرنسیپە سیاسی و ئەخلاقییەکان) تەرخان کردبوو. تەنانەت نووسەرێکی دواکەوتووخوازی وەك (ئەپۆڵۆن گریگۆریێف)یش رەخنەی (لەخزمەتی بیروباوەڕی گەل)دا دەنووسی، یان لیوتۆلستۆی کە نە هاوڕێی دیموکراتە رادیکال و شۆڕشگێڕەکان بوو، نە هی هێزە دواکەوتووخوازەکان: دەیووت کە رۆڵی رەخنە روونکردنەوەی ئایدیای (ئاکار-ئەخلاق)ە. لەنەوەدەکانی سەدەی (١٩)دا تەنها (میرژوڤسکی)و (ڤلادیمیر بریۆسۆف) جەختیان لەسەر ئەوە کردووە کە دەبێ رەخنەی هونەری بەر لە هەموو شتێك لە چوارچێوەی (بنەما ئیستاتیکیەکان)دا ئەنجام بدرێ و وەسیلەکانی هەڵسەنگاندنی دەقێك (یاسا هونەرییەکان) بێت. دوو بڕیاری دی لە تۆژینەوەی ریشەکانی بزاڤی فۆرمالیستەکاندا بایەخی خۆیان هەیە: یەکەمیان ئەلیکسەندەر پوتب نیایە کە خاوەنی کتێبی (چەند وانەیەك لەمەڕ تیۆرەی ئەدەبی) و کتێبی (مەسەلە تیۆریەکانی سایکۆلۆژیای هونەر)ە و تیایاندا باسی لەگرنگیی ئازادیی وشەکان کردووە لە دەسەڵاتی بیروباوەڕو، بەهای شیعری و ئەدەبیی زمانی لە (رەمزییەتی زمان)دا بینیوەتەوە. ئەوی تریان ئەلیکسەندەر ڤسلوڤسکییە کە بەتایبەتی دیدگای فۆرمالیستەکانی سەبارەت (مێژووی ئەدەبی) دارشت و لێکۆڵینەوەکانی دەربارەی فۆلکلۆر کارێکی زۆری لەسەر شێوازی کاری ڤلادیمیر پرۆپ کرد. لەگەڵ بڵاوبوونەوەی خێرای بزاڤی سیمبۆلیزمدا دوو گروپی سەرەکی لە نێو رەخنە نووساندا پەیدا بوو: (باوەڕداران بە جوانناسی- ئیستاتیکا) کە لە پەیڕەوانی میرژوڤسکی و بریۆسۆف بوون و، (عارفان) کە ناودارترینیان ڤیاچسلاڤ ئیڤانۆف بوو کە هونەری بە (تەجەللای مەزهەبی دینی) دەژمارد کە بەرئەنجامی کۆمەڵێك توخمی پیرۆزی باڵاتر لە حەقیقەتە زەمینییەکان و، بەیاریدەی (سیحرو

PDF4Kurd

نهێنی و رەمز) دێتە ئاراوە. بەڕای ئەو هونەری مەزهەبی دەتوانێ نەك بە تەنها کۆمەڵگاو مێژوو، بەڵکو حەقیقەتیش بگۆڕێ. رەخنەی عیرفانی، ریشەی لە کاری رۆمانتیکە ئاڵمانیەکان و نوسراوە ئیستاتیکییەکانی شلینگدا هەیەو، ئەم فەیلەسووفە لە داواکارییەکانیدا بەرگریی لە هێزی گۆڕانکاری (پەیوەندیی نێوان بیرو هونەر) دەکرد.

سەرئەنجام لە ساڵی ١٩١٠دا داپچڕانی تەواوەتی لە نێوان (رەخنەی عیرفانی) و (رەخنەی ئیستاتیکی)دا روویدا. لە کاتێکدا لایەنگرانی (بونیادی مەزهەبیی هونەر) بەرەو (کلاسیسیزم) چوون، هەوادارانی رێبازی ئیستاتیکی لە ئاست بنەما سەرەتاییەکانی سیمبۆلیستەکاندا بە ئەمەکداری مانەوەو هەر زوو کەوتنە ژێر سیحری (هونەری نوێ)و بەتایبەتی بیروباوەڕەکانی فۆتۆریست (ئایندەخواز)ە ئیتاڵیاییەکان. بڵاوبوونەوەی بەیاننامەی فوتوریزمی ئیتالیایی لە ساڵی ١٩٠٩دا، دەنگدانەوەیەکی زۆری لە نێو رەخنەنووسە لاوەکانی رووسدا هەبوو، شێلگیرییەکەی مایکۆفسکی لەسەر ئەوەی کە (پێویستە مشتەکۆڵەیەکی توند لە چێژی هەموان بدرێ) لە فوتوریزمەوە سەرچاوەی گرتبوو. ئەم بزاڤە ئەدەبییە نوێیەی رووسیا بنیادنەری گەلێ نوێکاری بوو لە بواری شیعرو، پەخشانو، هەروەها شانۆدا. لەسەرەتای دەهەی بیستدا تێگەیشتنی تەقلیدی بۆ (جوانیی هونەری) جێی بۆ تێگەیشتنێکی سۆفیانە و شەیدایی بۆ شێوەی ئەندازەیی و (شێوازگەرایی) چۆڵ کرد. لە جێی هاوبەندی و دۆستایەتی لەگەڵ سروشتدا، شارو مەکینە هاتنە گۆڕێ و، یەکێك لە خاڵە سەرەکییەکانی تریش ئەوە بوو کە ئیدی باس لە پەیوەندیی کارێکی ئەدەبی بە حەقیقەت و جیهانەوە نەدەکرا، بەڵکو مەسەلەکە بووە ئەم پرسیارە سادەیە.. (شیعر چۆن دێتە ئاراوە؟).

بزاڤی فۆرمالیستەکان هاوکات لەگەڵ ئەم نوێگەرییە هونەرییەدا هاتە گۆڕێ و دامەزرێنەرانی ئەم بزاڤە کۆمەڵێك لاوی نوێخواز بوون. بە شێوەیەکی ئاسایی

کتێبەکەی شکلۆڤسکی واتە (راپەڕینی وشە) بە یەکەم بەڵگەنامەی فۆرمالیزم دادەنرێو لە ساڵی ١٩١٤دا بڵاوبۆوە. هەروەها دوو کتێبی کورتی تری ڤیکتۆر شکلۆڤسکی کە لە ساڵانی دواتر نووسیونی، واتە (دەربارەی تیۆرەی زمانی شیعری) ١٩١٦و (دەربارەی شاعیری) ١٩١٩ لە رووی شێواز ناسییەوە بایەخی زیاتریان هەیە.

رێبازی فۆرمالیزم بە دامەزراندنی Opoiaz (ئەنجوومەنی تۆژینەوەی زمانی ئەدەبی) لە ساڵی ١٩١٦دا لە پەترسبۆرگ رەنگ و شێوەی خۆی وەرگرت و، ئەم ئەنجوومەنە لەگەڵ گروپە نوێگەرەکاندا پەیوەندیی بەست. ئەکرێ بەڵگەی ئەم پەیوەندییەش لە کتێبێکدا ببینینەوە کە رۆمان یاکۆبسن ساڵی ١٩٢١ لە پراگ بەناونیشانی (شیعری نوێی رووسیایی) بڵاوی کردەوە. پەیوەندیی دۆستانەی خلیبنیکۆڤو مایکۆفسکی لەگەڵ رەخنە نووسانی فۆرمالیستدا نیشانەی نزیکیانە لە بیرکردنەوەدا. دۆزینەوەی کاریگەریی فوتوریستەکان لەسەر فۆرمالیستەکان کارێکی ئاسانە. شکلۆڤسکی و فۆرمالیستەکانی دیکە لەو فۆرمالیزمەوە فێربوون وشەگەلێك بدۆزنەوە کە لە هەر جۆرە دیاریکردنێکی بەهایی ئازادبن و بەدوا سینتاکسێکی نوێی زماندا بۆ ئەم وشانە بگەڕێن. بەڵام دەبێ ئەوەمان لەیاد نەچێ کە فۆرمالیستەکان تەواو بە هەوادار یان هاوڕێی فۆتۆریستەکان ناژمێردرێن. هەر بۆ نموونە، ئەو کتێبەی کە لە ساڵی ١٩٢٣دا بۆریس ئاخنبام دەربارەی ئانا ئەخماتۆڤا بەچاپی گەیاند، پیشانیدا کە فۆرمالیستەکان بۆ زۆر لە بنەماکانی سیمبۆلیزم (رەمزگەرایی) ئەمەکدار بوون.

ڤیکتۆر شکلۆڤسکی (لە دایکبووی ١٨٩٣) دەستی بەنووسین لەسەر گرنگترین رێسا تیۆریەکانی فۆرمالیزمی روسیایی کردو، لەگەڵ رۆمان یاکۆبسندا ناسراوترین نووسەرن کە لەسەر بزاڤی فۆرمالیستەکانیان نووسیبێت. لە ساڵی ١٩٢٥دا کۆمەڵێك وتاری بەناونیشانی (دەربارەی تیۆرەی پەخشان) بڵاوکردەوە. هەورەها

PDF4Kurd

بۆریس ئاخنبام (١٨٨٦-١٩٥٩) بە کتێبی (پاڵتۆکەی گۆگۆڵ چۆن نوسراوە؟) دەستی بەکاری خۆی کرد. پاشان کتێبێکی قەوارە بچووکی دەربارەی شیعرەکانی لێرمانتۆڤ نووسی (١٩٢٤)، بۆریس تۆماشڤسکی (١٨٩٠-١٩٥٧) کتێبێکی دەربارەی عەروزی شیعر نووسی و لە ساڵی ١٩٢٣دا لە کتێبێکدا بەناونیشانی (دەربارەی شیعری رووسی) بڵاویکردەوە و، بە هۆی نوسینەکانیەوە زیاتر وا ناسراوە کە گرنگی بە جیاوازیی نێوان پلۆت و چیرۆك دەدات.

یۆری تینیانۆڤ (١٨٩٤-١٩٤٣)یش بە لێکۆڵینەوەیەك سەبارەت بەکاریگەریی گۆگۆل لەسەر دۆستۆیڤسکی دەستی پێکرد و بەناونیشانی (مەسەلەی زمانی ئەدەبی) لە ساڵی ١٩٢٤دا بە چاپی گەیاند. پاشتر لە نامیلکەیەکی خۆیدا بەناوی (لایەنە کۆن و نوێیەکان لە شیعری رووسیدا) ١٩٢٩ باسی لە گۆڕانکاریەکانی زمانی شیعری رووسیایی کرد. هەروەها ڤیکتۆر ژیرمۆنسکی بەتۆژینەوەیەك سەبارەت رۆمانتیسمی ئاڵمانی دەستی پێکرد و هەوڵیدا ریشەکانی سیمبۆلیزم لەو بزاڤەدا بدۆزێتەوەو، کتێبەکەی کە ناوی (هونەری پێکهاتن لە شیعری لیریکیدا)یە لە ساڵی ١٩٢١دا بڵاو بۆوە. ڤیکتۆر ڤینۆگرادۆڤیش لە ناو فۆرمالیستەکاندا تیئۆریستێکی دیار نەبوو، بەڵام وەکو تۆژەرەوەیەکی مێژووی ئەدەبی کۆمەڵێك کاری گرنگی نووسی. کارە سەرەکییەکەی ئەم کارێکی تیۆرییە دەربارەی پەیوەندیی فیکریی دۆستۆیڤسکی و گۆگۆل و بەناوی (دروست بوونی ناتورالیزمی رووسی)ەوە بڵاوبۆوە. کارەکانی دواتری، زۆربەیان بەزمانی فەرەنسی و ئاڵمانی و چیکی نووسراون.

ئۆسیپ بریك، لە رێکخستنی فیکریی فۆرمالیستەکاندا رۆڵێکی بایەخداری هەبوو، گەرچی کارە بڵاوکراوەکانی زۆرنین، بەڵام وتاری (گوتارەکان و شیعری رووسی) کە لە ساڵی ١٩١٩دا بڵاوی کردەوە سەرەتای چەند تیۆریەك بوو کە لە دەهەی دوایی لەپراگ، لەلایەن ترۆبتسکۆی و یاکۆبسن و مۆکاروڤیسکییەوە خرانە روو. (لیڤ

یاکوبینسکی)یش لە هەمان ساڵدا ١٩١٩ وتارێکی گرنگی دەربارەی چەمکی مێژووی ئەدەبی بڵاوکردبووەوە. هەوەرها بۆریس ئینگلگارد درێژەی بەکارەکەی ئەوداو ساڵی ١٩٢٧ لە مۆسکۆ کتێبێکی بەناوی (میتۆدی شێویی لە مێژووی ئەدەبیدا) بڵاوکردەوە.

لەم نێوەدا پێویستە ناوی کەسانێکیش بهێنین کە هەرچەند بە فۆرمالیست ناژمێردرێن، بەڵام پەیوەندیی فیکریی نزیکیان بە فۆرمالیستەکانەوە هەبوو:

میخائیل باختین، ڤلادیمیرپرۆپ، ڤاسیلی گیپیوس کە لە ساڵی ١٩٢٤دا کتێبێکی دەربارەی گۆگۆل نووسی، گیورگی کوکوڤسکی کە لە ١٩٢٧دا لێکۆڵینەوەیەکی دەربارەی ئەدەبیاتی رووسی لە سەدەی هەژدەیەمدا بە چاپ گەیاند، گیورگی ڤینوکور ئەو زمانناسەی کە لە ساڵی ١٩٢٥دا کتێبێکی دەربارەی (زمانی شیعری) نووسی و ساڵی ١٩٤٣ کتێبی (مایکۆڤسکیی زمانساز)ی لە مۆسکۆ بڵاوکردەوە، کە کتێبێکی دیارو ئەمەکدارە بۆ بنەماکانی فۆرمالیزم.

سەرئەنجام دەبێ باس لە ئەلکساندەر ریفۆرماتسکی بکەین کە لە ساڵی ١٩٢٢دا (تەمەنیشی ٢٢ ساڵ بوو) کتێبێکی بە ناوی (شیکردنەوەی شێوەی کورتە چیرۆك نووسی) و، ئەم کتێبە دیارە کاریگەریەکی فرەی لەسەر ئۆسیپ بریك و تۆماشڤسکی کرد. لەم ساڵانەدا کۆمەڵێك نووسینی ریفۆرماتسکی سەبارەت تیۆرەی ئەدەبی بەزمانی رووسی بڵاوبۆوە. پاش کشانەوەی بزاڤی فۆرمالیزم، ریفۆرماتسکی رووی لەوانە وتنەوەی گوتارناسی و زمانناسی کردوو، بوو بەیەکێك لە بەناوبانگترین زمانناسانی شوورەوی و کارەکانی کاریگەرییەکی زیادیان لە پەیدابوونی (رێبازی نوێی زمانناسیی مۆسکۆ)دا هەبوو.

لە ساڵانی نێوان ١٩١٦-١٩٢١دا فۆرمالیستەکان شێلگیرانە ویستیان جیاوازیی خۆیان لەگەڵ رێبازە ئەدەبیەکانی دیکەدا بخەنەروو. لە ساڵانی ١٩٢١-١٩٢٨دا

PDF4Kurd

پەرەیان بە کارەکانیانداو هەندێ مەسەلەی وەکو (مێژووی ئەدەبی)یان وروژاند.
رابەرانی حزبی کۆمۆنیست لە ساڵی ١٩٢٤ەوە بە ئاشکرا هێرشی خۆیان بۆ سەر فۆرمالیستەکان دەست پێکرد. لیون ترۆتسکی لە (ئەدەبو شۆڕش)دا هێرشی کردە سەر (بیرو باوەڕە دژە مێژووییەکانی) ئەوان و مارکسیزمی بەرامبەر فۆرمالیزم دانا. رکابەرانی ترۆتسکی لەباڵەکانی تری حیزبدا بەزمانو شێوازێکی رەقتر درێژەیان بەو هێرشە دا. لە ساڵی ١٩٢٨دا بەرەسمی فۆرمالیزم رەتکرایەوە. فۆرمالیستەکان کە لە ساڵی ١٩٢٤ەوە دژی تێڕوانینی رەسمی وتووێژیان دەکرد، بەناچاری خامۆش بوون و تا ناوەڕاستی دەهەی سی هەریەکە و رێیەکیان هەڵبژارد.

لێکۆڵینەوەکانی شکلۆفسکی لە مەڕ تۆڵستۆی وردە وردە پەیوەندیی خۆی لەگەڵ فۆرمالیزمدا پچراند، تارادەیەك ئیدی ئەدگارێك لە فۆرمالیزم بە تۆڵستۆیەوە نەما. دابڕان لە هەندێ بنچینەی فۆرمالیستی لە ژیننامەکەی خودی شکلۆفسکی خۆیدا کە بەناوی (سێیەمین فاکتەر)ەوە لە ساڵی ١٩٢٦دا نووسی و بڵاویکردەوە، دەبینینەوە. شکلۆفسکی کە رۆژێك لە رۆژان هونەری وەها لە قەڵەم دەدا کە (لە ژیان ئازادە)، لێرەدا باسی لە کاریگەریی (فاکتەرە سەروو ئیستاتیکییەکان) لەسەر مانای گوتاری ئەدەبی کردووە. بەڵام ناکرێ لەم بارەیەوە موبالەغەش بکرێ، چونکە هەموو فیکرێکی زیندوو چەندەها جار رەخنە لە خۆی دەگرێ و زۆر لە بنەماکانی خۆی دەخاتە ژێر پرسیارەوە. فاکتەری سەرەکی کە کۆتایی بەژیانی فۆرمالیزمی رووسی هێنا، زەبرو زەنگی فەرمانڕەوایان بوو کە جگە لە تێگەیشتنێکی سادەو رەمەکیی خۆیان بۆ مارکسیزم نەبێت، هیچی تریان پێ قبوڵ نەبوو و بەرگەیان نەدەگرت. بەهەرحاڵ شکلۆفسکی لە سییەکاندا رووی لە (تیۆرەی فیلم) کردو کۆمەڵێ وتاری سەبارەت سینەما نووسی و لەو نووسینانەیدا دیارە کە هێشتا رەگێکی فۆرمالیزمی تێدا ماوە. لە ساڵی ١٩٢٣دا کتێبێکی بەناونیشانی (سینەماو ئەدەب) بڵاوکردەوە، لە ساڵی ١٩٢٧یشدا پێکەوە لەگەڵ ئاخنبام و،

تیتیانۆف و، ئادریان پیوتەرۆفسکیدا کۆمەڵە وتارێکیان لەژێر ناوی (تیۆریی ئەدەبی سینەما)دا چاپکرد (ئەم کتێبە لە ساڵی ١٩٩٠دا لە مۆسکۆ سەر لەنوێ چاپکرایەوە).

یاکۆبسن کە لە ساڵی ١٩٢٠ەوە لە پراگ وانەی دەوتەوە، ساڵی ١٩٢٨ بەیەکجاری رووسیای بەجێ هێشت و لە پراگ درێژەی بەکارەکەی خۆیدا، پاشانیش بۆ وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا چوو، لە دەهەکانی دواتردا لەو بیرمەند کەمانە بوو کە ئەمەگی بۆ بنەما سەرەکییەکانی فۆرمالیزمی رووسی ما. ئاخنبام لەسەردەمی ژیدانۆفدا بە توندی کەوتە بەرشالاوی و تا مردیش ئەو هێرش و شالاوانە هەر لەسەری بەردەوام بوون، گەرچی ئەو بە تەنها خەریکی نووسینی ژیاننامەی ئەدیبان بوو.

تۆماشفسکی سەرگەرمی نووسینەوەو لەسەر نووسینی ئاسەوارە کلاسیکییەکانی رووس بوو و لە تۆژینەوەی دەقە کۆنەکاندا مامۆستایەکی بێ هاوتابوو. تینیانۆف لەسەر بناغەی ژیانی پوشکین و گریبایدۆڤ خۆی سەرگەرمی نووسینی چیرۆك کرد. ژیرمۆنسکی خۆی بە نووسینی (وشەکانو شێوەزارەکانی ئاڵمانی)یەوە خەریك کرد.

ڤینۆگرادۆڤ رووی لە زمانناسی کرد. بەڵام لە کتێبەکەیدا (زمانو شێوازی دەربڕین لای پوشکین-١٩٤١) ترووسکەی شێوازی فۆرمالیستی دەبینینەوە. هەروەکو چۆن لە کارەکانی تریشیدا دەربارەی دەستوری زمانی رووسی و مێژووی ئەدەبی رووسیا کاریگەریی فۆرمالیزم لەسەری هەر ماوە. بەشێکی کەم لە کاری فۆرمالیستەکان بە زمانە ئەوروپاییەکان بڵاوبۆتەوە. بەبێ ئاشنایی زمانی رووسی، ئاسان نییە پەی بە گەورەیی کاری فۆرمالیستەکان ببرێ، بە تایبەتیش پەی بردنی تەواوەتی بەو کارانەیان کە دەربارەی مەسەلەکانی زمانی شیعری رووسیایی نووسیویانە، کە بە تەنها کاتێك فەراهەم دەبێ کە دەقەکان بەزمانی ئەسڵی بخوێنرێنەوە.

PDF4Kurd

(٢)

سەرەتا هیچ یەکێك لە بونیادنەران و نووسەرانی ئەم بزاڤە نـاوی (فۆرمـالیزم) یـان پێ قبولّ نەبوو. ئاخنبام لە یەکێك لە لێکۆڵینەوە سـەرەتاییەکانیدا نووسـیویەتی: (بـە ئێمــە دەڵـێن فۆرمالیــست، بــەڵام وا راســتتر دەبــوو لــە بــڕی فۆرمــالیزم، مۆرفۆلۆژییان بەکاربهێنایە).

ئەو (کارە ئەدەبییەکە خۆی نا، بـەڵکو ئـەوەی لەکارەکـەدا دەنگـی داوەتـەوە) بـە بابەتی ئیشی بزاڤەکەی دادەنا، هەر بۆیە چەمکی باوی شـێوە (یـان فـۆرم)ی پـێ قبولّ نەبوو. پاش چەند ساڵێك ئاخنبام نووسیی، (ئێمـە فۆرمالیـست نـین، بـەڵکو ئاشناییمان لەگەڵ تایبەتمەندێتی کـاری ئەدەبیـدا هەیـە). زاراوەیەکیـشی هێنایـە گـۆڕێ کـە نـوێ بـوو و تـا ئـەو رۆژەش لـەزمانی رووسـیدا بەکارنـەدەهێنرا، Specifikatory پسپۆڕ. هەر چۆنێك بێت ناوی (فۆرمالیزم)، سـەرەتا رەخنـەگرانو ناحەزانی ئەو بزاڤە بەسەریاندا دابڕین کە مانایەکی سـووکی لـە دووتـوێی خۆیـدا هەڵگرتبوو، کە ئەوەی پیشان دەدا (ئەم نووسەرانە بایەخێکی زیاد لە پێویست بـە شێوە) دەدەن. بەڵام وردە وردە لەلایەن هەوادارانی بزاڤەکەوە ئەم ناوە پەسەند کراو بەکارهێنراو ئەمرۆش ئەم ناوە ئەوە دەخاتەروو کـە ئەوانـە بـە جـۆرێکی تایبـەتی بایەخیان بە شێوەی کاری هونەری داوە کە لە مانای بونیادەوە نزیکە.

یاکۆبسن بە وتاری (شیعری نوێی رووسی) بەکورتی گرنگترین بابەتی لـە میتـۆدی لێکۆڵینەوە فۆرمالیستەکاندا بەم جـۆرە دیـاریکردووە: (بابـەتی زانـستی ئـەدەبی ئەدەب نییە بەڵکو ئـەدەبی بـوون -ئەدەبیـەت-ی دەقەکانـە).. دوای پـەنجا سـاڵ یاکۆبسن لە پاشکۆیەکدا کە بۆ هەڵبژاردەیـەك لـە کارەکـانی خـۆی نووسـیویەتی

بەناونیشانی (مەسەلەکانی تیۆریی ئەدەبیی) بڵاوبـۆوە، دەڵێـت: (ئەدەبیـەت یـان بەمانایەکی دی گۆڕانی گوتار بۆ کارێکی ئەدەبی و ئەو سیستمەی کە کار دەکاتـە سەر ئەم گۆڕانە ئەو سەرمایە سەرەکییەیە کە زمانناسی لە شیکردنەوەکانی خۆیدا دەربارەی شیعر ئەنجامی دەدات).

رێبازە رەسمی و زانکۆییەکانی رەخنەی ئەدەبی لە دەهەی ١٩٢٠دا نـەك تـەنها لـە ئەوروپا، بەڵکو لە وڵاتـەکانی ئەنگلۆساکسۆنیـشدا (دەرەوەی دەق) ببـووە بابـەتی سـەرەکی لێکۆڵینـەوەکانیان، واتـە لـە روانگـەی سۆسـیۆلۆژیای مێـژوویی یـان سـایکۆلۆژییەوە، پرسـی سـەرەکی لای ئـەوان بریتـی بـوو لـە :(چ شـتێك دەق دەخولقێنێ؟)

بەڵام لای فۆرمالیستە رووسەکان (خودی دەق) یان بە مانایەکی باشتر (ئـەوەی لـە دەقـدا رەنگـی داوەتـەوە) بـوو بـە بابـەتی سـەرەکی و سـەنتەری کاریـان و هـەر روانگەیـەکی تـر کـە خـاڵی دەرچـوونی دەرەوەی دەق بـێ، لـە خانـەی دووەمـی بایەخیاندا دایاننا. پرسیاری سەرەکی لای فۆرمالیستەکان ئەمـە بـوو: (جیـاوازیی دەقێکی ئەدەبی لەگەڵ هەر دەقێکـی تـردا چییە؟) یـان بـە دەربڕینێکـی دیکـە (ئەدەبیەتی دەق چییە؟) دەتوانین دوو ئەدگاری سەرەکی کاری فۆرمالیستەکان بـەم جۆرە دیاری بکەین:

١) جـەخت کردنیـان لەسـەر گەوهـەری سـەرەکی و (ئـەدەبی)ی دەق، واتـە خـودی کارەکانیان رەچاو دەگـرت و هـەوڵیان دەدا بەشـە خولقێنـەرەکانی دەلالـەتی مانـایی دەقەکە لە شێوەکەی هەڵبهێنجن و ئەوەی کە لە دەقەکەدا رەنگی داوەتـەوە وەدەسـت بهێنن.

٢) بۆ ئەم مەبەستە جەختیان لەسەر سەربەخۆیی لێکۆڵینەوەی ئەدەبی کـرد، واتـە تەنها ئەو ئەنجامە تیۆری و ئەدەبیانەیان بەلاوە گرنگ بوو کە لە تۆژینەوەی خودی

PDF4Kurd

کاره هونەریەکەوە وەچنگ دەهاتن، نەك لە تۆژینەوەی زەمینەی مێژووی هاتنەکایەوەی کارەکە یان ناسینی کەسێتی و سروشتی سایکۆلۆژیی نووسەرەکەیەوە.

فۆرمالیستەکان شێوازە باوەکانی لێکۆڵینەوەی ئەدەبیان خستە لاوە تا پەی بە (رێگای تایبەتیی ناسینی گەوهەری سروشتی سەرەکیی کاری ئەدەبی) بەرن.

یاکۆبسن، لەم بارەیەوە نووسیویەتی:

(مێژوو نووسانی کۆنی ئەدەب لەو پۆلیسانە دەچن کە بۆ گرتنی کەسێك دەچن هەموو خەڵکی دەگرن و دەست بەسەر ماڵی هەمووانــدا دەگرن، تا کار دەگاتە ئەوەی هەر کەسێك بەشەقامەکەدا تێبپەڕێ دەیگرن. مێژوونووسانی ئەدەبیش پەنا دەبەنە بەر هەموو شتێك: زەمینەی کۆمەڵایەتی، سایکۆلۆژیا، سیاسەت و فەلسەفە. ئەوانەی لە بری ئەوەی پەنا بۆ شێوازی لێکۆڵینەوەی ئەدەبی بەرن، کۆمەڵێك یاسای خۆبەخۆیی دەخەنە روو.)

فۆرمالیستەکان هەوڵیاندا جگە لە (خودی) دەق خۆی پەنا نەبەنە بەر هیچ شتێکی دی. نکوڵیان لە گرنگیی ناسینی بەرکەماڵیی (شێوەکانی دەربڕینی ئەدەبی) نەدەکرد، بەڵام ئەوەیان پیشاندا کە ئەو شێوانە تەنها لە (شوێنی ئەمڕۆ)ی خۆیاندا دەناسرێن. بەم جۆرە فۆرمالیستەکان وەکو (سۆسۆر) یەکسەر مێژوویان ئەفەرۆز نەکرد، بەڵکو هەوڵیاندا (ئەوەی کە ئێستا هەیە)، بیناسن، ئەوەی لای ئەوان گرنگ بوو کارایی شێوە دەربڕینە نوێکە بوو نەك شێوەی هاتنە ئاراوەی. بەڵام لەسەرێکی تریشەوە ئەوەیان سەلماند کە گۆڕان سەدە دەر سەدە لە ئەنجامی کاروکاردانەوەی توخمەکانی ناوەوەی دەقەوە نایەت، بەڵکو وابەستەیە بەگۆڕان لە (یاسای ژانرە) ئەدەبیەکانیشەوە کە لەگەڵ جێ گۆڕکێی کۆمەڵایەتی واتە گۆڕان لە ژیانی کۆمەڵایەتیدا ئەوانیش دەگۆڕێن. دەسکەوتی فۆرمالیستەکان روون و

ئاشکرابوو: دەقی ئەدەبیان خستە سەنتەری بایەخپێدانی خۆیانەوەو لێکۆڵینەوە زانستی و، مێژووییەکان و تۆژینەوە ژیاننامەیی (بایۆگرافیك)و سوسیۆلۆژی و سایکۆلۆژی و.. بەکورتی هەموو شتە نائەدەبیەکانیان خستە پەراوێزی کاریانەوە. ئەوان مانایان بە (ئەدەبیەت) بەخشیو مێژووی ئەدەبییان بە پرۆسەی داینامیکی (گۆڕانکارییە ناوەکیەکانی ئەدەب) لێك دایەوە. هەروەها دەبێ باس لەو تەکنیك و میتۆدی کارانەش بکەین کە لە شیکردنەوەی دەقدا رەچاویان دەکرد. ئەوان بە وردی شێوە جۆراو جۆرەکانی دەربڕینیان لە یەکتر جیادەکردەوە، شێوەکانی گێڕانەوەی چیرۆك، رۆڵی گێڕەرەوەو، پایەکانی ژانرە ئەدەبییەکان و گۆڕانکارییەکانیان لە مێژووی ئەدەبیدا روون کردەوە. ئەمڕۆ ئێمە کاتێك لە شیعر دەکۆڵینەوە رەخنە لەو بۆچوونە دەگرین کە دەڵێت شیعر وێنەیەو، لەراست و دروستیی (ئیستیعارە)و (مەجاز)و، رۆڵی یەکە زمانەوانی و سینتاکسییەکان دەپرسینەوەو، لە هەموو ئەمانەشدا قەرزاری کاری فۆرمالیستەکانین.

یەکێك لە خاڵە گرنگەکان لە رێبازی کاری فۆرمالیستەکاندا جیاکردنەوەی دەق لە مێژوو بوو. شکلۆفسکی کە هەموو جۆرە لێکدانەوەیەکی کۆمەڵایەتی- مێژوویی بۆ کاری هونەری رەت دەکردەوە، ساڵی ١٩٢٣ نووسی: (هونەر هەمیشە لە ژیان جیابووەو رەنگی لەرەنگی ئەو ئاڵایە نەچووە کە بەسەر دەروازەی شارەوە دایانکوتاوە). جەختی لەسەر ئەوە کرد کە لە هونەردا هەموو بابەتەکان لە رووی بەهاوە یەکسانن. یاکۆبسن لە بەرگریکردنیدا لەم تێڕوانینە پرسی: (بۆچی دەبێ ئەوە قبوڵ بکەین کە بەرپرسیاریی شاعیر بەرامبەر ململانێی بیروباوەڕەکان، زیاترە لەبەرپرسیاریی بەرامبەر هەر شتێکی دیکە؟) هەورەها بەیەك چاو تەماشاکردنی هونەرو ژیانی بەکاری ئەو بینەرانە دەشوبهاند کە لە کۆتایی نمایشەکانی سەدەکانی ناوەڕاستدا داوای ئەو ئەکتەرەیان دەکرد کە دەوری یەهوودای بینیوە تا بەتێلا بیکوتنەوە. ئاخنبام دەربارەی جیاوازی لە مێژوو لە وتاری (ژینگەی ئەدەبی)دا

PDF4Kurd

سەرەتا پێشنیازی کرد کە (هەڵبژاردن و چەمکسازیی راستییەکان لەیەك سیستمدا) هەمیشە وابەستەیە بەتیۆرییەکی مێژوویی یا دیدگایەکی تایبەتییەوە سەبارەت بەمێژوو، هەر ئەو پاشان ئەو حوکمە هیگڵییەی سەلماند کە هەمیشە راستیە مێژووییەکان لەبەر رۆشنایی تێگەیشتنی ئەمڕۆدا شیاوی ناسینن و (مێژوو میتۆدێکی تایبەتییە بۆ تۆژینەوەی زەمانی هەنووکە بەیاریدەی راستییە هەڵبژاردەکانی زەمانی رابردوو).

مێژوو لەڕووی هەڵبژاردنی راستییەکانەوە دەشوبهێتە پلۆتی چیرۆك کە بە هەڵبژاردەی راستیەکانی چیرۆکەکە دادەنرێ. بەو پێیە روانگەی سەرەکی ئێمە هەرچییەك بێت، پەیوەندیی نێوان ئەم هەڵبژاردنانە لێکترجیا دەکەینەوە. ئاخنبام میتۆدی ئەو کەسانەی کە هەوڵ دەدەن لە رێی پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکانەوە پەیوەندییە ناوەکییەکانی دەق راڤە بکەن بە هەڵە لە قەڵەم داو نووسیی: (ئەم میتۆدە تەواو سایکۆلۆژییە و تیایدا کەمترین بایەخ بەهونەر دەدرێ)، جەختی لەسەر ئەوەش کردووە کە ئەو جۆرە میتۆدە هەرگیز ناتوانێ وەڵامی ئەم پرسیارە بداتەوە کە (بۆچی بە پێی کۆمەڵێك هەلومەرجی تایبەتی فەراهەم بووە؟) لەبەر ئەوەی: (ئەدەب وەکو هەر سیستمێکی رێکی دی لە کۆمەڵێك راستیی ترەوە سەرچاوە ناگرێ کەسەر بە سیستمێکی ترن، هەر بۆیە ناکرێ بەچاوی کەم بایەخییەوە سەیری ئەو راستیانە بکرێ. پەیوەندیی نێوان راستییەکانی سیستمی ئەدەبیو ئەو راستیانەی کە لە گەڵیاندا هاوپەیمانن، پەیوەندیی نێوان هۆ و ئەنجام نییە، بەڵکو پەیوەندییەکی دوو لایەنەیە، خاوەن کرداری ناوەکی خۆیانن و، وابەستە و مەرجسازی یەکتریشن). کەواتە توخمە خولقێنەرەکانی دەقی ئەدەبی (تەنها بەیاریدەی خۆیان شی دەکرێنەوە. راستییە ئەدەبی- مێژووییەکان کۆمەڵێك راستیی ئاڵۆزن کەرۆڵی سەرەکی تیایاندا بە —ئەدەبیەت-ەوە پابەندە نەك بەشتێکی دیکەوە). بێگومان کاری ئەدەبی سەبارەت حەقیقەت شتمان پێ دەڵێت، بەڵام هەر وەکو

موکارۆڤسکی دەڵێت (بە هیچ جۆرێك بەرئەنجامێکی میکانیکیی ئەو نییە). کارێکی راست نییە گەر بمانەوێ لەڕێی شیکردنەوەی حەقیقەتی جیهانەوە پەی بە جیهانی دەق بەرین، بەپێچەوانەوە، دەبێ لەڕێی حەقیقەتی دەقەوە، حەقیقەتی جیهانی دەرەوە بناسین. هەر لەبەر ئەمەشە رۆمانەکەی مارسیل پرۆست (مەبەست لە رۆمانی "گەڕان بەدوا زەمانی لەدەستچوودا"یە —و-) پتر لەهەر وانەیەکی زانکۆیی، دەروونی مرۆڤمان پێ دەناسێنێ و کورتە چیرۆکەکانی کافکا لە هەموو بەیاننامە سیاسییەکان وردتر تەعبیر لەرۆژگاری ئەمڕۆمان دەکەن.

ئەم بابەتەی کە ئاخنبام قسەی لەسەر کردووە، لە کتێبێکی تینیانۆف (دەربارەی کامڵبوونی ئەدەبی) ١٩٢٧دا باسی لێکراوە.

تینیانۆف هەوڵیداوە ئەرك و ئامانجی رەخنەگری ئەدەبی دیاری بکات. ئەو نووسیویەتی و دەڵێت کە مێژووی نووسینی ئەدەبیو لێکۆڵینەوەی سایکۆلۆژی بەشێك لەلایەنە پەراوێزییەکان روون دەکەنەوە، بەڵام گەیشتن بەم ئەنجامانە (ئامانجی سەرەکی رەخنەنووسی ئەدەبی نییە). تینیانۆف جەختی لەسەر ئەوە کرد کە (تەنها کاتێ مێژووی ئەدەبی دەبێتە زانست کە بابەتەکەی ئەدەبیەتی کارەکە بێت)و سیستمێکی تایبەتی بناسین کە لە نێو سیستمێکی دیکە واتە (پێگەی ئەدەبی)دا دابنرێ. پرسیاری گرنگیش لێرەدا ئەمەیە: (توانای هاو ئاهەنگیی کارێکی ئەدەبی لەگەڵ توخمەکانی دیکەی سیستمی پێگەی ئەدەبی و دواتر لەگەڵ سیستمەکەدا بەگشتی چییە؟) هەر بۆ نموونە وشەگەلێکی کارێکی ئەدەبی، لەسەرێکەوە لەگەڵ توخمەکانی دیکەی هەمان کاردا پەیوەندی هەیە و لەسەرێکی دیکەشەوە پەیوەندیی لەگەڵ دونیای وشەی کارێکی ئەدەبیی دیکەشدا هەیە. تینیانۆف پێشنیازی کرد کە شێوازی تۆژینەوەی توخمە ناوەکیەکانی سیستمی کارێکی ئەدەبی لە شێوازی تۆژینەوەی توخمە ناوەکییەکانی (سیستمی پێگە ئەدەبی) جیاکەینەوە: تۆژینەوەی پەیوەندی زمانی کارێکی ئەدەبی لەگەڵ

PDF4Kurd

توخمەکانی تریدا پێویستیی بە میتۆدێکی تایبەتە کە جیاوازە لە میتۆدی تۆژینەوەی پەیوەندیی وشەگەلێك و زمانی کارێکی ئەدەبی لەگەڵ دونیای وشەی کاری ئەدەبی تردا.. تۆدۆرۆڤ دەڵێت یەکێك لە گرنگترین ئەو وانانەی کە لە فۆرمالیستە رووسەکانەوە فێربووین ئەوەیە کە: ناکرێ توخمەکانی کارێکی ئەدەبی- کە تەنها لە نێو چوارچێوەی ئەو کارەدا هێزی دەلالی خۆیان لە دەست نادەن- لەگەڵ توخمەکانی کارێکی دیکەدا بەراورد بکەین. جیاوازی توخمەکانی تراژیدیاکانی راسین و توخمەکانی تراژیدیاکانی کۆرنای زۆر گرنگە، چونکە هەر توخمێك لەهەر یەك لەم دوو کۆمەڵە تراژیدیایە (دەلالەتی مانایی) تایبەتی خۆیان هەیە.

تینیانۆف ئەنجامێکی تریشی بەدەست هێناوە: ئەوەی لەسەردەمێکدا بەتوخمێکی ئەدەبی دەژمێردرێ، لەسەردەمێکی تردا تەنها وەکو دیاردەیەکی سادەی زمانەوانی سەیر دەکرێ و بەس. بیر و مەبەستی نووسەر بەرجەستە بوونی کۆمەڵێك بارن کە لەسەروو دەقەوە هەن. لە نێوان هەلومەرجەکانی ژیان و بیری نووسەر و کارە ئەدەبییەکەیدا مەودا هەیەو، بەیاریدەی لێکۆڵینەوەی ئەو هەلومەرجانە ناتوانین کارە ئەدەبییەکە بناسین. تینیانۆف جەختی لەسەر ئەوە کرد کە ناکرێ پەیوەندییەکی راستەوخۆ لە نێوان (مەبەستی نووسەر)و کارەکەیدا بدۆزینەوە. تۆژینەوەی سروشتی سایکۆلۆژیی نووسەر چ کارایییەکی نییە، هەروەها ناتوانین لەرێی شیکردنەوەی ژینگەو رووداوەکانی ژیانی نووسەر، یان باری ئابووری و رۆشنبیریی چینەکەیەوە کارە ئەدەبییەکانی نووسەر بناسین.

یاکۆبسن نموونەیەکی سەبارەت بە جیابوونەوەی نووسەر و کاری ئەدەبی هێناوەتەوە. لەم رووەوە ئاماژەی بۆ چامە دڵدارییەکانی شاعیری رۆمانسیی چیکی کارل هینك (یان) ماشا کردووە، کە تیایاندا شاعیر تا رادەی پەرستن دڵبەرەکەی

خۆی خۆشویستووە. لەسەرێکی ترەوە هەمان شاعیر لە دەفتەری بیرەوەرییەکانیدا زۆر بە خراپ ناوی هەمان دڵبەری هێناوە.

یاکۆبسن دەپرسێت تۆ بڵێی کام تەعبیرەیان لەو ئەزموونەی راست بێت، هەر خۆشی وەڵام دەداتەوە: (هەردووکیانو هیچیشیان). هەروەها بەردەوام دەبێت و دەڵێت: (ئەو شاعیرەی کە گفت دەدات و دەڵێت ئەوەی حەقیقەتی رووت و پەتی نەبێت نایڵێم، ئینجا هەر وەکو ئەوەی سەرگوزشتە هەڵبەستێ وایە. هەروەها کاتێ شاعیر دەڵێت هەرچییەکی وتووە زادەی خەیاڵییەتی، ئینجا هەر راست نییە، چونکە شیعرەکەی، رەگ و ریشەی لە حەقیقەت و ژیاندا هەیە). کەواتە دەبێ لەگەڵ ئاخنبامدا بڵێین کە (لە شیعردا روخساری شاعیر دەبێتە دەمامکێك و هیچی دی) کاری ئەدەبی لەژیانی نووسەر جیایە، بەو مانایەی کە بەشێوەیەکی راستەوخۆ خێرا لە کارەکەیدا رەنگ ناداتەوە. کەواتە بۆ ناسینی کاری ئەدەبی، گەڕانەوە بۆ ژیانی نووسەر کارێکی بێ هودەیە. کاری ئەدەبی بەجۆرێ پەیوەندیی بە نووسەرەوە هەیە کە روخساری دەشارێتەوە.

بە هەرحاڵ، یاکۆبسن پتر لە جارێك تەئکیدی لەسەر ئەوە کردۆتەوە کە لە روانگەی فۆرمالیستەکانەوە، ناتوانین لەرێی ئەو ئەدگارانەوە کاری هونەری بناسین: (تینیانۆف و، موکارۆفسکی و شکلۆفسکی و من، هەرگیز لەو باوەڕەدا نەبووین کە هونەر خۆی بۆخۆی کامڵە، بەپێچەوانەوە، ئێمە هەمیشە جەختمان لەسەر ئەوە کردوە کە هونەر بەشێکە لە حەقیقەتی کۆمەڵایەتی و لەگەڵ توخمەکانی دیکەدا پەیوەندیی هەیە). ئەم رایەی یاکۆبسن رێ لەو بۆچوونە نادروستانە دەبەستێتەوە کە کاری هونەری بە (چارەنووسێکی حەتمی داهێنان) لەقەڵەم دەدەن و نووسەرو هەلومەرجە مێژوویی- کۆمەڵایەتییەکان، یەکسەر ئافەرۆز دەکەن. بۆ نموونە وەکو ئەو بۆچوونەی ئۆسیپ بریك کە وتوویەتی: (ئەگەر پوشکینیش لە دایك نەبوایە، یەفگینی ئۆنگین هەر دەنووسرا). ئەم جۆرە بۆچوونە یەکلایەنە و زێدەڕۆییە. هەر

PDF4Kurd

وەکو چۆن کاتێك شکلۆڤسکی هونەری بە (ئازاد لەژیان) دەزانی، حوکمێکی نادروستی دەداو بە پێچەوانەشەوە وەختێك کە دەینووسی (کاری ئەدەبی بریتییە لە تەواوی ئەوشێوازانەی دەربڕین کە تیایدا بەکار هاتوون)، نەك بە تەنها نکوڵیی لە رۆڵی مێژوو نەدەکرد، بەڵکو ئەوەشی پێ قبووڵ بوو کە نووسەر ژمارەیەك لە توخمەکانی دەربڕینی بە ئاگاییەوە بەکارهێناوە. ئەوەی گرنگ بێ بوترێ ئەوەیە کە بەهۆی ئەو توخمانەوە کە نووسەر بەئاگایانە بەکاری هێناون راست نییە ئێمە (مەبەست)ی نووسەر بکەینە خاڵی دەست پێکردنو ناسینی کارە ئەدەبییەکە.

لێکۆڵینەوە بەگەڕان و پشکنینی مێژوویی دەست پێ ناکات، بەڵکو بە (خودی کارە هونەریەکە). سەرهەڵدانو دروستبوونی تەکنینەکەکانی شێوازی دەربڕین گرنگ نییە، ئەوەی گرنگە کۆبوونەوەیانە لە دەقێکدا. فۆرمالیزم بە شێوەیەکی موتڵەق نکوڵی لەمێژووی ئەدەب ناکات، بەڵکو هەوڵ ئەدات لە شوێنی دروستی خۆیدا دایبنێت. نموونەی باسی مێژوویی لە نووسراوەکانی فۆرمالیستەکاندا زۆرە، بەڵام لە تەواوی ئەو نوسراوانەدا بایەخ بە مێژووی شێوە ئەدەبیەکان دراوە نەك مێژووی سەرهەڵدانی ئەو کارە ئەدەبیانە. بۆ نموونە کاتێ یاکۆبسن لە وتارێکیدا دەربارەی پوشکین (١٩٣٦) دەڵێت: (بونیادی ئیستاتیکیی شیعری پوشکین کلاسیزمە، بەڵام ئەو جۆرە کلاسیزمەی کە لەژێر کاریگەریی رۆمانسیزمدا رەنگ و بۆی بەخۆوە گرتووە، هەر وەك چۆن ئەو رۆمانسیزمەی لە کارەکانی دوا رۆمانتیکەکاندا دەیبینینەوە- بۆ نموونە لە کارەکانی لۆتریامۆن و، بۆدلێرو، دۆستۆیڤسکیدا- بەناچاری کەوتۆتە ژێر کاریگەریی ئەو حەقیقەتەوە کە رۆژگار، رۆژگاری ریالیزم بووە). لەراستیدا مێژووی ئەدەبی بەو جۆرەی کە ولڤلین سەبارەت مێژووی هونەر ئەنجامی داوە، دەگۆڕێ بۆ مێژووی شێوازی دەربڕین، یان (مێژووی شێوەکان) و ئەمەش رێك بەو مانایە دێ کە ئاخنبام دەیوت: (ئێمە مۆرفۆلۆژیستین).

(٣)

یەکێك لەو خاڵە گرنگانەی کە فۆرمالیستەکان دەربارەی شێوەی دەربڕینی ئەدەبی خستیانە روو چەمکی (نائاسایی کردن)ە. بۆیە کەم جاریش شکلۆڤسکی ئەم چەمکەی خستەروو، ووشەی Osrannenjaی رووسی بەکارهێنا.

دوای ئەو یاکۆبسن و تینیانۆف لە هەندێ شوێندا ئەم چەمکەیان بەزاراوەی (نامۆکردن یا بێگانەسازی) بەکارهێنا. یەکەمین بەکارهێنانی ئەم چەمکە لای شکلۆڤسکی لە کتێبی (هونەر وەکو تەکنیك) ١٩١٧دا بەرچاو دەکەوێت. بە تێڕوانینی شکلۆڤسکی، هونەر دووبارە (ئیدراکی حسی)ی ئێمە رێك دەخاتەوەو لەم رەوتەیدا نەریتە باوەکان و بونیادە بەڕواڵەت لە حەقیقەت چووەکان دەگۆڕێت. هونەر خوو و نەریتەکانمان دەگۆڕێت و هەموو شتێکی ئاسایی لەبەرچاومان نامۆ دەکات.

مەودا لە نێوان ئێمە و هەموو ئەو شتانەدا دروست دەکات کە خوومان پێیانەوە گرتووە (وەکو کار، پۆشاك، رازاندنەوەی ناو ماڵ، هاوسەر، ترس لەشەڕو هتد..)، شتەکان (بۆخودی خۆیان) چۆنن ئاوەها پیشانی ئێمەی دەدات و هەموو شتەکان لە حوکمی تاکڕەهەندانە کە زادەی ئیدراکی حسیی ئێمەیە ئازاد دەکات. ئەم چەمکە لەمەڕ (نائاسایی کردن) نیشانەی کاریگەریی فینۆمینۆلۆژیا (دیاردەناسی)ی (هۆسێرل)ە لەسەر شکلۆڤسکی و بەئاشکرا ئەو بۆچوونەی (هۆسێرل) مان دێنێتەوە یاد دەربارەی (ئیکتیفانەکردن بە) بەرەو رووبوونەوەی (یەکەمین یا سروشتی)ی ئێمە لەگەڵ جیهان و زەرورەتی پەیبردن بە (خودی شتەکان). لەوتاری (هونەر وەکو تەکنیك)دا شکلۆڤسکی هەندێ نموونەی سەبارەت نائاسایی کردن هێناوەتەوە. لەمەڕ تۆڵستۆی دواوە کە (بینینی شتەکان لەدەرەوەی زەمینەی ئاسایی و سروشتیی خۆیاندایە). هەروەها سەبارەت بە وێنە ئیرۆتیکییەکانی (دیکامیرۆن)ی

PDF4Kurd

پۆکاچیۆو بەکارهێنانی وشە دێرین و لە یادچووەکان لە شیعردا دواوە. ئەم تۆژینەوەیەی شکلۆڤسکی پەل و پۆی بۆ گۆڕان لە پەیوەندییە ئابووری و کۆمەڵایەتی- سیاسیەکانیشدا هاویشت. بۆ نموونە ئەو چەمکی (نائاسایی کردن)ی تا سنووری نکوڵی کردن لە (هەموو رێسایەکی بەرهەم هاتوو لە ئەنجامی موڵکداریی تایبەتییەوە) برد.

ئاماژەکانی شکلۆڤسکی و فۆرمالیستەکانی دیکە بە (موڵکداری تایبەتی)و پەیوەندییەکانی بەرهەم هێنانی سەرمایەداری رەنگدانەوەی گوتاری حوکمڕان و باڵادەستیی مارکسیستیی رووسیای ئەو رۆژگارەیە. نائاسایی کردن لە کارەکانی شکلۆڤسکی دا بە دوو مانا بەکارهاتووە. یەکەمیان بەمانای شێوازێك لە نووسین دێ کە ئاگایانە یان نائاگایانە لە هەر کارێکی ئەدەبیدا دەبینرێتەوەو تەنانەت هەندێجار شێوەی باڵادەستی دەربڕینە. ریشەی ئەم چەمکە دەگەڕێتەوە بۆ تۆژینەوەیەکی دێرین لە تیۆرەی ئەدەبیدا سەبارەت بە بەکارهێنانی توخمەکانی مەجاز لە دەقی ئەدەبی و شیعردا. بەکارهێنانی مەجازیی وشەکان زەینی وەرگر بۆ مانای نوێ دەباتو مانا ئاشناکان بێ بایەخ دەبن و لە نێو دەچن. مانای دووەمی (نائاسایی کردن) لە کارەکانی شکلۆڤسکیدا مانایەکی فراوانترەو تەواوی ئەو تەکنیکە هونەریانە لەخۆ دەگرێت کە نووسەر ئاگایانە یان بێ ئاگایانە سوودیان لێ دەبینێت تا (جیهانی دەقەکە لەبەر چاوی وەرگران نامۆ پیشان بدات) نووسەر لە جێی چەمکە ئاشناو ئاساییەکان، کۆمەڵێك وشە یان شێوەی دەربڕین یان کۆمەڵێك ئاماژەی نائاشنا بەکار دێنێت. ئەم تەکنیکە هونەرییە کارێك دەکات دەرکی دەلالەتە ماناییەکانی کارەکە ئاسان نەبێت و بابەتەکە وا لێ دەکات وەکو ئەوەی نوێ بێت و پێشتر نەبووبێت. مەبەستی دەربڕینی ئیستاتیکی لەم حاڵەدا روونکردنەوەی راستەوخۆی ماناکان نییە، بەڵکو خولقاندنی هەستێکی تازەو تایبەت و بەهێزە کە خۆی دەبێتەوە بە خولقێنەری کۆمەڵێك مانای نوێ. لە

راستیدا هەر ئەوەندە ئەو وشەو بابەتە شیعرییە خۆی گەیاندە قەڵەمڕەوی (ئیدراکی حسی)، ئیدی (نائاسایی کردن) دەست پێ دەکات، شکلۆڤسکی نووسیویەتی کەنارنشینان گوێیان لە شەپۆلەکانی دەریا نییە و (ئێمە هەموو رۆژێك سەیری یەکتر دەکەین، بەبێ ئەوەی یەکتری ببینین.) چونکە ئیدراکی حسیی ئێمە خووی بەجیهانەوە گرتووە. ئەرکی شاعیر لە ناوبردنی هێزو توانای (خوو)ە، واتە خولقاندنی دونیایەکی تازە و، بینینی ئەو شتانەی پێشتر نەمانبینیون. شکلۆڤسکی ئەم تەکنیکی (نامۆکردن)ەی بەسروشتێکی تایبەت بە هونەری مۆدێرنی لە قەڵەم نەدەدا، بەڵکو بەخەسڵەتی زۆر لەدەقە هونەرییەکانی رابووردویشی دەزانی. هەر بۆیە (تۆڵستۆی) بە نموونە هێناوەتەوە کە یەکێك لە مامۆستایانی هونەری ریالیست و دەڵێت کە باشترین ساتەکانی داهێنانو کارەکانی ئەو ساتانەن کە لە هەموو شتە ئاسایی و ئاشناکان جیا دەبنەوە. لە رۆمانی (جەنگو ئاشتی)دا دیمەنی ئۆپێراکە (دەبێ بەکۆمەڵێك کاغەزی یاری)، یان گێڕەرەوە لە کورتە چیرۆکی (خۆلستۆمەر)دا ئەسپێکە و ئێمە لە دیدی ئەم (تەواو نامۆ) یەو دەڕوانینە هەموو شتەکان، ئورلیش نووسیویەتی کە مێژووی نامۆکردن یان بێگانەسازی دەگەڕێتەوە بۆ (تیۆرەی ئەدەبی) لای ئەرستۆ کە تیایدا هاتووە (دەربڕین بە کۆمەڵێك وشەی نامۆ تەشکیل دەبێ)، هەروەها دەتوانین شێوەیەکی تریشی لە کارەکانی رۆمانتیکە ئینگلیزەکاندا ببینینەوە. ئورلیش دەربڕینی ئەمڕۆی ئەم چەمکەی بە تەنها نەگەڕاندەوە بۆ فۆرمالیستەکان و، ناوی سوریالیستەکانی هێنا کە چ لە بواری داهێناندا چ لە بواری داهێناندا بەرگریان لە (بێگانە سازی) کردووە. هەروەها (ژان کۆکتۆ)ی بە نموونە هێنایەوەو بە (یەکێك لەگرنگترین شاعیران و رەخنەگرانی سوریالیست)ی ژمارد کە نائاسایی کردنی بە بناغەی کاری هونەری لە قەڵەم داوە. بە چاوپۆشین لەو هەڵەیەی ئورلیش کە

PDF4Kurd

کۆکتۆی بە سوریالیست ناو بردووە (تەنانەت کۆکتۆ خۆیشی نکوڵی کردووە سوریالیست بێت) ئەو حوکمەی راستە.

کۆکتۆش وەکو سوریالیستەکان باسی لە گرنگیی (دەربڕینی نامۆیانە) کردووە. یەکێك لە ئەدگارە گرنگەکانی نائاسایی کردن (نامۆیی زمانەوانی)ی کارەکە و نامەئلوفێتیی شێوازی دەربڕینە. دەکرێ ئەمە لەلایەنە جۆراوجۆرەکانی شیعردا ببینرێ، لەوانە: بەکارهێنانی زاراوەکان، وشەو زمانی ناباو (نامەئلوف) (بۆ نموونە سوود وەرگرتن لە وشە کۆنەکان). ئەم (نەریت شکێنی)و دژایەتییە لەگەڵ یاسا هونەرییەکاندا، بەڕای فۆرمالیستەکان (گەوهەری بنەڕەتی و نەگۆڕی هونەر)ە. پەی بردن بەکاری هونەریش لەڕێی ئەوەوە نەبێ کە یاکۆبسن پێی دەڵێت (سیستم شکێنیی سیستم) ئیمکان نییە. ئەم چەمکەی کە هەنگاوێکە بەرەو رێبازی (بونیاد شکێنی).

سەرچاوەیەکی تری ریشەی چەمکی نائاسایی کردن، (دەروونناسیی گیشتالت)ە: (هەر ئیدراکێکی حسی دەبێ بەخوو و کردەیەکی ئۆتۆماتیکی پەیدا دەکات) لەسەر بنەڕەتی ئەم خوو و کردە ئوتوماتیکییە ئێمە دەتوانین لە میانی هەر شێوەیەکەوە، ناوەڕۆکەکەی مەزەنە بکەین و وا تەسەور بکەین کە دەیناسین. بەڵام کردەی بنەڕەتیی هونەر لەوەدایە کە فێربین هەموو خوویەك بخەینە لاوە. هونەر بۆیە هەیە چونکە ئێمە هەست بەشتەکان دەکەین. ئامانجی هونەر خولقاندنی هەستە بەشتەکان وەك ئەوەی دەبینرێن، نەك وەك ئەوەی دەناسرێن یان شی دەکرێنەوە. تەکنیکی هونەری هەموو شتەکان نامۆو نا روون دەکات. هەر بۆیە وا لە ئیدراکی حیسی دەکات دژواربێت و درەنگ پەی بەشتەکان بەرێت. کرداری ئیدراکی حسی لە هونەردا خۆی بۆ خۆی دەبێتە ئامانج، بۆیە ئەبێ زۆر بخایەنێت، هەر لێرەشەوە ئەوەی لە هونەردا حیسابی بۆ دەکرێ ئەزموونی ئێمەیە سەبارەت کردەی داهێنان، نەك دەرئەنجام.)

شکلۆڤسکی لە ئەنجامی ئەم تۆژینەوەیەدا هونەری بە مانای لە ناوبردنی ئەو لایەنە ئوتوماتیکییەی ئیدراك لە قەڵەمدا. واتە هەر وێناندنێك دەبێ ئیدراکێکی نوێ سەبارەت بە بابەتەکە بەدەستەوە بدات نەك ماناکەی دووبارە بکاتەوە. کەواتە وێنە هەمیشە پەیوەستە بە نائاسایی کردنەوە.

لە هونەری چیرۆك نووسیدا، دەکرێ نائاسایی کردن لە رێی دەربڕینی تێڕوانینی کەسێتییەکانو بەکارهێنانی زمان و (هەڵبژاردنی پلۆت)ەوە بخرێتەروو. نووسەر بە هەڵبژاردنی چەند ساتێك لە ڕووداوەکانی چیرۆکەکەو رێك خستنیان لە پلۆتەکەدا هەموو شتەکان (سەرسووڕهێن) دەکات دەتوانین بڵێین کە لە ئەدەبدا تەکنیکی (واقیعیانە) نییە. نووسەر گەر ئاگای لەم خاڵە بێت، باشتر دەنووسێت و، کارەکەشی وەکو بەڵگەنامەیەکی لێ دێت سەبارەت بە نووسین هەروەك چۆن (تریسترام شاندی) بەر لە هەر شتێك رۆمانێکە دەربارەی تەکنیکەکانی نووسین. نموونەیەکی کامڵە کە (ئاگایانە) لە ڕێی ئامادەگیی نووسەرو تەنانەت هەندێ جار لە ڕێی شیکردنەوەی ئەو فێڵانەوە کە بەکارهێنراون، بونیادەکەی ئاشکرا دەکات.

هەروەها ئاخنبام دەربارەی ئەو تەکنیکانەی دواوە کە گۆگۆل لە چیرۆکی (پاڵتۆ)دا پەنای بۆ بردوون و لە رێیەکی ناڕاستەوخۆ (دەنگی وشەکان، نوکتە، رووداوی نامەعقول و خەندەهێن، ناوی سەیرو سەمەرە- ناوو ناتۆرە- و رووداوی بێ مانا)وە، پێوەرە واقیعی و ئاساییەکان تێك و پێك دەدات.

تۆژینەوەی شکلۆڤسکی و فۆرمالیستەکان سەبارەت بە نائاسایی کردن کاریگەرییەکی قووڵی لەسەر رەخنەی ئەدەبی کردووە. رۆلان بارت بەپشتیوانیی ئەم تۆژینەوەیە ئەوەی پیشاندا کە شێوازی فلۆبێر (کە بارت بە -گواستنەوەی ڕا بەبێ سوود وەرگرتن لە کەوانە-ی لە قەڵەم داوە) بەندە بە بنچینەی میانە وەرگرتن لە نێوان نوسەرو دەق (کەسێتییەکان، رووداوەکان، پلۆت)دا. ژان پۆل سارتەر لە

PDF4Kurd

دووەمین بەرگی کتێبی (گەمژەی خێزان)دا دەربارەی ئەم (بێگانە سازی)یە دواوە. بە بۆچوونی سارتەر، فلۆبێر هەموو شتێ (نائاسایی دەکات) و گێڕانەوەی ڕووداوەکان کە لە بناغەدا پشتیان بە نیانی (مرونەت)ی گوتار بەستووەو، ڕووداوەکانی ژیانی ڕۆژانە دەگۆڕێ بۆ کۆمەڵێك چاوگی سەرسوڕمان. لێرەدا سارتەر هەمان ڕای بنچینەیی شکلۆڤسکی و فۆرمالیستەکانی دووپات کردۆتەوە.

(٤)

چەمکی (شێوەی کاری ئەدەبی) کە لە ئاسەواری فۆرمالیستەکاندا بایەخێکی فرەی پێ دراوە، پەیوەستە بەدوو تیۆری گرنگەوە کە ئەوان خستیانەڕوو:

(١) هەر یەکەیەکی ئەدەبی، لەوشەوە تا گوتار، دەبێ لە پەیوەندیدا لەگەڵ باقیی یەکەکانی تردا بناسرێ و بخرێتە بەر لێکۆڵینەوەو، بەم پێیە ناسینی بونیاد یا کۆڵەکەی بنەڕەتیی کارەکە، گرنگترین بابەتی ئەدەبییە.

(٢) تۆژینەوەی (هاوزەمانی)- سۆسۆر باسی لێوە کردووە- میتۆدی سەرەکیی تۆژینەوەی ئەدەبییە.

تینیانۆف لە (پەخشانی ڕووسی) ١٩٢٥دا نووسیویەتی: (تۆژینەوەی ژانرێکی ئەدەبی ناکرێ دابڕێ لە پەیوەندیی ئەو ژانرە بە سیستەمە ئەدەبییەکەوە). ئامانجی سەرەکیی فۆرمالیستەکان، کە هەریەکە و بەجۆرێ خستوویەتییە ڕوو، وەدەست هێنانی (زانستی ئەدەب) بوو. ئەو زانستەی کە بایەخ بە وەسفی کارکردنەکانی سیستمی ئەدەبی، شیکردنەوەی توخمە خولقێنەرەکانی دەق، لێکۆڵینەوەی یاسا ناوکیە باڵادەستەکانی بەرکەماڵیی ژانرە ئەدەبییەکان لەڕێی زانستی پەیوەندییەکانی توخمەکانی ناوەوە" دەدات. بێگومان ئەم پەیبردنە بەزانست،

خاڵی نەبووە لەکاریگەریی ئەو چەمکە پۆزەتیڤیانەی سەبارەت بەزانست لە ئارادابوو. لەسەرەتای کاردا وا بە خەیاڵی فۆرمالیستەکاندا هات کە لەچەند گۆشەیەکی جیا جیاوە (گوتارناسی، ڕێساکانی کێش، مۆرفۆلۆژی، کارکردی سینتاکسی، وشەناسیو..) گرنگی بە دەقێکی ئەدەبی، یان پارچە شیعرێك بدەن و، ئینجا ڕوو لە پەیوەندییە ناوەکیەکانیان بکەن، لە هەنگاوی دواتردا تێگەیشتن کە دەبێ کۆدە ئەدەبیەکان لەڕێی کۆدە زمانیەکانەوە بناسرێن و، لێرەوە مەسەلەی سەرەکیی خۆیان کە پەیوەندیی ئەدەب و زمان بوو، خستەڕوو.

ئەدەب سیستمێکی تایبەتیی نیشانە (ئاماژە)یە، وەك هەر سیستمێکی دەلالیی دی (زمان، هونەر، ئەفسانە..) بەڵام لەگەڵ تەواوی سیستەمە نیشانەییەکان و هونەرەکانی دیکەدا جیاوازییەکی سەرەکیی هەیە: کەرەسەی سەرەکی و، بونیادی بنەڕەتیی ئەم (زمان)ە، واتە سیستمێکی دەلالیی دیکە. شکلۆڤسکی لە کتێبی (ئەدەب و سینەما)دا نووسیویەتی: (جیهانی دەرەوە بەلای شێوەکارەوە حوکم بەسەر ناوەڕۆکی کارەکەیدا نادات، بەڵکو بەوپەڕی سادەیی کۆمەڵێك کەرەسەن بۆ نیگارکێشانەکەی، بەڵام جیهانی دەرەوە بۆ شاعیر و نووسەر حوکم بەسەر ناوەڕۆکی کارەکەیدا دەدات. ئەو بیرو باوەڕو هەڵچوون و خرۆشانەی کە لە کاری ئەدەبیدا تەعبیریان لێ دەکرێ لە کەرەسە خولقێنەرەکانی ئەو کارە نین. لام ڕوون بۆتەوە کە وشەدان، کەرەسەیەك نین بۆ تەعبیرکردن لە شتەکان لەدەست نووسەردا. بەڵکو کەرەسەی سەرەکی کارەکەین. ئەدەب لە وشە پێك دێ و هەمان ئەو یاسایانە بەسەر ئەدەبدا حوکم دەکەن کە بەسەر زمانیشدا حوکم دەکەن). لە درێژەی تۆژینەوەکەیدا شکلۆڤسکی سێ جۆر کەرەسەی لە یەك جیا کردەوە:

١- کەرەسەی فیزیکی، وەك بۆیە و قوماش لە نیگارکێشاندا، دەنگ لە مۆسیقاداو زمان لە ئەدەبدا.

PDF4Kurd

٢- کەرەسەی دەلالی کە زیاتر بە (بابەتی کار)ەکە ناوی دەبەن، وەکو جیهانی دەرەوە لە نیگارکێشاندا.

٣- کەرەسەی هزری یان بیرۆکەکانی کارەکە.

شکلۆڤسکی (ماناکان)ی لەم دەستەیەی سێیەمدا پۆل کردو نووسی: (تەنانەت ماناکانیش وەکو کەرەسە بۆ بینای هونەری بەکاردێن). ئەوەی کەسێتی یەك باوەڕی پێیەتی، مانای رووداوەکان، مانای رستەیەك و نیشانە ئەدگاریەکان، هەموو لەژێر حوکمی سێیەمین جۆری ئەم کەرەسانەدان. ئەم تایبەتمەندێتییەʻ کە کەرەسەی سەرەکیی ئەدەب زمانە، بە تەنها لە ئاسەواری فۆرمالیستەکاندا قسەی لێ نەکراوە، بەڵکو (یان مۆکارۆڤسکی)یش لێی تۆژیوەتەوە. ئەم مەسەلەیە بە ئەنجامێکی گرنگ گەیشت کە بووە بەردی بناغەی رەخنەی ئەدەبی لە نیوەی دووەمی سەدەی بیستەمدا: بەکارهێنانی میتۆدە زمانناسییەکان لە ناسینی دەقە ئەدەبییەکاندا شتێکی ناچارییە.

فۆرمالیستەکان هەمیشە خولیای پەیبردن بەو نهێنییە بوون کە چۆن (ژانرێکی تایبەتی) سەر لەنوێ دەبوژێتەوە، لە کاتێکا وا دەزانرێ کە کۆتایی هاتووەو مردووە، کەچی ناکاو لە بەرگێکی تازەدا سەر هەڵدەداتەوە، یاکۆبسن نووسیویەتی کە ئەدەب هەمیشە پێویستی بەو سەر لەنوێ بوژانەوەیە یان (گەڕانەوەی بەربەریەت)ە هەیە. دۆستۆیڤسکی سەر لەنوێ شێوەی پەراوێز نووسی کە لە بڵاوکراوە فەڕەنسییەکانی سەرەتای سەدەی نۆزدەهەمدا باو بوو لە رۆمانەکانیدا زیندوو کردەوە، هەروەها ئەلیکساندەر بلۆك شیعرە لە یادچووەکانی قەرەجە رووسەکانی بوژاندەوە، پوشکین چامەی دلّداری هێنایەوە نێو مەیدانی شیعری نوێی رووسی. لە ناسینەوەی ئەم (ژیاندنەوە)یەدا میتۆدی فۆرمالیستەکان زمانناسی بوو نەك مێژوویی. ئەو شیکردنەوە (هاوزەمانی)یەی کە بنچینەی کاری ئەوان بوو، بە

هیچ جۆرێك بەمانای نکوولّی کردن لە گرنگیی شیکردنەوەی (ناو زەمانی) نەبوو. تۆماشڤسکی پیشانی‌دا کە هەندێ جار توخمێکی ئەدەبی کارکردی مەئلوفی خۆی لە دەست دەدات و لەهەل و مەرجێکی مێژوویی نوێدا کارکردێکی تازە بەدەست دێنێت. هەر بۆ نموونە شێوەی (گروتسك) کە لە قۆناغی کلاسیزمدا سەرچاوەی تەعبیری کۆمیدیایی بوو، لە قۆناغی رۆمانتیسیزمدا گۆڕا بە تەعبیری تراژیدیایی: (لەم گۆڕانە بەردەوامەی کارکردەکاندا، ژیانی راستەقینەی دەقی ئەدەبی ئاشکرا دەبێ). فۆرمالیستەکان، بە دووی ئەم گۆڕانی کارکردانە لە ئەدەبی رووسیدا چوون و تێگەیشتن کە چۆن شێوەیەکی لاوەکی و بێ بایەخ (هەندێ جار- مردوو-) ناکاو دەگۆڕێ بە (شێوەی سەنتەری و باڵا دەستی دەربڕینی ئەدەبی) و، لە پەراوێزی ئەم مەسەلەیەدا، توانیان لە پەیوەندییەکانی (ئەدەبی رەسمی) و (ئەدەبی فۆلکلۆری)و، هەروەها نهێنیی ئەوەی کە نووسەرە کلاسیکییەکانی رووس چۆن لە (شێوە ئەدەبییە بێ بایەخەکان) سوودیان بینیوە، تێ بگەن. لەم تۆژینەوەیەدا وەکو یاکۆبسن دەڵێت، ئەم مەسەلەیە هەمیشە وەکو کۆسپێك لەبەردەم تۆژەرەوەی رۆشنبیریی ئەمڕۆدا قوت دەبێتەوە، واتە چەمکێك سەبارەت رابردوو و نەك خودی رابردوو. ڤینۆگرادۆڤ لە وتاری (پەیامی شێوازی دەربڕین)داجەخت لەسەر ئەوە دەکات کە لە هەنگاوی یەکەمدا (ئەبێ شێوازی دەربڕینی تایبەتیی نووسەر بە جیا لە تەواوی نەریتەکان و تەواوی کارەکانی سەردەمەکەی دیاری بکەین، واتە دەبێ کارەکەی بەگشتی وەکو سیستمێکی زمانناسی لەبەرچاو بگرین). بەڕای ڤینۆگرادۆڤ دەبێ زمانی هەر کارێ لەو کارانە بەجۆرێکی جیا لێی بکۆڵرێتەوە، پاشان پەیوەندیی ئەو کارە بە زمانی سەرجەم کارەکانی نووسەرەوە، دوای ئەم دوو هەنگاوی لێکۆڵینەوەیە، دەبێ لە زمانی کۆمەڵێك کاری تر کە لە هەمان سەردەمدا نووسراون بکۆڵرێتەوە، بەکار هێنانی میتۆدی (شیکردنەوەی هاوزەمانی) لە ئاسەواری فۆرمالیستەکاندا، بە ئاشکرا کاریگەریی سۆسۆر و قوتابیەکانی

PDF4Kurd

بەدەردەخات، هەروەها لە چەمكێكی سەرەكیتریاندا كە سیستم یان بونیادی دەقە، بەهەمان شێوە كاریگەریی سۆسۆر دەبینینەوە. تەواوی فۆرمالیستەكان لەوەدا یەك بوون كە (هەركارێكی هونەری خاوەنی كۆڵەكە (یان بونیاد-و-) یێكەو، هەر یەكەیەكیش پەیڕەوی لە ڕێسایەك دەكات كە لە پەیوەندیی بە بونیادی بنەڕەتییەوە دێتەگۆڕێ).

ئاخنبام-یش هەمان رای لە دێڕێكدا دەربڕیوە: (تەنانەت ڕستەیەكیش لە كاری ئەدەبی ناتوانێ خۆی لە خۆیدا تەعبیرێكی ڕاستەوخۆ بێت لە هەستی نووسەر، بەڵكو هەمیشە لەژێر حوكمی ساتێك لە ساتەكانی دەقدایە). هەروەها جەخت كردن لەسەر گرنگیی پەیوەندییە ناوەكییەكانی یەك بونیاد (كە یەكێكە لە گرنگترین بنەماكانی بونیادگەری) لە ئاسەوارەكانی فۆرمالیستەكانی دیكەدا بە شێوەی جیا جیا دووبارە بۆتەوە.

تینیانۆڤ ساڵی ١٩٢٩ نووسیویەتی: (كاری ئەدەبی تەعبیرە لە سیستمی ئەو توخمانەی پێكەوە بەندن، پەیوەندیی هەر توخمێك بەوی دیكەوە، بەكاركردی ئەو توخمە لەناو چوارچێوەی سیستمی كارەكەدا دەژمێردرێ).

هەڵبەتە لەم سیستەمەداو هەر بونیادێكی دیكەدا باس لە (هاوبەندی توخمە بەرانبەرەكان) نییە، بەڵكو لە هەر سیستمێكدا زنجیرەیەك توخمی باڵا دەست هەیە كە ڕۆڵی فاكتەرەكانی دیكە بێ بایەخ دەكەن. بۆ نموونە لە ڕۆمانێكدا كە جیهانبینیی نووسەر تیایدا بایەخێكی زۆری هەیە، شێوازی دەربڕینی باڵادەست، گفتوگۆی نێوان كەسێتییەكانە (وەكو ڕۆمانەكانی دۆستۆیڤسكی), مەسەلەكە لێرەدا ئەوەیە كە بوونی ئەو توخمە باڵادەستانە، خولقێنەری جۆرێك لە پایە بەهاییەكان (پایگان ارزشی)ە.

چەمكی شێوە لە ئاسەواری فۆرمالیستەكاندا چەندەها جار گشتگرترە لە هەمان چەمك لە تیۆرە ئەدەبییەكانی دیكەدا. وەختێ شلۆڤسكی دەیوت: (شێوەی تازە، ناوەرۆكی تازە دەخولقێنێت) مانایەكی نوێ و فراوانی شێوەی دەخستەروو. فۆرمالیستەكان لەو باوەڕەدا بوون كە شێوە بەرئەنجامی دوو كاركردی دژ بەیەكە: ڕێكسازی و شێوە شكێنی. چەمكی (شێوە شكێنی) لە دیدی ئەوانە مانای كردەیەكی سەلبی نادات، بەڵكو بە مانای ئەو گۆڕانانە دێت كە لە كەرەسەكاندا ڕوو دەدەن. وەكو ئەو شێوازەی كە تیایدا وشە شیعرییەكان، بە پێچەوانەی وشەكانی پەخشان و زمانی پێوانە تەشكیل دەبن. بەڵام ئەو كەرەسەو توخمانە دەبێ بە شێوەیەكی (سیستماتیك) لەگەڵ یەكدا ڕێك بخرێن، (هاوەڵ و یەكسان) بن. بەمجۆرە فۆرمالیستەكان تەنها بایەخیان بەدەنگو وشەو، كێش و دەستووری شیعری و، ژانرە ئەدەبییەكانو... هتد نەداوە، بەڵكو كاركردی ئیستاتیكیی بیرۆكەكان و، پلۆتی چیرۆك و ڕێساكانی دەربڕینیشیان لەبەرچاو گرت.

(٥)

یەكێك لە دەسكەوتە گرنگەكانی فۆرمالیستەكان لە بواری تیۆریی ئەدەبیدا جیاوازیی نێوان چیرۆك (كە فۆرمالیستەكان نزیك لە وشە لاتینییەكە پێیان دەوت FABULA و پلۆت (كە وشە ڕووسییەكە Sjuzet یان بۆ بەكاردەهێنا) بوو. نووسینەكانی شكلۆڤسكی و فۆرمالیستەكانی دی ڕۆڵێكی دیاریان لە ڕوونكردنەوەی لایەنە ئاڵۆزەكانی ئەم بابەتەدا بینی، بەڵام ناوازەترین كار لەم بارەیەوە نووسینەكەی تۆماشڤسكییە بە ناو نیشانی (مایەكانی كار). بەڕای فۆرمالیستەكان (چیرۆك) هەوێنی بنچینەیی گێڕانەوەو، لۆژیكی تەواوی كردارەكان و، بنەمای سەرەكیی پەیوەندییەكان و (ئامادەگی)ی كەسێتییەكان و، ڕەوتی

PDF4Kurd

ڕووداوەکان و (ئەوەی لە پلۆتەکەدا خراوەتە ڕووو نەخراوەتە ڕوو)و بزاوتی وابەستە بەزەمانی گێڕانەوەکەیە. بەڵام پلۆت هەڵبژاردەی چیرۆکەکەیە کە دەگێڕڕێتەوە، بەو جۆرەی کە گێڕەرەوە/ نووسەر چۆنێتی ڕێکخستنی ڕووداوەکانی (هەڵبژاردووە)، هەر بۆیە پچڕ پچڕی زەمانی بە سەریدا زاڵە، جوڵەکەشی بەرەو ئایندە نییە و ڕیتمی بە پێویست لەگەڵ زەمانی ڕۆژژمێری (یا زەمانی تەقویمی)دا هاوشان نییە.

زۆربەی شتەکان لە پلۆتدا بە نەگوتراوی دەمێننەوەو دەدرێنە دەست (مەزەنە یا خەیاڵ)ی خوێنەر (یابینەری نمایش، یان فیلم و یان ئۆپێرا). لەم بارەیەوە (ئەمبێرتۆ ئیکۆ) باسی لە (توانای کەوانەسازیی خوێنەر) کردووە، سیحری خوێندنەوەی چیرۆك بەستراوە بە ئازادیی خوێنەرەوە کە لە هەڵبژاردەکەی نووسەرەوە، واتە لە (پلۆت)ەوە (پەی بە چیرۆکەکە بەرێت) یان بە دەربڕینێکی دی چیرۆکەکە بخولقێنێت، چیرۆك هەمان زاراوە Diegesisی ئەرستۆیە و پلۆت گێڕانەوەی هەڵبژاردەکەیەتی. یەکەمیان توانایە و دووەمیان کردارە، یەکەمیان لە زەینی خوێنەردایە و دووەمیان لە لاپەڕەکانی کتێبدا. تەواوی ڕووداوەکانی (جەنگ و ئاشتی) وەك ئەوەی لەبەسەرهاتی کەسێتییە خەیاڵییەکانی ڕۆمانی تۆڵستۆیدا ڕوو دەدەن (هەروەها لە ڕووداوە مێژووییەکاندا کە دەیانگێڕێتەوە، یان خوێنەر لەڕێی سەرچاوەی ترەوە مێژووە- ڕاستەقینە-کەی خوێندۆتەوە) ئەمانە هەموو پێکەوە کەرەسەی خولقێنەری چیرۆکەکەن. بەڵام لە ڕۆمانەکەی تۆڵستۆیدا پچڕ پچڕیی زەمانی دەبینینەوەو، ئەمەش بەندە بە هەڵبژاردنی نووسەرەوە. خوێنەر لەڕێی ئەو پلۆتەوە چیرۆکەکە دەخولقێنێت. لە سەرەتای فیلمی (کۆتایی بەهار)ی یاسۆ جیرۆ ئیزۆدا چاومان بە دەعوەتێکی چا لەسەر دەستووری ژاپۆنی دەکەوێت، بەڵام ورد و درشتی دەعوەتەکە نابینین، بەڵکو بەپێی (گێڕانەوەی سینەمایی)، واتە گێڕانەوەیەکی هەڵبژاردەو پوختە، لە ڕەوتی بەرەو پێشچوونی فیلمەکەدا بە زانینی پەیوەندیی نێوان کاراکتەرەکان (بەتایبەتیی پەیوەندیی نۆریکۆ بە پوریەوە)و بە

تێگەیشتن لە پایەی کۆمەڵایەتی و تاکە کەسییان هەر بینەرێك لای خۆیەوە بەشێك لە کەرەسە نوقسانەکانی ئەو دەعوەتە (پڕ دەکاتەوە)، بینەر چیرۆکەکە دەخولقێنێت، لە کاتێکدا لە سەرەتادا بە تەنها (چەند توخمێکی پلۆتەکە)ی پیشان دراوە. خولقاندنی چیرۆك واتە (ستراتیژیەتی خوێندنەوە)، ئەم چەمکەی کە لە لێکۆڵینەوە هاوچەرخەکانی (ئیستاتیکای وەرگرتن)دا گرنگییەکی زۆری پێدرا. پەیبردن بەتوخمە چیرۆکیەکان لە فیلمێکی سینەماییدا لەگەڵ پەیبردن بە هەمان ئەو توخمانە لە ڕۆمانیکدا جیاوازە. لە فیلمدا تایتڵەکان، یان مۆسیقای وێنایی دەقەکە (کە بەپێی مەنتیقی گێڕانەوە کاراکتەرەکانی فیلمەکە نایبیستن، بەڵام بینەر دەیبیستێت) یا ئەو وشانەی بۆ ڕوونکردنەوە بەکار دێن (وەکو- پاش ساڵێك- کە لەسەر شاشەکە دەردەکەوێ، یان وێنەی کاتژمێر کە میلەکانی بەخێرایی دەڕۆن، یان هەڵدانەوەی خێرای پەڕەکانی ساڵنامەیەك، یا ئەو نوسینانەی لە سینەمای بێ دەنگدا لە بەینی دیمەنەکاندا دەنوسرێن، نووسینەکانی دی و کارتێکەرە دەنگییەکان) ئەمانە هەموو توخمی (ناچیرۆکی)ن، کەواتە دەکرێ بڵێین کە پلۆت بریتییە لە توخمە ناچیرۆکیەکان+ ئەو ڕووداوانەی خراونەتە ڕوو+ ئەو ڕووداوانەی نەخراونەتەڕوو.

شکلۆڤسکی لە کتێبی (پلۆت و شێوازی دەربڕین)دا چەمکە تەقلیدییەکەی پلۆت (کە وەك کۆمەڵێك بیرۆکە لێی دەڕوانێ)ی ئەفەرۆز کرد. هەروەها جەختی لەسەر ئەوە کرد کە تۆژینەوەی شێوە جیاوازەکانی پلۆت (بەرەو پێشچوونی هەنگاو بەهەنگاو، هاوتەریبیو بەدوا یەکداهاتن- توازی و توالی-ی مایەکان و..) شێوە وەکو سیستمێکی کۆکەرەوەی ئەو پەیوەندیانە دەخاتەڕوو کە لە نێوان توخمەکانی پلۆت دایە. وەرگر، ئەو پەیوەندییە ناوەکیانەی توخمەکانی چیرۆك دەخولقێنێ و بەجۆرێکی هاوزەمانی بونیادی گێڕانەوەی چیرۆکەکە مەزەنە دەکات و پەی بە سیستمی مەنهەجیانەی دەقەکە دەبات. هەروەها بە هۆی دۆزینەوەی پەیوەندییە

PDF4Kurd

ناوەکییەکان یان شێوەی کارەکە (ناوەڕۆك)ی کارەکە دەخولقێنێ. بەم پێیە شێوەو ناوەڕۆك لێکدی جیاناکرێنەوە. وەرگر لە دۆزینەوەی شێوەی کارەکەدا بەردەوام مەزەنە دەکات و نەخشە بۆ پلۆتی گێڕانەوەی ڕۆمانەکە، پەیوەندیی نێوان کەسەکان، پەیوەندیی نێوان توخمەکانی دیکەی کارەکە دادەڕێژێت. وێناکانیشی هەم لە ژیانی راستەقینەی خۆیەوە سەرچاوە دەگرن و، هەم وابەستەشە بە شارەزایی لەژانری کارەکەو، ڕەمزەکانی. ئاسەوارە ناباو (نامەئلوف)ە هونەرییەکانیش خاوەن یاسای تایبەتی خۆیانن و تەسەوری تازەو شتی نوێ دەخولقێنن.

بەم جۆرە هاندەر لە پلۆتدا خولقێنەری چیرۆکە. شکلۆڤسکی روونی کردەوە کە شێوەی داستان زۆربەی توخمەکان دیاری دەکات، کە ئێمە ئەنگێزەکانی بەرەو پێشچوونی ڕووداوەکان دەزانین. ئەو تەنانەت ناهاوسەنگیی ئاکاری و سەقامگیر نەبوونی کەسێتیەکان لە (دۆن کیشۆت)ی سێرڤانتس دای گەڕاندەوە بۆ کارکردی بونیاد یان شێوەی ئەو چیرۆکە و دەسەڵاتی شێوەی بە سەر بیرۆکەکاندا سەلماند. لە وتارێکی تریشدا بەناوی (کامڵبوونی پلۆت و تریسترام شاندی) تەئکیدی لەوە کردەوە کە (وا راهاتوون پلۆت لەگەڵ وەسفی ڕووداوەکاندا بەشتێك لە قەڵەم بدەن. بەڵام پلۆت کەرەسەیەکە لە خولقاندنی شێوەی چیرۆکدا بەشدارە، بۆیە کارێکی راست نییە ئەگەر ئێمە وا تەسەور بکەین کە چیرۆکی (یەڤگینی ئۆنەگین) باسی بەسەرهاتی دڵداریی قارەمانەکە و تانیا نایە).

تۆژینەوە لە شێوە سەرەتاییەکانی چیرۆك چەمکی (پلۆت) مان لا روون دەکاتەوە، ئەم شێوانە کە بەر لە هاتنە ئاراوەی ڕۆمان و کورتە چیرۆك هەبوون، بونیادیان وەك بونیادی ئەم دوو شێوەیەیە. ڕەگو ریشەی ڕۆمان و کورتە چیرۆك دەگەڕێتەوە بۆ راپۆرتی مێژوویی، حیکایەت، سەفەرنامە و شێوەکانی تری گێڕانەوەی ئەدەبی. تۆژینەوە لەم شێوانە یەکێکە لە ئەرکە سەرەکییەکانی رەخنەی ئەدەبی. بەم پێیە تەئکیدکردنەوەی شکلۆڤسکی و فۆرمالیستەکانی دیکە لەسەر ئەم مەسەلەیە

فراوانی و بایەخی کارێك پیشان دەدا کە ئاندریێ یۆلس لەبوارێکدا کە خۆی ناوی لێنا (شێوە ئەدەبییە سادەکان) برەوی پێدا، شکلۆڤسکی دوو جۆر بونیادی لە (چیرۆکە ئەدەبیە سادە یان سەرەتاییەکان)دا لێك جیا کردەوە، لە یەکێکیاندا قارەمانێك لە رەوتی کۆمەڵێك رووداوی پەی دەر پەیدا شتی زۆری بەسەرا دێ (شێوەی باڵادەستی چیرۆکەکانی هوپ پیکارسك)، لەوی دیکەشیاندا بە حوکمی کۆمەڵێك هۆکاری جۆراو جۆر، کۆمەڵێك بە سەرهات پێکەوە گرێ دەدرێن، (وەکو هەزار و یەك شەوەو دیکامیرۆن) لە جۆری یەکەمدا بەرکەماڵییەك لە کەسێتییەکان و یان لانی کەم لە کەسێتیی سەرەکیدا دەبینینەوە، بەڵام لە چیرۆکەکانی جۆری دووەمدا کەسێتییەکان کامڵ نین و لە هەموو شتێك زیاتر تەئکید لەسەر کردار دەکرێت. لە چیرۆکەکانی جۆری یەکەمدا ئەنگێزەکانی کەسێتیی سەرەکی پلۆتی چیرۆکەکە دەخولقێنێو بەم پێیە لێکۆڵینەوەی سروشتی سایکۆلۆژی و وێنەکێشانی (فێرگوزاریانە)ی قارەمانەکە گرنگی پەیدا دەکات، بەڵام لە چیرۆکەکانی جۆری دووەمدا کەسێتییەکان کۆمەڵێك وەسیلەن کە بەکرداری خۆیان پلۆتەکە بەرەو پێشەوە دەبەن. شکلۆڤسکی لەمەوە گەیشتە ئەو ئەنجامەی کە جۆری یەکەم لە رەوتی بەرەو کامڵ چوونیدا گۆڕا بە ڕۆمان و جۆری دووەمیش بەکورتە چیرۆك. باشترین رواڵەتی جیاوازی نێوان ئەم دوو شێوەیەشی لە چۆنیەتیی (کۆتایی هاتن)یان دا بینیەوە.

کورتە چیرۆك بەجۆرێك بەرەو پێشەوە دەچێت کە لە کۆتایی پلۆتەکەدا، دەڵێی هەموو شتێك کامڵ یان تەواو بووە، دوا وشە، کۆتایی مەنتیقی گێڕانەوەیە لە کورتە چیرۆکدا، بەڵام ڕۆمان وا نییە، بە کۆتایی هاتنی پلۆتەکەش هێشتا ڕۆمانەکە هەر بەردەوامە. لە کورتە چیرۆکدا هەستی کامڵ بوون لە کرداردا دەبینرێتەوە، بەڵام لە ڕۆماندا دەتوانرێ ئەو هەستە لە مایەی سەرەکی یان دەربڕینێکی دی لە هاندانداا بەدی بکرێ. ئەم دوو شێوەیە لە شتێکی گرنگدا

PDF4Kurd

بەشدارن: ئەو بازنە سیحریەی کە کۆتایی چیرۆك بەسەرەتاکەیەوە دەبەستێتەوە. ئاخنبام-یش لە وتاری (تیۆریی پەخشان)دا لایەنە جیاوازەکانی کورتە چیرۆك و رۆمانی ژماردووە. ئەو لە جیاوازیی نێوان ئەو چیرۆکانەی کە بۆ بیستنن و ئەو چیرۆکانەی کە بۆ خوێندنەوەن دەستی پێکرد. کۆمەڵێك چیرۆك هەن کە وەکو ئەفسانەکانی منالآن بونیادیان لە سەر بیستن بەندەو بەرامبەر بەمەش، چیرۆك هەن (دەبێ بخوێنرێنەوە). کارێکی ئەدەبی وەکو (دی کامیرۆن) دەچێتە خانەی جۆری یەکەمیانەوە. حیکایەت خوانان، چیرۆکی لە مەتەڵ چوو، تەنز ئامێز، پەند ئامێز و تەنانەت هەندێ جار چیرۆکی ئەخلاقیش دەگێڕینەوە. رۆمانە سەرەتاییەکان ریشەیان بۆ ئەم حیکایەتانە دەگەڕایەوە و سروشتی گوتاری/ بیستیاری یان پاراست. بەڵام لە سەدەی هەژدەیەمەوە، جۆرێکی نوێی چیرۆك گێڕانەوە واتە چیرۆکەکانی خوێندنەوە (هاوکات لەگەڵ زیادبوونی خەڵکی خوێنەوارو ساکاریی هونەری چاپی کتێب) هاتنە گۆڕێ و رۆڵی گێڕانەوەی بیستیاری بەئاشکرا روو لەکزبوون بوو. بەدرێژایی سەدەی نۆزدەهەم رۆژ دوای رۆژ رۆمان دەسبەرداری (حکایەتخوانی) بوو و لە ژێر کاریگەریی سایکۆلۆژیاو زانستەکاندا (گۆڕا بە ئاوێتەیەك لەگوتنو گفتوگۆ، دیمەن سازی، وەسفی شوێن و دیکۆر، بزاوت و شێوەکانی دەربڕین، شێواز و فۆنەتیك). ئاخنبام ئاماژەی بۆ کارە لە یادچووەکانی رەخنەگری رووسیایی شەفیرۆڤ کرد کە لە ساڵی ١٨٤٣دا رۆمانی بە (ئاوێتەیەك لە تەواوی ژانرە ئەدەبیەکان) پێناسە کردبوو و، داستانی لە (ڤیلهلم مایستەر)ی گۆتەو (دۆن کیشۆت)ی سێرڤانتسداو، شیعری دڵداری لە (ئازارەکانی ڤارتەری لاو)داو نمایشی پاڵەوانیی لە چیرۆکەکانی واڵتەر سکۆتدا دۆزیبۆوەو هەوڵی دابوو لەسەر بناغەی وابەستەیی ریشەییان رۆمانەکان پۆلێن بکات. لێرەدا ئاخنبام مەسەلەی (ژانرە ئەدەبیەکان)ی هێنایە پێشێ و پەیجۆریەکەی ئەو لەم بارەیەوە لایەنێکی فێرگوزاریی تێدایە:

(لە کاملبوونی هەر ژانرێکی ئەدەبیدا ساتێك دێتە پێشەوە کە سوود وەرگرتن لەو ژانرە گورزێکی جدی لە دەربڕین دەوەشێنێت و دەربڕین شێوەیەکی خەندەهێن و تەنز ئامێز وەردەگرێت. شیعری داستانی، چیرۆکە رووداو ئامێزەکان، ئەو چیرۆکانەی سەبارەت ژیانی کەسانی بەناو بانگن، دووچاری ئەمە بوون. هەڵبەتە هەل و مەرجەکانی کات و شوێن دەبنە هۆی شێوەی جۆراو جۆری ئەم گۆڕانە، بەڵام ئەم کردەیە، واتە گۆڕانی لایەنی جیددی بەلایەنی کۆمیدی هەمیشە بەپێی یاسایەکی کامڵ بوون دەبینرێتەوە: هەر شیکردنەوەیەکی جددی کە بەوردی خۆی بەوردەکارییەکانیەوە خەریك بکات، رێ بۆ شیکردنەوەیەکی گاڵتە گێڕو لەزەت بەخش خۆش دەکات. نووسەر خۆی دێتە سەر شانۆو تەسەوری جیددی بوون و رەسەنایەتی کارەکە دەخاتە لاوە. رێکسازیی پلۆتەکە دەبێ بەیاری لەگەڵ چیرۆکەکەدا کە خۆی بۆ مەتەڵێك یان نوکتەیەك دەگۆڕێت. بەم جۆرە وەچەی دوایی ئەم ژانرە ئەدەبییە بە توانایەکی تازەو شێوەیەکی تازەوە دێتەگۆڕێ).

دەبینین کە تۆژینەوەی شکلۆڤسکی سەبارەت سەرچاوە جیاکانی رۆمان و کورتە چیرۆك زیاتر بە دەوری کاملبوونی شێوەکانی دەربڕینی ئەدەبیدا دەخولێتەوە، تۆژینەوەی ئاخنبام پتر مۆرکێکی مێژوویی پێوە دیارە. ئەو خاڵەی کە هەردووکیان ئاماژەیان بۆ کردووە ئەوەیە کە هەردووکیان بە جۆرێکی تایبەت، قەرزاری تیۆرییە ئەدەبیەکانی رۆمانتیکە ئەڵمانەکانن. هەر رۆمانتیکە ئەڵمانەکان بوون کە بۆ یەکەم جار بە شێوەیەکی جیددی رەگ و ریشەی رۆمانو کورتە چیرۆکیان لە (شێوە سادەکان)داو بە تایبەتیش لە ئەدەبی فۆلکلۆریدا دۆزیەوەو ئەو کارەی ئەوان کاریگەریەکی قوڵی کردە سەر ئاندرێ یۆلس. جیاوازیی نێوان چیرۆك و پلۆت کۆمەڵێك ئەنجامی گرنگی لە تیۆرەی ئەدەبیدا بەدەستەوەدا. یەکێك لەو ئەنجامە گرنگانە گەیشتن بەتیۆرەیەك بوو دەربارەی مایەکانی کار. تۆما شڤسکی لەکتێبی (مایەکانی کار)دا لە بارەی ئەم تیۆریە کۆڵیویەتیەوە. بەبۆچوونی ئەو هەموو

PDF4Kurd

چیرۆکێك مایەیەکی سەرەکیی خۆی (هەیە کە دواتر کلۆد برمون بە (زل بونیادی مانایی) ناوی برد). هەر چیرۆکەو کۆمەڵێك مایەی لاوەکیشی هەیە کە مانای بەشێك لە بەشەکانی چیرۆکەکە روون دەکاتەوە. خولقاندنی پەیوەندیش لە نێوان ئەم مایە لاوەکیانەدا کاری خوێنەری چیرۆکەکەیەو بەم پێیە هەر چیرۆکێك زەمینەیەکی گفتوگۆیە لە نێوان دەق و خوێنەردا. بە تەنها ئەوەش بەس نییە کە دەبێ مایەی سەرەکیی چیرۆکەکە سەرنج راکێش بێت، بەڵکو دەبێ خوێنەر بتوانێ پەیوەندیی نێوان مایە لاوەکییەکان بخولقێنێت و (ئەم مەسەلەیەش سەرنجکێشیی کارەکە دابین دەکات) هەر مایەیەکی لاوەکیش خاوەنی مانایەکە کە لە پەیوەندیی بە زلبونیادی مانای کارەکەوە دەخولقێت. تۆماشفسکی ئەم (مایە مانادار)ەی ناونا (مۆتیف). ئەم زاراوەیەش لە تیۆری مۆسیقاوە وەرگیراوە. چیرۆك بریتییە لە بەردەوامیی زەمانی و هۆکارێتی و ئەنجامی مۆتیفەکان. پلۆت بریتییە لە رێك خستنی مۆتیفەکان بەپێی هەڵبژاردنی نووسەرەکە:

(دەتوانین کامڵبوونی چیرۆك بەتێپەڕبوون لە بارێکەوە بۆ بارێکی دی لە قەڵەم بدەین، کە هەر بارە دژایەتیی نێوان بەرژەوەندی و ململانێی نێوان کەسێتییەکانە) تۆماشفسکی، کامڵبوونی دیالەکتیکی چیرۆکی بەکامڵبوونی کردەی کۆمەڵایەتی و سیاسی بەراورد کرد، کە هەر بارێکی نوێ ئەنجامی ململانێیەکە کە لە باری پێشوودا لە نێوان چینە کۆمەڵایەتییەکاندا روویداوە. بەڕای تۆماشفسکی کاتێ چیرۆك کۆتایی دێ کە دەگەینە بارێکی ئازاد لە دژایەتییەکانی پێشوو ململانێی نێوان کەسێتییەکان. بەم جۆرە تۆماشفسکی نموونەیەکی تیۆریی سەبارەت بەبونیادی چیرۆك خستۆتە روو کە دواتر، لە کارەکانی تزڤیتان تۆدۆرۆڤدا بووە بەبابەتی تۆژینەوەو لێکۆڵینەوەیەکی وردتر، لەلایەکی دیکەوە تۆژینەوەکانی لە مەڕ مۆتیفەکانی چیرۆکەوە، رێی لە بەردەم گریماس و برموندا خۆش کرد تا

بەخستنەرووی چەمکی (بەدوا یەکداهاتن Sequence)، هەنگاوێکی گرنگ لە بواری لێکۆڵینەوەی چەمکی بونیادی چیرۆکدا بنێن.

نووسراوەکانی ئەلکساندەر ریفۆرماتسکی رۆڵێکی گرنگیان لە لێکۆڵینەوەی مۆتیفەکانی کارە ئەدەبییەکاندا هەبوو. لە کتێبی (شیکردنەوەی شێوەی کورتە چیرۆك)دا جیاوازیی نێوان مایەو مۆتیفی خستەڕوو. مایەی بەتوخمی وەستاوی پلۆت دانا کە لە پەیوەندیدا لەگەڵ کەسێتییەکاندا ئاراستەیەکی کارکردی پەیدا دەکات‌و دەگۆڕێت بۆ توخمێکی بزۆزی پلۆتەکە. بۆ ناسینەوەی پلۆتەکە دەبێ گۆڕانی مایەکان بۆ مۆتیفەکان بناسینەوە. ریفۆرماتسکی بەراوردێکی لە نێوان کورتە چیرۆك و یاریی شەترەنجدا (کە خۆی تیایدا مامۆستا بوو) کرد: پارچەکانی یاریەکە (بۆ نموونە ئەسپ) مایەکانن، مایەکان خاوەنی رۆڵێکی تایبەتین (جوڵەی ئەسپەکە)و لە رەوتی یاریەکەدا بەهۆی ئەم رۆڵە تایبەتیەوە دەبن بە مۆتیف. (هەر جارێك کە سەربازێك دەکەینە قوربانی بۆ بە دەست هێنانی بارێکی باشتر، بەمە سوودمان لە رۆڵە تایبەتیەکەی بینیوە). یاریەکە لەسەرەتاوە تا کۆتایی پلۆتە. لە هەمان کتێبدا ریفۆرماتسکی بەراوردێکی دیکەی لە نێوان پلۆتی کورتە چیرۆك و بونیادی سۆناتی کلاسیکدا لە مۆسیقادا ئەنجام داوە: (هەر سۆناتێك لەگەڵ هەر، کانێکدا دوو جۆر مایەی هەیە- مایەی سەرەکی و مایەی لاوەکی) ئەم ئەدگارە هەندێ جار ئاڵۆزتر ئەبێ لەبەر بوونی مایە لاوەکییەکانی دووەم و، سێیەم و... لە کورتە چیرۆکدا ئەو بونیادەی کە بەندە بەجیاوازی مایەکانەوە وەکو بونیادی سۆنات، لەگەڵ کانێدا پەیوەندی هەیە و مۆتیفەکان کارکردی ئەم جیاوازیەن).

PDF4Kurd

(٦)

فۆرمالیستەکان لە تۆژینەوەیاندا سەبارەت بە شیعر بابەتێکی گرنگیان خستەڕوو کە بوو بەهۆی وروژاندنی مەسەلەی (پەیوەندییەکانی نێوان دەقە ئەدەبییەکان)، ئەم پەیوەندییە ناوەکیانەی نێوان دەقەکان (سەر بە قۆناغێك بێت، یان قۆناغە جیاجیاکان) ئەمڕۆ بە شوێن پێ هەڵگرتنی باختین پێی دەڵێن- پەیوەندییەکانی دەق ئاوێزان- یان بەناو یەکداچوونی دەقەکان- مناسبات بینامتنی). ئەم تۆژینەوەیەش بەوتاری (هونەر وەکو تەکنیك)ی شکلۆڤسکی دەستی پێکرد. لەم وتارەدا ئەوەی خستەڕوو کە چەند زیاتر قۆناغێك بناسین، زیاتر دڵنیا دەبین کە ئەو تەسەورو وێنانەی شاعیرێك بەکاری هێناون (و بەلای ئێمەوە داهێنانی خودی شاعیرەکە خۆیەتی) بێ هیچ گۆڕانکاریەکی گەوهەری لە شیعری شاعیرێکی ترەوە وەرگیراون. نوێکاریی شاعیران لەو وێنانەدا نییە کە دەیانخولقێنن، بەڵکو لەو زمانەدایە کە بەکاری دێنن.

شیعری شاعیران لەسەر بنەڕەتی شێوازی تەعبیر و تەکنیکە زمانەوانییەکان و بەکارهێنانی تایبەتیی زمان لەیەکدی جیادەکرێنەوە. گۆڕانکاری لە کاملبوونی شیعردا گرنگ نییە، گرنگ لە شیعردا گۆڕانکارییە لە بەکارهێنانی زماندا. لە تێگەیشتنی پەیوەندییەکانی دەقەکاندا وێکچوونە تەکنیکیەکانو نزیکیو لێکچوونی شێوازی تەعبیر و لێکچوونی مایەو وێنەکان گرنگن: (کاری هونەری لە ئاسەوارە هونەرییەکانی پێشوو و لە پەیوەندییدا لەگەڵ ئەواندا دێتە ئاراوە. فۆرمی کاری هونەری لەڕێی پەیوەندییە لەگەڵ سەرجەم کارە هونەرییەکانی پێش خۆیدا دەناسرێ.. ئامانجی فۆرمی نوێ تەعبیرکردن لە ناوەرۆکێکی نوێ نییە. بەڵکو فۆرمی نوێ دێت تا جێی ئەو فۆرمە کۆنە بگرێتەوە کە ئیدی بەهاوتوانای ئیستاتیکیی خۆی لە دەستداوە). شکلۆڤسکی ئەو رایەی فردیناند پرونیتیری

دووبارە کردەوە کە: (لە نێو تەواوی کاریگەرییە هونەرییەکاندا گرنگترینیان ئەو کاریگەرییەیە کە دەقێك دەیکاتە سەر دەقێکی دی). تینیانۆڤ دەربارەی ئەو کاریگەرییەی کە دۆستۆیڤسکی لە گۆگۆلی وەرگرتووە نووسیویەتی کە دستۆیڤسکی بە تێکدانی شێوەی گاڵتەجاری کە لە چیرۆکەکانی گۆگۆلدا دەیبینینەوە، جۆرێکی نوێی لە گاڵتەگێڕی خولقاندووە: (وەختێ باس لە نەریتی ئەدەبی یا بەردەوامیی ئەدەبی دەکەین یەکسەر هێڵێکی راستەوخۆمان دێتە پێش چاو کە نووسەرانی پیرو لاوی لقێکی ئەدەبیی ناسراو بە یەکەوە دەبەستێتەوە. بەڵام مەسەلەکە زۆر لەوە ئاڵۆزترە. هێڵی راستەوخۆ لەئارادا نییە و ئەوەی لە گۆڕێدایە زیاتر پەرتەوازییە. تێپەڕین لە خاڵێکی زانراو، جۆرێکە لە ململانێ، هەر جۆرە سەقامگیرییەکی ئەدەبی بەر لە هەر شتێك ململانێیە، جۆرێك لە تێکدانی بەها کۆنەکان و بنیادنانەوەی بەهاکانە بەگوێرەی ویست و خواست).

تێڕوانینی فۆرمالیستەکان بۆ شیعر تا ئێستاش تازەیی و دڵڕفێنیی خۆی لە دەست نەداوە. ئەوان هەر لە یەکەم هەنگاویاندا یەکێك لە گرنگترین راکانی سیمبۆلیستەکانیان بەرپەرچ دایەوە کە دەڵێت (شیعر بریتییە لە تەعبیرکردن لە بیرۆکەیەك بە وێنە). دەتوانین ریشەی ئەم رەخنە لێگرتنەیان لە ئاسەوارەکانی گۆستاڤ شپتدا بدۆزینەوە. ئەم فەیلەسووفە دیاردەناس (فینۆ مینۆ لۆژیست)ە جەختی لەوە کرد کە وێنەی شیعری (شتێکی خاڵییە)، وەکو وێنەیەکی سەر قوماش، (تابلۆیەکی نیگار کێشی) یان سەر رووی پەڕە کاغەزێك نییە یان وەکو وێنەیەکی فۆتۆگرافی نییە بەڵکو تەعبیرێکی مەجازییە. خوازە (ئیستیعارە) یان کینایەیەکە (ناتوانین بەدی بکەین). کەرەسەی سەرەکیی شیعر نە وێنەو تەسەوراتەو نە تەعبیرکردنە لە بیر بەزمان. وەختێ شکلۆڤسکی دەیوت شاعیران تەسەورەکان ناخولقێنن، بەڵکو دەیاندۆزنەوە، واتە ئەو تەسەورانە لە زمانی ئاسایی و زمانی پێودانگدا (کۆدەکەنەوە)، بۆ دیدگاکەی گۆستاڤ شپت دەگەڕایەوە. شکلۆڤسکی دەیوت کە وشەی خوێن لە شیعرێکدا (خوێنین) نییە، واتە لە خوێنی

PDF4Kurd

راستەقینە دروست نەبووە، بەڵکو وشەیەکە بە تایبەتمەندێتییە زمانناسییەکانی خۆی لە چەند پیتێکی تایبەت دروست بووە، جێکەوت (وقع)ێکی تایبەت بەخۆی هەیەو، لەڕێی پەیوەندیی هاونشینی لەگەڵ وشەکانی دیکەدا مانا (یا چەند مانایەك) پەیدا دەکات؛ کاری رەخنەگر ناسینی ئەم بوونە ئەدەبییەی ئەو وشەیەیە نەك لێکۆڵینەوەی ئەدگارە فەرهەنگیەکانی. ئاکامی ئەم تۆژینەوەیە تەنها وەچنگ هێنانی چەمکێکی نوێ و وردی زمانی شیعری نییە، بەڵکو هەندێ لە تیۆرییە هەڵەکان دەخاتە لاوە.

بۆ نموونە شکلۆڤسکی ئەو تێڕوانینە سەرەکییەی سیمبۆلیستەکانی رەت دەکردەوە کە بەپێی ئەو تێڕوانینە تەسەورە شیعرییەکان لە چەمکەکان سادەترن و، دەیپرسی کە ئایا چواندن (شوبهاندن)ی هەورەکان بە کۆمەڵێك شەیتانی کەڕو لاڵ لە شیعرە ناوازەکەی تیۆچفدا وەکو تەسەور سادەتر دەبینرێ یان لەڕێی وردبوونەوە لە (یاری زمانەوانی)یەوە؟

ئەم مەسەلەیەش کە شیعر بەر لە هەر شتێك (یاری کردنە بە زمان) رەگ و ریشەی دەگەڕێتەوە بۆ چەمکی (نائاسایی) کردن. سەیر و سەمەرەیی زمانی شیعری، هەر شیعرێك دەکات بە (بوونەوەرێکی دانسقە) و بۆ گەیشتن بەمەش کۆمەڵێك تەکنیکی زمانەوانی بەکاری شاعیر دێن؛ کە فۆرمالیستەکان هەوڵیاندا هەندێکیان بخەنە روو:

١) رێکخستن و هاونشینیی وشەکان لە شیعردا، کە بناغەکەی ریتم و مۆسیقای دەنگەکانە؛ کە گرنگی و تایبەتمەندی بەهەر وشەیەك دەبەخشێت و، هەر وشەیەك وەك مالارمێ دەڵێت دەبێ بە (خودی حەقیقەت).

تەکنیکەکانی زمانی شیعری (بەکارهێنانی کێش و قافیە، جۆراو جۆرێتی قافیە، ردیف- ئەو وشەیەی کە لە کۆتایی دێڕی شیعرەکاندا دووبارە دەبێتەوە-، بایەخدان بە جێکەوتی مۆسیقایی) وشە یان وشەکان وەها بەرجەستە دەکەن کە لە ماناکەی

خۆی و لە بەکارهێنانی رۆژانەی دادەماڵن، تا ببێت بە شتێکی نامۆو، دانسقەو، نوێو، خاوەن تەجەللا، ئەمەش پاکژکردنەوەی خوەکانو، نائاسایی کردنە.

٢) مەجازەکانی دەربڕینی شیعری: خوازە و جۆرەکانی مەجاز، کینایە، وێکچواندن، ئاوێتەکردنی هەستەکان.

٣) کورتی و چڕوپڕگۆیی.

٤) بەکارهێنانی وشەی کۆن.

٥) بەکارهێنانی تایبەتیی بونیادی دەستووریی نائاشنا یان کۆن.

٦)بەکارهێنانی وەسف لەبری وەسفکراو.

٧) پێکهاتەی مانایی نوێ.

٨) دەربڕینی پشت بەستوو بە ناسازە مەنتیقییەکان.

٩) هێنانە ئاراوەی وشەی نوێ، خولقاندنی وشەی پێکهاتەیی نوێ.

شیعر بەدوایەکداهاتنی ریتم داری وشەکانە و هۆکارەکەشی هیچ حەقیقەتێك نییە تەنها زمان نەبێ و، بەتەنها لەڕێی قوربانی کردنی لایەنی مانایی گوتارەوەیە دەتوانین بڵێین کە شیعر بوونی هەیە. شکلۆڤسکی لەم بارەیەوە نووسی: (شیعر خولقێنەری ئەو هەستەیە: کە شتەکان ناناسرێن، بەڵکو تەنها دێنە بەرچاو). نموونەی تۆلستۆی هێنایەوە کە دەیوت: (با ناوی شتەکان نەبەین، بەڵکو وێنەیان بکێشین، ئەوەش بە جۆرێ کە دەڵێی بۆ یەکەم جارە دەبینرێن)؛ رێك لە هەمان تایبەتمەندێتی زمانی شیعری دایە؛ واتە لەتازەیی دایە کە لە وێناندن دوور دەکەوینەوە. هەنگاوی یەکەم لە شیعردا جیاکردنەوەی هەر بەشێکی ماناییە. توخمە شیعرییەکان (نووسینەوەیەکی پەتیی حەقیقەت) نین و بە بەستنەوەی بە شتێکی دەرەوەی خۆیەوە مانا پەیدا ناکات، بەڵکو لەڕێی پێکهاتە ناوەکییەکانی خودی خۆیەوە. یاکۆبسن نووسیویەتی: ئەوەی هۆسێرل پێی دەوت (نائامادەگی) گرنگە. هیچ وشەیەکی شیعری خاوەنی بابەتێك (و دەلالەتێکی مانایی) نییە. ئەو

PDF4Kurd

شاعیره فەرەنساییيه (واته مالارمێ-و-) راستی وتووه كه وتوويەتی گوڵی شیعری مانای نائامادەگی بۆنی گوڵە).

تۆماشفسكی دەیوت: (شیعر گوتارێكه كه راستەوخۆ لەسەر بنچینەی شانەسازیی خۆی، خۆی رێكخستووه)، تینیانۆڤیش دەیوت: (لە شیعردا مانای وشەكان دەگۆڕێن بۆ دەنگ و لە پەخشاندا دەنگەكان دەگۆڕێن بۆ مانا).

رەخنەگرتن لە چەمكی (شیعر هەروەكو تەعبیر كردنێك لە بیرۆكەیەك لە رێی وێنەسازییەوە) رەخنەگرتنە لە نەریتی شیعری سیمبۆلیستیی رووسیا. ئەم چەمكە خۆی ریشەی لە تیۆرەی ئەدەبیی رۆمانتیكەكانی ئەڵماندا هەیە و دەتوانین رەنگدانەوەكەی لە رەخنەی ئەدەبیی رووسیای سەدە نۆزدەهەمدا ببینینەوە.

بۆ نموونە بلینسكی بۆ یەكەمین جار لە ساڵی ١٨٢١دا بنەمای (شیعرو وێنە)ی لە وتاری (ئایدیای هونەر)دا بەكار هێناوە. بەتێڕوانینی شكلۆڤسكی و فۆرمالیستەكانی دیكە ئەم بنەمایە زیان بە وەسیلەی سەرەكیی تەعبیری شیعری واته مەجاز دەگەیەنێت. ئیستیعارەو (مەجازی مورسەل) و وێك چوواندنو كینایە پێویستیان بەوە نییە (بێنە بەرچاو) و لە هەر جۆرە پەیوەندییەكی راستەوخۆ بە حەقیقەتەوە ئازادن. تێڕوانینی فۆرمالیستەكان سەبارەت بە ئازادیی زمانی شیعری لەزمانی رۆژانەو، لە حەقیقەت، كاملترین دەربڕینی خۆی لە كارەكانی یاكۆبسندابینییەوە(*).

* ئەم باسە بەشی دووەمە لە بەرگی یەكەمی كتێبی (ساختار و تاويل متن)- جلد ١-نشانه شناسى و ساختارگرايى- بابك احمدى- چاپ دوم ١٣٧٢ (واتە ١٩٩٣)- نشر مركز، تهران، ل ٣٨-٦٠.

لەكتێبە چاپكراوەكانی وەرگێڕ:

بە عەرەبی:

- مضيق الفراشات- شێركۆ بێكەس- بيروت، لبنان ١٩٩٦.

بە كوردی:

- چاوەكانی (رۆمان) –بوزورگ عەلەوی- ١٩٩٦
- نەورەس (كورتە رۆمان)- ریچارد باخ- ١٩٩٧
- خەونێك لە وڵاتی پیاوە بچكۆلەكاندا –كورتە چیرۆكی جیهانی- ١٩٩٧.
- بەناوی ژیانەوە-ئەریك فرۆم- ١٩٩٨. (وتار، لێكۆڵینەوە، گفتوگۆ)
- شۆڕش یا ریفۆرم- گفتوگۆ لەگەڵ ماركۆزەو كارل پۆپەردا- ١٩٩٨.
- پیدرۆپارامۆ (رۆمان) خوان رۆلفۆ- بەهاوبەشی لەگەڵ رێبوار سیوەیلی دا- ١٩٩٩.
- چەند وێستگەیەكی فیكری و ئەدەبی. (وەرگێڕان و نووسین) چاپی یەكەم - ٢٠٠٠.

PDF4Kurd